

КОЛИЙН
МАКЪЛОУ

-3-

ЦЕЗАР

РУБИКОН

КОЛИЙН МАККЪЛОУ
ЦЕЗАР
ЧАСТ III: РУБИКОН

Превод: Марин Загорчев, Борис Тодоров

chitanka.info

Рубикон

1 януари — 5 април 49 г.пр.н.е.

РИМ

Луций Домиций
Ахенобарб

Заранта на първия ден на годината Гай Скрибоний Курион се прибра в дома си на Палатина и бе посрещнат сърдечно от съпругата си.

— Стига, жено! — възкликна той, докато я притискаше към себе си, радостен да я види отново. — Къде е синът ми?

— Идваш тъкмо навреме, за да видиш как закусва.

Фулвия го заведе в детската стая, където вдигна сънливия малък Курион от люлката и му го показа гордо.

— Не е ли красив? О, винаги съм искала да имам червенокосо дете! Одрал ти е кожата, и какъв палавник само ще стане.

— Не виждам нищо палаво в него. Изглежда съвсем кротък.

— Това е защото още живее в бебешкия си свят под закрилата на майка си.

Фулвия кимна на бавачката да излезе и смъкна робата си от раменете.

Изправи се пред него с пълните си гърди с малки капчици мляко на зърната — най-красивата гледка, която беше виждал. Курион изгаряше от желание да я прегърне, но се настани на един стол и я загледа как сяда на друг и поднася сънливото бебе към едната си гърда. Невръстният Курион засмука шумно и допря малките си юмручета до мургавата кожа на майка си.

— Сега, като го гледам, мога да съм напълно спокоен, Фулвия. През всичките тези години с Клодий не съм си давал сметка колко грижовна майка си. Нямах нужда от помощта на бавачки. Майчинството ти е вродено.

Тя го изгледа изненадано:

— Децата са прекрасно нещо, Курионе. Те са най-великият израз на онова, което съществува между един мъж и една жена. От една страна, се нуждаят от съвсем малко, а, от друга, изискват много. Доставя ми удоволствие да задоволявам естествените им нужди. Чувствам се невероятно, когато ги кърмя. Това е моето мляко, Курионе! — Тя се усмихна лукаво. — Е, все пак нямам нищо против бавачката да сменя пелените и прислужницата да ги пере.

— Така и трябва — съгласи се той и се облегна назад, за да я погледа.

— Днес навършва четири месеца.

— Да, пропуснах три нундини от живота му.

— Как беше в Равена?

Той вдигна рамене, намръщи се.

— Май по-скоро трябваше да попитам как е Цезар, а?

— Наистина не знам, Фулвия.

— Не се ли срещна с него?

— В продължение на три нундини сме разговаряли с часове всеки ден.

— И въпреки това не знаеш.

— Обсъдихме всеки аспект на сегашното положение, но той е непроницаем, към всичко подхожда логично и спокойно. — Курион се намръщи, наведе се и погали червената косица на сина си. — Пред Цезар и най-великият гръцки философ бледнее. Всичко при него е премерено и аргументирано.

— Е, и?

— И човек разбира всичко много добре, освен едничкото, което най-много иска да научи.

— И то е...

— Какво възнамерява да прави.

— Ще настъпи ли в края на краищата към Рим?

— Де да знаех, мила моя. Ала не мога да кажа. Нямам представа.

— Те са сигурни, че няма да го направи, знаеш ли? Добрите люде и Помпей.

— Фулвия! — възкликна Курион и се изправи на стола. — Помпей не може да е толкова наивен, дори Катон да е.

— Напротив.

Фулвия отдръпна бебето от гърдата си, постави го на скута си с лице към себе си и го наведе леко, докато то не се оригна шумно. След това го вдигна отново и го премести на другата си гърда. Заговори отново, този път, без да спира:

— Напомнят ми на един вид животинки, които не са свирепи, а само се правят на такива, защото са установили, че така могат да уплашат враговете си. Докато мине някой слон и ги смачка просто защото не ги е видял. — Тя въздъхна. — Напрежението в Рим е огромно, съпруже. А добрите люде продължават да се перчат. Държат речи на форума, докарват сената и конническите центурии до панически страх. А през това време Помпей говори за неизбежността на гражданската война пред такива плашливи мишчици като Цицерон. Ала той сам не вярва на думите си, Курионе. Той знае, че Цезар има само един легион от тази страна на Алпите и че няма никакви доказателства за прехвърлянето на други. Знае, че ако трябваше да дойдат други войски, вече да са в Италийска Галия. Добрите люде също го знаят. Не виждаш ли? Колкото повече шум вдигат и колкото по-обезпокоителни слухове пуснат, толкова по-голяма ще е победата им, когато Цезар отстъпи. Тогава ще се покрият със слава.

— Ами ако Цезар не отстъпи?

— Тогава ще бъдат смачкани. — Фулвия погледна лукаво съпруга си. — Ти сигурно имаш някакво предчувствие, Гай. Какво ти казва шестото чувство?

— Че Цезар ще се опита да разреши проблема по законен ред.

— Цезар не се колебае в решенията си.

— Известно ми е.

— Значи вече всичко е измислил.

— Да, смятам, че тук си права.

— С някаква мисия ли си дошъл, или просто се връщаш вкъщи?

— Нося писмо от Цезар до сената. Иска да се прочете днес, при встъпването в длъжност на новите консули.

— Кой ще го прочете?

— Антоний. Аз вече не заемам магистратски пост, мен няма да ме изслушат.

— Ще останеш ли поне няколко дни при мен?

— Надявам се никога вече да не се налага да те оставям сама, Фулвия.

Скоро след този разговор Курион тръгна за храма на Юпитер на Капитола, където по традиция се състоеше първото сенатско заседание за годината. Върна се вкъщи след няколко часа заедно с Марк Антоний.

Подготовката за вечерята отне известно време: прочетоха се молитви, на ларите и пенатите бяха поднесени дарове, участниците в храненето съблякоха и сгнаха тогите си, събуха се, измиха се и си избърсаха краката си. След това Фулвия се настани на кушетка — тя бе една от онези жени със скандално поведение, които настояваха да се хранят легнали.

— Разказвайте — подкани тя мъжа си и госта му, след като прислужниците сервираха първото блюдо и се оттеглиха.

Антоний започна да се храни, Курион заговори:

— Нашият лаком приятел прочете писмото на Цезар толкова високо, че нищо и никой не можеше да го надвика.

— Какво беше посланието на Цезар?

— Предлага да му бъде разрешено да запази империума, провинциите и войските си, иначе всички, които имат империум и провинции, да се откажат от тях в момента, в който той предаде своите.

— А! — възкликна доволно Фулвия. — Значи ще настъпи.

— Какво те кара да мислиш така?

— Неговото напълно абсурдно и неизпълнимо предложение.

— Да, знам, че е такава, но...

— Права е — избоботи Антоний с пълна уста. — Ще настъпи.

— Продължавайте, какво стана после? — подкани ги жената.

— Лентул Крус председателстваше. Отказа да постави предложението на Цезар на обсъждане. Вместо това заговори разни глупости за общото положение на държавата.

— Ама нали Марцел Малкия е първи консул. Той държи фасциите за януари! Защо не председателстваше той?

— Отиде си у дома след религиозната церемония — измърмори Антоний. — Боляла го глава.

— Ако ще говориш, Марк Антоний, вдигни си зурлата от копанята — срязва го Фулвия.

Антоний преглътна и се усмихна виновно:

— Извинявай.

— Строга майка, а? — отбеляза с възхита Курион.

— Какво стана после? — поиска да научи строгата майка.

— Метел Сципион взе думата — продължи с въздишка Курион.
— О, богове, какъв досадник! За щастие беше прекалено нетърпелив да прокара предложението си, та не се впусна в безкрайни празнословия. Законът на десетте трибуни бил недействителен, така каза, а това означавало, че Цезар нямал право нито на провинции, нито на войска. Трябвало да се яви в сената като редови член и да се кандидатира за следващите консулски избори. Сципион предложи на Цезар да се заповяда да разпусне войската си до определен срок, след което, ако не го стори, да бъде обявен за обществен враг.

— Гаден номер — отбеляза Фулвия.

— О, и още как. И целият сенат беше на негова страна. Съвсем малко гласуваха против.

— Не може да е минало!

Антоний преглътна бързо, след това изрече:

— Двамата с Квинт Касий наложихме вето.

— О, добър ход!

* * *

Помпей обаче изобщо не смяташе ветото за добър ход. Когато на следващия ден обсъждането на предложението бе възобновено и народният трибун отново го блокира, той изгуби самообладание. Напрежението в тези дни му се отразяваше по-силно отколкото на когото и да е в града — Помпей имаше най-много да губи.

— Така няма да стигнем доникъде! — изръмжа той на Метел Сципион. — Искам вече да се свършва! Това е смешно! Ден след ден, месец след месец, ако продължава така, март ще се изтърколи, а още няма да сме поставили Цезар на мястото му! Имам чувството, че си играят с мен, и това никак не ми се нрави! Стига с този театър! Време е най-после сенатът да предприеме нещо! Ако не могат да прокарат през народното събрание закон за лишаване на Цезар от всичко, да обявят извънредно положение и да оставят нещата на мен!

Той плесна три пъти, за да повика камериера си.

— Искам незабавно да предадеш посланието ми до всеки сенатор на Рим — нареди той на прислужника. — Да ми се явят до два часа.

Метел Сципион го погледна тревожно:

— Помпей, дали е разумно? Да караш цензори и бивши консули да ти се *явят*?

— Да, да ми се явят! Дотегна ми, Сципионе! Искам тази работа с Цезар да приключва веднъж завинаги!

Както повечето решителни люде Помпей не търпеше да живее в несигурност. И както повечето хора на действието той се стремеше винаги към пълен контрол на положението. Не да бъде воден за носа от група безмозъчни, празнодумни сенатори, които по нищо не можеха да се сравняват с него. Положението беше нетърпимо!

Защо не се предаваше този Цезар? И след като нямаше намерение да отстъпи, защо още стоеше в Равена само с един легион? Защо не *правеше* нещо? Не, той със сигурност не възнамеряваше да нахлуе в Рим... но ако беше така, какво всъщност смяташе да прави? Откажи се, Цезаре! Предай се! Само че той не го правеше. И нямаше да го направи. Какво ли замисляше? Как щеше да се измъкне от това положение, ако нямаше намерение да се покори, но не смяташе и да настъпи? Какво кроеше? Дали смяташе да продължава тази сенатска безизходица до ноните на квинтил и изборите за консули? Той обаче никога нямаше да получи разрешение да се кандидатира задочно дори да успее да задържи империума си. Дали не възнамеряваше да изпрати няколко

хиляди от най-верните си войници „в отпуск“ по време на изборите? Беше го правил вече — за да осигури избирането на Помпей и Крас преди шест години. Така обаче пак нямаше да успее да се кандидатира *ин абсенция*, тогава защо? Защо? Дали нямаше намерение със заплаха да принуди сената да му разреши, като изпрати няколко хиляди войници в отпуск?

Докато Помпей крачеше нервно в кабинета си, прислужникът влезе да обяви, че много сенатори вече са се събрали в атриума.

— Дотегна ми вече! — изкрещя Помпей пред присъстващите. — *Дотегна ми!*

Може би около сто и петдесет души стояха в помещението и го гледаха с отворени уста — от Апий Клавдий Пулхер Цензора до скромния градски квестор Гай Нерий. Гневните сини очи обиколиха редиците им, за да установят кой отсъства: Луций Калпурний Пизон Цензора, двамата консули, много от бившите консули, всички привърженици на Цезар, но и някои, които не го поддържаха — те просто не приемаха нареждания от човек, който няма право на това. Все пак като за начало бяха достатъчно.

— Дотегна ми! — повтори Помпей и се отпусна на една скамейка от безценен розов мрамор. — Страхливци такива! Глупци! Мекушави глезльовци! Аз съм първият мъж в Рим, а ме е срам да се нарека такъв! Я се вижте! Този фарс продължава вече десет месеца, а не сте стигнали доникъде! Доникъде!

Той се наклони към Катон, Фавоний, Метел Сципион и двамата от тримата Марцели:

— Уважаеми колеги, не отправям тези горчиви слова лично към вас, но искам да ми бъдете свидетели. Боговете знаят, че водите дълга и трудна борба за прекратяването на незаконната кариера на Гай Цезар. Никой обаче не ви оказва подкрепа и аз смятам да го променя.

Той се обърна отново към останалите, между които някои, като Апий Клавдий Пулхер Цензора, не особено доволни от изказването му:

— Повтарям! Вие сте глупци! Страхливи, хленчещи нищожества! Дотегна ми! — Той си пое шумно въздух. — Опитях. Опитях се да бъда търпелив. Сдържах се. Съобразявах се с вас. Умилквах ви се и ви глезих. И не ми се прави на смъртно обиден, Вароне! Всеки се простира според чергата! И римският сенат е този, който трябва да определи докъде ще се простира тази черга за всеки жител на

огромната римска държава. А този сенат е едно нищо! Ето ви, изправени срещу един човек... *един* човек! И въпреки това с месеци вече търпите да ви се надсмива! Вие говорихте, спорихте, карахте се и гласувахте, гласувахте и пак гласувахте... и все тъпчете на едно място! О, богове, как ли ви се присмива Гай Цезар!

Сенаторите стояха като вцепенени — някои от тях бяха служили при Помпей и бяха станали свидетели на тъмната му страна, но повечето едва сега разбираха защо при него нещата винаги вървяха. Техният любезен, смирен, отстъпчив Гней Помпей Велики беше всъщност един тиранин. Много от тях бяха виждали Цезар да избухва и още ги побиваха тръпки от спомена. Сега ставаха свидетели на избухването на Помпей и трепереха от страх. И започваха да се питат кой от двамата е по-жесток господар.

— Вие имате нужда от мен! — изрева Помпей от разположената по-нависоко скамейка. — Нуждаете се от мен, не го забравяйте! *Нуждаете се* от мен! Само аз стоя между вас и Цезар. Аз съм единственото ви спасение, защото само аз мога да победя Цезар в битка. Затова най-разумно е да започнете да се отнасяте с подобаващо уважение към мен. Да излезете от тази безизходица колкото се може по-скоро. Прокарайте закон в народното събрание, с който да лишите Цезар от войска, провинции и империум! Аз не мога да го направя вместо вас, защото аз съм само един човек, един глас, а вие нямате достатъчно смелост, за да обявите извънредно положение и да ме издигнете за диктатор! — Той се озъби: — Казвам ви направо, сенатори, вие не ми харесвате! Ако можех, щях да обявя много от вас извън закона! Толкова много щях да хвърля от Тарпейската скала, че последните щяха да падат на меко върху купчина трупове! Стига толкоз. Гай Цезар се надсмива над вас и над цял Рим. Това трябва да спре. Обуздайте го! И не очаквайте милост от мен, ако забележа, че някой от вас работи за Цезар! Това е един престъпник извън закона, въпреки че вие нямате смелостта да го обявите за такъв! Предупреждавам ви, че от този ден нататък ще гледам на всеки, който го подкрепя, като на предател.

Той махна пренебрежително:

— Разотивайте се сега! И мислете! И след това, в името на Юпитер, сторете *нещо*! Разкарайте този Цезар!

Те се обърнаха и мълчаливо се изнизаха. Помпей скочи от пейката.

— О, сега се чувствам много по-добре! — заяви с усмивка пред малката група от добри люде, които останаха.

— Изказването ти им дойде като нагорещен ръжен в задника — отбеляза спокойно Катон.

— Пфу! Заслужават си го, Катоне. Един ден са на наша страна, на следващия подкрепят Цезар. Дотегна ми. Искам да сложа край на това.

— И реши да ни наредиш да ти се явим — измърмори хладно Марцел Големия. — Не е много разумно, Помпей. Не можеш да заповядваш на римските сенатори като на новобранци във войската си.

— Някой трябваше да го направи! — тросна се той.

— Никога не съм те виждал такъв — призна Марк Фавоний.

— Надявай се да ти е за последно. Къде са консулите? Нито един от двамата не дойде.

— Не можеха да дойдат, Помпей — отвърна Марк Марцел. — Нали са консули; имат по-голяма власт от теб. Ако дойдат, все едно да те признаят за по-висш от тях.

— Сервий Сулпиций също не дойде.

— Не мисля, че Сервий Сулпиций ще се подчини на такава заповед — отбеляза Гай Марцел Големия и се отдалечи към вратата.

След няколко минути в помещението остана само Метел Сципион. Той погледна укорително зет си.

— Какво има? — тросна се Помпей.

— Нищо, нищо! Само мисля, че не постъпи разумно, Велики — въздъхна Сципион. — Никак не беше разумно.

Цицерон пристигна пред стените на Рим на следващия ден, който се случи и петдесет и седмият от рождението му. Установи се във вилата си на Пинцейския хълм, тъй като го очакваше триумф и затова нямаше право да прекосява помериума. Атик дойде да го приветства с добре дошъл и набързо му описа необикновеното събитие от предната вечер.

— Кой ти каза? — възкликна ужасен Цицерон.

— Твоят приятел сенаторът Рабирий Постум, не банкерът.

— *Старият* Рабирий Постум? Да нямаш предвид сина му?

— Точно стария имам предвид. Сега, когато Перперна тлее, той сякаш се изпълва с нови сили. Надява се да остане най-старият жител на Рим.

— Какво е сторил Помпей?

— Избълвал куп обиди към повечето сенатори, които са още в Рим. Малко от тях го бяха виждали в такова състояние — толкова разгневен, толкова жлъчен. Без обичайните любезности, без изтънчени речи. Казал, че иска сенаторите най-после да вземат някакво решение за Цезар. Не е споменал какво точно иска, но всеки може да се досети. — Атик се намръщи. — Заплашил с проскрипции, така че можеш да си представиш колко беше разгневен. Щял да хвърля сенатори от Тарпейската скала, докато не започнели да падат на меко върху купчина от трупове, така се изказал. Те са в паника!

— Ама сенатът опита, опита всичко! — възрази Цицерон. — Какво очаква Великия? Ветото на народните трибуни не може да бъде отменено!

— Исква сенатът да обяви извънредно положение и да го избере за диктатор. Нищо друго няма да го задоволи. Помпей не издържа вече напрежението. Исква да сложи край на тази безизходица, а досега желанията му винаги са се изпълнявали. Той е невероятно разглезен човек, свикнал е всички да играят по неговата свирка. И затова известна вина има сенатът, Цицероне! От десетилетия изпълнява желанията му. Удостояват го с една извънредна придобивка след друга, за да разрешава проблемите им вместо тях, например този с Цезар. Един човек със знатен произход иска сенатът да се отнася с него както с Помпей и има пълно право. Кой, мислиш, че оглавява опозицията срещу това решение?

— Катон. Бибул, когато е тук. Марцелите. Ахенобарб. Метел Сципион. И още неколцина твърдоглавци.

— Да, но те могат само да лаят, Помпей е истинският човек на действието — обясни търпеливо Атик. — Без него те не могат да направят нищо. Помпей не търпи съперници, а Цезар заплашва да го засенчи.

— О, да беше жива Юлия!

— Това нямаше да промени нещата, Марк. Когато Юлия беше жива, Цезар не представляваше заплаха за Помпей. Или така поне го

виждаше той. Помпей не притежава никаква далновидност. Дори да беше жива Юлия, той пак щеше да се държи по този начин.

— Трябва да се видя с Помпей още сега — отсече решително Цицерон.

— И какво смяташ да му кажеш?

— Ще се опитам да го убедя да постигне някакво споразумение с Цезар. А, ако не се съгласи, да се оттегли в Испания с войската си и да изчака развитието на събитията. Имам предчувствие, че въпреки Катон и гръмогласните добри люде без Помпей сенатът ще направи някакъв компромис с Цезар. Те гледат на Великия като на свой защитник, човек, който може да победи Цезар.

— А ти, както усещам, не си на това мнение.

— Брат ми не смята, че може да го победи, а той трябва да знае най-добре.

— Къде е Квинт?

— Тук е, но, разбира се, той има право да влиза в града, затова се прибра у дома да види дали не се е подобрил характерът на сестра ти.

Атик избухна в смях, докато от очите му не потекоха сълзи:

— Помпония? Да си подобри характера? По-скоро Помпей и Цезар ще стигнат до съгласие!

— Защо никой от рода Цицерон не може да намери уют край семейното огнище? Защо попадаме все на такива опърничави жени?

— Защото, Марк, и двамата с Квинт искахте да вземете заможни съпруги, а нямате нужния знатен произход, за да избирате — отвърна винаги прагматичният Атик.

След като го срязаха по такъв начин, Цицерон отиде на Марсово поле (където лагеруваше скромна киликийска войска в очакване на триумфалното му шествие) до „лодката, скрита зад яхта“.

Предложението му Помпей да се оттегли в Испания обаче бе отхвърлено с грозни ругатни.

— Ще сметнат, че си подвивам опашката! — изръмжа той.

— Велики, това са глупости! Направи се, че си съгласен с предложението на Цезар, в крайна сметка ти си просто един проконсул. Оттегли се в Испания и изчакай. Само глупавият селянин държи два породисти коча на едно пасище. Излезеш ли веднъж от римското пасище, вече няма да има съперничество. Ще бъдеш на безопасно и уютно място в Испания. *С войската си!* Цезар ще размисли. Докато си

в Италия, той е по-близо до войските си, отколкото ти до твоите. Иди в Испания, Велики, моля те!

— Не бях чувал толкова глупаво предложение! — изръмжа Помпей. — Не! Не!

* * *

Докато дебатът в сената продължаваше с пълна сила и на шестия ден на януари, Цицерон изпрати бележка с учтива молба до Луций Корнелий Балб да го посети на Пинцейския хълм.

— Не се съмнявам, че предпочиташ да се намери мирно решение — посрещна Цицерон госта си. — Юпитере, колко си отслабнал!

— Така е, Марк Цицероне, така е — отвърна дребният гадески banker.

— Говорих с Великия преди три дни.

— Уви, той не иска да ме приеме — въздъхна Балб. — Още откакто Авъл Хирций напусна Рим, без да отиде на срещата им. Той обвинява мен.

— Великия няма да ни влезе в положението — отсече Цицерон.

— О, да можехме само да намерим общ език!

— Е, аз мислих доста. Ден и нощ. И може би имам нещо наум.

— Разказвай!

— Ще се наложи да прибягна до твоите услуги, Балбе, да Убедиш Цезар. Опий и останалите сигурно също ще се наложи да се включат.

— Погледни ме, Марк Цицероне! Аз съм една развалина.

— Ще се нуждая от едно спешно писмо до Цезар, най-добре да е написано от теб, Опий и Рабирий Постум.

— Това е лесно. Какво да пише в него?

— Веднага щом си тръгнеш, отивам при Великия. И ще му кажа, че Цезар се е съгласил да се откаже от всичко, освен от един легион и Илирикум. Можеш ли да убедиш Цезар?

— Да, сигурен съм, че с общи усилия ще успеем. Цезар наистина предпочита мирното решение, вярвай ми. Сам разбираш обаче, че не може да се откаже от всичко. Ако го направи, ще се провали. Ще го осъдят и ще го прогонят завинаги. Илирикум и един легион обаче му стигат. Ако запази империума, когато му дойде времето, ще се справи и

с изборите за консул. Не познавам човек с по-неограничени възможности от него.

— Нито пък аз — съгласи се с неохота Цицерон.

И така адвокатът се върна във вилата на Помпей готов за нов спор — макар че Цицерон нямаше откъде да знае, че домакинът му е имал няколко тежки ноци. Щом гневът му поотмина, първият мъж в Рим започна да чувства ответната реакция и да осъзнава, че никой сред добрите люде, включително и тъстът му, не одобрява поведението му, нито тона, който бе държал пред сенаторите. Автократична арогантност. Изключително недалновидно. Четири дни след това събитие Помпей вече съжаляваше за избухването си. Да, те имаха нужда от него. Ала той също се нуждаеше от тях. А ги бе отблъснал. Чувстваше го, защото оттогава никой не беше дошъл да го посети, а и нито едно от заседанията на сената не се бе състояло извън помериума. Сега дебатите се водеха без него; и всеки ден онзи дръвник Антоний отново налагаше ветото си. И Касий. Един Касий! Нищожество без произход, което би трябвало да стои по-ниско и от тревата. Той беше пришпорил коня, но конят се бе оказал магаре. О, как да се измъкне от тази безизходица? Какво можеше да направи сенатът? Можеше да не го провъзгласи за диктатор, дори да обяви извънредно положение. Защо му беше да говори за проскрипции и за Тарпейската скала? Твърде далеч стигна, Велики, твърде далеч! Независимо колко са си го заслужили, никога не се отнасяй със сенаторите като с прости войници.

И така, Цицерон завари първия мъж в доста по-сговорчиво настроение. Осъзна го и побърза да атакува:

— От сигурни източници знам, Велики, че Цезар ще се съгласи да се откаже от всичко, освен от Илирикум и един легион. Ако приемеш тази възможност и използваш цялото си влияние, за да бъде одобрена, ти ще станеш герой. Така само благодарение на теб ще бъде избегната гражданската война. Цял Рим, освен Катон и малцина други, ще ти засвидетелства почитта си, ще ти издигнат статуи, ще те удостоят с почести. И двамата знаем, че Катон си е поставил за цел да осъди и изпрати Цезар в изгнание, но ти не целиш точно това, нали? Ти просто не желаеш да бъдеш третиран наравно с Цезар; да загубиш каквото загуби и той. В това последно предложение обаче не се споменава нищо за теб.

Лицето на Помпей се разведри:

— Вярно е, че аз не мразя Цезар както го мрази Катон, а и не съм толкова дебелоглав. Не искам да кажа, че няма да гласувам против задочното му кандидатиране за консул, но това е друг въпрос и дотогава има още няколко месеца. Прав си, че в момента най-важно е да избегнем гражданската война. И ако Илирикум и един легион ще задоволят Цезар... ако не пожелае същото от мен... е, защо не? Да, Цицероне, защо не? Съгласен съм. Цезар може да задържи Илирикум и един легион, ако се откаже от всичко останало. С един легион той е безсилен. Да! Съгласен съм!

Цицерон въздъхна с облекчение:

— Велики, аз не съм любител на алкохола, но бих пийнал от твоето прекрасно вино.

В същия момент Катон и вторият консул Лентул Крус влязоха в атриума, където се провеждаше този разговор. Цицерон толкова бързаше да направи предложението, че двамата с Помпей още не бяха влезли в къщата. О, какво трагично стечение на обстоятелствата! Ако бяха разговаряли в кабинета, камериерът щеше да обяви пристигането на двамата гости и Цицерон да убеди Помпей да не ги приема. Сега първият мъж в Рим оставаше незащитен пред тях.

— Идвайте с нас! — покани ги весело Помпей. — Тъкмо смятаме да прием за мирното споразумение с Цезар.

— Какво? — наежи се Катон.

— Цезар е готов да се откаже от всичко, освен от Илирикум и един легион, без да иска същото от мен. Без тези глупости за еднаквото третиране. Гражданската война е избегната, Цезар е обезсилен — обяви самодоволно Помпей. — Когато му дойде времето, ще се оправяме с кандидатурата му за консул. Благодарение на мен гражданската война е избегната.

Катон издаде звук като кучешки вой, хвана се с две ръце за косата и буквално изскубна два кичура.

— Идиот такъв! — закрещя. — Дебел, самодоволен, самомнителен, престарял малоумник! Как така си избегнал гражданската война? Ти отстъпваш пред най-големия враг на републиката за всички времена.

Той заскърца със зъби, одра бузи с нокти и се нахвърли срещу Помпей все още стискайки двата си кичура коса. Домакинът отстъпи сащисан.

— Решил си да уредиш Цезар, а? Кой ти дава такова право? Ти си слуга на сената, Помпей, не негов господар! И трябва да дадеш на Цезар урок, не да му сътрудничиш и да предаваш интересите на републиката!

Помпей можеше да бъде не по-малко свиреп, когато се ядоса, но той имаше един недостатък — веднъж изкара ли го някой от равновесие (както Серторий в Испания), трудно възвръщаше самоконтрол. С агресивното си поведение Катон го бе объркал, сега Помпей не можеше да се ядоса и да му отговори подобаващо, да обясни аргументите си. Той отстъпи. Поведението, което наблюдаваше, не беше израз на гняв, то бе истински бяс.

— Катоне, Катоне, недей! — опита се да се намеси Цицерон. — Използвай силата си по подходящ начин; изкарай Цезар пред съда, не го подтиквай към гражданска война! *Осъзнай се!*

Едрият и як Лентул Крус хвана адвоката за лявото рамо, извъртя го и започна да го изтласква към другия край на помещението.

— Млъквай! Стой настрана! Млъквай! Стой настрана! — заръмжа, като при всяка дума блъскаше Цицерон в гърдите.

— Ти не си диктатор! — крещеше Катон на Помпей. — Ти не управляваш Рим! Нямах право да преговаряш с един предател зад гърбовете ни! Илирикум и един легион, а? И си мислиш, че това е много сполучлив компромис, а? Да, ама не! Не е! Това е много голяма отстъпка! *Прекалено* голяма! И казвам ти, Гней Помпей, пред Цезар не могат да се правят никакви отстъпки! Никакви! Цезар трябва да научи, че сенатът е неговият господар, не обратното! И ако ти, Помпей, имаш нужда от същия урок, аз съм този, който ще ти го набие в главата! Искаш да се съюзиш с Цезар, така ли? Много добре! Съюзи се с Цезар! С предателя! И ще споделиш същата съдба на предател! Защото, кълна се в боговете, ще те срина по-ниско, отколкото ще съборя Цезар! Ще ти взема империума, провинциите и войската в същия момент, в който взема Цезаровите! Просто трябва да го обявя в сената! И предложението ще бъде прието без никакво вето, защото Антоний и Курион и пукната пара не дават за теб! Единствените легиони, с които разполагаш, са онези два, които взе от Цезар! Войските ти са на хиляди километри, в Испания! Така че как ще ме спреш, Помпей? Ще го сторя, предателю! И ще се покрия със слава за това! Това да не ти е някаква увеселителна забава? Добрите люде са отдадени изцяло на задачата да

сринат Цезар. И със същото удоволствие ще провалим всеки, който се опита да му помага; дори теб! Тогава може би ти ще си този, който ще бъде обявен извън закона и хвърлен от Тарпейската скала! Да не мислиш, че добрите люде ще търпят такива заплахи? Не! И няма да търпим човек, който си присвоява правомощията, на Римския сенат.

— Стига! Стига! — заекна Помпей и вдигна умолително ръце. — Стига, Катоне, моля те! Прав си! *Прав си!* Признавам! Цицерон ме подлъга! Аз бях... бях... объркан! Никой не ме е посещавал от три дни! Какво можех да си помисля?

Гневът на Катон обаче не беше като гнева на Помпей. Помпей охладняваше толкова бързо, колкото се палеше. На Катон му бе нужно много време да се успокои, да отвори ушите си за извинения и оправдания. Той бесня още часове, преди да затвори уста и да запази мълчание, треперейки от гняв.

— Седни, Катоне — покани го Помпей и започна да се суети около него като стара жена около любимото си кученце. — Моля, заповядай, седни!

Той се втурна за чаша вино, постави я в двете му ръце и боязливо измъкна от тях двата кичура коса, които Катон още стискаше.

— Ето, пийни, моля те! Прав си, аз сбърках, признавам честно грешката си! Цицерон е виновен, свари ме в момент на слабост.

Той погледна умолително Лентул Крус:

— Вземи и ти малко вино, моля те! Да седнем, да обсъдим различията си, всичко може да се уреди. Моля те, Луций Крусе, налей си малко вино!

— О-о! — проплака Цицерон от другия край на помещението.

След като Помпей не му обърна внимание той, демонстративно напусна дома му и се запъти през Марсово поле към Пинцейския хълм разтреперан не по-малко от Катон.

Това беше краят. Връщане назад нямаше. А за малко да успее, за малко! О, защо трябваше тези двамата да влязат точно в този момент?

— Е — каза си на глас, след като се върна вкъщи и започна да пише бележка до Балб, — ако трябва да обвиняваме някого, а гражданската война, това е Катон.

* * *

Заранта на следващия ден, седмия на януари, сенатът се събра в храма на Юпитер, място, което Помпей не можеше да посети. Макар че присъстваше, бледият Гай Марцел Малкия отстъпи председателството на младшия си колега Лентул Крус.

— Нямам намерение да произнасям дълга реч — започна задъхано Лентул Крус, чието червендалесто лице бе осеяно със синкави петна. — Време е, уважаеми сенатори, да разрешим тази криза по единствения разумен начин. Предлагам да обявим извънредно положение, за да могат магистратите да защитават интересите на Рим, без да срещат спънки от страна на народните трибуни.

Започна силна шумотевица — сенаторите бяха искрено изненадани от формулировката и от това, че председателстващият не спомена името на Помпей.

Марк Антоний скочи от скамейката на народните трибуни.

— Не можете да го направите — закрещя. — Ти предлагаш да защитиш народните трибуни от собственото им право на вето! Няма да стане! С извънредно положение няма да затворите устата на народните трибуни! Народните трибуни винаги са били и ще бъдат служители на държавата! Това предложение е напълно неконституционно! Извънредно положение се обявява, когато държавата трябва да се защити от предатели, а аз не мога да определя никой от деветимата ми колеги за такъв! Ще доведе това до знанието на плебса, няма да ти се размине! Ще бъдеш хвърлен от Тарпейската скала, задето ни пречиш да изпълняваме задълженията си!

— Ликтори, отстранете този човек! — нареди Лентул Крус.

— Слагам вето на това, Лентуле! И на предложението ти за въвеждане на извънредно положение!

— Ликтори, отстранете този човек.

— Ще трябва да махнат и мен! — изрева Квинт Касий.

— Ликтори, отстранете тези хора.

Борбата обаче бе неравна. Към дузината ликтори се наложи да се присъединят още няколко десетки, докато успеят най-сетне да изхвърлят яростно съпротивляващите се Антоний и Квинт Касий с разкъсани тоги, насинени и разкъравени от храма.

— Мръсници! — изръмжа Курион, който бе напуснал сградата след тях.

— Нещастници — промърмори Марк Целий Руф. — Какво ще правим сега?

— Слизаме в Комициите — обяви Антоний; вдигна ръка, за да попречи на Квинт Касий да оправи тогата си. — Не, Квинте, не се оправяй в никакъв случай! Ще останем в този външен вид, докато не идем при Цезар в Равена. Нека види със собствените си очи какво е направил Лентул Крус.

Около тях се беше събрала доста голяма тълпа (не особено трудно в онези дни, когато на форума цареше безпокойство) и Антоний показа раните си и тези на Квинт Касий.

— Виждате ли? Освен че пречат на народните трибуни да изпълняват задълженията си, вече ни и бият! — закрещя той. — Защо? За да защитят интересите на шепа хора, които искат да управляват Рим по недопустим начин! Искат да отнемат властта от народа и да я сложат в ръцете на сената! Внимавайте, братя плебеи. Внимавайте патриции, които не принадлежите към редиците на добрите люде. Дните на народното събрание са преброени! Когато Катон и сподвижниците му установят контрол върху сената — което става в момента! — те ще използват Помпей и войската, за да ви лишат от всякакво участие в управлението! Ще използват Помпей и войската, за да се разправят с хора като Гай Цезар, който винаги е защитавал народа от своеволията на сената!

Той погледна над главите на множеството и забеляза група ликтори, приближаващи се откъм храма на Юпитер.

— Трябва да привършвам речта си, народе! Виждам слугите на сената, които идват, за да ме отведат в затвора, а аз не искам да отида там! Отивам при Гай Цезар в Равена заедно със смелия си колега Гай Касий и тези двама защитници на народа, Гай Курион и Марк Целий! И ще покажа на Цезар какво стори сенатът! И не забравяйте, независимо дали сте плебеи или патриции, че Гай Цезар е жертва на едно ограничено, но много отмъстително малцинство от сената, което не търпи инакомислещи! Те го преследват, те опитват да оцапат неговата *дигнитас* — която е ваша *дигнитас*, граждани на Рим! Те се подиграват с римската конституция! Отстоявайте правата си, граждани на Рим, и чакайте Цезар да ви избави!

С широка усмивка и вдигната за поздрав ръка Антоний слезе от трибуната сред бурни овации; тримата му спътници го последваха.

Когато ликторите започнаха да си проправят път сред тълпата, те отдавна бяха изчезнали.

В храма на Юпитер нещата вървяха доста по-добре за добрите люде. Съвсем малко от присъстващите гласуваха срещу въвеждането на извънредно положение. Най-интересно за онези, които бяха достатъчно наблюдателни, бе поведението на първия консул. Гай Марцел Малкия седеше с болнав вид, не продума нито веднъж и когато дойде време за гласуване, се измести бавно в дясната част на помещението; след това отново се върна на курулното си кресло. Брат му и братовчед му изглеждаха много по-жизнени.

Когато ликторите се върнаха от Комициите с празни ръце, гласуването вече бе проведено и предложението за въвеждане на извънредно положение — прието.

— Разпускам сената до утре сутринта — обяви Лентул Крус, когато ще се съберем в Помпеевата курия на Марсово поле. Нашият уважаван проконсул Гней Помпей Велики не може да остане встрани от събитията.

— Предполагам — обади се Сервий Сулпиций Руф, който бе първи консул с Марк Марцел преди две години, — че това означава война с Гай Цезар.

— Войната започна, когато предложихме меча на Гней Помпей — отвърна Марцел Големия.

— Цезар е този, който започна войната! — закрещя Катон. — Когато с отказа си да се съобрази с нарежданията на тази институция се обяви сам извън закона!

— Все пак в решението за обявяване на извънредно положение ние не го обявихме официално за враг на обществото. Не трябва ли да предприемем и такава стъпка?

— Да, трябва! — намеси се Лентул Крус. Затрудненото му дишане показваше, че нещо в тялото му не е наред, въпреки че Марцел Малкия бе този, който изглеждаше болен.

— Не можете — обади се Луций Кота, чичо на Цезар и един от онези, които бяха гласували против обявяването на извънредно положение. — Засега Цезар не е показал с нищо, че се готви за война, вие сте тези, които я обявихте. Докато не предприеме такава стъпка, той не е враг на държавата и не може да бъде обявен за такъв.

— Важното е да ударим първи! — заяви Катон.

— Съгласен съм, Марк Катоне — рече Лентул Крус. — Точно затова се събираме утре на Марсово поле, за да може най-обиграният ни пълководец да каже къде и кога ще ударим.

* * *

Когато обаче сенатът се събра в Помпеевата курия на следващия ден, осмия на януари, обиграният пълководец, а именно Помпей, ясно показва, че не е мислил да удря пръв. Той се спря повече върху въпроса за военните си сили, отколкото върху този за тактиката си.

— Не трябва да забравяме — обяви той пред сената, — че сред легионите на Цезар царува недоволство. Съмнявам се да се подчинят, ако им нареди да тръгнат в настъпление. Що се отнася до нашите войски, в момента благодарение на усилено набиране през последните няколко дни в Италия има три легиона. Имам още седем в Испания и вече изпратих нареждане да се мобилизират. Жалко, че в този сезон не могат да се придвижат по море. Затова е важно да тръгнат насам, преди Цезар да реши да ги пресрещне. — Той се усмихна безгрижно. — Уверявам ви, уважаеми сенатори, няма от какво да се тревожите.

Заседанието продължи цял ден, направиха се много приготовления. Когато Фауст Сула предложи цар Джуба от Нумидия да бъде обявен за приятел и съюзник на Рим, Гай Марцел Малкия излезе от летаргията си, за да се изкаже по предложението. То беше прието. Когато обаче Фауст Сула предложи лично да отиде в Мавритания, за да говори с царете Бох и Богуд — идея, която Марцел Малкия прие с готовност, — синът на Филип използва ветото си на народен трибун.

— Ти си като баща си, нямаш лична гледна точка, само гледаш да поставяш спънки! — смъмри го Катон.

— Не, Марк Катоне, уверявам те. Ако Цезар предприеме някакъв враждебен ход, Фауст Сула ни е нужен тук — отстоя твърдо мнението си Филип младши.

Най-интересното в случая бе отношението към ветото на народния трибун. Въпреки че имаше обявено извънредно положение, то беше прието.

О, това обаче беше нищо в сравнение с изключителното удоволствие от лишаването на Цезар от империума, провинциите и

войските му! Сенатът назначи Луций Домиций Ахенобарб за нов управител на Отвъдна Галия, а бившия претор Марк Консидий Нониан — за управител на Италийска Галия и Илирикум. Цезар сега бе най-обикновен сенатор, напълно беззащитен. Катон обаче също пострада. Макар че никога не беше искал провинция, той бе определен за управител на Сицилия. Африка беше поверена на Луций Елий Туберон, човек със съмнителна лоялност към добрите люде, но вече почти нямаше подходящи хора за управители. Това даде повод на Помпей да определи Апий Клавдий Цензора за управител на Гърция, макар че имаше вече провинция, но да остави Македония както досега на грижите на квестора Тит Антистий. Тъй като намерението на Помпей да води войната с Цезар на изток, а не в Италия, не беше известно на повечето сенатори, това решение не направи впечатление на повечето от тях. Засега те се вълнуваха единствено от въпроса, дали Цезар ще прибегне към военни действия или не.

— Между другото — обади се Лентул Крус, — мисля, че трябва да се погрижим Италия да бъде защитена с достатъчно войска. За тази цел предлагам да изпратим легати с проконсулски империум във всички части на полуострова. Първото им задължение ще е да наберат войници, защото още нямаме достатъчно.

— Аз ще се погрижа за това — предложи веднага Ахенобарб. — Няма нужда да тръгвам веднага за провинциите си, по-добре да се уверим, че Италия е добре подготвена. Нека поема Адриатическото крайбрежие на юг от Пиценум. Ще мина по Валериевия път и ще събера доброволци сред марсите и пелигните, които са мои клиенти.

— Околностите на Емилиевия, Аврелиевия и Клодиевия път, тоест Северна Етрурия, давам на Луций Скрибоний Либон! — обяви Помпей.

Това предизвика не една усмивка у присъстващите. Бракът между големия син на Помпей и дъщерята на Апий Клавдий Цензора не беше продължил дълго. След развода младият Гней Помпей се ожени за дъщерята на Скрибоний Либон, брак, който никак не се харесваше на баща му. Така Помпей бе изправен пред задачата да намери добра служба на посредствен човек. И така — Етрурия, която надали щеше да привлече вниманието на Цезар.

Квинт Минуций Терм взе Фламиниевия път, минаващ на север през източната част на Умбрия, и получи нареждане да се установи в

Игувиум.

Роднинските връзки отново дойдоха на дневен ред и Помпей предложи близкият му братовчед Гай Луцилий Хир да се установи в Пиценум, в родния град на Лабиен — Камеринум. Пиценум, разбира се, се ползваше с особено внимание от страна на Помпей, освен това се намираше най-близо до Равена и Цезар. Затова там бяха изпратени още хора: бившият консул Лентул Спинтер — в Анкона, а бившият претор Публий Атий Вар — в родния град на Помпей, Ауксинум.

На бедния, обезкуражен Цицерон, който присъстваше на заседанието, тъй като се провеждаше извън помериума, бе наредено да събира войски в Кампания.

— Готово! — обяви весело Лентул Крус. — Щом научи как сме се подготвили, Цезар няма дори да помисли за война!

ОТ РАВЕНА ДО АНКОНА

Вестоносецът, изпратен от Антоний и Курион преди бягството им от Рим, пристигна във вилата на Цезар в Равена в деня след изгонването на Антоний и Касий от сената. Макар че тъкмо се развиделяваше, Цезар го прие веднага, взе писмото му и с любезна усмивка го изпрати да се подкрепи и да поспи — триста и двайсет километра за два дни беше жестоко препускане.

Писмото на Антоний бе кратко:

„Цезаре, двамата с Квинт Касий бяхме изхвърлени от сената, след като се опитахме да наложим вето върху въвеждането на извънредно положение. Това е много странно решение. Не те обявиха за враг на държавата, нито назначиха Помпей за диктатор. С него се дава право на всички магистрати да защитават сената от ветото на народните трибуни, представи си. За Помпей се загатва само в пасажа, че сред упълномощените да защитават държавата са и «про магистратите в околностите на Рим».

Това важи както за Помпей, така и за Цицерон, който чака триумфа си. Предполагам, че Помпей е останал разочарован, но така е с добрите люде — те избягват да удостояват, когото и да било със специални правомощия.

Четирима от нас сме тръгнали към теб. Курион и Целий също предпочетоха да напуснат града. Ще минем по Фламиниевия път.

О, не знам дали ще имаш някаква полза от нас, но съм се погрижил да пристигнем в абсолютно същото състояние, в което се измъкнахме от ликторите. Това означава, че малко ще миришем, така че пригответи една гореща баня.“

Единственият приближен Цезаров легат по това време в Равена беше Авъл Хирций. Той влезе и завари Пълководеца с писмо в ръка, загледан втренчено в мозайката на срещната стена, пресъздаваща бягството на цар Еней от горящата Троя, подкрепяйки стария си баща и с паладиума^[1] под лявата мишница.

— Едно от най-големите богатства на Равена — заговори Цезар, без да поглежда Хирций — са умелите майстори на мозайки. По-добри

са дори от гърците в Сицилия.

Хирций седна срещу Пълководеца. Лицето на Цезар бе спокойно.

— Чух, че пристигнал вестносец, бил изтощен от пренебрежение — отбеляза Хирций.

— Да. Сенатът е въвел извънредно положение.

Хирций затаи дъх:

— Обявили са те за враг на държавата!

— Не. Най-големият враг на Рим, както изглежда, е ветото на народните трибуни, те се оказват най-големите предатели. Как само приличат на Сула тези добри люди! Врагът никога не е навън, търсят го сред себе си. И народните трибуни трябва да се подчинят.

— Какво ще правим?

— Ще настъпим.

— Да настъпим?

— На юг. Към Ариминум. В момента Антоний, Квинт Касий, Курион и Целий пътуват по Фламиниевия път, макар и не толкова бързо, колкото вестносеца им. Предполагам, че до два дена ще стигнат Ариминум.

— Ти все още имаш империум. Ако тръгнеш към Ариминум, ще се наложи да прекосиш Рубикон, без да имаш право.

— Дотогава предполагам, че ще съм обикновен сенатор и ще имам пълна свобода да ходя, където си поискам. След като се почувстват защитени от извънредното си положение, сенаторите няма да се поколебаят да ме лишат от всичко.

— Значи няма да вземеш Тринайсети в Ариминум, така ли? — попита тревожно Хирций.

Цезар изглеждаше толкова спокоен, уверен както винаги. Затова ли толкова го обичаха легатите му? По принцип нямаше логика, но той винаги печелеше любовта на хората. Не защото имаше нужда от нея, а защото... защото... О, защо, в крайна сметка? Защото бе олицетворение на онова, към което се стремяха всички.

— Разбира се, че ще взема Тринайсети — отвърна Цезар и стана.

— Да се приготвят за тръгване след два часа. В пълна готовност за поход, с багажа и артилерията.

— Ще им кажеш ли къде отиват? Цезар вдигна русите си вежди:

— Засега не. Те са израсли от тази страна на Падус. Какво означава Рубикон за тях?

* * *

Младшите легати като Гай Азиний Полион се разтичаха из лагера и започнаха да крещят заповеди на военни трибуни и старши центуриони. В резултат след два часа Тринайсети бе вдигнал лагера и се беше строил в колона готов за поход.

Легионерите бяха в добра форма и отпочинали въпреки похода до Тергесте, на който ги бе изпратил Цезар под командването на Полион. Бяха извършили усилено военно учение там, след което бяха останали в Равена достатъчно дълго, за да очакват с нетърпение да влязат в истинска битка.

Цезар им наложи спокоен ход и Тринайсети се установи в един добре укрепен лагер все още на север от Рубикон, официалната граница между Италия и Италийска Галия. Никой не им беше казал, но всеки до последния легионер знаеше, че предстои да пресекат реката. Те бяха готови да застанат зад Цезар при всяко положение и се радваха, че той няма намерение да се предава, а ще отстоява накърнената си *дигнитас*, която бе *дигнитас* на всички, служещи при него — от легатите до цивилните военнослужещи.

— Така ще влезем в историята — сподели Полион пред колегата си младши легат Квинт Валерий Орка. Полион обожаваше историята.

— Никой не може да го обвини, че не е опитал да го избегне — отбеляза Орка и се засмя. — Само че това не е в негов стил. Да тръгне само с един легион. Откъде знае какво го чака в Пиценум? Може да изправят десет легиона срещу нас.

— О, не, той е твърде умен, за да го допусне. Три или четири легиона може би, но не повече. И ние ще ги разбием на пух и прах.

— Особено ако два от тях са Шести и Петнайсети.

— Така е.

Късно следобед на десетия ден на януари Тринайсети легион достигна Рубикон. На войската бе заповядано да премине и да се установи на лагер на другия бряг.

Цезар и малката му група легати останаха на северния бряг и там вечеряха. В края на есента реките, спускащи се от Апенините към Адриатика, бяха спаднали до най-ниското си ниво — снеговете отдавна

се бяха стопили; а дъжд валеше рядко. Затова въпреки голямата площ, от която събираше водите си (изворите му бяха буквално на една крачка разстояние от тези на Арнус в Апенините), широкият Рубикон бе дълбок едва до коляно и не представляваше никакво препятствие.

Малко думи бяха разменени на тази вечеря. Цезар яде обичайното си скромно меню — малко хляб, няколко маслини, парче сирене, сетне изми ръце и стана от курулното си кресло, което, както забелязаха легатите му, явно нямаше намерение да изостави.

— На конете — нареди той.

Конят, който възседна обаче, не беше някое от няколкото му красиви, добре гледани животни — беше жребецът с набраздени копита, сякаш разделени на отделни пръсти. Както другите два подобни коня, които бе яздил през годините, след като Сула му беше подарил първия, този ветеран от Галската война бе с гладка червеникава козина и дълга грива, добре охранен и подходящ за всеки военачалник, който (като Помпей) не предпочиташе бял жребец. Всяко от копитата му бе разделено на три отделни пръста.

Легатите го наблюдаваха като хипнотизирани от конете си. Най-после да получат недвусмислен знак за започване на война. Щом Цезар яздеше този кон, значи очакваше битка.

Той подкара животното бавно по пожълтялата есенна трева между дърветата към искрящата река. И на граничния бряг спря.

„Това е. Още мога да се върна. Все още не съм нарушил законността, конституцията. Ала прекося ли веднъж тази незабележителна с нищо река, аз се превръщам от слуга на страната си в неин агресор. От две години обаче аз очаквам този момент. Преминах през всичко — планирах, чертах, стремих се с всички сили към целите си. Направих невероятни отстъпки. Бях готов дори да се задоволя с Илирикум и един легион. Ала през цялото време знаех, че те няма да отстъпят. Че са решени да се изплюят върху мен, да забият лицето ми в праха, да ме унищожат. Ти си го изпроси, Катоне. Сега ще си го получиш. Принуди ме да тръгна срещу собствената си страна, да обърна гръб на законността. Помпей, ти най-после ще разбереш какво е да се изправиш пред достоен противник. В момента, в който конят ми намокри копита, аз съм престъпник. И за да изтрия срама от името си, аз ще започна война, ще се бия срещу собствените си сънародници — и ще победя.“

„Какво ме очаква отвъд Рубикон? Колко легиона са успели да съберат? Колко са подготвени? Аз се осланям само на предчувствието, че още не са предприели нищо. Че Помпей не знае как да започне война, а добрите люде нямат представа как се води. Въпреки всички военни почести и той никога не е започвал война. Той е специалист по обиране на лаврите. Добрите люде пък умеят само да обявяват войни. Как ще съжителстват те, щом започнат истинските сражения? Те ще го бавят, ще се опитват да му пречат, да го поучават. Мислят си, че е игра. Не реалност. Е, може би наистина е игра. А аз имам и късмет, и умения да я играя.“

Изведнъж той изви глава назад и се засмя; спомни си една строфа от любимия си поет Менандър.

— Хвърлете заровете! — изкрещя на гръцки, пришпори коня си и препусна през Рубикон към Италия и гражданската война.

* * *

Ариминум не беше в особено войнствено настроение — когато Цезар и Тринайсети легион навлязоха в този процъфтяващ град в началото на Фламиниевия път, жителите му ги посрещнаха въоръжени с есенни гирлянди, накичиха с тях войниците и приветстваха гръмко Пълководеца. Цезар трябваше да признае, че това го изненада — Ариминум се намирал във владенията на Помпей и можеше да предпочете него и сената. Колко ли битки щеше да му се наложи да води в такъв случай? Той научи, че Терм бил в Игувиус, Луцилий Хир — в Камеринум, Лентул Спинтер — в Анкона, а Вар — в Ауксинум. Лентул Спинтер имал най-голям успех в събирането на войска — около десет кохорти, другите били мобилизирали по две. Не особено опасен противник за Тринайсети. Особено след като обикновените жители на Италия бяха на страната на Цезар. Това му донесе голямо облекчение. Той не желал кръв и колкото по-малко се пролееше, толкова по-добре.

Антоний, Квинт Касий, Курион и Целий пристигнаха в лагера сутринта на единайсети ден на януари. Двата народни трибуни представляваха окаяна картина с разкъсаните си тоги, насинени и

издрани лица — идеални за целите на Цезар. Той събра Тринайсети и показва Антоний и Касий на войниците.

— Ето защо сме тук! — заговори Пълководеца. — Това трябва да предотвратим! Никой в Рим, независимо към каква институция принадлежи, няма право да накърнява неприкосновеността на народните трибуни, чиято задача е да защитават огромна част от римския народ, от безимотните и войниците до предприемачите и държавните служители! Защото не мога да нарека плебеите в сената иначе, освен патрициански слуги. Като се отнасят към народните си трибуни както патрициите, те плюят на плебейското си наследство! Личността на народния трибун е неприкосновена, правото му на вето е неотменимо. *Неотменимо!* Единственото прегрешение на Антоний и Касий е това, че са наложили вето на едно цинично предложение, насочено срещу тях, насочено срещу мен. Тези завистливици са се почувствали заплашени от мен, от това, че разнасям славата на Рим по целия свят, че нося нови богатства в римската хазна. Защото аз не съм един от тях. Сенатор, да. Магистрат, да. Консул, да. Но никога не съм принадлежал към тази групичка тесногръди, завистливи нищожества, които наричат себе си „добрите люде“! Които правят всичко, за да лишат народа от участие в управлението. Които се стремят да съсредоточат цялата власт в ръцете на сената. На техния сенат, момци, не на моя! Моят сенат е ваш слуга. Техният сенат иска да бъде ваш господар. Исква да решава колко да ви плаща, кога да приключва службата ви при пълководци като мен, дали да получавате малко късче земя, след като се оттеглите. Исква да регулира размера на премиите ви, процента, който получавате от плячката, колко от вас да бъдат включени в триумфалното шествие. Те дори искат да решават дали да ви удостоят с правото на римско гражданство, дали превитите ви в услуга на Рим гърбове могат да бъдат бичувани. Искат вие, войници на Рим, да признаете сената за свой господар. Искат да бъдете унижени като най-долните просяци по улиците на сирийските градове.

Хирций изпухтя доволно, обърна се към Курион:

— Това ще бъде една от най-великите му речи.

— Той не може да загуби — съгласи се Курион. Цезар продължи:

— Тази малка група хора и сената, които манипулират, посегнаха на моята *дигнитас*, на правото ми да допринасям за доброто на народа. Искат да разрушат всичко, което съм съградил, като твърдят, че съм

извършил предателство! А като обявяват мен за предател, те опетняват и вашата чест! Помислете, момци мои! За всички тези изморителни преходи, за нундините на глад и лишения, за раните от мечове, от стрели и копия, за загиналите на бойното поле по такъв славен и достоен начин! Помислете! Помислете къде бяхме, какво направихме, помислете за усилията, за лишенията, за потта, за самотата! Помислете за колосалната слава, с която покрихме Рим! И за какво? За да бъдат народните ни избраници бити, ритани, за да бъдат делата ни осмивани и отричани, *омърсени* от една малка клика негодници! Лоши като войници и още по-лоши като пълководци, такива са те до един! Кой е чул някога Катон да води войска? Ахенобарб да завзема други земи?

Цезар замълча, усмихна се и вдигна рамене:

— Ала кой от вас изобщо е чувал името Катон? Ахенобарб може би, неговият праядо беше добър воин! И така, момци, ще ви кажа едно име, което със сигурност сте чували. Гней Помпей, който си присвои сам прякора „Велик“! Да, Гней Помпей, който би трябвало да застане на моя страна, на ваша страна! Ала който, затлъстял и остарял, бе избран, за да държи гъбата, с която да бърше задниците на добрите люде! Той загърби интересите на войската! Той поддържа кампанията срещу мен от самото начало! Защо? Защо го прави? Защото аз го засенчих! Защото не е достатъчно „Велик“, за да признае, че някой друг може да командва войска по-добре от него! Защото кой може да се сравни с моите момчета? Никой! *Никой!* Вие сте най-способните войници, държали някога римски щит и меч! И ето ни сега, аз и вие, от забранената страна на една река, на път да възвърнем накърнената си чест! Аз не бих започнал война за каквото и да било. Не бих се противопоставил на тези идиоти в сената по каквато и да била причина. Моята *дигнитас* е най-важното в живота ми, тя е всичко, което съм постигнал! *Аз няма да им позволя да ми я отнемат!* Няма да позволя да опетнят вашата част. Защото вие сте част от мен! Ние вървахме заедно и отрязвахме всичките три глави на Цербер! Преминахме през сняг, град и дъжд! Прекосихме един океан, изкачихме планини, преплувахме буйни реки! Накарахме най-смелите народи на света да подвигат крак пред нас! Да се подчинят на Рим! И какво може да представи бедното отминало величие Гней Помпей срещу това? Нищо, момци, нищо! Какво решава обаче той? Решава да ни лиши от славата, от почитта, от приноса ни към Рим! От всичко, което се обединява в думата *дигнитас!*

Той замълча, протегна ръце, сякаш да ги прегърне:

— Аз обаче съм ваш слуга, момци мои. Аз съществувам благодарение на вас. Вие трябва да вземете окончателното решение. Да навлезем ли в Италия, за да отмъстим за нашите народни избраници и да възвърнем честта си? Или да преклоним глава и да се върнем в Равена? Кое да бъде? Напред или назад?

Никой не бе помръднал. Никой не бе издал звук. Мълчанието продължи дълго след като военачалникът завърши речта си. Накрая старшият центурион се провикна:

— Напред! Напред!

— Напред! Напред! Наред! — последваха го войниците. Цезар слезе от трибуната си и тръгна между редиците им, за да стисне всяка подадена му ръка.

— Какъв човек! — възкликна Полион пред Орка.

* * *

Вечерта обаче четиримата бегълци от Рим облякоха кожени ризници и Цезар събра военния си съвет.

— Хирций, речта ми беше ли записана?

— В момента се преписва, Цезаре.

— Искам да се разпространи сред легатите ми и да бъде прочетена пред всичките ми легиони.

— Всички ли са на наша страна? — попита Целий. — Легатите имам предвид.

— Всички, освен Тит Лабиен.

— Това не ме изненадва — отбеляза Курион.

— Защо? — поинтересува се Целий, най-малко информираният от всички.

Цезар вдигна рамене:

— Аз не го искам.

— Откъде знаят легатите ти?

— Посетих ги в Галия Комата през октомври.

— Значи и тогава си знаел, че ще се стигне дотук.

— Скъпи ми Целий — заобяснява търпеливо Цезар, — пресичането на Рубикон винаги е стояло като възможност. Просто

предпочитам да не се стигне до нея. И както много добре знаеш, направих всичко, което беше по силите ми, за да го избегна. Само глупакът обаче не използва пълноценно всяка възможност. Нека кажа просто, че миналия октомври съм разглеждал Рубикон по-скоро като вероятност, отколкото като възможност.

Целий отново отвори уста, но Курион го сръга силно в ребрата и той замълча.

— И сега какво? — попита Квинт Касий.

— Противникът очевидно не е добре организиран, освен това обикновените хора предпочитат мен пред Помпей и добрите люде.

Цезар лапна залче хляб, натопено в зехтин. Сдъвка го, преглътна и продължи:

— Смятам да разделя Тринайсети. Антоний и петте по-неопитни кохорти ще тръгнат веднага за Арециум, за да преградят Касиевия път. В момента е по-разумно да си осигуря свободен път за отстъпление към Италийска Галия, преди да прочистя Фламиниевия. Курионе, ти ще останеш с три кохорти в Ариминум, докато не ти пратят известие да тръгнеш към Игувиум, откъдето ще прогониш Терм. Щом свършиш тази задача, Фламиниевият път ще бъде наш. Аз пък ще взема двете най-стари кохорти и ще продължа на юг към Пиценум.

— Това са само хиляда човека, Цезаре — намръщи се Полион.

— Би трябвало да ми стигнат. Точно затова оставям засега Курион в Ариминум, за да ми изпрати още, ако имам нужда.

— Прав си, Цезаре — намеси се Хирций, — важно е кой предвожда войската. Може би Атий Вар ще окаже някаква съпротива, но Терм, Хир и Лентул Спинтер? Те не могат да водят и стадо овце.

— Това ми напомня, че трябва да пиша на Авъл Габиний. Време е този велик воин да се върне от изгнанието си.

— Какво ще кажеш за Милон? — попита Целий, който беше приятел на Милон.

— А, не — отсече Цезар и разпусна събранието.

— Забеляза ли — сподели по-късно Целий пред Полион — как Цезар говори, сякаш връщането на прокудени военачалници от изгнание е в неговите правомощия? Наистина ли е толкова самоуверен?

— Той не е самоуверен. Той е сигурен.

— Да, но всичко зависи от боговете, Полионе!

— А кой според теб е любимецът на боговете? — усмихна се Полион. — Помпей ли? Катон? Глупости! Никога не забравяй, Целий, че един велик мъж сам прави късмета си. Късметът е за всички, просто трябва да го вземеш. Повечето от нас пропускаме шансовете, слепи сме за късмета си. Той никога не пропуска шанса си, защото винаги забелязва удобните възможности. Точно затова е любимец на боговете. Те обичат великите мъже.

* * *

Цезар тръгна от Ариминум, без да бърза, и скоро накара хората си да се установят на лагер. Искаше да е сигурен, че е дал на сената всякаква възможност да се вразуми и да избегне проливането на римска кръв. Скоро след установяването му на лагер обаче от Рим пристигнаха двама вестоносци от сената: младият Луций Цезар, син на братовчеда му, който в момента беше в Нарбон, и младият сенатор Луций Росций. И двамата бяха привърженици на добрите люде — за ужас на стария Луций Цезар.

— Пращат ни, за да ти предадем нареждането да се оттеглиш веднага в Италийска Галия — рече хладно Луций Цезар.

— Разбирам. Няма ли първо да се поинтересуваш за баща си?

Младият Луций Цезар се изчерви:

— След като не съм чул нищо за него, Цезаре, предполагам, че е добре.

— Да, добре е.

— Какъв е отговорът ти?

— Луций, Луций, имай търпение! Ще са ми нужни няколко дни, за да го обмисля. Междувременно двамата с Росций трябва да дойдете с мен на юг.

— Това е измяна, братовчеде.

— След като ме обвиниха в същото, докато бях още от другата страна на границата, какво значение има сега?

— Нося писмо от Гней Помпей — намеси се Росций.

— Благодаря.

Цезар взе свитъка. След кратка пауза, през която и тримата останаха неподвижно, той кимна леко:

— Свободни сте. Хирций ще се погрижи за вас.

На двамата никак не им хареса един предател да се отнася толкова покровителствено с тях, но излязоха. Цезар седна и отвори писмото от Помпей:

„Колко жалко, че се забъркахме в такава каша, Цезаре. Трябва да призная, че не съм предполагал, че ще го направиш. Един легион? Ще бъдеш разбит. Няма начин. Италия гъмжи от войски.

Пиша ти, за да те помоля да поставиш интересите на републиката над личните си, както постъпвам аз от самото начало на тази криза. Честно казано, в мой интерес е по-скоро да застана на твоя страна, не смяташ ли? Заедно можем да управляваме света. Само единият обаче няма да успее, защото никой от двамата не е достатъчно силен. Ти ме научи на това, преди да станеш консул, доколкото си спомням. И го потвърди в Лука преди шест години. Не, седем. Как лети времето! Седем години, откакто се познаваме.

Надявам се да не се обидиш, че предпочетох да застана срещу теб. Няма нищо лично, уверявам те. Взех решението си, като имах предвид интересите на Рим и републиката. Сигурен съм обаче, Цезаре, че ти сам си даваш сметка за обречеността на това въстание. Ако както мен гледаш на връщането на Сула в Италия като на законен акт да вземе онова, което му се полагаше, трябва да се съгласиш, че досега в историята на Рим никой бунт не е завършил с успех. Виж Лепид и Брут. Виж Катилина. Това ли искаш, позорна смърт? Размисли, Цезаре, моля те.

Призовавам те да преодолееш гнева и амбициите си. Заради обичаната ни република! Ако го направиш, аз лично ще се постарая да постигнеш някакво споразумение със сената. И ще ти окажа пълна подкрепа. Аз преодолях гнева и амбициите си заради републиката. Постави интересите на Рим над всичко, Цезаре! Недей да вредиш на републиката! Ако искаш да порaziш враговете си, ти ще порaziш и републиката. Противниците ти са също такава част от

републиката, каквато си и ти. Моля те, обмисли алтернативите. Изпрати ни разумен отговор. Примири се и се оттегли в Италийска Талия. Така е най-разумно. Така е най-патриотично.“

Цезар се усмихна накриво, смачка писмото и го хвърли върху въглените на мангала.

— Какъв лицемерен глупак си, Помпей! — изрече той на глас, докато наблюдаваше как свитъкът се обгръща в пламъци. — Значи, един легион съм имал, а? Какво ли ще кажеш, ако разбереш, че настъпвам на юг само с две кохорти? Хиляда човека, Помпей! Ако знаеше, щеше да тръгнеш да ме пресрещнеш. Ала ти не знаеш. Единствените ти боеспособни легиони са Шести и Петнайсети, а те се сражаваха за мен. И ти не знаеш как ще реагират, ако им наредиш да извадят мечове срещу мен.

* * *

Хиляда души наистина бяха достатъчно. Когато Пизаурум го посрещна с цветя и радостни възгласи, Цезар нареди на Курион да прогони Терм от Игувиум. Фанум Фуртуне също се предаде без бой — също с цветя и радостни възгласи. На шестнайсетия ден на януари пред очите на двамата пратеници на сената Цезар влезе в голямото пристанище Анкона сред цветя и приветствия. Все още не беше пролял и една капка римска кръв. От Лентул Спинтер и десетте му кохорти нямаше и следа — беше се оттеглил на юг към Аскулум Пицентум. А и Цезар не разочарова жителите на превзетите градове — не взе никаква плячка и плащаше за всичко, което взимаше за войската си.

ОТ РИМ ДО КАМПАНИЯ

В деня, преди Цезар да получи писмото на Помпей, тринайсетият от януари, един ездач с накуцващ кон мина по Мулвиевия мост на север от Рим. Стражата, охраняваща моста след обявяването на извънредно положение, го уведоми, че сенатът заседава в Помпеевата курия на Марсово поле и му осигури отпочинало животно за последните няколко

километра от пътуването му. Конникът бе клиент на Помпей, нагърбил се сам със задачата да наблюдава пътя между Равена и Ариминум и беше решил да отиде до Рим, за да види как сенатът ще приеме новината, която носеше. Така би сторил всеки, който изпитва някакъв интерес към историята и иска да присъства на великите ѝ моменти.

Той слезе от коня си, приближи се до тежките бронзови порти и потропа силно с юмрук. Един изненадан ликтор отвори и Помпеевият клиент нахлу покрай него в помещението.

— Това е закрито сенатско заседание! — изкрещя ликторът.

— Уважаеми сенатори, нося ви новини! — провикна се вестносецът.

Всички глави се обърнаха към него. Марцел Малкия и Лентул Крус станаха от креслата си и се втренчиха в него с отворени усти.

— Какви са новините, Ноний? — попита Помпей от предната скамейка.

— Гай Цезар прекоси Рубикон и напредва към Ариминум с един легион.

Помпей се надигна, сетне се отпусна върху курулното си кресло. Имаше чувството, че тялото вече не го слуша, той остана вцепенен, неспособен да продума.

— Гражданска война! — прошепна Гай Марцел Малкия. Лентул Крус, доста по-хладнокръвен мъж от колегата си, пристъпи несигурно напред с пребледняло лице.

— Кога? — попита.

— Пресече Рубикон с бойния си кон малко преди залез преди три дни, уважаеми консуле.

— Юпитере! — възкликна Марцел Малкия. — Той го направи!

Тези думи сякаш отприщиха преградена с бент буйна река. Сенаторите се втурнаха към вратата, задръстиха изхода, побягнаха в паника през перистила и по улиците на града.

След миг в залата останаха само шепа от добрите люде. Помпей се съвзе от първоначалното си вцепенение и успя да се изправи.

— Елате — рече и излезе през вратата, водеща към вилата му. Корнелия Метела погледна лицата им, когато влизаха в атриума, и реши да се оттегли. Помпей нареди на слугата си да се погрижи за Ноний и да му осигури всички удобства.

— Благодаря — рече и потупа вестносеца по рамото. Доволен от приноса си към историята, Ноний се оттегли. Помпей заведе останалите в кабинета си. Там се събраха около масичката за напитки и си наляха вино с треперещи ръце, без да го разреждат. Само Помпей се въздържа. Настани се на стола зад бюрото си, без да го е грижа, че така обижда не един уважаван настоящ и бивш консул.

— Един легион! — изрече той, след като всички гости заеха местата си и впериха погледи в него като към единствено спасително парче корк сред бурно море. — Един легион!

— Този човек сигурно е луд — измърмори Гай Марцел Малкия и избърса потта от лицето си с пурпурната ивица на тогата си.

Тези плахи очи, вперени в него, имаха по-силен тонизиращ ефект и от най-силното вино — Помпей се изпъчи, постави ръце върху бюрото си и прочисти гърло:

— Нямам намерение да обсъждам нормалността на Гай Цезар. Той ни предизвиква. Предизвиква сената и народа на Рим. Пресякъл Рубикон само с един легион. С един легион напредва към Ариминум, възнамерява да превземе Италия с един-едничък легион. — Помпей вдигна рамене. — Това е невъзможно. Самият Марс не би предприел такова нещо.

— Доколкото съм слушал за Марс, Гай Цезар май е по-добър пълководец от него — отбеляза хладно Гай Марцел Големия.

Помпей не му обърна внимание и се обърна към Катон, който не беше продумал от влизането на Ноний... и сега се наливаше с неразредено вино.

— Е, Марк Катоне? Какво предлагаш?

— Предлагам, който е предизвикал кризата, да я разреши — сухо отвърна той.

— Което означава, че нямаш нищо общо с това и че аз трябва да вадя кестените от огъня, така ли?

— Моето противопоставяне на Цезар е само политическо, не военно.

Помпей си пое дълбоко въздух.

— Означава ли това, че аз ще оглавя съпротивата срещу него? — обърна се той към първия консул Гай Марцел Малкия, а после премести поглед към колегата му Лентул Крус. — Това ли означава?

— Да, разбира се — отвърна Крус. Марцел Малкия предпочете да запази мълчание.

— В такъв случай първо ще изпратя двама вестonosци до Цезар, и то в галоп.

— Защо? — поинтересува се Катон.

— За да разберем при какви условия е съгласен да се оттегли в Италийска Галия.

— При никакви — отсече Катон.

— Имай търпение, Марк Катоне. — Помпей огледа петнайсетте мъже, седнали пред него, и спря поглед на Луций Цезар и приятеля му Луций Росций. — Луций Цезаре, Луций Росций, вие ще бъдете вестonosците. Тръгнете по Фламиниевия път и сменяйте често конете си. Не спирайте дори по нужда. Ако трябва, правете го в движение. — Той взе лист и перо. — Назначавам ви за официални посланици от името на сената. Ще ви дам и писмо до Цезар. — Той се усмихна сдържано. — Лична молба да постави на първо място интересите на републиката, да не вреди на държавата.

— Цезар се стреми само към монархия — изсъска Катон. Помпей не проговори, докато не завърши писмото и не го посипа с пясък. Извади печата си и разтопи восък.

— Не можем да знаем към какво се стреми Цезар, преди да ни го е казал — изрече и натопи печата във восъка. После подаде писмото на Росций. — Носи го ти, Росций, като мой личен вестonosец. Луций Цезар ще говори от името на сената. Вървете. Вземете коне от слугата ми; по-добри няма да намерите. Тук сме на север от града, това ще ви спести малко време.

— Ама как ще яздим с тоги? — попита Луций Цезар.

— Слугата ми ще ви даде подходящи дрехи, дори да не са ви по мярка. Тръгвайте, веднага!

Вестonosците излязоха.

— Спинтер е в Анкона с толкова войска, с колкото разполага и Цезар — отбеляза Метел Сципион. — Той ще се разправи с него.

— Спинтер още не беше събрал войска за Египет, когато Габиний върна Птолемей Авлет на трона — озъби се Помпей. — Така че нека не очакваме чудеса от него. Ще изпратя писма до Ахенобарб и Атий Вар да му се притекат на помощ. Сетне ще видим.

През следващите три дни обаче в Рим не престанаха да пристигат тревожни новини: Цезар завзел Ариминум, след това Пизаурум, Фанум Фортуне. Сред цветя и приветствия, не с бой. Точно това бе най-тревожното. Никой не се беше замислил за народа на Италия, за малките градчета. Особено за тези в Пиценум, родната провинция на Помпей. Новината, че Цезар напредва, без да срещне никаква съпротива — *с две кохорти!* — че плаща за провизиите за войската си и не прави зло на никого, бе влудяваща.

Най-тревожни бяха двете известия, които се получиха следобед на седемнайсетия ден на януари: първото — че Лентул Спинтер напуснал Анкона и се оттеглил в Аскулум Пицентум с десетте си кохорти; и второто — че Цезар бил приет с почести в Анкона. Сенатът веднага се събра на заседание.

— Невероятно! — закрещя известният като мълчаливец Филип. — С пет хиляди души Спинтер няма смелост да се изправи срещу Цезар и хиляда войници! Какво правя още в този Рим? Защо не съм отишъл да се хвърля в краката на Цезар? Този човек ви върти на малкия си пръст! Вие сте точно такива, каквито винаги ви е наричал — „кушетъчни военачалници“! А напоследък това важи и за теб, Помпей „Велики“!

— Аз не съм отговорен за изпращането на Спинтер в Анкона! — заоправдава се той. — Това решение, Филипе, доколкото си спомням, беше на целия сенат! И ти гласува за него!

— Ще ми се да бях гласувал за избиране на Цезар за цар на Рим!

— Затваряй си вонящата уста! — закрещя Катон.

— А ти, нещастен политически лицемернико, затваряй своята! — не му остана дължен Филип.

— Ред! — обади се вяло Гай Марцел Малкия.

Това постигна по-добър ефект от виковете — Филип и Катон се усмириха и седнаха, хвърляйки си изпепеляващи погледи.

— Събрали сме се да решим какво ще предприемем — продължи Марцел Малкия, — не да се караме. Мислите ли, че в лагера на Цезар има такива спречквания? Абсурд, Цезар не би търпял такова нещо. Защо да го търпят римските консули?

— Защото римските консули са слуги на Рим, а Цезар иска да е господар на всички! — обади се Катон.

— О, Марк Катоне, защо продължаваш да правиш нещата толкова трудни, защо все пречиш? Аз искам да чуя отговори, не празнословия или глупави въпроси. Какво ще предприемем в тази криза?

— Предлагам — обади се Метел Сципион — сенатът да назначи официално Гней Помпей Велики за главнокомандващ на всички войски и легати.

— Съгласен съм, Метел Сципионе — намеси се Катон. — Който е предизвикал кризата, трябва да я разреши. Предлагам Гней Помпей за главнокомандващ!

— Я слушайте — изръмжа Помпей, на когото не убягна фактът, че Катон вече не го наричаше „Велики“. — Ти го спомена и онзи ден и на мен никак не ми хареса! Не аз съм предизвикал тази криза, Катоне! Точно ти я предизвика! Ти и останалите ти другарчета от добрите люде! Сега очакваш аз да ви спасявам! Добре, но не ме обвинявайте, че съм я предизвикал! Защото ти, Катоне, си виновникът!

— Ред! — въздъхна Марцел Малкия. — Имаме предложение, но надали ще се наложи да ставаме за гласуването. Който е „за“, да вдигне ръка.

Сенатът гласува почти единодушно за избиране на Помпей за главнокомандващ на републиканските войски и легати.

Марк Марцел се изправи и заговори:

— Уважаеми сенатори. От Марк Цицерон научих, че набирането на войски в Кампания върви мъчително бавно. Как можем да ускорим този процес? Трябва да си осигурим повече войници.

— Ха, ха, ха! — изсмя се гръмко Фавоний, подразнен от острата забележка на Помпей към приятеля му Катон. — Кой все се хвалеше, че било достатъчно да тропне с крак, за да вдигне цяла Италия? Кой?

— Кой, Фавоний, има четири крака, мустаци и дълга гола опашка? Млъквай сега! — изръмжа Помпей.

— Говори по същество, Помпей — направи му забележка Гай Марцел Малкия.

— Добре, по същество тогава! Ако мобилизацията в Кампания се проточва толкова бавно, можем да виним само този, който я провежда. Като Марк Цицерон, чиито мисли сигурно са заети с някой неясен ръкопис вместо с книгата за записване на доброволци. Трябва да съберем хиляди войници, уважаеми сенатори, и вие току-що натоварихте мен с тази задача. Мен! И аз ще ги събера. Ала това ще

стане много по-бързо, ако плъховете, щъкащи из Римската клоака, не ми се мотаят в краката.

— Мен ли наричаш плъх? — изкрещя Фавоний и скочи от мястото си.

— О, я сядай, нещастнико! Отдавна съм те нарекъл плъх! Седи си на задника, Фавоний, и не се бъркай, където не ти е работа!

— Ред! — призова отегчено Марцел Малкия.

— Точно това е проблемът на тази гнила институция! — продължи жлъчно Помпей. — Всички си мислите, че имате право на мнение! Всички си мислите, че можете да участвате в управлението! Всички си мислите, че взимате демократични решения! Добре, нека да ви кажа нещо! Войска не може да се командва по демократичен начин. Ако опиташ да го направиш, те ще вдигнат бунт. Думата на главнокомандващия е закон! ЗАКОН! Сега аз съм главнокомандващ и няма да позволя на някакви малоумници да ме поучават и обиждат!

Той се изправи и излезе по средата на залата.

— Затова обявявам военно положение! Единолично, без да се интересувам от вота ви! Ние сме във война! И последното решение, което вие гласувахте, е това, обявяващо ме за главнокомандващ! Аз приемам! И сега ще се подчинявате на мен! Чувате ли? Чувате ли? *Ще се подчинявате на МЕН!*

— Зависи — обади се усмивка Филип.

Помпей предпочете да не му обръща внимание и продължи:

— Нарещдам всички сенатори незабавно да напуснат Рим! Всеки, който до утре не е изчезнал от града, ще се смята за поддръжник на Цезар и ще бъде третиран по съответния начин!

— О, богове — възкликна Филип, — Кампания е отвратително място през зимата! Защо не си останем в уютния, хубав Рим?

— Свободен си да правиш каквото искаш, Филипе! Все пак ти си съпруг на Цезаровата племенница!

— И тъст на Катон — добави Филип.

* * *

Пълното объркване след заповедта на Помпей само влоши положението. Когато бягащите от града сенатори разгласиха за

пресичането на Рубикон от Цезар, в Рим се възцари паника. Най-често използваната дума стана всяващата ужас по времето на Сула „проскрипция“ — включването на нечие име в списъците, закачени на рострите, с което съответният човек се обявяваше за враг на Рим и диктатурата и се даваше право на всеки друг да го убие и да присвои собствеността му в полза на държавата. Две хиляди сенатори и конници бяха загубили живота си и Сула напълни държавната хазна с конфискуваните средства.

И всеки, който притежаваше някакво състояние, се страхуваше, че Цезар ще постъпи като Сула — не беше ли той навлязъл на полуострова по абсолютно същия начин, но през Брундизиум? Приветстван от обикновените хора. Той също бе плащал за всяка троха, която бяха изяли войниците му. Каква беше разликата между един Корнелий и един Юлий? Те стояха много по-високо от всеки друг, дори конниците бяха прах под краката им.

Само Балб, Опий, Рабирий Постум и Атик се опитваха да разсеят страховете, да обясняват, че Цезар не е Сула, че единственото, което цели, е възвръщането на накърнената му *дигнитас*, че той няма да въведе диктатура и да избива невинни хора. Бил е принуден да навлезе в Италия от безсмисленото, ожесточено противопоставяне на една малка група в сената и че скоро ще принуди тази клика да отмени всичките си несправедливи актове и да възстанови нормалното положение в държавата.

Те не постигаха особен успех — никой не искаше да ги чуе. Всички очакваха най-лошото — Рим бе изправен пред поредната гражданска война. Щеше да има проскрипции — не беше ли говорил самият Помпей за обявяване извън закона и за хвърляне от Тарпейската скала? О, Рим бе между харпиите и сирените! Който и да победи, конническото съсловие щеше да страда!

Докато събираха багажа си, утешаваха жените си и правеха нови завещания, повечето сенатори нямаха ни най-малка представа защо им заповядват да напускат Рим. Не да бъдат помолени, *заповядваха* им. Ако останат, щяха да бъдат разглеждани като съюзници на Цезар, само това бяха разбрали. Момчетата, навършили шестнайсет, също тръгваха с бащите си; насрочени сватби биваха отменяни; банкери и счетоводители тичаха от един благороден сенатор към друг с обяснения, че парите не стигали, че не било разумно да се продава земя,

че търговските предприятия не струват пукната пара, когато търговията е замряла.

Нищо чудно, че никой не обръщаше внимание на най-важното. Нито Помпей, нито Катон, нито Марцелите, нито Лентул Крус, никой не помисли за съкровищницата.

На осемнайсетия ден на януари сред стотици претоварени фургони двамата консули и повечето сенатори напуснаха Рим през Капенската порта към Неапол, Форми, Помпей, Капуа и други градове в Кампания. А хазната остана претъпкана със златни кюлчета, да не говорим за неприкосновените резерви в храмовете на Опис, Юнона Монета, Херкулес Оливариус и хилядите ковчезета с монети в тези на Юнона Луцина, Ювентус, Венера Либитина и Венера Еруцина. Единственият, който се беше сетил да изтегли пари от трибуните *аерарии*, управляващи хазната, беше Ахенобарб — няколко дни по-рано той бе поискал и получи шест милиона сестерции, с които да плати на войниците, набрани сред марсите и пелигните. Държавното богатство на Рим остана в границите на града.

Не всички сенатори напуснаха града. Сред останалите бяха Луций Аврелий Кота, Луций Пизон Цензора и Луций Марций Филип. Вероятно за да се подкрепят взаимно, те се събраха на вечеря на деветнайсетия ден на януари у Филип.

— Аз съм наскоро оженил се мъж с малко дете — отбеляза Пизон, показвайки кривите си зъби. — На тази възраст ми е достатъчно тежко и без да търча като сардински овчар след стадото си!

— Е — усмихна се добродушно Кота, — аз пък останах, защото смятам, че Цезар не може да загуби. Той ми е племенник и аз никога не съм го виждал да постъпва необмислено, въпреки репутацията си. Сигурен съм, че внимателно е обмислил всичко.

— Аз пък останах, защото съм твърде мързелив, за да се поместя. Ха! — изсумтя Филип. — Да се заточа в Кампания посред зима! Със спуснати кепенци, без достатъчно прислуга и с безкрайна диета от *зеле*!

На всички това се стори смешно и вечерята продължи с весело настроение. Пизон не беше довел новата си съпруга, а Кота бе вдовец, но жената на Филип присъстваше, а също и тринайсетгодишният ѝ син, Гай Октавий.

— А ти какво мислиш за това, млади Гай Октавий? — попита го Кота, неговият прапрачичо.

Момчето, което го бе посещавало неведнъж (Ация много се грижеше за прачичо си), му беше любимец. Не както Цезар като дете, но имаше известни прилики. В красивото лице, разбира се. Все пак ушите на малкия Гай Октавий бяха щръкнали, докато Цезар нямаше никакви недостатъци. Момчето също бе русо, но очите му бяха по-големи и светлосиви — без пронизителния поглед на Цезаровите. Кота се намръщи, опитвайки се да се сети за точната дума, описваща изражението на лицата им. „Потайно“. Да, това беше. И двамата бяха потайни. Отначало човек ги мислеше за добродушни и срамежливи, но после си даваше сметка, че не може да определи какво се крие зад това невинно изражение. Те никога не издаваха чувствата си.

— Мисля, чичо Кота, че Цезар ще победи.

— Съгласен съм с теб. Защо мислиш така?

— Той е по-способен от тях. — Малкият Гай Октавий взе една яркочервена ябълка и заби равните си бели зъби в нея. — На бойното поле той няма равен. Помпей е втора класа пълководец. Той е добър организатор. Ако обсъдиш военните му кампании, ще видиш, че винаги е побеждавал благодарение на това. Той не е водил блестящи сражения, битки, които да вдъхновяват поети и летописци. Той винаги изтощава противника си. Чичо Цезар също го прави, но той може да се похвали с десетина блестящи битки.

— А също с една или две, като Герговия, които изобщо не са блестящи.

— Да, но и в тях той не е претърпял поражение.

— Добре, това е на бойното поле. Какво ще кажеш за другите неща?

— Той разбира от политика. Знае как да манипулира. Не се връзва с чужди каузи. Извън бойното поле не отстъпва на Помпей и е по-добър оратор, по-добър юрист, по-способен в планирането.

Като слушаше този анализ, Луций Пизон почувства известна неприязън към оратора. Изобщо не прилягаше на такова невръстно хлапе да говори толкова поучително! За какъв се мислеше? И беше толкова красив. Прекалено красив! Още една година и щеше да започне да се подмазва наляво и надясно. Твърде превзет младеж.

* * *

Помпей, консулите и мнозинството от сенаторите достигнаха Теанум Сидицидум в Кампания на двайсет и втория ден на януари и там спряха, за да въведат малко ред. Не всички сенатори бяха останали в обкръжението на Помпей — някои се насочиха към затворените си вили по крайбрежието, други предпочетоха да отидат където и да е, само да са по-далеч от него.

Тит Лабиен го чакаше. Помпей го поздрави като брат, когото е мислил за загинал, дори го прегърна и го целуна по бузата.

— Откъде идваш? — попита Помпей, обкръжен от бдителните си стражи: Катон, тримата Марцели, Лентул Крус и винаги подкрепящия го Метел Сципион.

— От Плаценция — отвърна Лабиен и се облегна на стола си. Макар че всички присъстващи познаваха Лабиен по лице и помнеха изявите му като народен трибун, от десет години никой от тях (включително самият Помпей) не го беше виждал, защото той бе напуснал Рим, за да поеме службата си в Италийска Галия, още при консулството на Цезар. Сега всички го гледаха удивено — Лабиен се беше променил. Превалил вече четирийсетте, той изглеждаше точно такъв, какъвто беше — обрулен в битки военен, свикнал да командва. Ситните му черни къдрици бяха прошарени; тънките му, бледи устни пресичаха лицето му като белег; големият му гърбав нос с широки ноздри му придаваше вид на граблива птица; а черните му очи презрително наблюдаваха групичката, включително Помпей, с интереса на пакостливо хлапе, което се чуди какво ще стане, ако откъсне крилцата на някоя муха.

— Кога тръгна от Плаценция? — поинтересува се Помпей.

— Два дни след като Цезар прекоси Рубикон.

— Колко легиона има в Плаценция? Сигурно вече са тръгнали, за да се присъединят към него.

Лабиен изви глава назад, отвори уста, за да покаже огромните си жълти зъби, и се разсмя гръмогласно.

— О, богове, какви тъпаци сте! Той няма никакви легиони в Плаценция! Никога не е имало. Цезар беше взел само Тринайсети и го изпрати на тренировка в Тергесте, което явно е убягнало на вниманието ви. Повечето време прекарваше в Равена без никаква войска. Сега настъпва с Тринайсети и никой друг легион не е тръгнал да му помага.

Следователно смята, че може да се справи само с този легион. И от това, което видях, излиза, че вероятно е прав.

— В такъв случай — заговори замислено Помпей, който вече започваше да променя плана си за водене на войната в Гърция или Македония — аз мога да го пресрещна в Пиценум. Ако Лентул Крус и Атий Вар не са го направили вече. Той е разделил Тринайсети. Антоний държи Арециум и Касиевия път с пет кохорти, а... — Помпей присви болезнено очи. — ... Курион изгони Терм от Игувиус с други три. В момента Цезар разполага само с две кохорти.

— Защо тогава още сте тук? Досега трябваше да сте на половината на пътя за Адриатика!

Помпей погледна укорително Гай Марцел Големия.

— Заблудиха ме, че Цезар разполагал с четири легиона. И макар да чух, че настъпва начело само на един, предположих, че другите също ще го последват.

— Съмнявам се, че ще ти се наложи да се сражаваш с Цезар, Велики — отбеляза Лабиен.

— Аз също така смятам! — обади се Катон.

О, никога ли нямаше да се отърве от тези досадници? Не го ли бяха избрали за главнокомандващ? Не им ли беше съобщил, че демокрацията е свършила, че той дава заповедите? И ето Лабиен пак даваше възможност на Катон да го поучава!

Помпей се изправи, изпъчи гърди, докато кожената му ризница не запращя.

— Слушайте всички — заяви той, мъчейки се да запази самообладание. — Тук командвам аз, ще стане както аз кажа, ясно ли е? Докато разузнавачите ми не ми съобщят какво точно прави Цезар, няма да бързам. Ако си прав, Лабиен, няма проблем. Ще настъпим към Пиценум и ще го довършим. Най-важното за мен обаче е запазването на Италия. Аз се заклек да не водя гражданска война на нейна земя, за да не се получи втора Италийска война. Тя съсипа страната за двайсет години. Не искам името ми да се свързва с такова бедствие! Затова, докато не разбере какво точно става в Пиценум, няма да прибързвам. Едва след като получа представа за положението, ще реша дали да се бия с Цезар на италийска територия, или да се преместя заедно с войската си и правителствените институции на изток.

— Да напуснем Италия ли? — изстена Марк Марцел.

— Да, както трябваше да стори Карбон при настъпването на Сула.

— Сула победи Карбон — възрази Катон.

— На италийска територия. Това ми е мисълта.

— Мисълта ти трябва да бъде, че в момента си точно в позицията на Карбон — намеси се Лабиен. — С войници, които са или прекалено стари, или прекалено неопитни, за да воюват с армия, калена в току-що завършила дълга и жестока война в чужбина. Цезар е в положението на Сула. Той е с по-добрата войска.

— Шести и Петнайсети легион са на мое разположение в Капуа — възрази Помпей — и се съмнявам да са прекалено стари или неопитни, за да се сражават, Лабиен!

— Шести и Петнайсети бяха под командването на Цезар.

— Да, ала са твърде разочаровани от него — намеси се Метел Сципион. — Апий Клавдий ни увери в това!

„Като деца са — помисли си удивено Лабиен. — Не са си направили никакъв труд да създадат система за разузнаване и още вярват на голи думи. Какво му е станало на този Помпей? Служил съм при него на изток и тогава не беше такъв. Или му е безразлично какво ще стане, или се бои от нещо. Но от кого се страхува? От Цезар или от тези смешници?“

— Сципионе — заговори Лабиен много бавно и отчетливо, — войниците на Цезар не са недоволни от него! Не ме интересува колко високопоставен човек ви го е казал или какви признаци е видял, за да си извади такова заключение. Просто го приемете от човек, който разбира — войниците на Цезар не са недоволни. — Той се обърна към Помпей: — Велики, действай незабавно! Вземи Петнайсети, Шести и колкото войски успееш да събереш и излез срещу Цезар веднага! Ако не го направиш, други легиони ще му дойдат на помощ. В Италийска Галия наистина няма войски, но това няма да продължи дълго. Останалите Цезарови легати са с него до гроб.

— А ти защо не си с него, Лабиен? — поинтересува се Гай Марцел Големия.

Лабиен се изчерви. Замълча, след това спокойно отвърна:

— Мисля за доброто на Рим, Марцел. Цезар действа като предател. А аз не искам да съм такъв.

Накъде щеше да потече разговорът, така и не се разбра, защото в този момент се появиха двамата пратеници Луций Цезар Младши и

Луций Росций.

— Откога пътувате насам? — попита Помпей.

— От четири дни — отвърна младият Луций Цезар.

— Ако служехте при Цезар, за четири дни щяхте да сте минали шестстотин и четирийсет километра — намеси се отново Лабиен. — А вие какво? По-малко от двеста.

— Кой си ти, че да ме критикуваш, бе? — озъби се Луций Цезар.

— Аз съм Тит Лабиен, хлапако. — Старият воин огледа презрително младежа. — На теб ти личи кой си, но също така личи, че не си от класата на баща си.

— Добре, добре! — прекъсна ги нервно Помпей. — Какво беше положението, когато тръгнахте насам?

— Цезар беше в Ауксинум. Градът го посрещна с ликуване. Атий Вар и петте му кохорти избягаха, преди да пристигнем, но Цезар изпрати първата си центурия след тях. Имало кратко сражение. Атий Вар бил разбит. Повечето от хората му се предали и поискали да се присъединят към Цезар. Някои избягали.

Настъпи кратко мълчание, което бе прекъснато от Катон:

— Първата центурия, казваш. Осемдесет човека. И разбили две хиляди?

— Проблемът беше — обясни Луций Росций, — че хората на Вар не искаха да се сражават. Самата мисъл за Цезар ги караше да треперят. Щом се присъединиха към него обаче, възвърнаха самочувствието си и започнаха да се държат като истински войници. Забележително.

— Не — поправи го с тъжна усмивка Лабиен. — Нормално.

Помпей преглътна тежко.

— Цезар каза ли някакви условия?

— Да — отвърна младият Луций Цезар; пое си дълбоко въздух и започна да рецитира заучената си реч: — Упълномощен съм да ти съобщя, Гней Помпей, следните условия. Първо, двамата с Цезар да разпуснете войските си. Второ, ти да се оттеглиш в Испания. Трето, цяла Италия да се демобилизира напълно. Четвърто, на управлението на страха да се сложи край. Пето, да се проведат свободни избори и да се възстанови конституционното правителство. Шесто, двамата с Цезар да се срещнете лично, за да обсъдите различията си и да постигнете договореност, която да се закълнете да спазвате. И осмо, Цезар е готов да се кандидатира за консул в границите на Рим, не задочно.

— Какви глупости! — възкликна Катон. — Това не е сериозно. По-голям абсурд не съм чувал!

— Точно така се изрази и Цицерон, когато научи — сподели младият Луций Цезар. — Абсурдно.

— И къде срещна Марк Цицерон? — поинтересува се Лабиен.

— Във вилата му край Минтурни.

— Минтурни... странен път сте избрали от Пиценум насам!

— Трябваше да се отбием през Рим. С Росций останахме при Цезар по-дълго от очакваното. Целият вонях!

— Ах, как не се сетих? Вонял, значи. А Цезар вонеше ли? Ами някой от хората му?

— Не, Цезар не. Ала той се къпе в ледена вода!

— Така се поддържа хигиената по време на война.

Помпей се опита да овладее положението:

— Добре, това са условията му. Той ги доведе до знанието ни официално, независимо колко са абсурдни. Съгласен съм с Катон, това не е сериозно предложение, той само се опитва да печели време. — Помпей изкрещя: — Вибулий! Сестий!

Двама от префектите му влязоха в стаята. Луций Вибулий Руф беше от инженерните части, Сестий — от конницата.

— Вибулий, веднага тръгвай за Пиценум и намери Лентул Спинтер и Атий Вар. Накарай ги да се оправят с Цезар колкото се може по-скоро. Той има само две кохорти, могат лесно да го разбият... ако успеят да убедят войниците си в това! Предай им нареждането ми да го направят.

Вибулий Руф отдаде чест и излезе.

— Сестий, заповядвам ти да отидеш като вестonosец в лагера на Гай Цезар. Кажи му, че условията му са неприемливи, докато не се изтегли от окупираните от него градове отвъд Рубикон, в Италийска Галия. Ако го направи, ще го сметна за израз на добрата му воля и ще си помисля. Наблегни на това, че никакво споразумение не може да има, докато е от италийската страна на Рубикон, защото това означава, че сенатът не може да се върне в Рим.

Публий Сестий отдаде чест и излезе.

— Добре! — възкликна доволно Катон.

— Какво има предвид Цезар под „управление на страха“? Какъв страх? — поинтересува се Метел Сципион.

— С Росций смятаме, че има предвид паниката, властваща в Рим — отвърна Луций Цезар.

— О, това ли! — изсумтя Метел Сципион. Помпей се изкашля.

— И така, благородни приятели — заяви самодоволно, — утре с Тит Лабием тръгваме за Ларинум. Шести и Петнайсети вече са на път. Консули, вие ще отидете в Капуа, за да ускорите набирането на войски. И ако срещнете междуременно Марк Цицерон, кажете му да спре да се мотае, а да действа. Какво дири в Минтурни? Със сигурност не набира войски! Сигурно е прекалено зает с писанията си до Атик и боговете знаят още кого!

— И от Ларинум тръгвате към Пиценум срещу Цезар — добави Катон.

— Това ще видим.

— Разбирам защо консулите трябва да отидат в Капуа, но останалите ще дойдем с теб, нали?

— Не, няма! — срязва го Помпей и брадичката му затрепери. — Всички ще се оттеглите в Капуа и няма да мърдате оттам. Цезар има пет хиляди гладиатори в тамошната школа, трябва да се държат изкъсо. В такива моменти ми се ще да имаме няколко тъмници, но тъй като нямаме, оставям на вас, безполезни писарушки, да решите как ще се справите с проблема. Единственият, когото ще взема в Ларинум, е Тит Лабием.

* * *

Цицерон наистина се размотаваше и също толкова вярно бе, че не се занимаваше с набиране на войска, нито във вилата си в Минтурни, нито в някое от другите си красиви жилища по крайбрежието на Кампания. Мизенум се намирал близо до Минтурни, затова той реши това да е следващата му спирка. И не беше сам: с него бяха Квинт Цицерон, Квинт Цицерон младши и собственият му син, Марк, както и дванайсетте му ликтори, носещи фасции, увити с лаврови клонки, защото Цицерон още очакваше триумфа си. Мъжете от семейството бяха достатъчно досадни, но не и наполовина колкото тези разглезени ликтори! Той не можеше да мръдне без тях и тъй като все още притежаваше империум на управител на провинция, те носеха

крещящи алени туники, широки черни колани с големи блестящи токи и брадви във всяка от фасциите. Пищна свита, но крайно неподходяща за човек, натоварен с толкова много задачи като Цицерон.

Той не приемаше никакви други посетители, освен младото си протеже, обещаващия млад адвокат Гай Требаций Теста, освободен наскоро от служба при Цезар, но толкова привързан към завоевателя, че не искаше да чуе и думичка против него. Тлъстият както винаги Требаций дойде да го моли да се върне веднага в Рим, защото градът сега повече от всякога имал нужда от здравия разум на стабилни държавни мъже.

— Никъде няма да ходя по поръчение на един изменник! — възрази разпалено Цицерон.

— Марк Цицероне, Цезар не е изменник — настояваше умолително Требаций. — Той навлезе в Италия, за да защити честта си, това е съвсем в реда на нещата. Иска само да се увери, че няма да бъде накърнена. Той желае само мир и благополучие за Рим. И смята, че присъствието ти в града ще има благотворен ефект.

— Да смята каквото ще! — сопна се Цицерон. — Аз няма да предам колегите си, които са приели присърце интересите на републиката. Цезар иска да бъде цар, не че Помпей Велики ще откаже, ако му предложат да го коронясат. Ха! Великия цар!

На Требаций не му остана нищо друго, освен да се оттегли с носилката си.

Сетне пристигна писмо от Цезар, чиято краткост и несвързаност говореха за отчаянието на автора:

„Скъпи ми Марк Цицероне, ти си сред малкото въввлечени в тази бъркотия с достатъчно здрав разум и кураж да изберат верния път. Нощ и ден аз мисля за съдбата на Рим, изоставен с лека ръка от собствените му управници. Що за поведение е да обявиш военно положение и после да напуснеш потъващия кораб? Защото точно това направи Гней Помпей, подкокоросан от Катон и Марцелите. Досега не съм получил никакво свидетелство, че някой от тях, включително Помпей, мисли за доброто на Рим.

Евентуалното ти завръщане в Рим би било изключително полезно. Това мнение се споделя и от Тит

Атик. С голяма радост научих, че се е излекувал от тази ужасна малария. Той не се грижи достатъчно за здравето си. Спомням си как майката на Квинт Серторий, Рия се грижи за мен, когато едва не умрях от тази болест — след като се завърнах в Рим, тя ми изпрати писмо със съвет какви билки да пия, за да не ме повтори. Те действат, Цицероне. Оттогава не съм боледувал от малария. Въпреки че му казах какво да прави обаче, Атик не ще да чуе.

Моля те, помисли за връщането си у дома. Не заради мен. Никой не може да те обвини за мой поддръжник. Направи го заради Рим.“

Цицерон обаче нямаше да го направи дори заради Рим; ако го стори, щеше да излезе, че го прави, защото Цезар му е наредил. А това, зарече се той, *никога* нямаше да стане!

Към края на януари и в началото на февруари обаче Цицерон започна да губи надежда. Нищо, което научаваше, че му вдъхваше увереност. Един ден му съобщаваха, че Помпей тръгнал с войската си към Пиценум, за да довърши Цезар; на другия — че стоял в Ларинум и смятал да потегли към Брундизиум, за да се прехвърли с кораби през Адриатика в Епир или Западна Македония. Писмото на Цезар бе посяло семето на съмнението в душата му и Цицерон започваше да се пита дали Помпей наистина мисли за Рим. *Защо* не го защитаваше? *Защо*?

Под властта на Цезар попадна цяла Северна Италия, от Аврелиевия път на брега на Тосканско море до Адриатическото крайбрежие. Контролираше всички главни пътища и нямаше войска, която да му се противопостави. Хир се беше изтеглил от Камеринум, Лентул Спинтер бе изоставил Аскулум Пицентум, целият Пиценум беше в ръцете на Цезар. А през това време Помпей беше в Ларинум. Префектът на инженерните му части Вибулий Руф се беше срещнал с Лентул Спинтер след бягството му от Аскулум Пицентум и се бе нахвърлил яростно срещу надменния бивш консул. В резултат на това той пое командването от Спинтер и го изпрати в Корфиниум, където се беше установил Ахенобарб.

От всички легати на сената, натоварени със защитата на Рим, само Ахенобарб се справяше добре. В Алба Фуценция, близо до Фуценското езеро, бе събрал два легиона марси, войнствено и буйно

племе. След това ги заведе в Корфиниум на брега на Атернус, решен да задържи града и съседния му, Сулмон, на всяка цена. Благодарение на Вибулий той получи десетте кохорти на Лентул Спинтер плюс още пет, отнети от Хир след оттеглянето му от Камеринум. По този начин, поне така си мислеше Цицерон, Ахенобарб се очертаваше единственият сериозен противник на Цезар. Защото Помпей очевидно нямаше намерение да се изправи срещу него.

Слуховете за намеренията на Цезар, щом тури ръка върху Италия, бяха многобройни и ужасяващи: щял да прекрати всички плащания; щял да обяви цялото конническо съсловие извън закона; щял да предаде сената и събранията на произвола на пролетариите, безимотните, които не даваха на държавата нищо друго, освен деца. Само Атик упорито опровергаваше тези небивалици.

„Не бъркай Цезар със Сатурнин или Катилина — писа той на Цицерон в едно писмо. — Той е много способен и разумен човек. Няма начин да стори нещо толкова глупаво, като да прекрати плащанията, сигурен съм, че той всячески ще се стреми да запази и да осигури развитието на римското стопанство. Наистина, Цицероне, Цезар не е привърженик на такива радикални мерки!“

О, как му се искаше на Цицерон да вярва на тези думи! Проблемът бе, че не можеше, главно защото слушаше всички и приемаше всичко за истина, освен казаното от Атик, който не спираше да тръби в полза на Цезар. Защото Цицерон не можеше да харесва Цезар, не можеше да му се довери. Не и след ужасната година на консулството си, когато Катилина замисли онзи заговор против държавата и Цезар обвини *него*, че екзекутирал римски граждани без съд. Непростимо. Точно заради Цезар бе започнало делото срещу Клодий, на което Цицерон бе осъден на осемнайсет месеца изгнание.

— Ти си пълен глупак! — изръмжа веднъж Квинт Цицерон.

— Моля?

— Много добре ме чу, братко! Ти си глупак! Защо не можеш да разбереш, че Цезар е порядъчен човек, консервативен политик и най-великият пълководец в историята на Рим? Той ще ги победи, Марк! Няма какъв шанс, независимо колко говорят за скъпоценната ви република!

— Ще повторя отново както съм ти казвал неведнъж — заяви с достойнство Цицерон. — *Несравнимо* повече предпочитам

поражението с Помпей пред победа с Цезар!

— Е, не очаквай същото от мен. Аз съм служил при Цезар. Харесвам го. И в името на боговете, възхищавам му се! Затова не ме карай да се бия срещу него, защото няма да го направя.

— Аз съм главата на рода Тулий Цицерони! Ще правиш каквото ти кажа!

— Мога едно само да ти обеща в името на рода, Марк — няма да се бия за Цезар, но и няма да вдигна меч срещу него.

В това си решение малкият брат Квинт остана непоклатим.

Това доведе до още по-тежки кавги, когато жената и дъщерята на Цицерон, Теренция и Тулия, се присъединиха към тях при Форми. С тях беше и съпругата на Квинт, Помпония, сестра на Атик и по-опърничава дори от Теренция. Теренция застана зад мъжа си (както невинаги ставаше), но Тулия и Помпония поддържаха Квинт. На всичкото отгоре синът на Квинт Цицерон искаше да се запише във войската на Цезар, а този на големия брат — при Помпей.

— Татко — молеше с тъжни очи Тулия, — вслушай се в здравия разум! Моят Долабела казва, че Цезар е истински римски аристократ.

— Така е — подкрепи я горещо Квинт.

— Съгласен съм с татко — намеси се не по-малко разпалено младият Квинт Цицерон.

— Брат ми Атик смята, че е прекрасен човек — добави с надменно вдигната брадичка Помпония.

— Вие всичките сте малоумници! — беснееше Теренция.

— Да не говорим, че сте готови да лижете задника на онзи, който смятате, че ще излезе победител! — изсъска младият Марк Цицерон, гледайки с омраза братовчед си.

— *Млъквайте, млъквайте, млъквайте!* — закрещя главата на рода Тулии Цицерони. — Затваряйте си плювалниците всичките! Махайте се! Оставете ме на мира! Не ми ли стига, че не мога да убедя и един човек да се запише във войската ни? Не ми ли стигат тези дванайсет ликтори, дето се влачат след мен? Не стига ли, че консулите разквартируваха петте хиляди Цезарови гладиатори във верни на републиката семейства и те заплашват да изядат и ушите на хазаите си? Не стига ли, че Катон още се чуди дали да остане в Капуа, или да управлява Сицилия? Не ми ли стига, че получавам по две писма на ден от Балб с молби да сдобря Цезар и Помпей? Не ми ли стига, че

научавам, че Помпей вече товари кохортите си в Брундизиум, за да ги прекара през Адриатика? *Млъквайте, млъквайте, млъквайте!*

ОТ ЛАРИНУМ ДО БРУНДИЗИУМ

Животът без церберите от сената бе значително по-лек, установи Помпей. От Тит Лабиен той получаваше само разумни военни напътствия без проповеди, речи и политически анализи. Помпей започна да си мисли, че все пак ще успее да спаси нещо от този разбит в скалите кораб. Инстинктивно съзнаваше, че няма смисъл да се опитва да спре Цезар в Италия, по-разумно щеше да е, ако прекоси Адриатика и да вземе римското правителство със себе си. Ако в Италия няма представители на държавните институции, противникът му вече нямаше да може да поддържа тезата си, че искал само да си възвърне несправедливо отнетите му права. Щеше да проличи точно какъв е: предател и агресор, прокудил законните римски управници в изгнание. Ала това оттегляне отвъд Адриатика нямаше да бъде истинско отстъпление — Помпей се нуждаеше от малко спокойствие, за да организира войската си, да прехвърли легионите си от Испания, да вземе от източните царе, негови клиенти, допълнително пехота и толкова необходимата му конница.

— Не разчитай на испанските си легиони — предупреди Лабиен.

— Защо не?

— Не очаквай Цезар да те последва, ако се прехвърлиш в Македония или Гърция, Велики. Той ще настъпи към Испания, за да унищожи резервите ти там.

— Напротив, той ще тръгне да преследва *мен!*

— Не. Неутрализирането на Испания ще е първата му задача. Точно затова не прехвърли легионите си от тази страна на Алпите. Той знае, че ще има нужда от тях на запад. Предполагам, че досега Требоний е прехвърлил поне три легиона в Нарбон. А там Луций Цезар разполага вече с хиляди местни войници. Само чакат Афраний и Петрей да тръгнат насам. — Лабиен се намръщи. — Нали не са тръгнали още, а?

— Не, не са. Още не съм решил как е най-добре да се разправя с Цезар. Дали да тръгна на север към Пиценум или през Адриатика.

— Късно е вече за Пиценум, Велики. Ти пропусна тази възможност още преди нундина.

— В такъв случай — заяви решително Помпей — ще изпратя Квинт Фабий при Ахенобарб с нареждане да зареже Корфиниум и да се премести при мен.

— Добро решение. Ако остане в Корфиниум, ще претърпи поражение. И хората му ще се присъединят към Цезар, а ние имаме нужда от тях. Ахенобарб разполага с два пълни легиона и още петнайсетина кохорти. — Лабиен се замисли за нещо друго. — Как са Шести и Петнайсети?

— Удивително покорни, благодарение на теб, предполагам. След като научиха, че си с нас, явно са по-склонни да приемат, че правото е на наша страна.

— Тогава ще предприема нещо.

Лабиен стана и се приближи до един отворен прозорец, през който проникваше студен зимен въздух от север. Лагерът се намираше в околностите на Ларинум, който още не се беше възстановил от безчинствата на Гай Вер и Публий Центег по времето на Сула. Както впрочем и цяла Алулия. Вер бе изсякъл всички дървета до едно и без тяхната защита срещу вятъра и пороите сравнително плодородната почва се беше превърнала в пустиня.

— В Брундизиум ли ще наемеш кораби за прехвърлянето? — попита Лабиен, докато гледаше навън, без да обръща внимание на студа.

— Да, разбира се. Макар че ще се наложи да поискам пари от консулите. Някои капитани отказват да плават, ако не им се плати веднага — това е разликата между обикновена и гражданска война, предполагам. Обикновено са съгласни да си получат парите по-късно.

— Значи, хазната е в Капуа.

— Да, предполагам — отвърна разсеяно Помпей. След секунда обаче размисли и скочи от стола си. — *Юпитере!*

Лабиен се извъртя рязко:

— Какво?

— Лабиен, не знам дали хазната още не е в Рим! Юпитере! О, Херкулесе! Минерво, Юноно! Марсе! Не помня да съм видял кола на хазната да тръгва към Кампания! — Помпей притисна с пръсти слепоочията си и затвори очи. — О, богове, не мога да повярвам! Ала колкото повече се замислям, толкова повече се убеждавам, че тези малоумници Марцел и Крус са се измъкнали от Рим, без да изпразнят

съкровищницата! Те са консулите, тяхно задължение е да се грижат за държавните резерви!

Лабиен бе преbledнял, преглътна тежко.

— Значи, сме започнали война без нито една сестерция, така ли?

— Не е моя вината! — проплака Помпей и заскуба сивите си коси. — За *всичко* ли трябва да мисля? *Никаква* ли полза няма от тези малоумници в Капуа? Те от месеци ми мърморят, бръщолевят, поучават ме, докато загубя способността да чувам собствените си мисли... предизвикват ме, заяждат се, критикуват, карат се. О, Тит, как само се карат! Непрекъснато повтарят все едно и също! Това не трябвало, онова не можело; сенатът казал така, сенатът решил онака. Цяло чудо е, че стигнах до Ларинум!

— В такъв случай — предложи Лабиен, който си даде сметка, че не е сега моментът да укорява Помпей, — трябва веднага да изпратим вестоносец в Капуа с нареждане до консулите да се върнат незабавно в Рим и да вземат държавните резерви. Иначе Цезар ще плати на войската си с държавни пари.

— Да, да! — възкликна Помпей. — Веднага ще го сторя... да, ще изпратя Гай Касий! Един народен трибун, представил се толкова добре в Сирия, би трябвало да успее да им вкара малко здрав разум!

И така той бързо излезе, оставяйки Лабиен със свито сърце, загледан в мрачния пейзаж.

„Помпей вече не е същият. Прилича на парцалена кукла, загубила половината от пълнежа си. Е, остарява. Сигурно приближава петдесет и седем. И е прав за тези безполезни празнодумци: Катон, Марцелите, Лентул Крус, Метел Сципион. Толкова невежи във военните дела, че не могат да различат меч от оная си работа. Май не избрах правилната страна. Сега трябва да стоя по-близо до Великия от онези негодници. Ако го оставя на тях, Цезар ще ни прегази. Пиценум падна. А и Дванайсети се присъедини към Тринайсети — Цезар има вече два легиона с опитни бойци заедно с всички от нашата войска, които избраха да се присъединят към него. Те знаят. Ще говоря лично с Квинт Фабий, ще додам допълнителна тежест на посланието му към онзи кучеглавец в Корфиниум, Ахенобарб. Изтегляй се моментално и идвай при нас! Пари. Пари... Тук сигурно още могат да се намерят, дори след Вер и Цетег. Оттогава са минали вече трийсет години. Съкровищата на малкото стари храмове, къщата на Рабирий... О, ще говоря лично и с

Гай Касий. Ще го накарам да започне да събира средства от храмовете и градовете в Кампания. Нуждаем се от всяка налична сестерция.“

Това бе умно решение от страна на Лабиен, така щеше да осигури възможност на Помпей да отплава. Докато Лентул Крус изпрати отговора си на кратката заповед на Помпей (Марцел Малкия беше болен както винаги), войската се беше преместила от Ларинум в Луктерия, доста по на юг. Доволен от себе си (и спокоен, че все още се намира на безопасно разстояние от Цезар), Метел Сципион пристигна с важен вид в Брундизиум.

Помпей разпечата писмото на Лентул Крус в присъствието на Лабиен.

— Не мога да повярвам! — изсъска той, пребледнял от яд и със сълзи в очите. — Нашият уважаван втори консул е готов да размърда изнежения си задник и да потегли към Рим само ако аз настъпя към Пиценум, за да спра Цезар! Иначе щял да остане в Капуа! На „сигурно“ място! Той обвинил Гай Касий — един от моите легати! — в неуважително поведение и за наказание го изпратил в Неапол да осигури няколко кораба, в случай че се наложи правителството да се евакуира спешно от Кампания. Накрая, Лабиен, си позволява да ме информира, че смята за грешка от моя страна, че не съм му позволил да състави един легион от Цезаровите гладиатори. И бил много обиден, че съм наредил да бъде разформиран.

Неспособен вече да се ядосва, Лабиен подигравателно се усмихна:

— О, каква титанична войска! Не ни остава друго, Велики, освен да накичим тези смешници и да ги изпратим да обикалят Апулия. Толкова пари ще съберем от представлението. Ще бъде обявена за най-смешната фокусническа трупа в историята. Особено ако облечем Лентул Крус като стара брантия с два пъпеша вместо цици.

„Е — помисли си Лабиен, — поне Гай Касий ще свърши някаква работа. Ще обере съкровищата на всеки храм между Антиум и Сурентум. Съмнявам се да приеме присърце задачата за спасяването на сенаторските задници за сметка на войската!“

* * *

Квинт Фабий се върна от Корфиниум с вестта, че четири дни преди февруарските иди Ахенобарб щял да тръгне към Луцерия, за да се присъедини към Помпей, и че бил събрал още войски, бегълци от Пиценум. Една от най-радостните новини бе, че Ахенобарб разполагал с шест милиона сестерции. Смятал да плати на хората си, но Помпей имаше по-голяма нужда от парите, така че не го беше направил.

На единайсетия ден на февруари обаче, два дни преди идите, Помпей получи писмо от Вибулий, в което се казваше, че Ахенобарб си променил решението и възнамерявал да остане в Корфиниум. Разузнавачите му докладвали, че Цезар напуснал Пиценум и сега бил в Каструм Труентум. „Трябва да бъде спрян!“ — заявил Ахенобарб. И той бил този, който щял да го направи.

Помпей изпрати спешно послание в Корфиниум с нареждане Ахенобарб да напусне града, преди Цезар да е пресякъл пътищата му за отстъпление — на него пък му бяха съобщили, че вече трети от Цезаровите добре обучени легиони настъпвал към Италия и че Антоний и Курион също се присъединили към него с кохортите си. С три от старите си легиони и големия си опит в обсадите Цезар лесно щеше да превземе Корфиниум и Сулмон. „Изчезвай от там, махай се!“ — гласеше призивът на Помпей.

Ахенобарб не му обърна внимание и остана.

Преди още да научи това, Помпей изпрати друг вестносец в Капуа със заповеди, които искаше да бъдат изпълнени на всяка цена. Единият от консулите да замине незабавно за Сицилия, за да осигури превозването на житната реколта, което тъкмо започваше. Ахенобарб също трябваше да замине за острова начело на дванайсет кохорти. Войските, които нямаше да участват в охраната на Сицилия, веднага трябваше да отидат в Брундизиум, за да се прехвърлят през Адриатическо море в Епир и да се установят в Дирахиум. С тях щяха да тръгнат и държавните мъже. Лелий бе натоварен със задачата да намери кораби за прехвърлянето в Сицилия — Касий беше твърде зает с набирането на средства от околните градове.

Новините от Корфиниум идваха много, много бавно. Макар че разстоянието между двата града бе само около сто и шейсет километра, вестносите пристигаха в Луцерия за два до четири дни. Това означаваше, че Помпей получаваше новините винаги прекалено късно, за да реагира. Дори ужасният и всяващ страх Лабиен не можеше да

подобри положението — вестносците не бързаха, отбиваха се да посетят някоя стара леля, заседаваха се в някоя кръчма, прекарваха няколко часа с някоя проститутка.

— Такова нещо като боен дух не съществува при нас — установи горчиво Помпей. — Никой не взима насериозно тази война! Аз съм обречен, Лабиен.

— Чакай да се прехвърлим през Адриатика — успокои го военачалникът.

Макар че Цезар пристигна в Корфиниум на следващия ден след идите, на Помпей му бяха нужни още три, за да научи. Цезар вече имал три легиона: Осми, Дванайсети и Тринайсети. Сулмон паднал, а Корфиниум бил обсаден. Със стиснати устни Помпей написа на Ахенобарб, че било прекалено късно да му изпраща помощ и да си сърба сам попарата, която е надробил.

Когато коравосърдечният отговор на Помпей достигна Ахенобарб шест дни по-късно, главнокомандващият на Корфиниум реши да избяга тайно през нощта, зарязвайки войските и легатите си на произвола на съдбата. За негово нещастие странното му държане го издаде и Лентул Спинтер го залови и го постави под стража. В резултат на това Ахенобарб, легатите му и петдесетина други сенатори се предадоха на Цезар заедно с трийсет и една кохорти. И шест милиона сестерции. Добре дошла печалба за Цезар. Той накара хората на Ахенобарб да му се закълнат във вярност... и им плати щедро след това. Щяха да са му по-полезни, реши той, ако ги изпрати да охраняват Сицилия.

За пръв път вестносецът на Помпей бе по-бърз. Помпей се вдигна веднага от Луцерия и потегли към Брундизиум с петдесетте си кохорти. Цезар започна бързо преследване — само пет часа след завземането на Корфиниум вече бе по петите на Помпей. Великия достигна Брундизиум на двайсет и четвъртия ден на февруари, за да установи, че разполага с транспорт само за трийсет кохорти.

Най-удивителна обаче беше новината за невероятното милосърдие на Цезар в Корфиниум. Вместо да ексукутира наред, той раздаваше милост наляво и надясно. На Ахенобарб, Атий Вар, Луций Хир, Лентул Спинтер, Вибулий Руф и петдесетината сенатори била изказана благодарност за отбраната на Италия и били освободени, без косьм да падне от главите им. Цезар поиска само да му се закълнат, че

повече няма да се бият срещу него — ако вдигнели пак оръжие, предупредил ги той, нямало да бъде толкова благосклонен.

Кампания остана беззащитна пред Цезар. В Капуа нямаше никакви войски, никакви консули, никакви сенатори. Всичко и всички се бяха прехвърлили в Брундизиум, защото Помпей се беше отказал от идеята да изпраца, когото и да било в Сицилия. Всичко и всички трябваше да се прехвърлят в Дирахиум, в Западна Македония. Средствата на хазната оставаха в Рим. Ала това караше ли Лентул Крус да се разкайва? Извини ли се той за глупостта си? Не! Той все още бе твърде обиден на Помпей за отказа му да одобри сформиранието на гладиаторския легион.

Всички в Брундизиум подкрепяха Цезар, което поставяше Помпей в много неизгодно положение. Освен че трябваше да организира изграждането на барикади и смъртоносни клопки по улиците, той отделяше и големи усилия, за да се увери, че жителите на града няма да го предадат. Между втория и четвъртия ден на март той все пак успя да изпрати трийсет кохорти по море — заедно с един консул, много други магистрати и сенаторите. Поне нямаше да му се бъркат повече! Остави при себе си само хора, чиято компания можеше да изтърпи.

Цезар пристигна пред стените на Брундизиум преди завръщането на празните плавателни съдове и изпрати галския си легат Канин Ребил при тъста на Помпеевия син, Скрибоний Либон, с молба да убеди Помпей да го приеме. Помпей склони, но отказа всякакви преговори.

— В отсъствието на консулите, Ребиле, нямам право да обсъждам каквото и да било — възрази той.

— Не е вярно, Гней Помпей. В момента сме във военно положение и ти си главнокомандващ. Имаш пълното право да обсъждаш всякакви въпроси без никакви консули.

— И дума не може да става за каквото и да било примирие с Цезар! — тросна се Помпей. — Да сключиш примирие с него, е все едно да легнеш в краката му като послушно куче!

— Сигурен ли си, Велики? — попита Либон, след като Ребил си тръгна. — Ребил е прав, имаш право да водиш преговори.

— Никакви преговори! — изръмжа той. Беше си отдъхнал от консулите и сенаторите и сега се чувстваше по-уверен. — Накарай да извикат Метел Сципион, Гай Касий, сина ми и Вибулий Руф.

Докато Либон се заемаше със задачата, Лабиен погледна замислено Помпей:

— Много си непоколебим, Велики.

— Такъв съм — изсъска през зъби Помпей. — Има ли по-лоша шега на Фортуна от това, Лентул Крус да управлява републиката в най-голямата ѝ криза? Марцел Малкия е напълно безполезен.

— Струва ми се, че Гай Клавдий Марцел Малкия не споделя привързаността на брат си и братовчед си към каузата на добрите люде. Иначе нямаше да се „разболе“ толкова тежко, след като влезе в длъжност.

— Прав си. Затова не се изненадах, когато отказа да отплава за Македония. Това обаче само затвърди решителността ми да ги натоваря всичките на първия кораб. Милосърдието на Цезар ще ги накара да размислят.

— Цезар няма да започне чистки — заяви уверено Лабиен. — Не е в негов интерес. Ще продължи в същия милостив дух.

— И аз така мисля. Макар че греши, Лабиен, греши! Ако спечеля тази война... *когато* спечеля тази война, аз ще направя чистка.

— Стига да не пострадам аз, Велики, прави каквото щеш. Повиканите мъже се събраха.

— Сципионе — обърна се Помпей към тъста си, — реших да те изпратя направо за твоята провинция Сирия. Там ще събереш колкото можеш повече пари, след това ще вземеш най-добрите си два десет кохорти, ще сформираш с тях два легиона и ще дойдеш в Македония или където другаде замина.

— Добре, Велики — съгласи се послушно Метел Сципион.

— Гней, сине, засега ще останеш с мен, но по-нататък ще те натоваря със събирането на флота, не знам къде. Мисля, че най-добре да се сражавам с Цезар по море. На сушата той е опасен, но ако постигнем контрол над моретата, ще го затрудним. На изток ме познават добре, но Цезар не е популярен. На изток ме обичат, ще ми осигурят флота. — Помпей погледна Касий, който бе успял да събере хиляда таланта монети и хиляда други скъпоценности от храмовете и градските съкровищници в Кампания. — Гай Касий, ти също оставаш засега с мен.

— Добре, Гней Помпей — отвърна Касий, който не знаеше дали да се радва на новината или не.

— Вибулий, ти заминаваш на запад — продължи главнокомандващият. — Искам да се видиш с Афраний и Петрей в Испания. Варон вече е на път, но по това време на годината ти можеш да отидеш и по море. Кажи на Афраний и Петрей да не тръгват, повтарям, да не тръгват на изток. Да чакат Цезар в Испания. Очаквам да настъпи натам, за да сломи съпротивата на легионите ми, преди да успеят да ми се притекат на помощ. Испанската ми войска ще го победи без проблеми. Те са обиграни ветерани, за разлика от жалките отрепки, които взимам в Дирахиум.

„Добре — помисли си Лабиев, — вслушал се е в думите ми. Сега трябва просто да осигуря безопасното измъкване на последните му два легиона (и на този нещастник, Великия) от Брундизиум.“

Това стана на седемнайсетия ден на март, като загубиха само два кораба.

Сенатът и магистратите заедно с главнокомандващия на републиканските сили оставиха Италия на Цезар.

ОТ БРУНДИЗИУМ ДО РИМ

Информаторите и шпионската мрежа на Цезар действаха несравнимо по-ефективно от тези на Помпей, а и вестоносците му не се отбиваха от пътя, за да посещават стари лели, не се заседаваха по кръчми и публични домове.

Когато Помпей и последните му легиони отплаваха, Цезар престана да се занимава с тях. Преди всичко трябваше да се оправи с Италия. След това идваше ред на Испания. Едва след това щеше да мисли за Помпей и „великата“ републиканска армия.

Вече разполагаше с Тринайсети, Дванайсети и Осми легион, плюс още три, събрани от войниците на Помпей и триста конници от Норикум. Последните му дойдоха като приятна изненада. Норикум се намирал на север от Илирикум и не беше римска провинция, въпреки че силно романизираното му население се сработваше добре с жителите на Източна Италийска Галия. В Норикум се добиваше най-добрата желязна руда и суровината се транспортирала по реките, вливащи се в Адриатика. По бреговете им бяха разположени малки поселения, основани от дядото на Брут, Цепион, и в тях от рудата се изработваха най-добрите стоманени мечове в света. От много години Цезар бе клиент на тези градове, затова тази връзка беше от огромно значение за

Норикум. Да не говорим за любовта на населението на Илирикум и Италийска Галия към него заради блестящото му управление в тези провинции и застъпничеството му за правата на хората на север от Падус.

Норическите конници бяха посрещнати с радост. Те бяха достатъчни за кампанията му в Италия и благодарение на тях нямаше да се налага да вика германска кавалерия от Отвѣдна Галия.

Когато тръгваше от Брундизиум на север към Кампания, той научи много неща. Ахенобарб и Лентул Спинтер едва са изчакали да го загубят от поглед, за да започнат организирането на нови гнезда на съпротива. Слухът за милосърдната му постъпка при Корфиниум се разпространил по-бързо от огън в суха трева и допринесъл много за уталожване на страховете в Рим. Нито Катон, нито Цицерон са напуснали Италия с Помпей и че Гай Марцел Малкия също предпочел да остане, макар че се криел. Бившият консул Маний Лепид и най-големият му син, които също бяха освободени при Корфиниум, били готови да заемат местата си в сената, ако Цезар поискал. Луций Волкаций Тул също възнамерявал да участва в Цезаровия сенат. Освен това консулите пропуснали да вземат средствата от хазната.

Този, който заемаше най-важно място в мислите на Цезар, когато навлизаше в Кампания обаче, бе Цицерон. Въпреки че отново му беше писал лично и въпреки усилията на двамата Балби и Опий, този инатлив, недалновиден човек продължаваше да отказва да му помогне. Не, той нямало да се върне в Рим! Не, нямало да заеме мястото си в сената! Не, нямало да приеме милосърдието на Цезар, независимо от молбите му! Дори вече не вярваше на Атик, камо ли на Балбите и Опий!

Три дни преди края на март Цезар принуди Цицерон да се срещне с него — настани се във вилата на Филип във Форми, която се намираше непосредствено до тази на адвоката.

— Той ме притиска! — оплака се Цицерон пред Теренция. — Сякаш нямам достатъчно грижи! Тирон е толкова болен, а синът ми навършва пълнолетие. Искам да бъда в Арпинум по този повод, не да кисна във Форми! О, защо не мога да разкарам тези ликтори? Виж ми очите! Сутрин губя по половин час, за да ги отворя, всеки път са залепнали от гурели!

— Да, видът ти е плачевен — съгласи се Теренция, не особено трогната от жалбата на съпруга си. — Все пак мисля, че трябва да сложиш край на това преследване. Ако се съ согласиш да се срещнеш с това долно нищожество, може да те остави на мира.

И така, въпреки мърморенето си, Цицерон облече украсената си с пурпурна ивица тога и излезе, предшестван от ликторите си с фасциите, увити с лаврови клонки. Вилата на Филип приличаше повече на селски панаир, цялата обкръжена с палатки, пълна с хора, които тичаха насамнатам, и толкова претъпкана, че адвокатът се почуди къде намират Филип и неканеният му гост място да седнат.

Ала ето го самият Цезар... богове, този човек като че изобщо не се беше променил! Колко беше минало? Девет години и повече, макар че ако Великия не се беше измъкнал сам, за да отиде в Лука, може би Цицерон щеше да види Цезар и там. И все пак, помисли си адвокатът, докато се настаняваше на едно кресло и поемаше чаша разрежено фалернско вино, той се беше променил. Очите му никога не са били добри, но сега излъчваха смразяваща студенина. Винаги бе имал достолепен вид, но никога толкова царствен. Винаги беше внушавал страх, но никога с такава лекота. „Аз стоя пред един велик цар! — помисли си с ужас Цицерон. — Той надминава Тигран и Митридат, взети заедно. Този човек излъчва естествено величие!“

— Изглеждаш уморен — отбеляза Цезар. — А също и полуослепял.

— Имам някакво възпаление на очите. Ту се усложнява, ту минава. Ала си прав, уморен съм. Точно затова съм в такъв вид.

— Имам нужда от съвета ти, Марк Цицероне.

— Всичко това е много жалко — отвърна Цицерон, мъчейки се да измисли някакво подходящо клише.

— Съгласен съм. Ала след като вече е станало, трябва да намерим някакъв изход. Налага ми се да стъпвам покрай яйца. Например не мога да си позволя да сторя нещо лошо на някого, най-малко на теб. — Цезар се наведе напред и се усмихна по най-добронамерения си възможен начин. — Няма ли да ми съдействаш във възстановяването на обичаната ни република?

— След като ти си виновен за плачевното ѝ състояние, не, Цезаре, няма!

Очите на Цезар станаха отново студени, но той продължи да се усмихва.

— Не аз я докарах до това състояние, Цицероне. Моите противници го предизвикаха. Прекосяването на Рубикон не ми достави никакво удоволствие. Направих го, за да защитя своята *дигнитас*, след като враговете се подиграха с нея.

— Ти си предател — заяви убедено Цицерон. Цезар престана да се усмихва.

— Не съм те помолил за тази среща, за да споря с теб, Цицероне. Искам съвета ти, защото го ценя. Нека оставим засега темата за така нареченото правителство в изгнание и да се съсредоточим върху най-належащото: Рим и Италия, които сега са под моите грижи. И смятам да се отнеса към тези две дами (които по мое мнение са едно цяло) изключително нежно. Сигурно ти е известно, че отсъствах много време. И следователно имам нужда от напътствия.

— Знам, че си предател!

— Стига с обидите! — озъби се Цезар.

— Кой обижда? — не остана дължен Цицерон, разплисквайки виното си. — „Сигурно ти е известно“, така говорят царете, Цезаре. Ти излагаш очевидното, сякаш не се подразбира от само себе си. На цялото население на полуострова „му е известно“, че си отсъствал дълго време!

Цезар затвори очи, страните му почервеняха. Цицерон познаваше тези признаци и неволно потрепери. Цезар бе на път да си изпусне нервите. При последния подобен случай Публий Клодий бе принизен до плебей. Е, какво пък, мостовете бяха разрушени. Нека да беснее!

Ала той не избухна. След малко отново отвори очи:

— Марк Цицероне, аз тръгвам за Рим и там смятам да събера сената. Искам да ми помогнеш да успокоя народа и да въведа ред в държавата.

— Ха! — изсумтя той. — „Сенат“! Твоя сенат имаш предвид! Знаеш какво ще кажа пред сената, нали?

— Всъщност не, не знам. Каж ми.

— Ще поискам сенатът да ти забрани да отиваш в Испания, със или без войска. Да ти забрани да пристъпиш в Македония и Гърция, със или без войска. Ще поискам да те оковат, докато *истинският* сенат заеме мястото си и те осъди за предателство! — Цицерон се усмихна

любезно. — Все пак, Цезаре, ти си привърженик на законността, нали? Не можем да те екзекутираме без съд!

— Това са илюзии, Цицероне. Никога няма да стане така. „Истинският“ сенат дезертира. Това означава, че единственият сенат може да бъде този, който събера аз.

— О! — изкрещя Цицерон и тресна силно чашата си. — Чуйте царя! Какво изобщо правя аз тук? Бедни ми Помпей! Прокуден без дом, град, родина. Ето го Цезар, той ще назначи десет като теб!

— Помпей е едно нищо — заяви спокойно Цезар. — Искрено се надявам да ти покажа тази нищожност по начин, който няма да можеш да отминеш с пренебрежение.

— Ти наистина си мислиш, че можеш да го победиш, нали?

— Аз *знам*, че ще го победя, Цицероне. Ала се надявам да не ми се налага, това искам да те убедя. Няма ли най-после да оставиш тези абсурдни мечти и да погледнеш нещата в очите? Единственият истински воин, изправен срещу мен, е Тит Лабиен, а и той не струва пукната пара. Последното, което искам, е истинска война. Не съм ли го доказал вече? Досега не е загинал нито един човек, Цицероне. Кръвта, която съм пролял, е съвсем малко. И въпреки това има хора като Ахенобарб и Лентул Спинтер — хора, които помилвах! — които си разиграват коня из Етрурия, без да държат на думата си!

— Това е твърде едностранчиво, Цезаре. Хора, които *ти* си помилвал. С какво право? От чие име? Ти се мислиш вече за цар. Твоят империум беше отнет, ти си най-обикновен сенатор... и то само защото *истинският* сенат не те обяви за враг на Рим! Макар че в момента на пресичането на Рубикон ти се превърна точно в такъв: изменник, престъпник! Пикая на твоето милосърдие! То не значи нищо.

— Ще попитам само още веднъж, Марк Цицероне — рече с въздишка Цезар. — Идваш ли в Рим? Ще заемеш ли мястото си в сената? Ще ми дадеш ли съвета си?

— Няма да дойда в Рим, няма да седна в твоя сенат. И няма да ти давам никакви съвети.

Цезар помълча известно време. Накрая въздъхна:

— Много добре, разбирам. Ще те оставя тогава, Марк Цицероне. Помисли си добре. Не е разумно да продължаваш да ми се противопоставяш. Наистина не е. — Той се изправи. — Щом не искаш

да ми дадеш съвет, ще го потърся другаде. — Той изгледа хладно адвокатата. — И ще постъпя както сметна за добре.

Той излезе и остави Цицерон да търси изхода сам, опитвайки отчаяно да разхлаби възела на тогата си.

— Прав беше — призна Цезар пред Филип, след като се оттегли в стаята му за отдых и успя да се поуспокои.

— Значи, отказа.

— Нещо повече. — Той се усмихна. — Бедната душичка! Имах чувството, че сърцето му ще изскочи през тогата. Трябва да се възхищаваме от смелостта му, защото тя не му е присъща. Дано да се вразуми! Не мога да го мразя, въпреки глупостта му.

— Е — отбеляза Филип, — ние с теб винаги можем да намерим утеха в спомена за дедите си. Той няма такъв благороден произход и това много го мъчи.

— Предполагам, че затова не може да се отдели от Помпей. Аз имам произход. Помпей някак си повече му допада. Помпей е доказателство, че произходът не е от значение. Как бих искал Цицерон да види, че рожденото право може да се превърне в порок. Ако бях пиценски гал, половината от онези, които избягаха отвъд Адриатика, щяха да останат. Тогава нямаше да има опасност да се провъзглася за цар на Рим. А сега си мислят, че един Юлий може да го направи. — Той въздъхна и се настани на кушетката срещу Филип. — Наистина, Луций, аз нямам абсолютно никакво желание да ставам цар на Рим. Просто искам онова, което ми се полага. Ако го бяха осъзнали, изобщо нямаше да се стигне дотук.

— О, напълно те разбирам — успокои го Филип и деликатно се прозя. — И ти вярвам. Кой разумен човек ще поиска да царува над този разкъсан от свади и интриги град?

Момчето влезе уверено и изчака учтиво встрани, докато престанат да се смеят. Изненадан от внезапната му поява, Цезар го изгледа и се намръщи.

— Аз те познавам — заяви той и потупа по кушетката до себе си. — Седни, племеннико Гай Октавий.

— Предпочитам да ти бях син, чичо Цезаре.

Момчето седна, подпря се на една ръка и се усмихна чаровно.

— Доста си пораснал, племеннико. Последния път едва се държеше на тънките си крака. Сега се вижда, че съзряваш. На колко си

години?

— На тринайсет.

— Значи, искаш да си ми син, а? Така не обиждаш ли малко побацима си?

— Обидих ли те, Луций Марций?

— О, не, аз си имам двама сина. С удоволствие ще те дам на Цезар.

— Само че аз нямам нито време, нито желание за осиновяване. Страхувам се, Гай Октавий, че ще продължиш да ми бъдеш праплеменник.

— Не може ли поне да съм ти племенник?

— Не виждам защо не.

Момчето подви крака под себе си.

— Видях Марк Цицерон да излиза. Не изглеждаше никак доволен.

— Има защо — отвърна мрачно Цезар. — Познаваш ли го?

— Само по лице. Но съм чел някои от речите му.

— И какво мислиш за тях?

— Че е изключително добър лъжец.

— Възхищаваш ли се от това?

— И да, и не. Лъжите вършат работа, но мисля, че е глупаво да изградиш цялата си кариера върху тях. Аз не бих го направил.

— Върху какво смяташ да изградиш кариерата си тогава, племеннико?

— Ще действам разумно. Ще казвам малка част от това, което мисля. Няма да допускам една и съща грешка два пъти. Цицерон не може да сдържа езика си, това му върши лоши услуги.

— Не искаш ли да станеш велик военачалник, Гай Октавий?

— Бих искал, чичо Цезаре, но не мисля, че имам нужната дарба.

— Ала не искаш и да градиш кариерата си само с помощта на езика. Можеш ли да се издигнеш достатъчно единствено с разумно мълчание?

— Да, ако изчакам да видя какво ще предприемат другите, преди да действам. Прекалената показност е голям недостатък. Човек наистина изпъква пред другите, но така си създава и много врагове.

Цезар се подсмихна:

— Показност ли имаш предвид, или изтъкнатост?

— Показност.

— Много добре си възпитан. На училище ли ходиш, или те обучават вкъщи?

— Вкъщи. Учител ми е Атенодор Кананит от Тарзус.

— А какво мислиш за изтъкнатостта?

— Изтъкнатостта е качество на гениалните люде. Тя подхожда на теб, чичо Цезаре, защото... — момчето се намръщи — ... защото ти е вродена. Втори като теб обаче никога няма да има, затова тя не се отнася за другите хора.

— Включително и за теб?

— О, определено. — Очите на момчето проблеснаха с възхищение. — Аз не мога да се сравнявам с теб, чичо Цезаре. И никога няма да мога. Възнамерявам обаче да изградя собствен стил.

— Филипе — засмя се Цезар, — настоявам да ми изпратиш това момче като паж веднага щом навърши седемнайсет.

* * *

Цезар се настани на Марсово поле (в изоставената вила на Помпей) към края на март, беше решил да не пресича помериума. Нямаше намерение да признава отнемането на империума си. С помощта на Марк Антоний и Квинт Касий и народните му трибуни той насрочи заседание на сената в храма на Аполон за априлските календи. След това извика на съвещание Балб, племенника му Балб Младши, Гай Опий, стария си приятел Гай Маций и Атик.

— Кой е останал? — попита той.

— Мании Лепид и синът му се върнаха в Рим, след като ги помилва в Корфиниум, и предполагам, че обмислят дали да се явят на заседанието утре — отвърна Атик.

— А Лентул Спинтер?

— Затворил се е във вилата си край Питеоли. В крайна сметка може да се присъедини към Помпей отвъд морето, но се съмнявам да окаже сериозна съпротива тук — отбеляза Гай Маций. — Мисля, че му е дотегнало вече от Ахенобарб, първо в Корфиниум, после в Етрурия.

— Ами Ахенобарб?

Този път отговори Балб Младши:

— След Корфиниум се върна в Рим по Валериевия път, остана в Тибур няколко дни, сетне отиде в Етрурия. Събрал е изненадващо голям брой войници. Той, разбира се, е много богат, а и е изтеглил пари от хазната, преди да преминеш Рубикон.

— Всъщност — отбеляза спокойно Цезар — може да се каже, че Ахенобарб постъпи най-предвидливо от всички. Разбира се, като изключим решението му да остане в Корфиниум.

— Така е — съгласи се Балб Младши.

— Какво смята да прави с етруската войска?

— Събрал е две малки флотилии, една на пристанището в Коза, другата на остров Игилиум — отвърна Балб Младши. — Явно възнамерява да напусне Италия. Вероятно за Испания. Бях доста време в Етрурия и дочух такива слухове.

— Как е в Рим? — обърна се Цезар към Атик.

— След вестта за милосърдната ти постъпка в Корфиниум нещата са доста по-спокойни, Цезаре. Също и след като хората разбраха, че нямаш намерение да избиваш войници на бойното поле. Тази гражданска война е изненадващо безкръвна.

— Да се молим на боговете да остане такава.

— Проблемът е — обади се Гай Маций, — че враговете ти не разсъждават по същия начин. Съмнявам се някой от тях да се безпокои колко кръв ще се пролее, освен може би Помпей.

— Опей, разкажи ми всичко за Катон.

— Той е в Сицилия, Цезаре.

— Е, нали го назначиха за управител там.

— Да, но това никак не се харесва на повечето сенатори, останали в Рим. Обсъдиха дали да не изпратят друг, за да осигури житните запаси на града. В крайна сметка избраха не друг, а Луций Постумий. Той обаче отказа. Като го попитали защо, отвърнал, че му било неудобно да пречи на усилията на Катон като законен управител. Те го помолили настоятелно и накрая той се съгласил, при условие че Катон отиде с него. Разбира се, на Катон това никак не му харесва. Той би предпочел да остане в Италия, в центъра на събитията. Постумий обаче не отстъпил и Катон се принудил да отиде. След това неговият „папагал“ Фавоний предложил да ги придружи.

Цезар изслуша това с усмивка.

— Луций Постумий, а? Богове, те сякаш избират все най-неподходящите хора! По-педантичен и дребнав човек не съм виждал.

— Прав си — съгласи се Атик. — Той отказа да тръгне веднага за Сицилия! Искал да изчака Луций Цезар и Луций Росций с отговора ти. След това пък заяви, че нямало да тръгне, докато Публий Сестий не се върне с отговора ти на писмото на Помпей.

— О, богове. Кога заминаха най-последези охлюви?

— В средата на февруари.

— Взеха ли войски, тъй като знаем, че в Сицилия няма никакви?

— Не. Бяха се разбрали Помпей да изпрати от войските на Ахенобарб, но ти сам знаеш какво стана с тях. Всички хора на Помпей се прехвърлиха в Дирахиум.

— Не са се загрижили особено за добруването на Рим, а?

Гай Маций вдигна рамене:

— И няма нужда да се грижат, Цезаре. Знаят, че ти няма да позволиш Рим и Италия да гладуват.

— Е, поне завземането на Сицилия няма да е много трудно. — Цезар се обърна към стария Балб: — Трудно ми е да повярвам, но наистина ли никой не е взел резервите от хазната?

— Съвършено вярно, Цезаре. Пълна, та ще се пръсне.

— Надявам се с пари.

— Ще теглиш ли от хазната, Цезаре? — попита Гай Маций.

— Налага се, стари ми приятелю. Войната иска средства, огромни средства, а при гражданските войни няма постъпления от плячка.

— Сигурно обаче нямаш намерение да влачиш фургони с пари навсякъде, където ходиш, а? — осведоми се Балб Младши.

— А, че не смея да оставя парите в Рим, ли мислиш? Напротив, точно това ще направя. И защо не? Помпей трябва да ме разбие, преди да посмее да влезе в Рим. Ще взема само колкото ми трябва в момента. Около хиляда таланта, ако има толкова. Трябва да финансирам кампанията си в Сицилия и Африка, а също и на запад. Едно обаче трябва да си сигурен, Младши: нямам намерение да губя контрола над хазната, щом веднъж е попаднала в мои ръце. А под „мои ръце“ имам предвид себе си и сенаторите, които все още са в Рим, като законно негово правителство.

— Мислиш ли, че ще се справиш? — попита Атик.

— Надявам се.

* * *

Когато обаче сенатът се събра на първия ден на април в храма на Аполон, посещаемостта бе малка и кворум нямаше. Голям удар за Цезар. От бившите консули дойдоха само Луций Волкаций Тул и Сервий Сулпиций Руф, като последният беше зле настроен към Пълководеца. Освен това привържениците на опозицията сред народните трибуни не бяха заминали, нещо, което Цезар не беше очаквал. Редом с Марк Антоний и Квинт Касий седеше Луций Цецилий Метел, горещ поддръжник на добрите люде. Това бе още по-голям удар за Цезар, който беше преминал Рубикон под предлог, че защитава правата на народните трибуни. То означаваше, че сега нямаше да може да отговори със сила, ако Луций Метел използва правото си на вето върху някое негово предложение.

Независимо че сенаторите не бяха достатъчно, за да се приемат решения, Цезар говори надълго и нашироко за коварството на добрите люде и за своето напълно оправдано навлизане в Италия. Изтъкна липсата на кръвопролития. Също милосърдната си постъпка в Корфиниум.

— Това, което трябва да сторим незабавно — заключи той, — е да се изпрати делегация до Гней Помпей в Епир. Пратеникът ни ще бъде официално упълномощен да преговаря за мир. Аз не искам да водя гражданска война, било то в Италия или другаде.

Деветдесетте мъже замърмориха, изглеждаха изключително недоволни.

— Добре, Цезаре — обади се Сервий Сулпиций, — ако мислиш, че с делегации работата ще се оправи, ще изпратим.

— Бихте ли излъчили десетима доброволци?

Никой обаче не стана.

Със стиснати устни Цезар погледна градския претор Марк Емилий Лепид, най-възрастния сред останалите в Рим магистрати. Помалкият син на човек, въстанал срещу сената и намерил смъртта си заради това (някои казваха от пневмония, други — от удар), Лепид бе решен да върне рода си сред най-влиятелните фамилии в Рим. Бе красив мъж с белег от меч през лицето и отдавна си беше дал сметка, че добрите люде не му се доверяват (нито на него, нито на големия му

брат, Луций Емилий Лепид Паул), затова идването на Цезар бе възможност за него.

И така, преди началото на обсъжданията той се изправи и заяви:

— Уважаеми сенатори, проконсулт Гай Цезар помоли да му бъде осигурен достъп до хазната. Затова предлагам да му бъдат отпуснати всички средства, от които има нужда. И не без изгода за самата хазна. Гай Цезар предложи да вземе заем с десетпроцентна лихва.

— Налагам вето на това предложение, Марк Лепиде — обади се Луций Метел.

— Луций Метеле, това не е добро за Рим! — възкликна Лепид.

— Глупости! — изсумтя презрително Луций Метел. — Първо, не можеш да правиш такива предложения, когато сенатът няма кворум. И което е по-важно, Гай Цезар иска средствата, за да ги използва срещу законното правителство на Рим. Налагам вето върху предложението да му се осигури заем от хазната и ще държа на него и в бъдеще! Ако Цезар не намери пари, ще се наложи да прекрати агресията си. Затова налагам вето.

Лепид обаче не отстъпваше:

— В момента сме в извънредно положение, следователно народните трибуни нямат право на вето, Луций Марцеле.

— А — усмихна се лъчезарно Луций Метел, — само че това беше при старото правителство! Цезар навлезе в Италия, за да защити правата на народните трибуни, и това е неговият сенат, неговото правителство. Правото на вето на народните трибуни би трябвало да е гарантирано.

— Благодаря, че опресни паметта ми, Луций Метеле — обади се Цезар и разпусна сената.

След това той свика народа на официално събрание във Фламиниевия цирк. Това събрание се радваше на по-добра посещаемост, главно от хора, които не хранеха никаква симпатия към добрите люде. Множеството изслуша в захлас същата реч, която Цезар бе произнесъл в сената, прие добре вестта за хуманната му постъпка и изрази готовност да помага с каквото може. Особено след като научи, че Цезар имал намерение да продължи политиката на Клодий с безплатните дажби жито и да даде на всеки жител на Рим триста сестерции.

— Ала аз не искам да бъда диктатор! — заяви той. — Искам да накарам сената да поеме управлението и ще продължа, докато не го убедя. Затова в момента не искам от вас да прокарвате никакви закони.

Това се оказа грешка, защото безизходното положение в сената се задържа: Сервий Сулпиций продължи да поставя всевъзможни пречки, никой не изявяваше желание да се включи в делегацията до Помпей, а Луций Метел налагаше вето всеки път, когато Цезар поискаше пари.

* * *

Заранта на четвъртия ден на април Цезар пресече помериума и влезе в града, придружен от дванайсетте си ликтори (с алени туники и брадви във фасциите си — нещо, което бе позволено само на диктатора). Придружаваха ги двамата му народни трибуни Антоний и Квинт Касий и градският претор Лепид. Антоний и Квинт Касий бяха в пълно бойно снаряжение и носеха мечовете си.

Той отиде направо в подземие на храма на Сатурн, където се помещаваше съкровищницата.

— Хайде — нареди на Лепид.

Той заудря с юмрук по вратата и изкрещя:

— Отворете на градския претор!

Дясното крило на вратата се откряна и отвътре надникна един *трибун аерариус* с уплашено лице.

— Да?

— Пусни ни.

Отнякъде изникна Луций Метел и им препречи пътя.

— Гай Цезаре, ти се отказа от империума, който твърдиш, че притежаваш. Прекосил си свещената граница на Рим.

Около тях бързо се трупаха хора.

— Гай Цезаре, ти нямаш никакво право да влизаш в тази сграда и да вземеш дори една сестерция отвътре! — закрещя Луций Метел. — Аз наложих вето върху достъпа ти до римската хазна и тук, и сега го повтарям отново! Връщай се на Марсово поле или в официалното жилище на върховния жрец. Иди където щещ, няма да те спирам. Ала няма да ти позволя да влезеш в римската съкровищница.

— Направи път, Метеле — нареди Марк Антоний.

— Няма.

— Направи път, Метеле — повтори Антоний. Метел обаче говореше с Цезар, не с Антоний:

— Твоето присъствие тук е в нарушение на всички римски закони! Ти не си диктатор! Не си и проконсул! В най-добрия случай можеш да се наречеш сенатор, в най-лошия си изменник. Ако не ме послушаш и прекрачиш този праг, всички присъстващи тук ще разберат какъв си всъщност — враг на римския народ!

Цезар остана безмълвен. Марк Антоний пристъпи напред с ръка върху дръжката на меча.

— Направи път, Метеле! — изрева той. — Аз съм законно избран народен трибун и ти заповядвам да се отместиш.

— Ти си слуга на Цезар, Антоний! Не се надвесвай над мен като палач! Няма да се поместя!

— Добре, ще го направя по друг начин тогава. — Той хвана Метел за раменете. — Като не искаш да се махнеш, ще те поместя аз. Ако отново се опиташ да пречиш, ще те посека.

— Граждани на Рим, ще ми бъдете свидетели! Използват въоръжена сила срещу мен! Пречат ми да си изпълнявам задълженията! Заплашват живота ми! Запомнете го за деня, когато тези мъже бъдат изправени на съд за предателство!

Антоний го вдигна и го помести. Луций Метел се оттегли сред тълпата, повтаряйки как са нарушени правата му и призовавайки всички присъстващи да му бъдат свидетели.

— След теб, Антоний — каза Цезар.

За Антоний, който никога не беше заемал длъжността на градски квестор, това бе първо влизане в хазната. Той се приведе, макар че не беше необходимо, и едва не се сблъска с вцепенения от страх *трибун аерариус*, натоварен с охраната на съкровищницата в тази съдбовна сутрин. Квинт Касий, Лепид и Цезар го последваха, ликторите останаха навън.

Преградени с решетки прозорчета пропускаха оскъдна светлина в тесния коридор, завършващ с врата, зад която сред маслени лампи, паяжини и молци се трудеха чиновниците, управляващи хазната. Тази врата обаче не интересуваше Антоний и Квинт Касий — от едната страна на коридора зад масивни железни решетки се разполагаха тъмни помещения. В полумрака отвътре се виждаха жълтеникави и сивкави

проблясъци — злато тук, сребро там, и така по цялото протежение на коридора.

— Същото е и от другата страна — обяви Цезар, който бе излязъл напред. — Всички помещения са пълни. Плочките със законите се съхраняват в една стая най-отзад.

Той влезе в кантората на служителите, проправи си път между купчините книжа и застана пред бюрото на старшия чиновник.

— Как се казваш? — попита. Чиновникът преглътна тежко.

— Марк Куспий — отвърна.

— Колко има тук?

— Трийсет милиона сестерции на монети. Трийсет хиляди таланта сребърни слитъци и петнайсет хиляди златни. Всичките с печата на хазната.

— Чудесно! — възкликна Цезар. — Повече от хиляда таланта на монети. Сядай, Куспий, и пиши. Градският претор и тези двама народни трибуни ще са свидетели. Пиши, че Гай Юлий Цезар, проконсул, взема назаем трийсет милиона сестерции на монети за финансирането на законна военна кампания в името на Рим. Срокът е за две години, лихвата — десет процента.

Цезар се облегна на ръба на бюрото, докато Марк Куспий пишеше. Когато документът бе готов, той се наведе и изписа името си. Кимна на свидетелите.

Квинт Касий го гледаше със странно изражение.

— Какво има, Касий? — попита Цезар, докато подаваше писалката на Лепид.

— О! О, нищо, Цезаре. Току-що установих, че златото и среброто миришат.

— Харесва ли ти тази миризма?

— Много.

— Странно. Аз я намирам за задушаваща.

След подписването на документа от всички Цезар го подаде с усмивка на Куспий.

— Пази го, Марк Куспий. — Той се изправи. — Сега слушай добре. От днес нататък съдържанието на това подземие минава под моите грижи. Нито една сестерция не може да бъде изнесена без мое позволение. И за да съм сигурен, че това ще се спазва, на входа ще бъде поставена постоянна военна стража. Те няма да допускат никого вътре,

освен работещите тук и личните ми представители, а те са Луций Корнелий Балб и Гай Опий. Гай Рабирий Постум, банкерът, не сенаторът, също ще има право да влиза, след като се завърне от пътуването си. Ясно ли е?

— Да, благородни Цезаре. — Чиновникът облиза устни. — Ъ... ами градският квестор?

— Никакви квестори, Куспий. Само упълномощените ми финансови представители.

* * *

— Значи това е твоят начин — отбеляза Антоний, докато групичката се връщаше към Помпеевата вила на Марсово поле.

— Не, Антоний, това е твоят начин. Аз съм принуден да действам така. Луций Метел ме предизвика.

— Долен червей! Трябваше да го убия.

— И да го направиш мъченик? В никакъв случай! Доколкото го познавам, а мисля, че го познавам добре, той ще развали малката си победа, като бръщолеви наляво и надясно за нея. Не е разумно да се говори много. — Изведнъж Цезар си спомни думите на малкия Гай Октавий за ползата от мълчанието и се усмихна. Това хлапе щеше да стигне далеч. — На хората ще им омръзне да го слушат, също както им писна от многословието на Цицерон, когато се опитваше да изкара Катилина предател.

— Й все пак жалко — намръщи се Антоний. — Защо все се намира по някой като Луций Марцел, Цезаре?

— Ако нямаше такива, Антоний, светът щеше да бъде по-добър. Макар че ако беше по-добър, нямаше да има място и за такива като мен.

Във вилата на Помпей той събра легатите си и Лепид в огромната зала, която Великия наричаше свой кабинет.

— Вече имаме пари — обяви той и се настани зад бюрото на Помпей. — Това означава, че тръгвам утре, на априлските нони.

— За Испания — обади се Антоний. — Горя от нетърпение, Цезаре.

— Не си точи напразно зъбите, Антоний. Ти оставаш тук. Имам нужда от теб тук, в Италия.

Антоний се намръщи като буреносен облак.

— Не е честно! Искам на война!

— Нищо не е честно в този живот, Антоний. А и аз нямам намерение да задоволявам прищевките ти. Казах, че имам нужда от теб в Италия, значи, оставаш тук. Като мой... ъ... неофициален началник на конницата. Поемаш командването на всички войски извън границата на Рим. Особено на онези, които смятам да оставя, за да охраняват Италия. Ще набираш нови легионери. Искам резултати, Антоний. На теб пада отговорността да запазиш мира в страната. Никой сенатор няма да може да напуска Италия без твое разрешение. Това означава, че трябва да установиш контрол върху всяко пристанище, на което могат да се наемат кораби. Също ще се погрижиш за житото, предназначено за Италия. Никой не бива да гладува. Съветвай се с bankerите. Съветвай се с Атик. И се вслушвай в гласа на здравия разум. — Погледът му стана по-суров. — Можеш да пиеш и гуляеш на воля, Антоний, но само ако вършиш работа. Ако не, ще те лиша от гражданството ти и ще те прогоня в изгнание до края на дните ти.

Антоний тежко преглътна и кимна.

Цезар се обърна към Лепид:

— Лепиде, като градски претор ти ще управляваш града Рим. Няма да ти бъде толкова трудно, колкото в последните дни, защото Луций Метел вече няма да ти досажда с ветото си. Наредих да го заведат под стража в Брундизиум, където ще го натоварят на кораб и ще го изпратят с почести на Помпей. Можеш да ползваш стражата на хазната, ако се наложи. Макар че в обичайни ситуации градският претор има право да напуска града до десет дни, ти няма да излезеш от границите му нито за минута. Искам пълни хамбари, продължаване на безплатното раздаване на жито и мирни улици. Ще убедиш сената да одобри изсичането на сто милиона сестерции, след това ще възложиш задачата на Гай Опий. Моите планове за обществено строителство ще продължават да се изпълняват... за моя лична сметка, разбира се. Когато се върна, искам да видя един процъфтяващ и доволен Рим. Ясно ли е?

— Да, Цезаре.

— Марк Крас — продължи Цезар с по-мек тон; това беше един от любимите му легати, последната му връзка с приятеля му Крас и верен сподвижник от Галия. — Марк Крас, на теб поверявам Италийска

Галия. Грижи се за нея добре. Ще започнеш преброяване на всички жители на провинцията, които още не се ползват с пълни римски граждански права. Когато имам време, ще дам гражданство на всички до един. Преброяването ще ме улесни в тази задача.

— Да, Цезаре — отвърна Марк Крас.

— Гай Антоний — продължи с равен глас Цезар.

Марк вършеше добра работа, стига задълженията му да бъдат определени точно и да бъде заплашен с наказание, ако не ги изпълни, ала средният от тримата братя Антоний беше безнадежден случай. Почти толкова едър, колкото Марк, той не разполагаше и с половината му интелект. Пълен малоумник. Роднинските връзки все пак си бяха роднински връзки. Затова Гай Антоний трябваше да получи някаква служба. Жалко. Каквото и да му възложат, той нямаше да се справи.

— Гай Антоний, вземи два легиона и иди в Илирикум. Като казвам „иди“, имам предвид само това. Просто ще стоиш там, няма да вършиш нищо като управител; Марк Крас ще поеме тези задължения заедно с Италийска Галия. Ще се установиш в Салона, но поддържай постоянно връзка с Тергесте. Не се опитвай да предизвикваш Помпей; той ще е доста близко. Разбрано?

— Да, Цезаре.

— Орка — обърна се Пълководеца към Квинт Валерий Орка, — ти ще отидеш в Сардиния с един легион и ще я охраняваш. Мен лично не ме интересува дори островът да потъне в морето, но житото, което се произвежда там, ни е необходимо. Затова следи да бъде прибрано.

— Слушам, Цезаре.

— Долабела, давам ти Адриатика. Ще събереш флота и ще отстояваш морето от корабите на Помпей. Рано или късно ще се наложи да я използваме, за да се прехвърлим в Македония.

— Да, Цезаре.

Дойде ред на най-изненадващия от привържениците на Цезар, сина на Квинт Хортензий. След смъртта на баща си той бе постъпил на служба при Пълководеца в Галия и се беше проявил отлично въпреки краткия срок. С добрите си дипломатически умения той се оказа много полезен в усмиряването на враждуващите галски племена. Бе пресякъл Рубикон заедно с Цезар. Изненада, да, но хубава.

— Квинте Хортензий, поверявам ти Тосканско море. Ще събереш флота и ще следиш за безопасността на морските пътища между

Сицилия и западното крайбрежие между Региум и Остия.

— Да, Цезаре.

Остана най-важният от легатите и всички лица се обърнаха към веселото, осеяно с лунички лице на Гай Скрибоний Курион.

— Курионе, стари приятелю, незаменим помощнико, верен съюзнико, смели човече... ти вземи всички кохорти на Ахенобарб от Корфиниум и събери допълнително войска, за да съставиш четири легиона. Съсредоточи се в Самниум и Пиценум, не в Кампания. Ще отидеш в Сицилия и ще изгониш Постумий, Катон и Фавоний. Задържането на Сицилия в наши ръце е от изключителна важност за нас, както знаеш. След като постигнеш пълен контрол върху острова, ще се прехвърлиш в Африка. Така ще сложим ръка на всички важни житници. Ще ти изпратя Ребил като заместник, а също и Полион.

— Добре, Цезаре.

— Всички военачалници ще разполагат с пропреторски империум.

Курион не се сдържа и попита:

— След като имам пропреторски империум, имам право на шестима ликтори. Могат ли да сложат лаврови клонки във фасциите си?

Цезар се усмихна за пръв път:

— Защо не? След като ми помогна да завладее Италия, Курионе, разбира се, че можеш. Какъв израз само! „Завладях“ Италия. Само че нямаше кой да я защитава. — Той кимна. — Това е всичко. На работа.

* * *

Курион изтича у дома си на Палатина в приповдигнато настроение, грабна Фулвия в прегръдките си и я разцелува. За разлика от Цезар, който бе принуден да стои на Марсово поле, той бе прекарал пет дни вкъщи.

— Фулвия, Фулвия, ще командвам собствена войска!

— Разкажи!

— Ще отида начело на четири легиона — четири легиона, представи си! — в Сицилия и после в Африка! Ще водя война сам! Аз съм *пропретор*, Фулвия, и имам право да сложа лаврови клонки във фасциите си! Аз съм военачалник! Имам шестима ликтори! А

заместникът ми е славният ветеран от Галия, Каниний Ребил! Аз съм му началник! И на Полион също! Не е ли прекрасно?

И тя, вярната, винаги поддържаща мъжа си съпруга, грейна, нацелува луничавото му лице, притисна го силно до себе си, сподели радостта му.

— Моят съпруг е пропретор. Курионе, толкова се радвам! — Изведнъж изражението ѝ се промени. — Това означава ли, че трябва да заминеш веднага? Кога ще поемеш новата си длъжност?

— Не знам дали изобщо ще стане официално. Цезар ни даде пропреторски империум, но няма право да го прави. Така че може би ще трябва да чакаме куриатен закон.

Фулвия настръхна:

— Той иска да стане диктатор.

— О, да. — Курион забрави първоначалното си въодушевление и се намръщи. — Това беше най-удивителното събрание, на което съм присъствал, скъпа моя. Той седеше там и раздаваше задачи, без дори да се замисли. Бързо, точно и ясно. Измисляше ги в момента. Този човек е изключителен! Прави го с пълното съзнание, че няма право да нарежда на никого да върши каквото и да било. Той е съвършен автократ. Предполагам, че десет години на абсолютна власт в Галия биха променили всекиго, но, о, богове, Фулвия, този човек е роден за диктатор! Ако има нещо, което не разбирам, то е как е успявал да крие истинската си същност толкова дълго време. О, помня как ме дразнеше, когато беше консул. Тогава смятах, че поведението му повече подхожда за цар, но всъщност си мислех, че е марионетка на Помпей. Сега виждам, че Цезар не може да бъде ничия марионетка.

— Той със сигурност дърпаше конците на моя Клодий, макар че самият Клодий не би се съгласил с мен, ако беше жив.

— Той не търпи никой да му се противопоставя, Фулвия. И някак си ще успее да постигне пълен контрол, без да пролее реки от римска кръв. Днес станах свидетел на раждането на един диктатор направо от главата на Зевс.

— Втори Сула.

Курион енергично тръсна глава:

— О, не. Няма нищо общо със Сула. Той няма слабостите на Сула.

— Можеш ли да продължаваш да поддържаш човек, който има намерение да управлява Рим еднолично?

— Мисля, че да. По една причина. Той е толкова способен. Не трябва само да позволявам Цезар да промени начина ни на мислене. Рим има нужда да бъде управляван от Цезар. Той обаче е само един човек. Затова на никого не бива да се позволява да управлява като него.

— Да се радваме тогава, че няма син.

— Нито друг роднина, който да заеме мястото му.

* * *

Долу, във влажната, мрачна дупка, която представляваше Форум Романум, се намираще жилището на върховния жрец, огромна и студена сграда без никаква архитектурна стойност и красота. Зимата тъкмо настъпваше и дворовете на постройката бяха неизползваеми заради студа, но стопанката на дома притежаваше уютна малка всекидневна, отоплена от два мангала. Стаята бе принадлежала на майката на върховния жрец, Аврелия, и по нейно време стените бяха закрити от шкафчета и етажерки с писма и книги. Сега всички тези мебели ги нямаше — стените отново бяха обагрени в пурпур и алено, позлатените пиластри и корнизи блестяха, високият сводест таван бе изпъстрен с виолетово и златисто. Доста усилия бяха отишли за убеждаването на Калпурния да се премести тук от покоите си на горния етаж — накрая Евтих, икономът, превалил вече седемдесетте, успя, като намекна, че всички прислужници били твърде стари, за да сноват постоянно по стълбите. И така, Калпурния най-сетне склони да се премести — оттогава бяха минали вече почти пет години, достатъчно, за да не чувства постоянно присъствието на Аврелия в помещението.

Калпурния седеше с три котенца в скута, две сиви и едно на черни и бели петна; държеше ръцете си леко отпуснати върху дебелите им телца. Те спяха.

— Обичам да гледам колко безгрижни са в съня си — сподели с усмивка тя пред гостенките си. — Светът може да се проваля край тях, а те ще продължават да сънуват. Толкова са сладки. Ние, хората, сме загубили безгрижието на съня си.

— Видя ли се с Цезар? — попита Марция. Домакинята вдигна големите си, тъжни кафяви очи.

— Не, сигурно е прекалено зает.

— Не направи ли опит да се свържеш с него? — поинтересува се Порция.

— Не.

— Не смяташ ли, че би трябвало да го направиш?

— Той знае, че съм тук, Порция.

Тя не изрече последните думи с гняв или обида, просто отбеляза един факт.

Странна компания, би помислил страничният наблюдател — съпругата и дъщерята на Катон на гости у жената на Цезар. Калпурния и Марция обаче се бяха сприятелили от времето на брака на Марция с Квинт Хортензий, от душевното ѝ и плътско изгнание. Подобно, бе помислила тогава Марция, на изгнанието, на което беше осъдена Цезаровата съпруга. Бяха си допаднали много, защото и двете бяха нежни души без особен интерес към обикновените занимания на жените от висшата класа: предене, плетене, шиене, бродирание; рисуване на чинии, чаши, вази, платна; пазаруване; сплетничене. А и двете нямаха деца.

Приятелството им беше започнало с едно посещение на любезност след смъртта на Юлия, после още едно след тази на Аврелия. Ето, бе помислила Марция, една самотна душа като нея: някой, който нямаше да я съжалява, който нямаше да я кори, че толкова безропотно се е примирила с решението на съпруга си. Не всички римлянки бяха толкова смирени, независимо от общественото им положение. И двете завиждаха на жените от простолюдието — те можеха да работят като лечителки, акушерки, аптекарки или да се занимават с изкуство в производството на килими, като скулпторки или художнички. Само представителките на висшата класа бяха ограничени от общественото си положение и можеха да се отдават единствено на домашни занимания.

Тъй като не обичаше особено котки, отначало Марция намираще заниманията на Калпурния за доста досадни, но после установи, че котките са много интересни създания. Това, разбира се, не я накара да склони на постоянните предложения на приятелката ѝ да ѝ даде някое

коте. Бе стигнала до извода, че ако Цезар бе подарил на жена си куче, тя сега щеше да бъде заобиколена с псета.

Порция се беше включила съвсем наскоро в компанията. Когато научи, че Марция се е сприятелила с жената на Цезар, тя бе наговорила какво ли не. Това обаче нито впечатли мащехата ѝ, нито накара Катон да ограничи съпругата си.

— Светът на жените не е като този на мъжете, Порция — беше се троснал той по обичайния си начин. — Калпурния е много уважавана и достойна жена. Баща ѝ я омъжи за Цезар по същия начин, по който аз те дадох на Бибул.

След заминаването на Брут за Киликия обаче Порция изведнъж се промени — строгата стоичка, отказваща да има нещо общо със света на жените, загуби жарта си и започна тайно да плаче. Удивена, Марция забеляза, че заварената ѝ дъщеря се опитва отчаяно да крие чувствата си — тя беше влюбена в мъж, който бе отказал да приеме ръката ѝ от баща ѝ, когато му е била предложена, а сега беше заминал много далеч. След като завареният ѝ син вече не бе поверен на грижите ѝ, Порция се нуждаеше от малко по-човешки занимания от философията и историята. Тя гаснеше. Понякога Марция се страхуваше, че така и ще си отиде, ненужна за никого.

И така, след като даде тържествена клетва да не говори за политика и да не критикува най-омразния враг на баща си и съпруга си, Порция също започна да посещава Калпурния. И за нейно учудване тези срещи започнаха да ѝ харесват. Тъй като и двете бяха добри души, тя не можеше да не хареса Калпурния. Добрите хора винаги се сприятеляват. Освен всичко Порция обичаше котки. Не че преди това ги бе виждала отблизо: котките се промъкваха в тъмното, мяукаха в търсене на любовни партньори, преследваха плъхове и се навъртаха около кухните за храна. Ала в момента, в който Калпурния показа невероятно дебелия си, мързелив риж Феликс и Порция погали това пухкаво, ласкаво, мъркащо създание, тя веднага заобича котки. Освен компанията на Калпурния това бе другото, което я караше да идва в Домус Публика, защото нито баща ѝ, нито съпругът ѝ биха приели добре идеята да си вземе някакво домашно животно, било то куче, котка или рибка.

Порция започна да съзнава, че самотата не е запазена само за нея. Нито несподелената любов. И в тези две неща тя съчувстваше толкова

на Калпурния, колкото на себе си.

Тя нямаше никого да запълни празнотата в живота ѝ, никой, който да я гледа с любов, освен котките ѝ.

— Все пак мисля, че трябва да му изпратиш писмо — настоя Порция.

— Може да си права — съгласи се Калпурния и обърна едно от котенцата по гръб. — И все пак, Порция, това би било една ненужна намеса. Той е толкова зает. Не разбирам нищо от това, което прави, и никога няма да го разбере. Само се моля на боговете да го пазят.

— Всички се молим за съпрузите си — отбеляза Марция. Старият Евтих влезе накуцвайки с поднос с подсладено греяно вино и сладки; на никого, освен на него не се разрешаваше да сервира на тази последна обитателка на Домус Публика.

Калпурния върна котенцата в тапицираната кутия при майка им, която отвори зелените си очи и я изгледа укорително.

— Колко грубо — отбеляза Порция, докато миришеше топлата напитка и се чудеше защо прислугата на Бибул не се е сетила да я сервира в тези студени, мъгливи дни. — Бедната мама котка тъкмо беше задрямала.

След думите ѝ настъпи неловко мълчание. Калпурния отчупи парче от най-хубавия меден сладкиш и го занесе при олтара на ларите и пенатите.

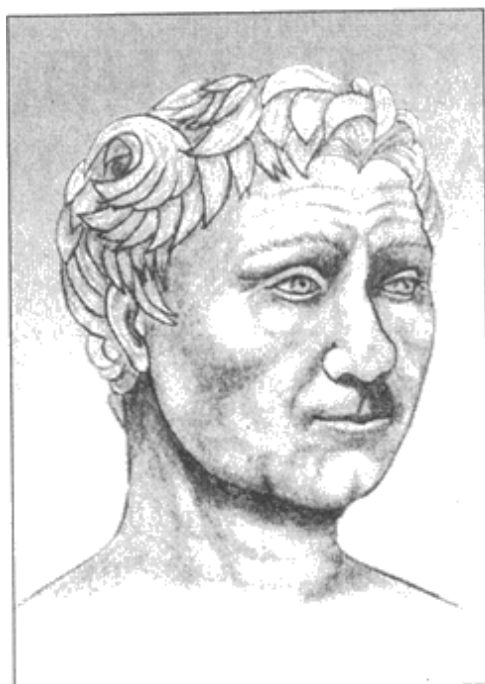
— Мили богове на домашното огнище — замоли тя, — дарете ни мир.

— Дарете ни мир — включи се Марция.

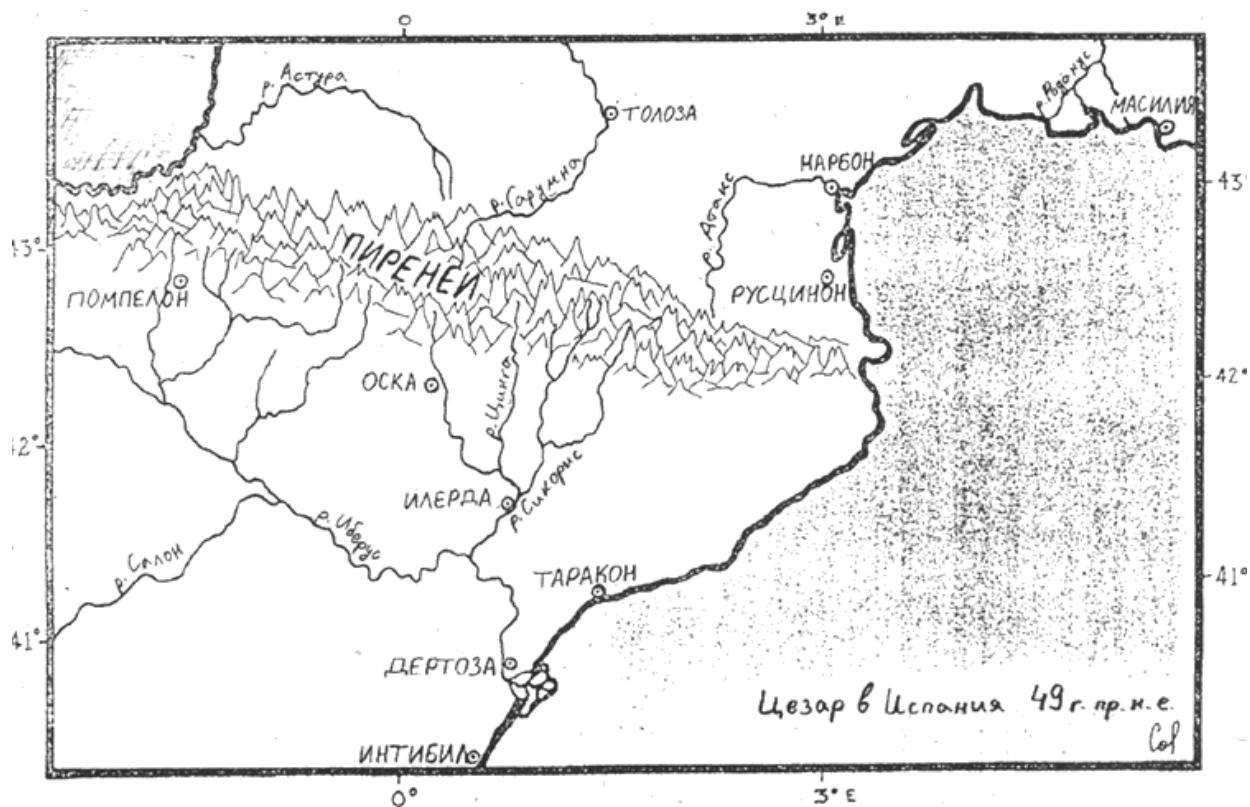
— Дарете ни мир — повтори Порция.

[1] Талисман, закрилящ някой древен град. — Б.пр. ↑

*Испания, Италия и Рим, Истока
6 апрел 49 г.пр.н.е. — 29 септември 48 г.пр.н.е.*

Помпей
Гней Помпей Велики

Тази зима в Алпите бе натрупало много сняг, затова Цезар мина с легионите си по крайбрежния път с обичайната си скорост. Тръгна от Рим на петнайсетия ден на април и пристигна в Масилия на деветнайсетия. Разстоянието по този мъчителен, постоянно виещ се покрай брега път беше почти деветстотин и шейсет километра.

Той обаче вървеше с приповдигнато настроение, радостен, че най-после се е върнал у дома — прекалено дълго време бе останал далеч от Рим и връщането му беше свързано с твърде много трудности. От една страна, си даваше сметка колко нужна на града е една силна ръка. Правителството бе по-лошо от всякога: никой не обръщаше внимание на търговията, никой не се грижеше за запасите от зърно. Ако не бяха многобройните му строителни начинания, римските работници щяха да стоят без работа. Храмовете не се поддържаха, паветата по улиците се клатеха, никой не спазваше правилата за движение и той подозираше, че градските хамбари под скалите на Авентина са пълни с плъхове. Държавните пари се трупаха, не се изразходваха по предназначение. От друга страна, никак не му се губеше време да въвежда ред в този хаос.

Неблагодарен, изпълнен с пречки, създавани най-често от други магистрати, градът Рим страдаше от много по-нищожни проблеми в сравнение с римската държава.

Самият Цезар не беше човек на града. Животът на открито начело на една силна войска бе далеч по-за предпочитане. Колко хубаво, че се налагаше да се заеме с армията на Помпей в Испания, да я обезвреди час по-скоро. Нищо не можеше да се сравнява с това — да водиш една прекрасна войска.

Единственият истински град между Рим и Испания се намирал около великолепното пристанище на изток от делтата на Роданус — Масилия. Основана от гърците, които бяха скитали из моретата надлъж и нашир още преди векове, за да създават колонии, тя бе запазила още самостоятелността си и гръцката си култура. Имаше договори с Рим, но се управляваше самостоятелно — разполагаше със собствена флота и войска (само за отбрана, се казваше в договорите) и достатъчно прилежащи земи, за да ѝ осигурят плодове и зеленчуци от околните градини, макар че внасяше зърно от Галската провинция. Масилците пазеха ревностно независимостта си, макар че не можеха да се противопоставят на Рим, този натрапник в управлението от гърци и финикийци свят на миналите столетия.

Цезар се установи в околностите на града (като внимателно избра за лагера си необработваема земя) и петнайсетчленният градски съвет на Масилия поиска да се срещне с човека, завзел цяла Галия и подчинил Италия.

Цезар ги прие с големи почести, облечен в цялата пищност на проконсулските одежди и с венеца си за храброст на главата. По време на цялата си кампания в Галия той не беше посетил нито веднъж града и не се беше месил по никакъв начин в масилските дела. Членовете на градския съвет се държаха много студено и надменно.

— Идването ти тук не е много законно — отбеляза Филодем, председателят на съвета, — а нашите договори са сключени с истинското правителство на Рим, представяно от Помпей Велики и онези лица, които бяха принудени да избягат от Италия.

— С бягството си, Филодеме, тези лица се отказаха от правата си. Аз съм истинският управник на Рим.

— Не, не си.

— Това означава ли, Филодеме, че вие ще подкрепите враговете на Рим в лицето на Помпей и неговите съюзници?

— Масилия предпочита да не помага на никого, Цезаре. Макар че — добави Филодем с усмивка — изпратихме пратеници в Епир, за да засвидетелстваме подкрепата си за законното правителство в изгнание.

— Това е както нагло, така и неразумно.

— Дори да е така, не виждам какво можеш да направиш. Масилия има твърде силна войска, за да я поставиш на колене.

— Не ме предизвиквай! — предупреди с усмивка Цезар.

— Върши си работата, Цезаре, и остави Масилия на мира.

— Преди това трябва да получи уверение, че градът ще запази неутралитет.

— Няма да помагаме на никоя от двете страни.

— Въпреки пратениците до Гней Помпей?

— Това беше политически ход без реални последствия. На практика смятаме да запазим пълен неутралитет.

— И по-добре за вас, Филодеме. Ако видя признаци на обратното, ще осъмнете обсадени.

— Не можеш да си позволиш да обсаждаш едномилionen град. Това да не ти е Укселодунум или Алезия?

— Колкото повече гърла има за хранене, Филодеме, толкова по-лесно ще падне градът. Чувал си, предполагам, за римския пълководец, който обсадил един испански град. Градските управители му изпратили дарове от хранителни продукти като доказателство, че имат предостатъчно храна за десет години. Пълководецът изпратил писмо с благодарност за подаръка, в което ги информирал, че смятал да превземе града на единайсетата година. Градът се предал. Знаели, че го мисли сериозно. Затова ви предупреждавам: не помагайте на враговете ми.

Два дни по-късно Луций Домиций Ахенобарб пристигна по море с два легиона етрурски доброволци. В момента, в който корабите му се появиха пред пристанището, масилците свалиха дългата верига пред залива и го пуснаха да мине.

— Гответе се за обсада — гласеше нареждането на градския съвет.

Цезар въздъхна и реши да обсади града, забавяне, не толкова фатално, колкото го смятаха управниците на Масилия — през зимата

Пиренеите бяха трудни за преминаване, а морските бури щяха да осусят прехвърлянето на Помпеевата войска по вода.

* * *

Най-хубавото бе, че Гай Требоний и Децим Брут пристигнаха начело на Девети, Десети и Единайсети легион.

— Оставих Пети край Икауна в силно укрепен лагер — събщи Требоний, гледайки Цезар едва ли не влюбено. — Хедуите и арверните се нагаждат добре към новия ред и имат способни войници, обучени в римски стил. Можем да ги използваме, ако се наложи да допълваме Пети. Новината за победата ти в Италия накара всички племена да се притаят по-ниско от тревата. Отнася се дори и за беловаките, които още недоволстват. Те вече са изпитали гнева ти. Предвиждам, че тази година Галия ще е мирна.

— Добре, защото не мога да си позволя да оставя повече от един легион. — Цезар се обърна към другия си верен сподвижник: — Дециме, ако искаме да подчиним Масилия, трябва да си осигурим добра флота. Ти си специалист. Според братовчедата Луций в Нарбон имат отлично корабостроене и с готовност ще ни продадат няколко здрави триреми. Иди виж какво предлагат. — Той се изсмя. — Можеш ли да повярваш, че Помпей и консулите са забравили да опразнят хазната, преди да избягат?

Требоний и Децим Брут затаиха дъх от изненада.

— О, богове! — възкликна Децим Брут, към когото бе отправен въпросът. — Аз никога не бих си помислил да служа при друг, Цезаре, но това ме прави истински горд, че се сражавам за теб! О, какви глупци!

— Да, това ни показва колко са объркани и колко са неподготвени за каквато и да било война. Те се перчиха, размахваха юмруци, заплашваха ме, ала през цялото време са си мислили, че няма да посмея да вляза в Рим. Нямаат никаква стратегия, никаква представа какво да правят. И никакви пари. Оставих нареждания на Антоний да не пречи на продажбата на нито една собственост на Помпей, да не препятства изнасянето на средства от Италия.

— Защо? — попита Требоний с обичайното си тревожно изражение. — Пресичането на всички източници на средства на Помпей със сигурност ще помогне за безкръвното спечелване на войната.

— О, аз само изчакам. Това, което Помпей и останалите продадат, за да финансират военната си кампания, няма да им се възвърне. Нашият пиценски приятел е сред тримата най-богати мъже в цялата страна. Ахенобарб сигурно е в челната шестица. Искам да фалират. Безпаричните велики мъже имат влияние, но не и власт.

— Ти май нямаш намерение да ги убиваш, след като ги победиш — отбеляза Децим Брут. — Нито дори да ги осъдиш на изгнание.

— Точно така, Дециме. Не искам да ме сочат с пръст като Сула. И от двете страни няма предатели. Ние просто виждаме бъдещето на Рим по различен начин. Искам онези, които помилвам, да възвърнат общественото си положение в Рим и да продължават да ме предизвикват. Сула сгреши. Никой човек не може да даде най-доброто от себе си, ако няма противници. Наистина не мога да си представя да живея обграден от блюдолизци! Аз ще бъда първи мъж на Рим, но при постоянна конкуренция.

— И ние ли сме блюдолизци? — попита Децим Брут. Цезар се засмя:

— Не, блюдолизците не водят легиони, приятели мои. Те лежат по кушетките и сипят ласкателства. Моите легати не се страхуват да ми кажат, когато греша.

— Трудно ли беше, Цезаре? — попита Требоний.

— Да сторя онова, което предупредих, че ще направя ли? Да прекося Рубикон?

— Да. Чудехме се и се тревожихме за теб.

— Трудно беше и не съвсем. Нямам желание историците да ме споменават като пълководец, нападнал собствената си страна. Аз просто нямах избор. Или трябваше да настъпя, или да се оттегля в доживотно изгнание. А ако бях направил второто, до три години Галия щеше да пламне отново и Рим да загуби всичките си провинции. Време е Клавдиите, Корнелиите и останалите да бъдат спрени в ограбването на поверените им земи. Също и публиканите. Както и хора като Брут, който крие нечистите си сделки зад паравана на сенаторското достойнство. Крайно време е да проведе някои много необходими

реформи, след което смятам да настъпя към царството на партите. В Екбатана има седем римски орела. И един велик, но неразбран римлянин чака да бъде отмъстен. Освен това трябва да намерим средства за тази война. Не знам колко ще продължи. Здравият разум сочи няколко месеца, но имам предчувствие, че ще ми отнеме много повече. Аз се бия срещу други римляни — упорити и късогледни. Те няма да се дадат по-лесно от галите, макар че се надявам да е с доста по-малко кръвопролития.

— В това отношение досега се справяш добре — отбеляза Гай Требоний.

— И възнамерявам да продължа така и занапред.

— Нали взе съдържанието на хазната. Защо се тревожиш за разходите по войната? — поинтересува се Децим Брут.

— Хазната принадлежи на римския народ, не на сената. Тази война е между две фракции в сената и няма особена връзка с народа, освен с онези, които участват във войската. Аз взех парите на заем, не безвъзмездно. И ще продължа все така. Няма да оставя войниците си да мизерстват, където няма плячка. Това означава, че трябва да компенсирам за своя сметка. Това са много средства. Накрая ще се наложи да връщам парите на хазната. Как? Мога да се обзаложа, че Помпей ще изстиска всичко, което може, от Изтока, така че там няма да намеря нищо. В Испания също няма пукната сестерция, освен рудните залежи, и всичко отива пак при Помпей. Не в Рим. Партското царство обаче е невероятно богато. Оттам никога досега не сме съумели да точим средства. Ала ще успеем, обещавам ви.

— Ще дойда с теб — заяви бързо Требоний.

— И аз — добави Децим Брут.

— Преди това обаче трябва да се оправим с Масилия и Испания.

— И Помпей — допълни Требоний.

— Всичко по реда си. Искам Помпей да бъде прогонен от Запада напълно. Ако го направим, ще прекъснем част от приходите му.

* * *

Силно укрепена и с достатъчно защитници, особено след пристигането на войската на Ахенобарб, Масилия се държеше много

добре срещу сухопътната блокада на Цезар, защото флотата ѝ все още владееше морето. Хамбарите ѝ бяха пълни, по вода се пренасяше добитък, а останалите гръцки колонии по крайбрежието бяха толкова уверени, че Цезар не може да успее, че се надпреварваха да изпращат провизии.

— Чудя се защо никой не може да приеме, че съм способен да се справя с един изкуфял старец като Помпей — сподели Цезар пред Требоний в края на май.

— Гърците никога не са преценявали добре пълководците. Те не те познават. Помпей е жива легенда за тях заради кампанията му срещу пиратите. Цялото крайбрежие стана свидетел на способностите му по онова време.

— Галия Комата не е никак далече.

— Да, Цезаре, но това са гърци! Гърците никога не са воювали с варварите, винаги са предпочитали да се затварят в крайморските си крепости и са избягвали земите на дивите племена. Това важи както за колониите на Евксинско море, така и за Нашето.

— Е, сега ще научат, че са застанали на неправилната страна. Утре сутринта заминавам за Нарбон. Децим би трябвало вече да се връща с флотата. Той ще командва корабите, но ти си началник на цялата войска. Притиснете ги здраво, Требоний, искам Масилия да падне на колене.

— Колко легиона?

— Оставям ти Дванайсети и Тринайсети. Мамура ми съобщи, че е събрал нов Шести в Италийска Галия; изпратих му нареждане да го даде на теб. Обучи го и нека нацапат ръцете си с малко кръв. По-добре гръцка, отколкото римска. Това всъщност е едно от големите ми предимства във войната.

— Кое? — попита с недоумение Требоний.

— Хората ми са от Италийска Галия, повечето от отвъдната страна на Падус. Помпеевите, освен Петнайсети легион, са само от Италия. Знаем, че италийците гледат с пренебрежение на италийските гали, но и жителите на Италийска Галия мразят жестоко италийците. Няма никаква братска обич.

— Като се замисля, логично разсъждение.

* * *

Луций Цезар почти се беше натурализирал в Нарбон, гледаше на него вече като на роден град. Когато братовчедът Гай пристигна начело на любимия си Десети, Осми, Девети и Единайсети легион той завари управителя на Провинцията уреден с три любовници, обкръжен от цяла армия отлични готвачи и влюбен в Нарбон.

— Пристигна ли конницата ми? — попита Цезар, докато за пръв път от много време похапваше с наслада. — О, бях забравил колко вкусни и леки за храносмилане са нарбонските калкани!

— Това е защото ми ги готвят по галския начин, с масло вместо в зехтин. Зехтинът е твърде тежък. Маслото карат от земите на венетите.

— Превърнал си се в чревоугодник.

— Но съм запазил все още фигурата си.

— Това е семейна черта, предполагам. Та какво става с конницата?

— Всичките три хиляди, които поиска, са тук, Гай. Реших да ги настаня на пасищата на юг от Нарбон, около устието на Русцинон. На пътя ти за Испания, така да се изразя.

— Предполагам, че Фабий се е установил в Илерда.

— Със Седми и Четиринайсети. Изпратих му няколко хиляди от нарбонската градска стража, за да охраняват проходите през Пиренеите, но когато отидеш при него, ще се радвам, ако ми ги върнеш. Те са добри и верни войници, но не са граждани.

— Афраний и Петрей още ли седят на позициите си?

— От другата страна на река Сикорис. С пет легиона. Останалите два все още са в Отвъдна Испания с Варон. — Луций Цезар се усмихна. — Варон не е толкова убеден в поражението ти, колкото останалите, затова си намира всякакъв повод да се забави. Зимуват на спокойствие в Кордуба.

— Доста далеч от Илерда.

— Именно. Мисля, че трябва да се тревожим само за петте легиона на Афраний и Петрей. Опитай стридите.

— Не, предпочитам калканите. Колко умно от страна на готвача ти да ги обезкости напълно.

— Всъщност те са доста лесни за обезкостяване. Толкова са плоски. — Луций Цезар вдигна очи. — Това, което може би не знаеш, е,

че Помпей изпрати кораби от Епир и взе огромни заеми от войниците си в Испания. Те му дали всичко, което притежавали, и се съгласили да изчакат връщането на заема до разбиването ти.

— А! Помпей вече започва да изпитва недостиг на средства.

— Така му се пада. Как може да забрави хазната?

Цезар се засмя:

— Никога няма да си го прости, Луций.

— Научих, че синът ми избрал Помпей.

— Страхувам се, че да.

— Никога не се е отличавал с особена съобразителност.

— Като заговорихме за съобразителност, срещнах един забележителен представител на рода ни във Форми — отбеляза Цезар, докато насочваше вниманието си към сирената. — А е още само на тринайсет.

— Кой?

— Синът на Ация от Гай Октавий.

— Още един Гай Юлий Цезар?

— Твърди, че не е такъв. Нямам талант на пълководец, както ме информира. Голям нахалник, но много умно момче.

— Не е ли склонен да приеме начина на живот на Филип?

— Доколкото забелязах, не. Страшно амбициозен е и голям хитрец.

— Този клон на Октавиите досега не е дал консули.

— Ще даде в лицето на праплеменника ми — заяви уверено Цезар.

Цезар пристигна на помощ на Гай Фабий към края на юни начело на шест легиона; на нарбонската градска стража бяха изказани благодарности и беше отпратена към дома.

— Луций Цезар каза ли ти, че Помпей взе на заем всички спестявания на войската си? — попита Гай Фабий.

— Да. Това означава, че те ще се стремят с всички сили към победа, нали?

— Така си мислят те. Афраний и Петрей също има какво да загубят.

— Да ги осъдим на сиромашия тогава.

Легендарният късмет на Цезар обаче сякаш му изневеряваше. Зимата дойде рано с непрекъснати порои. От тях Сикорис придойде и отнесе всички мостове. Проблемът за Цезар бе пренасянето на провизиите от другата страна. Тясна, но бърза дори и без дъждове, Сикорис продължи да поддържа високо ниво дълго време, а когато отново спадна, близостта на Афраний и Петрей не даваше възможност мостовете да бъдат възстановени. Дъждовете продължаваха, лагерът тънеше в кал, храната не достигаше.

— Добре, момци — заговори Цезар пред войската си, — ще се наложи да го постигнем по трудния начин.

Трудният начин бе да се придвижи с два легиона нагоре по течението в кал до коленете и там да прокарат мост без знанието на Помпеевите привърженици. Щом го сториха, храната отново беше осигурена, макар че лагерът не ставаше по-малко кален.

— Така е, късметът на Цезар се постига с работа — каза Пълководеца на Фабий. — Сега ще стоим и ще чакаме по-добро време.

Вестоносците, разбира се, не спираха да препускат между Рим, Масилия и лагера на Цезар. Пълководеца не обичаше да изостава от събитията с повече от две нундини. Между многото писма от Рим пристигна и едно от Марк Антоний:

„В Рим се носи слух, че тъпчеш на едно място, Цезаре. Всички мостове на Сикорис били отнесени, нямали сте храна. Когато тази вест стигна дотук, някои сенатори се събраха на тържество пред къщата на Афрания на Авентина. Двамата с Лепид решихме, че ще е забавно да ги погледаме, затова отидохме... не, не съм пресякъл помериума! Имаха певци, танцьорки, акробати, двама много грозни изроди и купища скариди и стриди от Бай. Малко прибързано, решихме двамата с Лепид. Сигурен съм, че вече си разрешил проблема с провизиите и си се разправил с хората на Помпей.

Друга последица от тази новина беше, че сега ще имаш сериозни проблеми със сената — след края на празнуването всички сенатори, които още се колебаеха на коя страна да застанат (около четирийсет), заминаха за Източна Македония при Помпей. Предполагам, че когато

пристигнат, тези толкова нетърпеливи да застанат на върната страна люде няма да изпитват никакви лишения. Помпей се е настанил в двореца на управителя в Тесалоника и разполага с всички удобства.

Нито аз, нито Лепид направихме опит да спрем това преселение, надявам се да сме постъпили правилно. Сметнахме, че без тези нищожества ще ни е по-лесно в Италия, нека Помпей да им се радва. Между другото, позволих и на Цицерон да замине. Той не престана да вдига врява и изобщо не се интересуваше от стила ми на управление. Взех онази страхотна колесница, теглена от четири лъва, и излизах с нея винаги когато той беше наоколо. Честно казано, Цезаре, това возило е ужасно. Лъвовете са мъжки с черни гриви, огромни и много величествени животни. Само че отказват да работят. Мързеливци! На всеки две крачки лягат и заспиват. Взех и две малко по-послушни лъвици, ала въпреки това лъвовете явно не са най-подходящите впрегатни животни. Кое то ме кара да се съмнявам за Дионис и колесницата му, теглена от леопарди.

Цицерон замина за Кайета около юнските нони, но без брат си Квинт. Както знаеш, синът на Квинт е решил да се присъедини към теб. Под влияние на баща си, предполагам. И двамата Квинтовци предпочетоха да останат в Италия, макар че докога, нямам представа. Цицерон си играе на семейна чест. Преди да замине, вдигна неописуема врява. Когато го видях в началото на май, очите му бяха страшно зле. Знаем, че ти искаше да остане тук, но по-добре да го няма. Твърде безполезен е, за да увеличи с нещо шансовете за успех на Помпей (които оценявам на нищожни), а никога няма да застане на твоя страна. Глас като неговия по-добре да бъде изпратен някъде, където няма да се чува. Синът му, Марк, също замина.

Тулия, между другото, роди седмаче през май, момче.

Умря обаче в същия ден на юни, когато почина и Перперна. Представи си! Изтъкнатият сенатор и бивш

консул. Да дадат боговете на всекиго да доживее до деветдесет и осем.“

Писмото едновременно зарадва и ядоса Цезар. Кога щеше да се вразуми този Антоний? Львово! Двамата с Лепид бяха прави за заминаването на сенаторите — по-добре без тях, само щяха да пречат на прокарването на толкова необходимите закони. Цицерон беше друга работа. Не трябваше да го пускат.

Новините от Масилия бяха добри. Децим Брут и невероятната му дарба да воюва по вода бяха постигнали резултат. Блокадата на пристанището нанесла такъв удар на Масилия, че Ахенобарб изкарал флотата на града на битка. И претърпял поражение с големи загуби. Блокадата продължавала и Масилия започвала да гладува. И жителите ѝ вече не харесвали толкова Ахенобарб.

— Нищо чудно — коментира Фабий.

— Масилия избра грешната страна — отбеляза Цезар и стисна устни. — Чудя се защо всички са толкова убедени, че ще загубя, когато аз не мога да не победея.

— Помпей се слави с много повече успехи, Цезаре. Скоро обаче ще се научат.

— Както Афраний и Петрей.

Към средата на квинктил Афраний и Петрей започнаха да се тревожат. Макар че досега между двете войски не се беше състояло сериозно сражение, трите хиляди галски конници на Цезар нанасяха силни удари на Помпеевите привърженици. Тъй като не разполагаха с конна войска, за да им отговорят, двамата стари военачалници решиха да се оттеглят на юг към голямата река Иберус, в земи, непознати на Цезар. Местното население беше вярно на Помпей и нямаше да снабдява противника. Сякаш напук на Помпеевите легати, управниците на някои от по-големите испански градове на север от Иберус вече преценяваха шансовете на Цезар като по-големи. Водени от бившата столица на Серторий, Орка, те се обявиха за него, тъй като беше роднина на Гай Марий, а той имаше роднинска връзка със Серторий.

На юг от Иберус такива изненади не можеше да има, време бе да се изтеглят. Марк Петрей тръгна пръв с инженерните си части и група

работници, за да прокарат понтонен мост през реката, а Афраний остана в лагера срещу този на Цезар. За нещастие на Помпеевите хора шпионската мрежа на Цезар бе отлична. Той научаваше точно какво става във вражеския лагер. В момента, в който Афраний започна тайно изтегляне, Цезар също поведе тайно войската си нагоре по течението.

Почвата беше изсъхнала, теренът — проходим. Цезар се придвижи с обичайната си скорост и настигна Афраниевия ариергард следобед. Пред Афраниевата колона релефът беше по-насечен, пътят минаваше през един пролом. На осем километра преди него Афраний се принуди да спре и да се укрепи във временен лагер. Лишен от моралната подкрепа на Петрей, той прекара изпълнена със страх нощ; искаше му се да се измъкне, но знаеше, че Цезар има навика да напада нощем. Най-голямата му тревога беше ниският боен дух сред войската — по време на гражданска война предателствата винаги са възможни, а сред легионите му все повече се говореше за преминаване на другата страна. Това, което пропускаше да забележи, беше собствената му нагласа.

От последната истинска битка на Афраний, ако имаше такава, бяха минали много години. На разсъмване Цезар нападна стремително и пръв достигна пролома; Афраний нямаше друг избор, освен да премести лагера си в началото на дефилето. Петрей, който тъкмо се връщаше от Иберус го завари вцепенен и объркан, неспособен да мисли — дори не си беше осигурил водоизточник. Ядосан, Петрей започна да строи укрепления покрай реката.

Докато Петрей, инженерните му части и някои от другите войници вършеха тази работа, повечето от хората на Помпеевите легати бездействаха. Лагерът на Цезар беше толкова близо, че легионерите от двете страни можеха да разговарят. Войниците на Цезар започнаха да призовават противниците си да се предадат.

— Не можете да победите Цезар — повтаряха постоянно. — Предайте се сега, докато сте още живи. Цезар не иска да се бие срещу римски поданици, но повечето от нас умираме за истинска битка и го караме да ни я осигури! По-добре се предайте, докато не е късно.

При Цезар отиде малка делегация от старши центуриони и военни трибуни, между тях синът на Афраний, който помоли Пълководеца да прости на баща му. Всъщност дисциплината бе толкова лоша, че докато се водеха преговорите, някои от войниците на Цезар се разхождаха

необезпокоявани из Афраниевия лагер. Когато научиха какво става, двамата военачалници на Помпей останаха сащисани — старшите им командири заедно със сина на Афраний да преговарят с врага! Афраний искаше да изпрати Цезаровите войници обратно в лагера им. Петрей енергично се противопостави и накара испанската си стража да ги избие. Цезар пък изпрати представителите на Помпеевата войска обратно с учтиви слова и предложения за служба в легионите му. Контрастът между неговото поведение и това на Петрей не остана незабелязан — докато Помпеевите легати обсъждаха дали да тръгнат към Илерда, или към Иберус, дисциплината в лагера им продължаваше да се влошава.

Отстъплението към Илерда беше прибързано и хаотично, конницата на Цезар постоянно нападнаше ариергарда им. През нощта Помпеевите военачалници се установиха на лагер. Цезар издигна укрепления наоколо и прекъсна водоизточниците им.

Афраний и Петрей предложиха да преговарят.

— Става, стига преговорите да се водят пред двете войски — съгласи се Цезар.

Условията му бяха разумни и приемливи. Помпеевите войници, включително Афраний и Петрей, бяха помилвани. Всеки, пожелал да се запише във войската на Цезар, беше приет. Той обаче не насилваше никого, това би внесло първите наченки на бунт. На войниците на Помпей, които живееха в Испания, бе разрешено да се приберат по домовете си, стига да предадат оръжието си; онези от Италия бяха отведени до река Варус, границата между Галската провинция и Лигурия, и бяха освободени.

Войната в Испания приключи, и отново практически без кръвопролития. Квинт Касий начело на два легиона тръгна към южната част на провинцията, където Марк Теренций Варон, вместо да се готви за война, предпочете да се затвори в Гадес. Преди да го стори обаче, всичките му войници преминаха към Цезар без бой. Варон се срещна с Квинт Касий в Кордуба и се предаде.

Единствената грешка на Цезар бе назначаването на Квинт Касий за управител на Отвъдна Испания. Чувствителният му за благородни метали нос веднага надуши златото и среброто. Квинт Касий махна за довиждане на Цезар и веднага се зае без никакви скрупули с управлението.

Към средата на септември Цезар се върна при Масилия. Точно навреме, за да приеме капитулацията на града. Разочарованите градски управници трябваше да признаят, че Ахенобарб отплавал, изоставяйки ги без никакви сили за отпор срещу блокадата на Децим Брут. И без храна. Цезар позволи на Масилия да запази независимостта си, но без войската и военните си кораби — и почти лишена от земи навътре в сушата. За всеки случай той остави два легиона от бившите Помпееви войски за охрана. Приятна служба в приятно обкръжение — Помпеевите войници щяха да му останат верни. Четиринайсети легион бе върнат в Галия под командването на Децим Брут, който щеше да управлява новата провинция в отсъствието на Цезар. Требоний, Фабий, Сулпиций и останалите щяха да го придружат в Италия и Рим, където повечето да останат като претори.

* * *

Рим се успокои доста лесно. Когато в края на юни Курион изпрати вест, че е установил контрол над Сицилия, всички си отдъхнаха. Орка държеше Сардиния и при добра реколта запасите от жито щяха да са достатъчни. Ако Курион успееше да установи контрол и върху Африка, от глад нямаше да има никаква опасност.

В момента Африка беше в ръцете на Помпеевите привърженици — способният легат Квинт Атий Вар бе отишъл от Корфиниум в Сицилия, а оттам в провинция Африка, където след кратка борба за надмощие с Елий Туберон бе отстранил конкурента си и беше сключил съюз с нумидийския крал Джуба. Единственият африкански легион бе допълнен с войски от римските ветерани, заселили се в Африка, синовете им и голямата пехотна войска на Джуба. Освен това царят разполагаше със знаменитата нумидийска конница, мъже, които яздеха голи, без никакви ризници, и се сражаваха с копия, без да влизат в близък ръкопашен бой.

След изпращането на втората група сенатори от Рим нещата потръгнаха по-добре за Лепид. Той започна да изпълнява нарежданията на Цезар. За начало се постара да намали броя на сенаторите, необходими за създаване на кворум — препоръката лесно бе прокарана през сената, състоящ се сега само от хора на Цезар и неколцина

неутрални, и народното събрание не видя причина да не го приеме като закон. И така, сега шейсетте сенатори бяха достатъчни, за да има кворум.

Лепид постоянно поддържаше връзка с Марк Антоний в Италия, който се ползваше с голяма популярност. Ако не се смятат тълпите куртизанки, свитата му от джуджета, танцьори, акробати и музиканти и онази знаменита каляска, теглена от лъвове, обикновените италийци го смятаха за прекрасен човек. Винаги весел, винаги приветлив, винаги отзивчив, винаги готов да изгълта цяло ведро неразредено вино, той успяваше да изпълнява много добре задълженията си... и никога не допускаше грешката да се появи със смехотворното си обкръжение пред войските си. Животът му течеше безметежно между веселби и задължения. Антоний се забавляваше безмерно.

Новините от Африка продължаваха да са добри. Курион се установил в Утика без трудности и се справил умело с Атий Вар и Джуба в серия от сражения.

През секстил обаче събитията в Илирикум и Африка тръгнаха на зло. Средният брат на Марк Антоний, Гай, се установил с петнайсет кохорти на остров Курикта край бреговете на Адриатика, където бил изненадан от Помпеевите адмиралци Марк Октавий и Луций Либон. Въпреки куража на някои от хората си Гай Антоний изпратил молба за помощ до адмирала на Цезар в Адриатика. Долабела се отзовал начело на четирийсет бавни и недобре въоръжени кораба. Разразила се морска битка и Цезаровият адмирал бил принуден да напусне плавателните си съдове, флотата била загубена, а Гай Антоний бил пленен заедно с войската си. Прибързано окуражен от победата си, Марк Октавий нападнал Салона на Далматинското крайбрежие, но градът затворил портите си и оказал отпор. В крайна сметка, той се принудил да прекрати нападението и да се върне в Епир, водейки пленения Гай Антоний и петнайсетте кохорти. Долабела успял да се измъкне.

Доста неприятна новина за Марк Антоний, който прокле брат си за глупостта му, сетне се зае с организацията на бягството му. Изля целия си гняв върху Долабела — за какво изобщо беше той, да загуби всичките си кораби? Въобще не искаше да чуе, когато по-опитни хора му обясняваха, че Помпеевата флота е била несравнимо по-добра от коритата под командването на Долабела.

* * *

Фулвия вече свикна да живее без Курион. Не щастливо, но поносимо. Трите ѝ деца от Публий Клодий бяха по-големи от малкия Курион. Публий Младши бе вече на шестнайсет и щеше да навърши пълнолетие на празника на Ювента през декември; Клодия беше на четиринайсет и вече сънуваше момъка на мечтите си; а осемгодишната Клодия постоянно се суетеше около бебето Курион, което скоро щеше да проходи и да проговори.

Фулвия още поддържаше връзки с двете сестри на Клодий: Клодия, вдовицата на Метел Целер, и Клодила, бивша съпруга на покойния Луций Лукул. Двете бяха отказали да се задомят повторно; предпочитаха свободата, от която можеха да се възползват напълно заради големите си богатства. В известно отношение интересите на Фулвия се разминаваха с тези на сестрите на Клодий: тя обичаше децата и да има мъж до себе си. Пък и не се изкушаваше да си търси любовник.

Най-добрият ѝ приятел не беше жена.

— Поне на външен вид — пошегува се тя.

— Не знам защо те търпя още — усмихна се Тит Помпоний Атик.
— Аз съм нормален мъж с щастлив брак и имам прекрасна малка дъщеричка.

— Само защото имаше нужда от наследник за цялото това богатство, Атик.

— Може би. — Той въздъхна. — Проклети да са всички тези войнолюбци! Не мога вече да пътувам свободно до Епир, нито да си покажа носа в Атина, която гъмжи от високопоставени привърженици на Помпей.

— Нали поддържаш добри връзки и с двете страни.

— Така е, само че, прекрасна госпожо, за един заможен мъж е по-разумно да се навърта повече около Цезар, отколкото около Помпей. Помпей е бездънна яма за пари — щом усети, че имаш, не спира да ти иска заеми. Освен това смятам, че Цезар ще излезе победител. Следователно заемането на пари на Помпей и привържениците му е все едно да ги хвърляш в морето. Така че — никаква Атина.

— И никакви сладки момченца.

— Ще преживея и без тях.

— Знам. Просто съжалявам, че се налага.

— Също и те — отбеляза хладно Атик. — Аз съм щедър любовник.

— Като заговорихме за любовници, Курион ми липсва страшно.

— Странна работа.

— Кое е странно?

— Мъжете и жените обикновено се влюбват всеки път в един тип хора. Ти обаче си изключение. Публий Клодий и Курион са много различни както по характер, така и по външен вид.

— Е, Атик, така бракът е по-интересен. След смъртта на Клодий брачните отношения много ми липсваха, а Курион все се навърташе наоколо. Никога не съм гледала на него като на мъж. Колкото повече се заглеждах обаче, толкова по-интересни ми се струваха разликите между него и Клодий. Луничките, непретенциозността. Този ужасен непослушен перчем. Липсващият преден зъб. Мисълта, че мога да имам червенокосо дете.

— Видът на децата изобщо не зависи от баща им — отбеляза замислено Атик. — Сигнал съм до извода, че майките им ги оформят в утробата си по свой калъп.

— Глупости! — засмя се Фулвия.

— Не, наистина е така. Ако детето не оправдае очакванията, това е, защото майка му не си е дала достатъчно труд. Когато моята Пилия беше бременна с Атика, тя бе решена да роди момиче с изящни малки уши. Не се интересувахе от нищо друго, освен от пола и тези уши, макар че и в двата ни рода големите уши са наследствен белег. И ето, Атика има малки уши и е момиче.

За такива неща си говореха двамата приятели. Фулвия с интерес слушаше мъжката гледна точка върху женските тревоги, Атик с радост използваше възможността да се държи естествено, без да се преструва. Те нямаха тайни, нито се стремяха да се впечатлят един друг.

Удоволствието на това непринудено събеседване обаче бе прекъснато от Марк Антоний, чиято поява от тази страна на свещената граница на Рим бе толкова неочаквана, че щом го видя, Фулвия пребледня и затрепери.

Той изглеждаше много мрачен, но в същото време необичайно разсеян — не седна, не проговори, погледът му блуждаеше навсякъде, като избягваше само Фулвия.

Тя стисна ръката на Атик.

— Антоний, *кажи!*

— Курион — промълви той. — О, Фулвия, Курион е мъртъв!

Тя почувства, че ѝ се вие свят, отвори уста, очите ѝ се премрежиха. Изправи се и веднага се отпусна на колене, още не можеше да възприеме думите му.

Антоний и Атик я вдигнаха, поставиха я да седне, разтъркаха безжизнените ѝ ръце.

Сърцето ѝ, какво ставаше с него? Пропускаше, задъхваше се, блъскаше силно, след това замираше. Все още нямаше болка. Тя щеше да дойде по-късно. Нямаше сили да проговори, да диша, да крещи, да тича. Също както при смъртта на Клодий.

Двамата мъже се спогледаха над главата ѝ.

— Как е станало? — попита Атик с треперещ глас.

— Джуба и Вар заложили клопка. Курион се справял добре, но само защото те го оставили, за да се подлъже. Той не беше войник по призвание. Разбили войската му безжалостно, почти няма оцелял. Курион загинал на бойното поле. Сражавайки се.

— Каква загуба!

Антоний се обърна към Фулвия, отметна косата от челото ѝ и погали лицето ѝ с голямата си длан.

— Фулвия, чу ли?

— Не искам да слушам.

— Да, знам, но трябва.

— Марк, аз го *обичах!*

О, защо беше тук? Трябваше да дойде, със или без империум. Вестта бе предадена на него и на Лепид от един пратеник. Лепид бе препуснал към Помпеевата вила на Марсово поле, където Антоний се беше установил по примера на Цезар в непосредствена близост до Рим. Антоний прие много тежко смъртта на приятеля от юношеските си години, плака за старите дни и за това, което можеше да направи Курион при управлението на Цезар. О, глупчо, с тези лаврови клонки във фасциите! Да загине толкова нелепо.

За Лепид това означаваше отстраняването на един съперник. Амбицията не го заслепяваше, тя само го ръководеше. И смъртта на Курион бе добре дошла. За негово нещастие той не прояви съобразителността да поприкрие задоволството си пред Антоний.

Антоний се постара да спре сълзите и се закле да отмъсти на Атий Вар и цар Джуба. Лепид прие тази бърза смяна на настроението за липса на привързаност към Курион и изказа мислите си.

— Добро стечение на обстоятелствата — заяви той със задоволство.

— Какво те кара да мислиш така? — попита тихо Антоний. Лепид вдигна рамене, направи презрителна физиономия:

— Курион беше купен, следователно не можеше да му се има доверие.

— Брат ти Паул също беше купен. Това важи ли и за него?

— Обстоятелствата бяха различни.

— Така е. Курион даде всичко от себе си в замяна на Цезаровите пари. Паул просто ги изгълта, без да му върне никаква услуга, дори без да благодари.

— Не съм дошъл да се караме, Антоний.

— И правилно. Не си в моята категория.

— Ще събера сената, за да съобщя новината.

— Извън помериума, ако обичаш. И ще им я съобщя аз.

— Както искаш. Предполагам, че аз ще трябва да кажа на противната Фулвия. — Лепид се ухили. — Е, нямам нищо против. С удоволствие ще съобщя новината на някого. Особено на личност, която не понасям. Изобщо няма да ми е трудно.

Антоний скочи на крака:

— Аз ще съобщя на Фулвия.

— Не можеш! Нямаш право да влизаш в града!

— Мога да правя каквото си искам! — извика той, тъй като вече не можеше да се сдържа. — Да оставя на една буца лед като теб да й съобщи? По-скоро ще умра! Тя е велика жена!

— Не мога да ти позволя, Антоний. Твоят империум!

Антоний се усмихна:

— Какъв империум, Лепиде? Цезар ми го даде, без да има никакво право на това, единствено с убедеността, че някой ден ще бъде в състояние да го стори законно. Докато не го направи, докато не получа командната си власт със закон, мога да влизам и излизам от Рим, когато си поискам!

Той винаги я беше харесвал, винаги я бе смятал за най-изящното творение на Клавдиите. Седнала под статуята на Гай Марий след онзи

страшен бунт на форума; легнала на кушетката, давайки своята лепта за подмолните игри на Клодий; обуздавала неведнъж лудостта на Клодий; дарила Курион с цялата си любов в желанието си да бъде обичана отново; и единствената жена в Рим, която не беше изневерила нито веднъж на съпруга си. Откъде тази жлъч у Лепид — да я нарече „противна“? А, неговата съпруга бе от рода на Сервилиите!

— Марк, аз го *обичах*! — повтори тя.

— Да, знам. Той беше щастлив мъж.

Сълзите рукнаха от очите ѝ; Фулвия затрепери. Изпълнен с жалост, Атик приближи стола си до нейния и притисна главата ѝ до гърдите си. Погледът му срещна очите на Антоний. Той остави Фулвия на грижите на Атик и си тръгна.

Два пъти вдовица в течение на три години. Въпреки цялото гордо наследство на дедите си внучката на Гай Гракх не можеше да понесе тази нова празнота в живота си. Така ли се беше чувствал Гай Гракх в Луцинската гора под Янукулума преди осемдесет и две години? След провала на всичките му планове, след гибелта на всичките му последователи, преследван от враговете си. Е, той не им бе доставил удоволствието да го видят как умира. Беше се самоубил. Сигурно с радост бяха отделили главата от тялото му и бяха забранили да бъде погребан.

— Помогни ми да умра, Атик — проплака тя.

— И да оставиш децата си сирачета? Така ли гледаш на задълженията си към Клодий? Към Курион? Какво ще стане с малкия Курион?

— Искам *да умра*! — изстена тя. — Остави ме да умра!

— Не мога, Фулвия. Смъртта слага край на всичко. Ти имаш деца, заради които да живееш.

* * *

Сенатът вече се състоеше само от поддръжници на Цезар (и от предпазливи неутрални мъже като Филип, Луций Пизон и Кота), което означаваше, че повече нямаше да се противопоставя на желанията на Пълководеца. Самоуверен и убедителен, Лепид се зае с изпълнение на нарежданията на Цезар.

— Не искам да говоря за времена, които е по-добре да бъдат забравени — заговори той пред оскъдния състав на сената, — само ще ви напомня, че след битката при Колинската порта Рим бе изтощен до крайност и без никакво правителство. Луций Корнелий Сула бе избран за диктатор по една причина — той беше единственият шанс за възстановяване на Рим. Трябваше да бъдат взети решения, невъзможни за изпълнение в атмосфера на дебат при наличието на много и различни мнения. От време на време в историята на републиката се е налагало съдбата на Рим и всичките му владения да бъде поверявана в ръцете на един-единствен човек. Диктаторът. Силен мъж, приел присърце интересите на държавата. Жалко, че последният диктатор, когото помним, беше Сула. Той не се отказа от поста си в края на законния шестмесечен срок и не зачиташе нито живота, нито имуществото на най-заможните римски граждани. Той въдвори терор.

Сенаторите слушаха мрачно, чудеха се как смята Лепид да убеди народното събрание да одобри решението, което явно възнамеряваше да прокара през сената. Е, те бяха хора на Цезар, нямаха друг избор. Събранията на народа обаче се контролираха от конническото съсловие, което бе пострадало най-тежко от проскрипциите на Сула.

— Цезар — продължи убедено Лепид — не е Сула. Единствената му цел е да установи работещо правителство и да излекува раните от това срамно бягство на Гней Помпей и послушните му сенатори. Търговията запада, икономиката — също, и длъжниците, и заемодателите страдат. Помислете за кариерата на Гай Цезар и ще си дадете сметка, че той не е ограничен фанатик, нито предпочита само своите привърженици. Той ще стори онова, което трябва. Има един-единствен начин да го направи — като го изберем за диктатор. Това решение, което аз, простият претор моля да приемете, не е прецедент. Ала вие много добре го знаете. Имаме нужда от избори, имаме нужда от стабилност, имаме нужда от силна ръка. Не от коя да е ръка, уважаеми сенатори! Ние трябва да обявим Гай Юлий Цезар за диктатор на Рим.

Той прокара решението без затруднения и го представи пред народното събрание, включващо целия народ, разпределен в отделните триби, както патриции, така и плебеи. Може би трябваше да го представи пред центуриатното събрание, но то се доминираше твърде

много от конниците. А те щяха да се противопоставят на избирането на диктатор най-енергично.

Времето беше много добре избрано — в началото на септември Рим бе пълен с народ от селата за големите игри. И двамата курулни едили, отговорни за организирането на зрелищата, бяха избягали при Помпей. Като временен управител на града Лепид бе натоварил с тази задача двама сенатори и финансираше игрите със средства на Цезар. Не пропусна да разтръби факта, че курулните едили са обидили великия Юпитер с отказа си да организират игрите и че Цезар е спасил положението.

Когато в Рим присъстваха достатъчно хора от провинцията, гласоподавателите от първата класа не можеха да контролират народните събрания. Жителите на селата въпреки сравнително доброто си благосъстояние имаха навика да гласуват за по-известни личности — а трийсет и едната селски триби представляваха значително мнозинство. Помпей не се беше издигнал особено в очите им, след като тръбеше из цяла Италия, че възнамерявал да въведе проскрипции, докато Цезар бе спечелил доверието им с великодушни жестове по време на военната си кампания. Селските жители обожаваха Цезар. Вярваха му. И гласуваха в народното събрание за избирането му за диктатор.

— Не се бойте — призоваваше Атик останалите плутократи. — Цезар е консервативен човек, не радикал. Няма да отмени плащанията и няма да издава проскрипции. Изчакайте и ще се уверите.

* * *

В края на октомври Цезар пристигна в Плаценция начело на войската си и вече в качеството си на диктатор. Управителят на Италийска Галия. Марк Крас Младши го посрещна.

— Всичко върви добре, ако не броим фиаското на Гай Антоний в Илирикум — обяви той и въздъхна. — Де да можеше да се отдаде на лошия късмет, ала не може. Защо, в името на боговете, избра да се затвори точно на този остров, нямам представа. И местните жители бяха толкова добре настроени! Те те обожават, Цезаре, затова всеки твой легат е добре дошъл. Можеш ли да повярваш, че дори направили

сал, за да помагат в отбраната срещу флотата на Октавий? Нямали нищо друго, освен копия и камъни — нито балисти, нито катапулти. Задържали се цял ден. През нощта предпочели да се самоубият, вместо да попаднат в ръцете на врага.

Цезар и легатите му слушаха с мрачни лица.

— Понякога ми се иска ние, римляните, да не отдавахме чак такова значение на роднинството! — изръмжа гневно Цезар. — *Знаех* си, че Гай Антоний няма да се справи, каквото и да му възложи! Жалко, че където и да го бях пратил, нещата щяха да се развият по абсолютно същия начин. Е, няма да заплача за него, гибелта на Курион обаче е истинска трагедия.

— В Африка претърпахме поражение, няма спор — съгласи се Требоний.

— Ще се наложи да я оставим до разгрома на Помпей.

— Флотата му ще ни създава главоболия — предрече Фабий.

— Да — изсъска през зъби Цезар. — Време е Рим да признае, че най-добрите кораби в света се строят в източния край на Нашето море. И Помпей има пълен достъп до тях, докато ние трябва да разчитаме на италиански и испански. Взех всички съдове, оставени от Ахенобарб в Масилия, но масилците не правят много по-добри от тези в Нарбон, Генуа и Пиза или в Нови Картаген.

— Либурнийците в Илирикум правят много хубави малки корабчета — отбеляза Крас. — Много повратливи.

— Знам. За жалост в миналото ги произвеждаха за пиратите, нямат организирана индустрия. — Цезар вдигна рамене. — Е, бъдещето ще покаже. Поне знаем слабостите си. — Той погледна Марк Крас въпросително. — Как вървят приготовленията за даване на римско гражданство на всички жители на Италийска Галия?

— Работата е почти свършена, Цезаре. Доволен съм, че ми остави Луций Рубрий. Той проведе преброяването изключително ефективно.

— Ще мога ли да дам гражданските права при следващото ми отиване в Рим?

— Дай ни още месец и ще сме готови.

— Чудесно, Красе. Натоварих *моя* Луций Росций с подготовката от римска страна, което означава, че трябва да привърша тази задача до края на годината. Тези хора чакат римското си гражданство още от

Италийската война, а откакто им дадох дума да им го осигуря, изминаха вече двайсет години. Крайно време е.

* * *

Около Плаценция се бяха разположили осем легиона: новосформираният Шести, Седми, Осми, Девети, Десети, Единайсети, Дванайсети и Тринайсети. По-голямата част от галската войска на Цезар. Воините от Седми, Осми, Девети и Десети воюваха вече десет години и бяха в най-добрата си бойна форма; на възраст бяха на двайсет и седем и двайсет и осем и всичките произхождаха от Италийска Галия. Легионерите от Единайсети и Дванайсети бяха малко по-млади, а тези от Тринайсети — само на по двайсет и една, деца в сравнение с ветераните. Шести, набран по-рано същата година, още не бе участвал в истинско сражение, състоеше се от юноши, които очакваха с нетърпение да изцапат мечовете си с кръв. Както бе отбелязал Цезар пред Марк Требоний, войниците му бяха главно от Италийска Галия, повечето — от отвъдната страна на Падус. Е, скоро на тези хора нямаше да се гледа с пренебрежение.

Когато жителите на Италийска Галия отвъд Падус осъзнаха, че четирийсетгодишната им борба за римски граждански права е към края си, набирането на войски тръгна с още по-голяма сила; Цезар се превърна в герой. Преди да тръгне срещу Помпей на изток, той искаше да събере дванайсет легиона. Мимура, Вентидий и подчинените им бяха изпълнили задачата си и в Плаценция той бе осведомен, че когато стигне Брундизиум, там наистина ще го чакат Петнайсети, Шестнайсети, Седемнайсети и Осемнайсети легион, готови да се натоварят на кораби.

Уверен, че старите му войници са му напълно предани, Цезар се зае със задълженията си на управител. Предприе специално посещение на колонията си в Новум Комум, където преди две години Марк Марцел бе наредил един гражданин да бъде бичуван публично на площада. Оттам отиде в старата колония на Марий, Епоредия, отби се в Кремона и дори се поблазни да продължи още на изток до подножието на Алпите, за да разпространи новината за присъждането на нови граждански права. Това бе голямо постижение, защото, получи ли

веднъж гражданство, цялото многобройно население на Италийска Галия щеше да влезе в неговата клиентела.

От Плаценция пристигна вестоносец на Гай Требоний с молба Цезар да се върне веднага там.

— Проблеми — заяви кратко Требоний, щом двамата се срещнаха.

— Какви?

— Девети недоволства.

За пръв път през дългото им съвместно битие Требоний видя Пълководеца потресен.

— Не може да бъде — произнесе бавно той. — Не и моите момчета!

— Страхувам се, че е истина.

— *Защо?*

— Предпочитам те сами да ти кажат. Следобеда ще изпратят делегация.

Тя се състоеше от старшите центуриони на Девети, водени от главния центурион на Седма кохорта, някой си Квинт Карфулен. Пиценец, не италийски гал. Може би, помисли си Цезар, Карфулен бе клиент на Помпей. Дори да беше така, той не го издаваше.

Пълководеца прие пратениците, десетима мъже в пълно бойно снаряжение, и се настани на курулното си кресло; на главата си носеше венеца от дъбови листа, за да им напомни (ала как можеше Девети да забрави!), че и той се е сражавал на предната линия като тях.

— Какво значи това? — попита Цезар.

— Писна ни — отвърна Карфулен.

Цезар погледна не него, а главния си центурион, Секст Клоаций, и неговия заместник, старшият центурион на първата центурия, Луций Апоний. Двама добри мъже, които очевидно се чувстваха неловко: Карфулен, обрулен стар воин на четирийсет, бе с десет години по-възрастен от тях. Това никак не беше добре, помисли си Цезар, който се сблъскваше с този неочакван проблем за пръв път. Трябваше да накара легатите си да се погрижат за подходящото разпределение на центурионите по старшинство. Квинт Карфулен, един от най-възрастните воители, стоеше с единайсет степени по-ниско в йерархията от Клоаций и Апоний, но въпреки това имаше най-голямо влияние в легиона, предвождан от Сулпиций Руф.

Въпреки привидното си спокойствие, Цезар се раздираше от вътрешни противоречия: тъга, гняв, отказ да повярва. Никога не беше подозирал, че може да му се случи подобно нещо — никога не му бе минавало през ума, че любимите му момчета ще престанат да го обичат, че ще започнат да кроят заговори зад гърба му. Разкритието не го обезсърчи — по-скоро го изпълни с решителност да преобърне нещата, да възвърне доверието на деветия си легион и да стъпче Карфулен и всичките му съмишленици. Да, буквално да ги стъпче. Да ги унищожи.

— От какво ви е писнало, Карфулене? — попита той.

— От тази война. Или по-скоро от това подобие на война. Не ни осигуряваш ни една битка, в която да спечелим дори един денарий. Та нали точно това е военната професия. Заради битките. Заради плячката. Досега обаче ние само вървим, докато каталясаме, мръзнем в мокри палатки и гладуваме.

— Правите го от години в Галия.

— Ами точно това е въпросът, Пълководецо. Правим го от години в Галия. И тази война свърши. Преди две години. А къде е триумфът ни, а? Кога ще минем в триумфалното ти шествие? Кога ще бъдем освободени, за да се заселим на някое хубаво парче земя с целия си дял от плячката и всички спестявания от войнишката заплата?

— Съмнявате ли се в обещанието ми, че ще участвате в триумфа ми?

Карфулен си пое дъх; държеше се агресивно, но въпреки това издаваше известна неувереност.

— Да, Пълководецо, съмняваме се.

— И какво ви води до това заключение?

— Смятаме, че нарочно го отлагаш, Пълководецо. Мислим, че протакаш, за да ни лишиш от това, което ни се полага. Че възнамеряваш да ни закараш на другия край на света и да ни зарежеш там. Тази гражданска война е един фарс, не вярваме, че е истинска.

Цезар протегна крака и погледна безизразно обувките си. Сетне вдигна поглед и се взря в очите на Карфулен, който се размърда неловко; след това погледна Клоаций, който изглеждаше така, сякаш ще потъне вдън земя, после Апоний, който очевидно искаше да бъде навсякъде другаде, но не и тук, последователно, бавно и мъчително спря вниманието си върху всеки от другите седмина мъже.

— Какво ще направите, ако ви кажа, че след няколко дена тръгваме за Брундизиум?

— Много просто — отвърна по-уверено Карфулен. — Няма да тръгнем. Девети няма да мръдне и една крачка. Искаме да ни бъде платено и да бъдем освободени тук, в Плаценция, и бихме желали да получим полагащите ни се земи около Верона. Макар че аз лично предпочитам Пиценум.

— Благодаря ви за вниманието, Карфулене, Клоаций, Апоний, Мунаций, Консидий, Апиций, Скапций, Ветий, Минуций и Пузионе — рече Цезар, показвайки, че знае всеки по име. Той не се изправи, просто кимна. — Свободни сте.

Требоний и Сулпиций, които бяха станали свидетели на тази необикновена среща, стояха безмълвни, предчувстваха назряването на страхотна буря, но не можеха да отгатнат проявлението ѝ. Странно как това самообладание, тази пълна липса на емоции предизвикваше чувство за приближаващ катаклизъм. Цезар бе разгневен, да, но в същото време и потресен. А това никога не му се беше случвало. Как щеше да се справи? Какво щеше да стори?

— Требоний, събери Девети на парадния площад утре заран. Нека първата кохорта на всички останали легиони също да присъства. Искам цялата ми войска да участва в това събитие, макар и само като наблюдатели — нареди Цезар; обърна се към Сулпиций: — Руфе, има нещо много гнило в този легион, чиито двама най-старши центуриона се водят по мнението на командир с много по-нисък ранг. Събери военните трибуни, които са свързани с обикновените войници, и разучи кои от центурионите на Девети имат нужния авторитет, за да изпълняват задълженията на *примипилус* и *пилус приор*. Клоаций и Апоний не представляват нищо.

Той отново спря вниманието си на Требоний:

— Гай, легатите, командващи останалите ми легиони, да предприемат същото проучване. Да потърсят размирници. Да видят кои центуриони командват по-старшите си командири. Искам цялата войска да бъде изследвана от най-високите рангове до последния войник.

Заранта около петте хиляди мъже от Девети легион заедно с четири хиляди и двеста войници от първите кохорти на останалите

седем се събраха на главния площад на лагера. Да произнесе реч пред десет хиляди души бе напълно възможно, особено за Цезар, който беше усъвършенствал техниката си още преди тринайсет години като пропретор в Отвъдна Испания. Специално избрани служители с добри гласове бяха разположени между войниците. Най-близките повтаряха речта на Цезар със закъснение от три думи, следващите ги слушаха и препредаваха и така нататък, малко оратори успяваха да следят мисълта си при тези условия, защото от повтарянето се получаваше оглушително ехо. Цезар обаче съумяваше да се абстрахира от страничните звуци.

Войниците от Девети изглеждаха нервни, но решени да отстояват исканията си. Цезар се възкачи на подиума и огледа лицата на всички — за щастие зрението му все още бе достатъчно добро. Изведнъж му мина една мисъл, която нямаше нищо общо с настоящата ситуация: как ли бяха очите на Помпей напоследък? Сула бе загубил остротата на погледа си и това го правеше изключително докачлив. Очите на някои люде изневеряваха още в зрялата им възраст — виж Цицерон.

Макар че Цезар често плачеше пред войската си, днес нямаше сълзи. Той застана леко разкрячен, с отпуснати до тялото ръце, носеше венеца си за храброст и аления си плащ върху красивата си посребрена ризница. Без шлем. Легатите му се бяха разположили от двете му страни върху платформата, военните трибуни — на две групи отдолу.

— Тук съм, за да възстановя една несправедливост — изкрепя той с малко по-висок глас, за който бе установил, че достига по-далеч от обичайния му дълбок тембър. — Един от легионите ми недоволства. Можете да го видите в пълен състав тук, представители на другите ми войници. Девети.

Никой не изрази изненада; слуховете се разпространяваха бързо, макар че войските лагеруваха отделно.

— Девети! Ветераните от цялата Галска война, легион, чиито знамена се превиват под медалите за храброст, чийто орел е бивал окичван с лаври дузина пъти, чиито войници винаги съм обичал като собствени синове. Ала Девети негодува. Те вече не са моите момчета. Те са тълпа, недоволна и насъскана срещу мен от демагози, преоблечени като центуриони. *Центуриони!* Как тези прекрасни бойци Тит Пулон и Луций Ворен биха нарекли тези мижитурки, които заеха местата им начело на Девети? — Цезар вдигна десницата си и посочи

напред. — Виждате ли ги, войници от Девети? Тит Пулон и Луций Ворен! Приели почетната задача да обучават други центуриони тук, в Плаценция, но дошли днес, за да скърбят за безчестието на стария си легион. Виждате ли сълзите им? Те плачат за вас! Аз обаче не мога. Изпитвам твърде голямо презрение, твърде много гняв. Девети отне гордостта ми: вече не мога да се похваля, че никой от легионите ми не е негодувал.

Той стоеше съвършено неподвижно. Ръцете му останаха отпуснати до тялото.

— Представители от другите ми легиони, повиках ви тук, за да станете свидетели как ще постъпя с хората от Девети. Те ме осведомиха, че няма да мръднат от Плаценция, че искат да бъдат освободени тук и веднага и да получат дела си от плячката за девет години воюване. Е, те могат да бъдат освободени, но това няма да стане с почести! Техният дял от плячката ще бъде разпределен между верните ми легиони. Те няма да получат никаква земя и ще бъдат лишени до един от гражданството си! Аз съм диктаторът на Рим. Моят империум надвишава властта на консулите, на управителите. Аз обаче не съм Сула. Няма да злоупотребя с властта си на диктатор. Това, което правя днес, не е злоупотреба с властта. Това е просто едно разумно решение на главнокомандващ, чиито войници са се изправили срещу него. Аз приемам много неща. Не ме интересува дали войниците ми ще миришат на парфюм или ще се задоволяват един друг, стига да се бият като лъвове и да са ми верни до гроб! Ала мъжете от Девети не са ми верни. Мъжете от Девети ме обвиниха, че се стремя да ги измамя, за да ги лиша от това, което им се полага. Обвиниха *мен*! Гай Юлий Цезар! Своя главнокомандващ в продължение на десет дълги години! Моята дума не е достатъчна за тези хора! Девети се бунтува!

Той повиши глас, закрещя, което никога не беше правил пред войската си:

— **НЯМА ДА ТЪРПЯ НИКАКВИ БУНТОВЕ!** Чувате ли? **НЯМА ДА ТЪРПЯ БУНТОВЕ!** Бунтът е най-тежкото престъпление, което може да извърши един войник! Бунтът е най-долната форма на предателство! Аз ще се отнеса към бунта на Девети като към най-тежка измяна! Ще лиша хората му от правата им, от имуществото им, от гражданството им! И ще екзекутирам!

Той изчака, докато думите му бъдат предадени до последните редици на войската. Никой не помръдваше, освен Ворен и Пулон, които плачеха. Всички бяха насочили погледите си към Цезар.

— Как можахте? — закрещя той към Девети. — О, нямате представа колко горещо благодарих на боговете, че Квинт Цицерон не е тук сега! Това обаче не е неговият легион — тези хора не може да са същите, които се държаха срещу петдесет хиляди нервии в продължение на трийсет дни; хората, от които нямаше ни един без рана; които до един боледуваха; които гледаха как храната и имуществото им изгарят... и въпреки това продължаваха да се сражават! Не, това не са същите хора! Тези тук са разглезени, алчни, подли, *предатели*! Аз не мога да нарека такива хора мои момчета! Не ги искам!

Той вдигна ръце.

— Как можахте? Как можахте да се подлъжете по коварните думи на заговорниците? С какво съм заслужил всичко това? Ял ли съм поохолно, когато сте гладували? Спал ли съм на по-топло, когато сте мръзнали? Оставил ли съм ви, когато ви е било страх? Крил ли съм се, когато сте имали нужда от мен? Нарушил ли съм някога думата си? *С какво съм го заслужил?*

Ръцете му затрепериха, той стисна юмруци.

— Кои са тези хора, та им вярвате повече, отколкото на мен? С какви венци са окичени, които аз да не нося? Да не са пратеници на самия Марс? Да не са по-велики от мен? Да не са ви служили по-добре от мен? Да не са ви донесли повече богатства от мен? Не, вие не сте получили още дела си от плячката... но и никой от другите ми легиони не го е получил! Ала въпреки това получихте много допълнително — награди от собствения ми джоб! Аз удвоих заплатата ви! Забавял ли съм някога плащанията ви? Не, никога! Не компенсирах ли липсата на плячка в гражданската война? Какво сгреших?

Той отпусна ръце.

— Отговорът е, че не съм направил нищо, за да предизвикам този бунт, дори бунтът да беше приет като право на войската. Само че той не е ваше право. Бунтът е предателство, дори да бях най-презреният, най-жестокият главнокомандващ в историята на Рим! Вие плюхте на мен. Но аз няма да ви отговоря със същото. Просто няма да ви наричам вече мои момчета!

От тълпата проехтя глас — на Секст Клоаций, облят в сълзи.

— Цезаре, Цезаре, недей! — проплака той и се приближи до подиума. — Бих приел прогонването. Бих приел лишаването от имущество. Бих приел екзекуцията, ако жребият се падне на мен. Ала не мога да понеса да не съм повече от твоите момчета!

Напред излязоха всичките десет мъже, участвали в делегацията на Девети, облени в сълзи, молещи за прошка, готови да умрат, само и само Цезар отново да ги приеме за свои момчета и да им върне старото уважение. Обикновените легионери последваха примера им, заплакаха. Искрено, от все сърце.

„Те са такива деца! — помисли си Цезар, докато слушаше. — Подведени от правдиви думи, изречени от злословни уста. Деца. Смели, корави, понякога жестоки. Ала не мъже в истинския смисъл на думата. Деца.“

Той ги остави да поплачат.

— Много добре — заговори накрая, — няма да ви уволнявам. Няма да сметна всички ви за предатели. Ала имам условия. Искам сто и двайсетте предводители на този бунт. Те ще бъдат прогонени и лишени от гражданството си. И ще екзекутирам една десета от тях. Това означава, че дванайсетте ще умрат според обичая. Предайте ми ги веднага.

Осемдесет от тях бяха цялата центурия на Карфулен, първата на Седма кохорта; сред другите четирийсет бяха близките центуриони на Карфулен. И Клоаций и Апоний.

Глинените гърнета за жребия, чрез който трябваше да се определят дванайсетте за екзекутиране, бяха донесени. Сулпиций Руф бе провел разследването си за определяне на истинските водачи на бунта. Един от тях, центурионът Марк Пузион, не беше сред сто и двайсетте, посочени от войниците.

— Има ли някой невинен тук? — попита Цезар.

— Да! — чу се глас от редиците. — Центурионът му, Марк Пузион, го посочи, ала истинският виновник е Пузион!

— Излез, войнико — нареди Цезар. Легионерът се подчини.

— Пузионе, заеми мястото му.

Карфулен, Пузион, Апиций и Скапций изтеглиха жребий да бъдат екзекутирани; останалите осем бяха редови войници, но със сериозна вина. Присъдите бяха изпълнени начаса. От всеки десет провинили се девет получиха тояги, с които да бият един от осъдените до смърт.

— Добре — заговори отново Цезар, след като това бе изпълнено (ала не беше добре — не можеше вече да се похвали, че войската му не се е бунтувала). — Руфе, ще преразпределиш ли центурионите по старшинство от мое име?

— Да, Цезаре.

— След това реструктурирай легиона си. Днес загубих само двайсет от центурионите си.

— Радвам се, че не загубихме целия Девети — сподели с въздишка Гай Фабий. — Какво нещастие!

— И то само заради един злосторник — отбеляза Требоний. — Ако не беше Карфулен, надали щеше да се стигне до това.

— Може би — съгласи се Цезар, — ала все пак се случи. Никога няма да простя на Девети.

— Цезаре, не всички са предатели! — възкликна Фабий.

— Не, те са просто деца. Ала откъде накъде трябва да им прощаваме? Те не са животни, те са човешки същества. Следователно би трябвало да могат да мислят самостоятелно. Никога няма да простя на Девети. Сами ще установят това след края на гражданската война, когато наистина ще ги освободя. Няма да получат земя нито в Италия, нито в Италийска Галия. Могат да се заселят край Нарбон.

Той кимна в знак, че всички са свободни, Фабий и Требоний се оттеглиха към жилищата си безмълвно. Накрая Фабий наруши мълчанието:

— Требоний, на мен ли ми се струва, или Цезар наистина се е променил?

— Станал е по-строг, това ли имаш предвид?

— Не съм сигурен, че това е точната дума. Може би... да, победен в неповторимостта си. Така ли е?

— Определено.

— Защо?

— О, това е резултат от събитията — отвърна Требоний. — Друг човек би се огънал. Това, което го крепи, е изключителната му увереност в собствената му непогрешимост. Бунтът в Девети обаче пречупи нещо в него. Той никога не го е очаквал. Не е мислил, че може да му се случи. В голяма степен това е по-тежък „Рубикон“ за Цезар от прекосяването на истинската река.

— Той все още е уверен в безгрешността си.

— И така ще бъде до смъртта му. Просто днес тази увереност леко се разклати. Цезар се стреми към съвършенство. Нищо не може да го разколебае.

— Той все по-често пита защо всички смятат, че няма да спечели войната — отбеляза намръщено Фабий.

— Това е, защото все повече се ядосва на глупостта на другите. Представи си, Фабий, какво би било да си *сигурен* в собствената си непобедимост! Цезар е сигурен. Той може да постигне всичко! Доказвал го е безброй пъти. Иска само да му признаят каквото му се полага. Ала това не става. Той среща противопоставяне, не признание. Тази война се води, за да докаже на всички по света онова, което ние с теб и Цезар вече много добре знаем. Той е вече на петдесет и продължава да се бори за онова, което смята, че му се полага. Нищо чудно, че започва да губи търпение.

* * *

В началото на ноември осемте легиона, събрани в Плаценция, потеглиха към Брундизиум. За изминаването на тези осемстотин и осемдесет километра имаха почти два месеца — след като стигнат Адриатика, те трябваше да продължат по крайбрежието, не да пресичат Апенините, за да не се приближават твърде много до Рим. Изминаваха по трийсет и два километра на ден, като на всеки втори или трети почиваха. За Цезаровите войски това бе истинска разходка, още повече, че го правеха през есента.

От Ариминум, където беше посрещнат с радост, Цезар тръгна по Фламиниевия път за Рим. През прекрасните родни планини с малките укрепени градчета, кацнали над скални откоси; с пожълтялата трева — тучна паша за добитъка; през гъстите гори от смърч, лиственица и бор по склоновете на върховете, предоставящи достатъчно дървен материал за векове напред. Внимателната обработка на земята свидетелстваше за вроденото чувство на италийците за хармония и красота. За Цезар това пътуване имаше един вид лечебен ефект, затова той се движеше малко по-бавно от обичайното, отбиваше се във всяко градче, за да се осведоми как вървят нещата, от какво имат нужда жителите им, какви са пропуските на правителството. Разговаряше с дуумвирите и на най-

малкото селце, сякаш бяха не по-малко важни за него от римския сенат. Всъщност, размишляваше той, те бяха по-важни. Както всички големи градове, Рим в известен смисъл имаше изкуствен прираст — както всички подобни общности той сякаш всмукваше хора от всички краища на страната и много често за сметка на по-малочислените и по-незначителни селища, осъдени да го изхранват. Беше като кукувиче в гнездото на Италия.

Благодарение на числеността си Рим имаше най-голямо влияние. Благодарение на числеността му политиците винаги оставяха интересите му на първо място. Благодарение на числеността си засенчваше всичко останало. Той установи също така, че при предишното си посещение в началото на април е имал толкова главоболия, че не е обърнал внимание на самия град. Не и по този начин, по който го виждаше сега — със седемте му хълма, покрити с оранжеви покриви, с проблясъците на позлатените храмове, със стройните кипариси, чадървидните пинии, арките на акведуктите, сините води на Бащата на реките, Тибър, пресичащ зелените равнини на Марсово поле и Ватикана.

Жителите на града излязоха да го посрещнат с грейнали лица; натрупаха пред краката на коня му истински килим от цветя. Ликуваха, изпращаха му целувки, вдигаха бебетата и малките си деца, за да ги удостои с усмивката си, надаваха приветствени и окуражителни възгласи. И той, облечен в най-красивата си сребърна ризница, с венеца си от дъбови листа на главата, яздеше величествено зад двацет и четиримата си ликтори с алени тоги и брадви, втъкнати между фасциите си. Усмихнат, махащ за поздрав, най-последен признат!

„Плачи, Помпей! Плачи, Катоне! Плачи, Бибуле! Никой от вас никога няма да се наслади на този екстаз. Какво значение има сенатът, какво са конническите центурии? Тези хора са Рим, тези хора още ме обичат. Те ви надминават по брой както звездите няколко мъждукащи лампи. И те са само мои.“

Той влезе през Фонтиналската порта, мина покрай Капитола и Хълма на банкерите, до черните руини на Порциевата базилика, Хостилиевата курия и канторите на сената. Със задоволство отбеляза, че Паул е използвал рушвета си по-пълноценно от консулството си — за завършването на Емилиевата базилика. А и неговата, Юлиевата базилика, на мястото на Оптимиевата и Семпрониевата на

срещуположния край на форума, растеше. Тя щеше да засенчи с великолепието си Емилиевата. А също и Юлиевата курия, новата сграда на сената, която щеше да започне веднага щом се срещне с архитектите. Да, щеше да ѝ сложи фронтон като този на Домус Публика, да изгради величествена фасада откъм Сакра Вия и да я облицова отвсякъде с мрамор.

Най-напред обаче той посети Регията, малкия храм на върховния жрец. Влезе сам и установи със задоволство, че празното пространство вътре е чисто, с неопетнен олтар и че двете лаврови дръвчета се развиват добре. Отправи кратка молитва към Опис, сетне се запъти към дома си — Домус Публика. Влезе през входа за личните си покои и затвори вратата пред ликуващата тълпа.

Като диктатор той имаше право да носи военни доспехи в границите на Рим и да бъде придружаван от ликтори с брадви във фасциите. Когато Цезар влезе в дома си, те кимнаха учтиво на тълпата и се прибраха в колегията си зад кръчмата на ъгъла на Кливус Орбиус.

С влизането в Домус Публика обаче официалните задължения на Цезар не свършваха — сега трябваше да влезе в ролята си на върховен жрец и да се срещне с довереничките си, девствените весталки. Те го чакаха в голямото светилище, в което можеше да се влезе и от двете страни на тази разделена на две къща. О, кога бе изтекло толкова време? Преди заминаването му за Галия сегашната главна весталка бе още дете... как само ѝ се подиграваше майка му, задето толкова се тъпчеше! Квинктилия сега бе на дваисет и две. Не беше отслабнала, но тялото ѝ се беше оформило, забеляза Цезар, червендалеста млада жена, разумна и добронамерена. До нея стоеше Юния, не много по-млада, но доста по-красива. А също и любимката му Корнелия Мерула, висока и деликатна осемнайсетгодишна девойка. Зад нея стояха три момиченца, всичките непознати за него. Трите пълнолетни весталки носеха всичките си атрибути: бели роби, бели воали върху задължителните седем продълговати вълнени плитки, със сърцевидните си медальони на гърдите. Децата носеха бели роби, но без воали; вместо тях имаха цветни венци на главите.

— Добре дошъл, Цезаре — поздрави го с усмивка Квинктилия.

— Колко е хубаво да се завърнеш у дома! — отвърна той. Искаше му се да я прегърне, но знаеше, че не е позволено. — Юния и Корнелия, колко сте пораснали!

Те се усмигнаха и кимнаха.

— А кои са малките?

— Лициния Теренция, дъщеря на Марк Варон Лукул.

Да, приличаше му — издължено лице, сиви очи, кестенява коса.

— Клавдия, дъщеря на големия син на Цензора.

Мургава и красива, типично за Клавдиите.

— Цецилия Метела, от Метелите от Капри.

Буйна и горда.

— Фабия, Арунция и Попилия, и трите са си отишли вече! Твърде дълго отсъствах.

— През цялото време поддържахме огъня на Веста — увери го Квинктилия.

— И Рим е в безопасност благодарение на вас.

Той ги освободи с усмивка и се обърна, за да влезе в своята половина на голямата къща. Мъчителна задача сега, когато Аврелия я нямаше.

Тъжна среща, с много сълзи, но сълзи, които трябваше да бъдат пролети. Всички бяха тук, верните прислужници още от дните в Субура: Евтих, Кардикса, Бургунд. Колко бяха *остарели*! На седемдесет ли бяха? Осемдесет? Имаше ли значение? Те се радваха да го видят! О, всички тези синове на Кардикса и Бургунд! Дори някои от тях бяха побелели! Ала никой, освен Бургунд не можеше да получи честта да сваля аления плащ, ризницата и бойната поличка; Цезар трябваше сам да смъкне парадния колан, символизирац империума му.

Най-сетне той се освободи, за да види жена си, която не беше излязла да го посрещне. Това ѝ бе в природата, да чака. Като Пенелопа, плетейки плащаницата си. Намери я в бившия салон на Аврелия, макар че той вече не носеше и следа от майка му. Бос, той се промъкна безшумно като някоя от котките ѝ; тя не го забеляза. Седеше с рижия си Феликс в скута. Беше ли си дал поне веднъж сметка колко е красива? Явно не. Имаше тъмна коса, дълга и изящна шия, оформени гърди.

— Калпурния.

Тя се обърна рязко.

— Стопанино.

— Цезар, не „стопанин“.

Той се наведе и я целуна, напълно подходящ начин да поздрави съпруга, с която е прекарал само няколко месеца, след което не я

виждал с години — целувка на привързаност, уважение, обещаваща. Той седна на един стол до нейния, откъдето можеше да вижда лицето ѝ. С усмивка отметна един кичур от лицето ѝ. Дремещият котарак почувства чуждо присъствие и отвори жълтото си око; извъртя се по гръб и вдигна четирите си лапи.

— Той те харесва — забеляза тя изненадано.

— Би трябвало. Нали аз го спасих от удавяне.

— Не си ми го казвал.

— Не съм ли? Някакъв човек тъкмо смяташе да го хвърли в Тибър.

— Значи и двамата сме ти признателни, Цезаре.

По-късно същата вечер, докато лежеше с глава между гърдите ѝ, Цезар въздъхна и се протегна.

— Много съм радостен, жено, че Помпей отказа да ми даде онази харпия дъщеря си. Вече съм на петдесет и една и съм малко стар за брачни интриги. Ти си идеална за мен.

Макар че тези думи нараниха дълбоко Калпурния, тя видя логиката в тях и осъзна, че са изречени без злоба. Бракът беше въпрос на интереси, дори в нейния случай. Благодарение на обстоятелствата тя бе останала съпруга на Цезар. Онези нундини, откакто баща ѝ я осведоми, че Цезар искал да се разведе, за да вземе дъщерята на Помпей, до деня, в който научи, че Помпей е отказал, бяха изпълнени с тревога и с ужасни терзания. За Луций Калпурний Пизон Цезар просто освобождаваше дъщеря му; за Калпурния това означаваше нов брак, уреден, разбира се, отново от баща ѝ. Дори да не изпитваше любов към Цезар, това щеше да ѝ е противно — преместването, загубата на котките ѝ, нагаждането към един съвсем различен начин на живот. Изолираността на Домус Публика ѝ допадеше, защото ѝ даваше и известна свобода. А когато Цезар най-после я посети, тя имаше чувството, че се люби с някакъв бог, който умее да доставя удоволствие, да направи изживяването неповторимо. Съпругът ѝ бе първият мъж в Рим.

Публий Сервилий Вация Изаурик беше кротък човек. Верността бе наследствена добродетел в рода му — баща му, велик плебейски аристократ, се беше свързал със Сула и остана сред най-горещите му

поддръжници до самата смърт на този труден и противоречив управник. Ала тъй като баща му също беше кротък човек, той лесно се приспособи към Рим без Сула и не загуби огромното си влияние, предопределено от благородния произход и голямото състояние. Вероятно той виждаше нещо от Сула в Цезар, затова го харесваше много преди смъртта си — синът просто продължи традицията. Той бе поел службата на претор по време на квесторството на Апий Клавдий Цензора и Ахенобарб и разсея страховете на добрите люде, като изправи един от Цезаровите легати на съд. Това обаче не означаваше промяна на симпатиите му — Гай Месий не беше важен за Цезар.

Оттогава той винаги заставаше на страната на Цезар при гласуванията в сената и нищо не можеше да го накара да промени поведението си. Нищо чудно, че когато Помпей и голямата част от сената избягаха, Вация Изаурик остана в Рим. Цезар очевидно означаваше повече за него, отколкото бракът му с по-голямата сестра на Сервилия, Юния. Въпреки че когато Цицерон разтръби из цял Рим, че портретът на Юния бил намерен в багажа на един долен похотливец, Вация Изаурик не се разведе с нея. Лоялният човек остава такъв във всяко отношение.

Когато Цезар пристигна в Рим, Марк Антоний му изпрати съобщение, че го чака в Помпеевата вила на Марсово поле, а Марк Емилий Лепид, който бе осигурил избирането му за диктатор, дойде на крака в Домус Публика. Цезар обаче предпочете да се види първо с Вация Изаурик.

— Уви, не мога да остана дълго — сподели той.

— Така и очаквах. Ще се наложи да прехвърлиш войската си отвъд Адриатика преди началото на зимните бури.

— И да я предвождам сам. Какво мислиш за Квинт Фуфий Кален?

— Той ти е легат. Не го ли познаваш добре?

— Той е способен човек, ала за тази кампания срещу Помпей трябва да реструктурирам командването си. Няма да взема Требоний, Фабий и Марк Крас, а имам повече легиони от всеки друг път. Искам да чуя мнението ти за способностите на Кален да командва цяла войска, не само един легион.

— Ако не броим участието му в онази отвратителна афера с Милон и Клодий, смятам, че е идеален за тази цел. Освен това, ако трябва да сме честни, Кален прие да пътува с Милон, без да знае какво

е замислил той. Ако не друго, Милон го избра много сполучливо. Никой не може да се усъмни в думата на Кален.

— А! — Цезар се облегна назад и погледна изпитателно събеседника си. — Искаш ли да ти поверя управлението на Рим в мое отсъствие?

Вация Изаурик примигна изненадано:

— Искаш аз да изпълнявам длъжността на началник на конницата?

— Не, не! Аз нямам намерение да оставам дълго диктатор, Вация.

— Така ли? Защо тогава Лепид организира избирането ти?

— За да ми даде диктаторска власт, докато нещата потръгнат отново. Всъщност, докато осигуря избирането си и това на някой друг доверен човек за консули през идната година. Бих искал ти да си ми колега в консулството.

Това очевидно хареса много на Изаурик, той грейна:

— Цезаре, каква чест. — Намръщи се замислено. — Като Сула ли ще направиш: да определиш само двама кандидати за консулските избори?

— О, не. Нямам нищо против конкуренцията.

— Е, сенатът няма да ти се противопостави, но конниците се опасяват, че ще навредиш на стопанството. Изборните резултати може да не оправдаят очакванията ти.

Цезар се засмя:

— Уверявам те, Вация, че конниците ще гласуват с две ръце за нас. Преди изборите възнамерявам да прокарам закон пред народното събрание за стимулиране на икономиката. Той ще разсее страховете, че възнамерявам да анулирам плащанията, да не говорим за други, не по-малко безотговорни актове. Рим се нуждае от добро законодателство, което да възвърне доверието в търговците и да помогне както на заемодателите, така и на длъжниците. Моят закон ще го стори по най-разумния и умерен начин. Ала и човекът, когото ще оставя да управлява Рим, също трябва да е разумен и умерен. Точно затова искам теб за колега. С теб ще съм сигурен, че оставям Рим в добри ръце.

— Няма да те разочаровам, Цезаре.

Сетне Цезар се срещна с Лепид, който имаше съвсем различен характер.

— След две години, Лепиде, възнамерявам да осигуря избирането ти за консул — заяви меко Цезар, без да сваля очи от това красиво и леко обезпокоително лице: лице на високопоставен мъж с безброй слабости.

Изражението на Лепид се промени, лицето му се изкриви от разочарование.

— Не може ли по-рано, Цезаре?

— Законът за избора на магистрати не го позволява. Нямам намерение да нарушавам конституционните норми. Макар че следвам стъпките му, аз не съм Сула.

— Все така повтаряш — измърмори сърдито Лепид.

— Ти произлизаш от много стар патрициански род и имаш големи амбиции да прославиш името му. Избрал си печелившата страна и ще успееш, обещавам ти. Ала търпеливостта, скъпи ми Лепиде, е голяма благодетел. Опитай да се научиш на нея.

— За учене става, Цезаре, ала кесията ми е нетърпелива.

— Това изявление не предвещава добро за Рим. Все пак аз ще ти предложа една сделка.

— Каква? — попита подозрително Лепид.

— Информирай ме за всичко и ще накарам Балб да пуска по нещо в кесията ти от време на време.

— Колко?

— Това зависи от точността на информацията, Лепиде. Внимавай! Не искам фактите да бъдат преиначени в твоя полза. Искам точно отражение на действителността. Няма да си единственият ми осведомител, не съм глупав.

Поуспокоен, макар и разочарован, Лепид си тръгна. Накрая дойде ред на Марк Антоний.

— Аз ли ще съм началник на конницата ти? — бе първият му въпрос.

— Няма да съм диктатор достатъчно дълго, за да имам нужда от такъв, Антоний.

— О, колко жалко! От мен ще стане страхотен началник на конницата.

— Не се съмнявам, ако ще управляваш както досега. Макар че съм твърдо против лъвовете, носилките, куртизанките и смешниците.

За щастие догодина няма да имаш възможността да се развяваш като новия Дионис.

Събеседникът му наведе голямата си глава:

— Защо?

— Защото, Антоний, идваш с мен. Италия ще се справи и без теб в ръцете на външния претор, Марк Целий. Имам нужда от теб във войската си.

Кафявите очи на Антоний заблестяха.

— О, това вече е нещо!

„Ето един доволен човек — помисли си Цезар. — Жалко, че Лепидите са толкова придирчиви.“

* * *

Законът на Цезар веднага облагодетелства конниците от осемнайсетте старши центурии, а също и много, много хиляди от по-дребните предприемачи. Действието му се разпростираше не само над Рим, а и върху цяла Италия. Собствеността, заемите и дълговете се регулираха с алинеи, които не даваха предимство нито на заемодателите, нито на длъжниците. Кредиторите, сметнали вземанията си за несъбираеми, имаха право да вземат земя за тях, но цената ѝ се определяше от независими арбитри, назначавани от градския претор. Ако длъжниците изплатят старите си лихви навреме, имаха право на намаляване на годишната лихва от дванайсет процента. Никой нямаше право да взема повече от шейсет хиляди сестерции на заем. Лихвите върху всички нови заеми не можеха да надвишават десет процента. И за огромно облекчение на всички в закона на Цезар се определяше жестоко наказание на всеки роб, разпространяващ информация за господаря си. При Сула робите бяха насърчавани да дават сведения за собствениците си и биваха награждавани богато с пари и свобода. Тази клауза в закона доказа на римските търговци, че Цезар не е Сула. Проскрипции нямаше да има.

Още на следващия ден икономиката започна да се възстановява, защото Цезаровият закон облагодетелстваше както кредиторите, така и длъжниците, всички признаваха, че законът е превъзходен. Беше разумен и умерен. Атик, който от самото пресичане на Рубикон

повтаряше, че Цезар не е радикал, започна да се перчи наляво и надясно.

— Казвах ли ви? — не спираше да повтаря и гордо приемаше поздравления за прозорливостта си.

Нищо чудно, че на изборите за всякакви магистрати: курулни едили в центуриите, квестори и военни трибуни в трибите, народни трибуни и плебейски едили в плебейското събрание, — всички Цезарови кандидати (посочени без излишна показност) бяха избрани. На изборите за консули, освен Цезар и Вация Изаурик се явиха още няколко души, но Цезар бе избран за първи, а Вация — за втори консул. Това бе начинът на конниците да му се отблагодарят.

Празните места в колегиите на свещенослужителите бяха попълнени и на Албийския хълм се проведеха закъснелите Латински празненства. Нещата *потръгнаха*. Ала, спомняха си хората, те винаги потръгнаха, щом се намесеше Цезар. И този път Бибул не можеше да му пречи.

Тъй като щеше да встъпи в длъжността си на консул едва на първия ден на следващата година, Цезар запази властта си на диктатор дотогава. С правомощията си той даде пълно гражданство на всички жители на Италийска Галия и така възстанови една стара неправда.

Той възстанови правото на синовете и внуците на обявените извън закона по времето на Сула да заемат държавни постове, така много хора можаха да се върнат от несправедливо изгнание. В резултат на това Авъл Габиний възвърна римското си гражданство и високопоставеното си положение; за разлика от Тит Аний Милон и Гай Вер.

За благодарност към народа Цезар раздаде допълнително хлябно зърно на всеки римлянин, като заплати от това със средствата от една специална съкровищница в храма на Опс. Хазната беше достатъчно пълна, но щеше да му се наложи да вземе нов голям заем от нея за кампанията срещу Помпей в Македония.

* * *

На десетия ден от пребиваването си в Рим той най-сетне успя да отдели повече време на сената, който бе свиквал предните два дни

толкова спешно, че сенаторите бяха останали без дъх, докато дойдат. Много от тях бяха забравили какво представлява Цезар, когато бърза.

— Заминавам утре — заяви той от курулния подиум на Помпеевата курия.

Нарочно бе избрал това място. Доставяше му удоволствие да стои под надменната статуя на човека, който вече не беше първи мъж в Рим. Някои го караха да я махне, но той твърдо отказваше с думите, че Помпей Велики трябва да бъде свидетел на делата на Цезар диктатора.

— Ще забележите, че не прокарах никакви закони за отнемане на гражданските права на онези мъже, които ме чакат отвъд Адриатика. Аз не ги разглеждам като изменници заради опитите им да предотвратят избирането ми за консул и да навредят на моята *дигнитас*. Сега искам да им докажа, че са били объркани, заслепени от грижата за добруването на Рим. Искрено се надявам това да стане без кръвопролития. Аз не се стремя към проливане на кръв на мои сънародници, както вече съм го доказал. По-трудно ще им простя, че изоставиха страната си на хаоса, без надежда да се измъкне от него. Това, че сега положението се нормализира, се дължи изцяло на мен. Цената за това трябва да се плати. Не на мен, а на Рим. Обявих за враг на народа само едного, цар Джуба от Нумидия, заради подлото убийство на Гай Скрибоний Курион. И дадох статус на приятели и съюзници на Рим на царете Бох и Богуд от Мавритания. Колко дълго ще се забавя, не знам, но тръгвам спокоен, защото съм сигурен, че Рим, Италия и западните провинции ще благоденстват под грижите на способни управници. Тръгвам също така с намерението да върна на Рим източните му провинции. Всички земи около Нашето море трябва да бъдат обединени.

Дори вечно изчакващите Луций Аврелий Кота, чичо на Цезар, тъстът му Луций Калпурний Пизон и съпругът на племенницата му Луций Марк Филип бяха тук. Придаваха си вид, сякаш бяха над тези дребни боричкания за власт. Напълно оправдано за Кота, все още полупарализиран от два удара, и може би за Филип, който сякаш никога нямаше собствено мнение. Ала Луций Пизон, толкова висок, толкова мургав и с толкова свиреп вид, че веднъж Цицерон го бе нарекъл варварин, направо го вбесяваше. Пълен егоист, чиято дъщеря беше твърде красива, за да я заслужава. Луций Пизон се изкашля.

— Искаш ли думата? — попита го Цезар.

— Да.

— Имаш я.

Пизон се изправи и заговори:

— Преди да ни въвлечеш във война, Гай Цезаре, не е ли по-разумно да изпратиш делегация при Гней Помпей и да предложиш преговори за мир?

Вация Изаурик отговори вместо Цезар:

— О, Луций Пизоне! Не мислиш ли, че е малко късно за това? Помпей живее в разкош в двореца в Тесалоника от месеци, имаше предостатъчно време да преговаря. Той не желае мир. Дори да искаше, Катон и Бибул нямаше да го позволят. Сядай и мълчи!

— О, това ми хареса! — възкликна Филип. — „Сядай и мълчи!“ Какъв „деликатен“ изказ!

— Е — усмихна се Цезар, — той май просто реши, че е време да изкаже мнение. Докато ти, негоднико, се носиш по течението като ладията на Птолемей Филопатор.

— Много сполучлива метафора. Как бих искал да видя тази знаменита ладия.

— Това е най-големият кораб за всички времена.

— По шейсет човека на гребло, казват.

— Глупости! — изсумтя Цезар. — С толкова много хора греблата ще действат по-скоро като балисти.

Младият Гай Октавий слушаше с широко отворени очи.

— Ти какво мислиш, млади Гай Октавий? — попита го Цезар.

— Страна, която може да построи такъв голям кораб и да го покрие целия със злато, трябва да е много богата.

— В това няма съмнение — съгласи се Цезар, преценявайки спокойно момчето.

Вече беше на четиринайсет. Бе претърпял някои изменения на пубертета, но от това красотата му не намаляваше. Придобиваше все по-царствен вид и носеше буйните си руси къдрици достатъчно дълги, за да покрият щръкналите му уши. Цезар, който бе доста чувствителен на тази тема, повече се тревожеше за известната... не точно женственост, а по-скоро липса на мъжественост у юношата. За своя изненада установи, че живо се интересува от бъдещето на това момче,

искаше да му даде съвет как да улесни кариерата си. Сега нямаше време, но някой път трябваше да говори с Гай Октавий насаме.

Последното му посещение в Рим бе у Сервилия, завари я сама в салона ѝ.

— Харесват ми тези две бели панделки в косата ти — рече той и се настани на един стол, след като двамата се целунаха като стари приятели.

— Надявах се да те видя малко по-скоро — сподели тя.

— Времето, Сервилия, е коварен враг. Ала очевидно не и за теб. Не изглеждаш остаряла нито с ден.

— Добре ме обслужват.

— Така научих. Луций Понтий Аквила.

Тя застина.

— Откъде разбра?

— Информаторите ми са навсякъде.

— Сигурно много труд са си дали, за да получат тези сведения!

— Предполагам, че ти липсва сега, след като отиде с Помпей.

— Винаги мога да му намеря заместници.

— Не се съмнявам. Чух, че и Брут отишъл на помощ на добрия Помпей.

Малката ѝ, изящна уста се разкриви.

— Не мога да го разбера. Помпей уби баща му.

— Това беше много отдавна. Може би чичо му Катон му е по-скъп от един отдавна мъртъв човек.

— Ти си виновен! Ако не беше развалил годежа му с Юлия, сега щеше да е в твоя лагер.

— Както двама от тримата ти зетьове: Лепид и Вация Изаурик. Ала с Гай Касий и Брут в другия лагер ти винаги ще си на печелившата страна, нали?

Тя вдигна рамене, този хладен тон на разговора никак не ѝ харесваше. Цезар нямаше намерение да възобнови връзката им; поведението му го издаваше. Сега, след почти десет години, тя пак желаше да попадне във властта му. Да, власт. Това винаги я беше привличало в него. След Цезар всички други мъже ѝ се струваха посредствени. Дори Понтий Аквила, една гнида. Невероятно стар и в

същото време млад като при първата им среща, това бе Цезар. С чело, прорязано от бръчки, свидетелства за сражения, лишения, преодолені препятствия. С яко, непроменено от годините тяло. Както и онази част от него, която без съмнение никога вече нямаше да види.

— Какво стана с онази глупава жена, която ми писа от Галия? — попита рязко тя.

Той затвори очи:

— Мъртва е.

— А синът ѝ?

— Изчезна.

— Май нямаш голям късмет с жените, а?

— След като имам толкова много в други, по-важни области на живота, Сервилия, това никак не ме изненадва. Фортуна е много ревнива любовница. Така я омилюстивявам.

— Един ден и тя ще те изостави.

— О, не. Никога.

— Имаш врагове. Могат да те убият.

— Ще умра, когато съм готов за това — отвърна Цезар и се изправи.

* * *

Докато Цезар завземаше Запада, Помпей Велики охолстваше в Епир, влажна, неплодородна и планинска област между Македония и Гърция. Не много удобно място за събиране и обучение на войска, както скоро забеляза Помпей. Той се беше установил в сравнително равния район около благоденстващия пристанищен град Дирахиум, убеден, че Цезар няма да му досажда за известно време. Цезар щеше да опита преди всичко да обезвреди испанската му войска. Това щеше да бъде титанична битка между ветерани от двете страни, но на Помпеева територия. Освен това Цезар нямаше да има на разположение всичките си девет легиона: трябваше да осигури охраната на Италия, Илирикум, Галия — и да намери достатъчно войска, за да отнеме зърнодобивните райони от законното правителство. Дори с войниците, които успя да убеди да се присъединят към войската му при Корфиниум, в най-добрия случай щеше да събере пет легиона срещу Афраний и Петрей.

Този оптимизъм за събитията на запад продължи няколко месеца и бе подсилен от ентузиазирания подкрепа, която срещна на изток — никой, от галатийския цар Дейотар и Ариобарзан в Кападокия до

гръцките съюзници в Азия, не можеше да си представи великият Помпей да загуби война. Какъв беше този Цезар? Как можеше да сравнява някакви дребни победи срещу онези мизерни гали със славните успехи на Помпей Велики, победител над Митридат и Тигран? Човек, който сваляше и въздигаше царе, покровител на всички. Обещанията за военни подкрепления се сипеха щедро, но придружени с малко, твърде малко пари.

Спокойното държане към Лентул Крус, който бе оставил хазната в ръцете на Цезар, струваше на Помпей Херкулесови усилия. Какво щеше да прави, ако не бяха двете хиляди таланта, събрани от Гай Касий в Кампания, Апулия и Калабрия? Само че те се топяха много бързо. В Дирахиум сеното струваше десет пъти повече от обичайната си стойност, да не говорим за житото, месото, боба, прасетата, кокошките...

Гай Касий тръгна из Епир, за да види какво може да се обере от големите храмове из провинцията, особено в свещената Додона. През това време Помпей събра „правителството“ си на съвещание.

— Някой съмнява ли се, че ще спечелим тази война? — попита рязко.

Последваха недоволно мърморене, приглушени протести срещу този тон. Накрая Лентул Крус се обади:

— Разбира се, че не!

— Добре! Защото, уважаеми сенатори, ще се наложи да сложите малко пари в бойната ни колесница.

Отново мърморене, този път на изненада, забележки за неуместността на тази метафора на такова заседание на сената. Накрая Марк Марцел се осмели да попита:

— Какво искаш да кажеш, Помпей?

— Искам да кажа, уважаеми сенатори, че ще се наложи да поискате от банкерите си в Рим всички пари, които могат да ви осигурят, и ако не стигнат, да започнете да продавате имоти и предприятия.

Последваха възгласи на ужас, приглушени реплики за неприемливостта на това искане. Накрая се обади тъстът на сина му, Луций Скрибоний Либон:

— Не мога да продам имотите си! Ще си загубя сенаторския статус!

— В момента, Либоне — изсъска Помпей, — сенаторският ти статус не струва пукната пара! Приемете го: всеки от вас трябва да бръкне с лепкавите си пръсти в алчното си гърло и да изплюе достатъчно пари, че да можем да финансираме кампанията!

Чуха се възгласи на негодувание, недоволство срещу този тон, този тон! Накрая Лентул Крус отново се обади:

— Глупости! Което е мое, е неприкосновено!

Помпей избухна.

— Ти — закрещя той — носиш цялата вина за недостига ни на пари, Крусе! Ти, нищожество, пиявица, цирей на задника на Юпитер! Ти се подмокри от страх и се изстреля от Рим като стрела на катапулта, като остави хазната претъпкана до пръсване! И когато ти наредих да се върнеш в Рим и да поправиш тази грешка — това осъдително пренебрегване на консулските ти задължения, — ти има наглостта да ми отговориш, че ще го направиш само ако настъпя към Пиценум, за да отблъсна Цезар, така че да не може да те изрита по дебелия, изнежен задник! *Ти* ли ще ми говориш, че това, което казвам, са глупости? *Ти* ли отказваш да дадеш своята лепта за финансирането на кампанията? Пикая на грозното ти лице, Лентуле! Пърдя пред изтънчените ти ноздри, Лентуле! И ако не внимаваш, Лентуле, ще те разпоря тук със собствения си меч!

Никой не посмя да мърмори, никой не посмя да негодува. Застинали, потресени от ругатни, които не бяха чували дори от младшите си командири по време на военната си служба, разтреперани от страх, със свити стомаси и сърца, сенаторите го гледаха зинали от удивление.

— Освен Лабиев никой от вас не е способен да се пребори дори с възглавницата на леглото си! Никой от вас няма ни най-малка представа как се води война! Затова — продължи задъхано Помпей — е крайно време да получите такава. Най-важното, което е нужно за една война, са парите. Спомняте ли си какво обичаше да казва Крас? Че един мъж няма право да се нарече богат, ако не може да си позволи да поддържа поне един легион. Когато загина, той остави състояние от седем хиляди таланта, и то след като зарови част от богатството си на място, където никога няма да го открием! *Пари!* Имаме нужда от пари! Аз вече започнах да продавам имотите си в Лукания и Пиценум и очаквам всеки присъстващ тук да стори същото! Да го наречем инвестиция за

щастливо бъдеще — пошегува се той доволен, че е поставил сенаторите там, където им е мястото: под обувката си. — Когато победим Цезар, ние хилядократно ще си възвърнем всичко, което сме вложили. Така че разтворете кесиите и — и изпразнете в общата ни военна каса. Ясно ли е?

Чуха се реплики, че само да са знаели по-рано... Накрая Лентул Спинтер се обади:

— Гней Помпей е прав, уважаеми сенатори. Когато завземем Рим, ние ще си възвърнем вложеното хилядократно.

— Радвам се, че постигнахме съгласие по това — отбеляза поспокойно Помпей. — Време е да разпределя задачите. Метел Сципион вече тръгна за Сирия, където ще се заеме със събирането на средства и войска. След като се върне с онова, което е успял да събере от гръцките храмове в Епир, Гай Касий ще го последва и ще осигури флота. Гней, сине, ти ще отидеш в Египет начело на друга флота и ще се заемеш с осигуряването на жито. Авъл Павтий в Битиния има нужда от малко пришпорване, това ще е твоя задача, Пизоне Фруги. Лентул Крус, ти ще заминеш за провинция Азия и ще събереш пари, войски и флота. Можеш да вземеш Лелий Валерий Триарий да ти помогнат с корабите. Марк Октавий, вземи кораби от Гърция. Либоне, събери флота от Либурния; те имат хубави малки галери. Искам бързи кораби, покрити и достатъчно големи, за да превозват артилерия — предпочитам триреми, биреми, ако не са много лоши, квадrireми и квинквереми, ако са малки и маневрени.

— Кой какво ще командва? — поинтересува се Лентул Спинтер.

— Това ще реша по-късно. Първо съберете стадата, после се грижете за пастира. — Помпей кимна. — Свободни сте.

Тит Лабиен остана.

— Много добре — отбеляза той.

— Пфу! — изсумтя презрително Помпей. — По-безполезни нехранимайковци не съм виждал! Как е могъл Лентул Спинтер да си въобрази, че може да поведе войска към Египет, докато управляваше Киликия?

— Сред тях няма такива като Требоний, Фабий, Децим Брут, това е сигурно. — Лабиен се покашля. — Трябва да се преместим от Дирахиум, преди зимата да направи Кандавия непроходима, Велики. Да се установим някъде в равнината около Тесалоника.

— Съгласен съм. Март преваля. Ще изчакам април, за да се уверя, че Цезар ще тръгне на запад. И после — към някоя по-слънчева област; дотегна ми от тези дъждове. — Помпей го погледна мрачно. — Освен това, ако изчакам, може да се появят по-способни мъже.

Лабиен се озъби:

— Предполагам имаш предвид Цицерон, Катон и Фавоний.

Помпей затвори очи и потрепери.

— О, Лабиен, моли се на всички богове да не са те! Нека Цицерон си стои в Италия, нека Катон и Фавоний дремят в Сицилия. Или в Африка. Или при хиперборейците. Само да не са тук!

* * *

Молбата му не беше чута. В средата на април Катон и Фавоний заедно с Луций Постумий пристигнаха в Дирахиум, за да донесат вестта за прогонването си от Сицилия от Курион.

— Защо не отидохте в Африка? — попита Помпей.

— Стори ни се по-добре да се присъединим към теб — отвърна Катон.

— Поласкан съм — измърмори Великият с пълното съзнание, че сарказмът му ще остане незабелязан.

Все пак след два дни се появи един малко по-полезен човек — Марк Калпурний Бибул, който се беше задържал в Ефес на връщане от Сирия, за да види как ще се развият събитията. Не че проявяваше повече разбиране от Катон или мърмореше по-малко, просто решителното му противопоставяне на Цезар бе съчетано с желание да помогне, не просто да критикува безсмислено.

— Толкова се радвам да те видя! — посрещна го Помпей. — Тук освен мен и Лабиен никой няма ни най-малка представа как да действаме в тази война.

— Да, това е очевидно — хладно отбеляза Бибул. — Включително и уважаваният ми тъст, Катон. С меч в ръка се оправя добре, ала като водач никакъв го няма. — Той изслуша разказа на Помпей за приготовленията и кимна одобрително. — Идеята ти да се отървеш от Лентул Крус е чудесна. Ала каква е стратегията ти?

— Ще обуча войниците си да мислят като такива. Ще прекараме зимата, пролетта и вероятно началото на лятото край Тесалоника. Той е по-близо до Мала Азия, по-бързо можем да се присъединим към събраните там легиони. Цезар няма да тръгне срещу нас, докато не опита да се справи с испанската ми войска. След като претърпи поражение там, ще прегрупира силите си и ще тръгне насам. Налага се, иначе ще трябва да се предаде, а той няма да го стори, докато има дори един човек на негова страна. Много е важно да постигнем контрол над моретата. Ахенобарб тръгна към Масилия, която, както научих, зачита нашето правителство. Това ще забави Цезар и ще го принуди да раздели силите си. Искам да почувства стария, до болка познат проблем за Рим — недостига на хляб в Италия. Трябва да овладеем моретата между Африка, Сардиния, Сицилия и Италианското крайбрежие. Също така трябва да направим невъзможно прехвърлянето му през Адриатика, независимо кога реши да тръгне на изток.

— А, да — промърмори Бибул, — да го обградим отвсякъде и да накараме Рим да гладува. Прекрасно, прекрасно!

— Мисля да те назнача за главен адмирал на флотата ми.

Това изненада приятно Бибул. Той потупа ръката на Помпей с необичайно приятелски жест.

— Скъпи ми Помпей, това доверие няма да остане неоправдано. Давам ти дума, че ще си върша съвестно работата. Корабите са непозната материя за мен, но ще я овладея. Усилено ще се захвана с учение.

— Да, не се съмнявам, Бибуле — съгласи се Помпей и започна да си мисли, че решението му е правилно.

Катон обаче не беше сигурен в това.

— Уважението към зет ми е много хубаво нещо — рече той надут, — ала той не разбира абсолютно нищо от лодки.

— Кораби — поправи го Помпей.

— Неща, дето плават по водата и имат гребла. Той по характер е като Фабиите, не като Мариите. Пречи, отлага, шикалкави, но никога не предприема действия. Имаш нужда от по-енергичен човек за главен адмирал.

— Като теб ли? — попита презрително Помпей. Катон отстъпи ужасен:

— Не! Не! Всъщност мислех за Фавоний и Постумий.

— Прав си, ала те не са били консули, а главният адмирал трябва да е бивш консул.

— Да, така е според конституционните норми.

— Може би ще предпочетеш да назнача Лентул Спинтер, някой от Марцелите или да повикам Ахенобарб?

— Не! Не! — Катон въздъхна. — Е, да бъде Бибул тогава. Ще се опитам да го направя по-агресивен. И трябва да говоря с Лентул Спинтер и двамата Марцели. И с Лабиен. О, богове, какъв мръсен човек!

— Имам по-добра идея — спря го Помпей и си пое дълбоко въздух.

— Каква?

— Да заминеш за провинция Азия и да се заемеш със събирането на флота; ще накарам сената да ти даде пропреторски империум. Предполагам, че Лентул Крус, Лелий и Триарий имат достатъчно работа на север. Ти се съсредоточи върху Родос, Ликия и Памфилия.

— Ама... така няма да съм в центъра на събитията, Помпей. Аз трябва да съм в центъра на събитията! Всички са толкова неориентирани! Имаш нужда от мен, за да ги напътствам.

— Да, но проблемът е, че ти си толкова известен в райони като Родос, Катоне, че никой, освен теб, мъдрия, неподкупен и много уважаван Катон, не може да убеди жителите им да ни подкрепят. — Помпей потупа събеседника си по ръката. — Знаеш ли какво? Остави Фавоний при мен. Дай му нареждания. Инструктирай го да прави това, което ти би сторил.

— Това може и да помогне — усмихна се Катон.

— Гарантирам! Тръгвай, човече! Колкото по-скоро, толкова по-добре.

— Прекрасно е, че се отърва от Катон — похвали го по-късно Лабиен. — Само че този негодяй Фавоний още ни виси на врата.

— Папагалът не е като господаря. Ще го насъскам срещу ония, от които искам да се избавя, и ония, които ненавиждам.

* * *

Когато вестта за обсадата на Масилия от Цезар и за увереността на Ахенобарб, че ще го спре там, дойде, Помпей реши да вдигне лагера и да тръгне на изток. Зимата беше настъпила, но разузнавачите му го увериха, че пътищата през Кандавия все още са проходими.

В този момент Марк Юний Брут пристигна от Киликия.

Защо това добродушно, тъжно, лишено от всякаква войнственост лице накара Помпей да прегърне Брут и да заплаче, сврял глава в дългите му черни къдрици, самият той не можа да си обясни. От самото начало на тази неизбежна гражданска война той се сблъскваше само с кавги, поучения, обвинения, неподчинение, съмнения. И изведнъж се появява Брут — една неагресивна и спокойна душа. Брут нямаше да мърмори, нямаше да недоволства, нямаше да опитва да му наложи мнението си.

— С нас ли е Киликия? — попита Помпей, след като се успокои, наля разрежено вино за двамата и настани Брут в най-удобното кресло.

— Страхувам се, че не — отвърна мрачно той. — Публий Сестий твърди, че няма да подкрепи открито Цезар, но и няма да направи нищо, за да го предизвика. Няма да получиш помощ от Тарзус.

— О, Юпитере! — възкликна Помпей и стисна юмруци. — Имам нужда от киликийския легион!

— Ще го имаш, Помпей. Когато научих, че си напуснал Италия, бях в Кападокия — цар Ариобарзан беше разсрочил прекалено плащанията си. Не върнах легиона в Тарзус, а го изпратих през Галатия и Витиния до Хелеспонт. Ще дойде в зимния ти лагер.

— Бруте, ти си велик! — Нивото на виното в чашата на Помпей спадна чувствително; той премлясна и се облегна доволно назад. — Което ме навежда на една съвсем различна тема. Ти си най-богатият мъж в Рим, а аз нямам достатъчно средства за тази война. Продавам имотите си в Италия, същото правят и другите. О, не очаквам да стигнеш чак до продаване на дома си в Рим или на *всичките* си имоти в Италия, но имам нужда от четири хиляди таланта на заем. Щом спечелим войната, ще ги изкарам през носа на Рим и Италия. Няма да загубиш.

Очите на Брут, толкова искрени и добронамерени, се разшириха, наляха се със сълзи.

— Помпей, не смея!

— Не смееш ли?

— Наистина не смея! Майка ми! Ще ме убие!

Помпей зина от удивление.

— Бруте, ти си на трийсет и четири! Богатството ти принадлежи на теб, не на Сервилия!

— Иди ѝ го кажи *ти* — проплака той и потрепери.

— Ама... ама... Бруте, много е лесно! *Просто го направи!*

— Не мога, Помпей. Тя ще ме убие.

И така Брут остана непоколебим. Целият облян в сълзи, той изскочи от уютния дом на Помпей и едва не се сблъска с Лабиен.

— Какво му има?

Помпей още седеше с отворена уста.

— Не мога да повярвам! Не мога да повярвам, Лабиен, този безгръбначен лигав червей току-що отказа да ни заеме дори една сестерция! Той е най-богатият човек в Италия! Ама не, не смеел да отвори кесията си! Майка му щяла да го убие!

Смехът на Лабиен отекна в стаята.

— О, страхотен ход, Бруте! — промълви той през смях и сълзи. — Велики, ти току-що бе разбит от един истински специалист. Какво съвършено оправдание! Нищо на света не може да раздели Брут от парите му.

* * *

В началото на юни Помпей остави войската си на лагер около Верея, на шейсетина километра от Тесалоника, столицата на Македония, и се настани в големия дворец на този велик и силно укрепен град заедно с целия си антураж от сенатори.

Нещата вървяха по-добре. Освен петте легиона, които беше докарал от Брундизиум, сега той разполагаше с един легион римски ветерани от Крит, киликийския легион (с много намален личен състав) и два легиона, които наказаният Лентул Крус бе успял да събере в Азия. Войски пристигаха вече и от други провинции: пехота и няколко хиляди конници от галатийския цар Дейотар; един легион пехота и хиляда конници от затъналия в дългове Ариобарзан от Кападокия (който дължеше на Помпей повече, отколкото на Брут); дребните княжества Комагена, Софена, Осрена и Гордиена изпратиха лековъоръжени

войски; Авъл Плавтий, управителят на Витиния и Понт, бе намерил няколко хиляди доброволци; други тетрархии и конфедерации също осигуриха войници. Помпей дори се видя с достатъчно пари, за да изхрани тази войска, наброяваща трийсет и осем хиляди римски пехотинци, петнайсет хиляди други пешаци, три хиляди стрелци с лък, хиляда с бойни прашки и седем хиляди конници. Метел Сципион му писа, че имал два пълни легиона с изненадващо добри бойци, готови да потеглят към Македония, макар че се налагаше да минат по суша поради недостига на плавателни съдове.

Сетне, през квинктил, дойде една изключително приятна изненада. Адмиралите на Бибул, Марк Октавий и Скрибоний Либон, бяха пленили петнайсет Цезарови кохорти на остров Курикта — заедно с Гай Антоний, техният командир. Тъй като всички войници бяха готови да се закълнат във вярност на Помпей, войската му стана още по-голяма. Тази морска битка, при която Октавий и Либон бяха унищожили напълно четирийсетте кораба на Долабела, бе една от многото победи на бързо растящата Помпеева флота. А и Бибул се оказа превъзходен главнокомандващ, учеше усилено и развиваше бързо таланта си.

Бибул раздели флотата си на пет големи флотилии и до септември само една от тях не беше налице. Една от тях, командвана от Лелий и Валерий Триарий, се състоеше от много добри азиатски кораби; Гай Касий се върна от Сирия начело на седемдесет плавателни съда; Марк Октавий и Либон имаха петдесет съда от Гърция и Либурия; а Гай Марцел Големия и Гай Копоний поеа двайсет прекрасни триреми, подарени от Родос на влудяващо настоятелния Катон, който бе отказал да си тръгне без тях. „Готови сме на *всичко*, за да се отървем от Катон!“ — възкликнаха родоските управници.

Петата флотилия трябваше да се състои от онези кораби, които младият Гней Помпей успее да получи от Египет.

* * *

Надъхан, младият Гней Помпей потегли за Александрия, решен да оправдае доверието на баща си. Тази година навършваше двайсет и девет и ако не беше агресията на Цезар, на следващата щеше да влезе в

сената като квестор. Всъщност това не го притесняваше. Гней Помпей не се съмняваше в способността на баща си да смачка тази долна Юлиева хлебарка.

За жалост по време на Помпеевите кампании на изток той не беше достатъчно голям, за да служи. Бе отишъл като кадет в Испания във влудяващо мирно време. Разбира се, беше обиколил Гърция и провинция Азия към края на военната си служба, но никога не бе имал възможността да види Сирия или Египет. Мразеше Метел Сципион колкото мащехата си Корнелия Метела, затова реши да мине за Египет покрай африканското крайбрежие, вместо да се отбива в Сирия. Невъобразимо надути личности, такова бе мнението на младия Гней Помпей за Метел Сципион и дъщеря му. За щастие малкият му брат Секст, роден тринайсет години след него, се разбираше изключително добре с мащехата си, макар че, както и трите деца на Помпей Велики, той беше плакал горчиво за Юлия. Тя бе направила всички в семейството толкова щастливи. Докато, подозираше Гней Помпей, Корнелия Метела дори не можеше да задоволи отдаващия такова значение на общественото си положение негов баща.

Защо си мислеше тези неща, докато, облегнал се на парапета на палубата, наблюдаваше мрачната пустиня на Катабатмос, той нямаше никаква представа. Младата му жена Скрибония му липсваше; сънуваше я ден и нощ. О, тази отвратителна Клодила! Още едно доказателство за неувереността на баща му в собствените си способности, за стремежа му да осигурява само най-високопоставени съпруги и съпрузи за себе си и за децата си. Безинтересно, свито момиче, прекалено младо за женене, толкова безнадеждно лишено от онези качества, които Гней Помпей най-много ценеше. И каква дандания само бе предизвикал, когато спря погледа си върху Либоновата щерка и обяви, че ще се разведе с Клодила, за да вземе, тази изящна латинска птичка с цветна перушина и закръглени форми, за която копнееха тялото и душата му! Помпей използва цялото си красноречие. Напразно. Синът му държеше на решението си с истински Помпеев инат и постигна своето. В резултат на това Апий Клавдий Цензорът трябваше да получи уютната службица на управител в Гърция от името на правителството в изгнание. Там, така гласяха слуховете, той се отдал на нови странности: започнал да се занимава с

геометрия на колоните и бълнувал за силови полета, невидими ръце и подобни глупости.

Александрия се отвори пред Гней Помпей като Афродита за света. По-многобройна от Антиохия и Рим, с трите си милиона жители тя бе най-големият дар на Александър Велики за поколенията. Империята му бе просъществувала само в рамките на едно поколение, но Александрия щеше да остане навеки. Беше построена на толкова равно място, че най-високото ѝ възвишение, с невероятната градина на Панеума, издигнато от човешка ръка на двеста стъпки височина, се стори на Гней Помпей като творение на боговете, не на някакви непохватни, смъртни същества. Наполовина с бели, наполовина с разноцветни постройки, засенчени от нарочно посадени дървета, подредени правилно според стройната или пък кръглата форма на короната си, Александрия бе великолепна.

И фарът, огромното светило на остров Фарос! Несравнимо по висок от всяка друга постройка, която Гней Помпей бе виждал, триетажна шестоъгълна призма, облицована с блестящ бял мрамор, фарът бе едно от чудесата на света. Морето наоколо беше с цвета на аквамарин, с пясъчно дъно и кристална прозрачност, защото големите клоаки, прокарани под града, се изливаха на запад, откъдето теченията отнасяха съдържанието им надалеч. Какъв въздух! Омайващ, галещ. Там пък беше Хептастадиона, мостът, свързващ остров Фарос с континента, проточващо се на два километра бяло величие! С два свода по средата, всеки от тях беше достатъчен за преминаването на най-големия кораб между Евностус и главното пристанище.

Право пред него се издигаше огромен дворецов комплекс, долепен в далечния си край до издигаща се от морето скала, изпълнявала в миналото ролята на цитадела, а сега обградена от подобен на мидена черупка амфитеатър. Това, даде си сметка Гней Помпей, бе *същинският* дворец. Единствен в света. Толкова огромен, че правеше Пергам да изглежда като колибка. На пръв поглед стотиците му колони изглеждаха дорийски, ала бяха много по-дебели, високи и пищно изрисувани и въпреки това увенчани с обичайните фронтони и метопи, с цялата важност на една гръцка сграда. С тази разлика, че гърците строяха на ниско. Също като римляните, александрийците бяха издигнали двореца си върху триста стъпки високо каменно плато. О, и палмите! Някои

бяха стройни, други — ниски и грубовати, трети — с разперени като пера листа.

Замаян от това величие, Гней Помпей изчака корабът му да бъде завързан за царския кей и другите му плавателни съдове да пристигнат, сложи си тогата с пурпурна ивица, символизираща пропреторския му империум, и тръгна след шестте си облечени в алено ликтори с брадви във фасциите към двореца на египетската царица Клеопатра.

* * *

Възкачила се на трона на седемнайсет, тя вече приближаваше двайсетата си година.

Двете години на царуването ѝ бяха пълни с триумфи и опасности: първо величественото ѝ плаване по Нил в позлатена ладия със златовезани платна, когато местните египтяни се хвърляха по очи пред нея и деветгодишният ѝ брат и съпруг, застанал до нея (но една стъпка по-назад); в Хермонтис — откриването на свещения бик Бухис по растящите по особен начин косми на иначе безупречната му козина, ладията ѝ сред море от покрити с цветя салове, а тя — окичена с всички атрибути на фараон, ала само с високата корона на Горен Египет; пътуването покрай разрушената Тива до първия праг на Нил и Слонския остров, за да присъства на първия ден, в който се покачваха водите на великата река. Тогава нивото, измерено на първия нилометър, можеше да предрече степента на наводнението.

Всяка година в началото на лятото Нил се покачваше по неизвестни причини, излизаше от коритото си и наслагваше дебел слой черна, плодородна тиня върху полята на това странно царство, хиляда и сто километра дълго, но само шест на широчина с изключение около страничния ръкав на реката Таше, до Меридовото езеро и Делтата. Имаше три типа наводнения: наводнение на излишъка, наводнение на доволството и наводнение на смъртта. Нивото се мереше на нилометрите — серия разграфени кладенци, изкопани край брега на великата река. За преминаването на наводнението от първия праг до делтата бяха нужни месеци, точно затова първият нилометър, при Слонския остров, бе толкова важен: по него можеше да се определи какво ниво на водите трябва да се очаква в цялото царство. До есента

Нил се връщаше отново в коритото си и оставяше бреговете добре напоени и обогатени.

През онази първа година на царуването на Клеопатра нивото на първия нилометър предричаше наводнение на доволството, добро предзнаменование за един нов монарх. Всяко ниво над трийсет и три римски стъпки означаваше наводнение на излишъка, водещо до катастрофално заливане на всичко около реката. Нивата между седемнайсет и трийсет и две стъпки предвещаваха наводнение на доволството, най-доброто — идеалното равнище бе двајсет и седем стъпки. Под седемнайсет стъпки идваше наводнението на смъртта, Нил не се вдигаше достатъчно, за да излезе от руслото си и гладът беше неизбежен.

Онази първа година Египет (истинският, не този около Делтата) сякаш се възроди под властта на новата царица, която бе в същото време и фараон — бог на земята, какъвто баща ѝ Птолемей Авлет никога не е бил. Изключително могъщата гилдия на жреците, които бяха египтяни по произход, контролираше до голяма степен съдбата на управниците на Египет, Птолемеите — потомци на един от пълководците на Александър Велики, първия Птолемей. Царят или царицата можеха да бъдат провъзгласявани за фараони само след изпълнението на истинските религиозни условия и с одобрението на жреците. Защото титлите цар и царица бяха македонски по произход, а фараон — изконна египетска титла от незапомнени времена. Титлата фараон не беше само ключ към религиозното признаване — то бе разковниче за несметните съкровища в подземните хранилища на Мемфис, пазени от жреци, напълно изолирани от Александрия, седалището на живеещите по македонски маниер царе.

Седмата Клеопатра обаче принадлежеше на жреците. Бе прекарала три години от детството си в Мемфис, говореше както официален, така и народен египетски и се беше възкачила на престола като фараон. Това означаваше, че притежава пълна, божествена власт от единия до другия край на Египет... а също така, че има достъп, когато пожелае, до мемфиските богатства. Тази ѝ титла не допринасяше с нищо за авторитета ѝ в неегипетската Александрия. А и икономиката на Египет и столицата не зависеха от съкровищата в Мемфис; официалният доход на монарха бе шест хиляди таланта на година,

личният му — още толкова. В Египет нямаше частна собственост, всичко беше на царя или на жреците.

И така, успехите на Клеопатра през първите две години от царуването ѝ бяха свързани повече с Египет, отколкото с Александрия, изолирана встрани от плодородния Нил, в най-западния край на Делтата. Бяха свързани също така с един тайнствен край в източната част на Делтата, земята на Ониас, напълно самостоятелна и нямаща никаква религиозна връзка нито с Македония, нито с останалата част на Египет. Земята около Ониас бе убежище на юдеите, избягали от елинизирания Юдея, след като бяха отказали да приемат един разколен върховен жрец, и все още пазеха еврейската си самоличност. Те даваха на Египет голяма част от войската му и контролираха Пелузиум, другото важно пристанище на държавата на бреговете на „Нашето“ море. И Клеопатра, която говореше перфектно както еврейски, така и арамейски, беше любимка на народа на Ониас.

Първата опасност, с която се беше справила добре, бе убийството на двамата сина на Бибул. Ала настоящата бе доста по-сериозна. Когато дойде време за второто наводнение на царуването ѝ, нилометрите предвещаха наводнение на смъртта. Нил не излезе от руслото си, тинестите му води не се разляха върху нивята и насажденията не изкараха зелените си листа над сухата земя. Защото слънцето печеше безмилостно всеки божи ден от годината над царството на египтяните — животворната вода бе дар на Нил, а не от небето, и фараонът беше божественото олицетворение на великата река.

* * *

Когато Гней Помпей акостира на царския пристан в Александрия, градът беше заплашен от размирици. Нужни бяха две или три поредни гладни години, за да лишат жителите около реката от всички източници на храна, ала в Александрия нещата не стояха така. Тя не даваше почти нищо, освен чиновници, търговци и слуги. Александрия бе най-важният търговски посредник, не произвеждаше никаква продукция, но даваше повечето пари в държавата. Там се изработваха невероятно красиви предмети, като знаменитите разноцветни стъklarски изделия; оттам излизаха най-великите учени; тя бе просветният център на света.

Обаче не беше способна да се изхранва сама. Това се очакваше от Египет около Нил.

Народът се разделяше на няколко групи: македонската аристокрация, ревностно пазеща позициите си в държавната администрация; търговци и предприемачи със смесени египетски и македонски корени; значителна еврейска колония в западната част на града, състояща се главно от занаятчии, работници и учени; гърци, заемащи нисшите длъжности в администрацията — писари и дребни чиновници, скулптори и зидари, учители и възпитатели... и гребци както във военната, така и в търговската флота; и дори неколцина римски конници. Официалният език беше гръцки, гражданството не беше египетско, а александрийско. Само около триста хиляди македонски благородници притежаваха пълни граждански права, което водеше до недоволство и неприязън у другите прослойки на обществото. Освен при римляните, които гледаха с презрение на тази досадна неуредица. Да бъдеш римлянин, беше по-престижно от притежаването на каквото и да било друго гражданство, включително александрийско.

За зърно недостиг все още нямаше — царицата купуваше от Кипър, Сирия, Юдея. Причината за обезпокоителното недоволство сред народа бе вдигането на цените. За жалост александрийците, като се изключат миролюбивите и затворени евреи, бяха агресивни хора, изключително независими и непризнаващи никакъв авторитет, дори на фараона. Неведнъж бяха вдигали бунтове, за да свалят един Птолемей от трона и да го заменят с друг, и винаги бяха готови да го направят отново, ако жизненият им стандарт спадне или животът поскъпне.

С пълното съзнание за това царица Клеопатра се приготви да приеме Гней Помпей.

Всичко се усложняваше и от това, че брат ѝ и в същото време неин съпруг вече бе на дванайсет и не можеше повече да бъде пренебрегван като малко дете. Все още ненавлязъл в пубертета, макар че промените на съзряването вече се забелязваха, тринайсетият Птолемей ставаше все по-труден за контролиране. А това се дължеше най-вече на силното влияние на двама мъже: възпитателят му Теодот и главният шамбелан Потин.

Когато царицата влезе в залата за аудиенции, те вече чакаха, което говореше за самоувереност и авторитет, които тя с финото си тяло не

излъчваше. Невръстният цар седеше на трона си, по-малък и една стъпка по-ниско разположен от огромния престол от абанос и злато на Клеопатра. Докато не докаже мъжествеността си, като накара съпругата си и негова сестра да забременее, той нямаше да бъде възкачен по-високо. Облечен с пурпурна туника и наметнат с плаща на македонски цар, той бе красиво дете, рус, по-скоро напомнящ трак, отколкото грък. Майка му бе полусестра на баща му, а нейната майка — принцеса от арабската Набатейя. За разлика от Клеопатра обаче семитската кръв не се проявяваше у тринайсетия Птолемей. Майка ѝ бе дъщеря на свирепия цар Митридат от Понт, висока, едра жена с тъмноруса коса и жълто-кафяви очи, характерни за Митридатите. Следователно тринайсетият Птолемей носеше повече семитска кръв от сестра си, макар че тя приличаше на семитка повече от него.

Тирийската пурпурна възглавница с вплетени златни нишки и перли помагаше на царицата на Александрия и Египет да достигне с краката си някаква твърда опора, иначе не успяваше да стъпи на тъмнорозовия мраморен подиум под огромния си трон.

— Повикахте ли Гней Помпей? — попита тя.

— Да, господарке — отвърна Потин.

Тя не можеше да определи кого от двамата ненавижда повече: Потин или Теодот. Главният шамбелан имаше по-достолепен вид и представляваше живо доказателство, че не е задължително евнусите да са ниски, дебели и женствени. Тестисите му бяха отстранени на четиринайсетгодишна възраст, малко късно може би и по нареждане на баща му, македонски аристократ с огромни амбиции за детето си. Главен шамбелан беше най-високата длъжност в двора и можеше да се заема само от евнух, странен резултат от кръстосването на гръцка и египетска култура. Даваше се само на човек с чист македонски произход, защото така повеляваха египетските традиции. Коварен и жесток, Потин бе изключително опасен човек. Имаше сивкаворуса къдрава коса, тесни сиви очи, изящни черти. Той, разбира се, кроеше планове за свалянето ѝ от престола и възкачването на полусестра ѝ Арсиное, истинска сестра на тринайсетия Птолемей.

Теодот беше женствен, въпреки непокътнатите си тестиси. Хилав, блед и с измамно тревожно изражение. Нито добър учен, нито способен учител, той бе интимен приятел на баща ѝ Авлет и дължеше службата си на тази щастлива случайност. Това, което учеше тринайсетият

Птолемей, нямаше нищо общо с историята, с географията, с реториката и математиката. Харесваше момчета и едно от най-унизителните неща в живота на Клеопатра бе знанието, че Теодот е въвел брат ѝ в сексуалния живот много преди да навърши възрастта, на която можеше да консумира брака си.

„Трябва да се отърва от този Теодот — мислеше си тя. — Ако доживея такава възможност. Той също иска да ме смени с Арсиное. Двамата с Потин знаят, че не могат да ми влияят. Какви глупци! Не разбират ли, че Арсиное е също толкова неподатлива на влияние? Да, войната за надмощие над Египет започна. Кой ще успее пръв да убие другия — те мен, или аз тях? Едно обаче се заричам. Щом дойде денят, когато Потин и Теодот ще се простят с живота си, брат ми също ще умре. Малка усойница!“

* * *

Освен залата за аудиенции в палата имаше отделна тронна зала. Палатът представляваше комплекс от сгради, където имаше помещения, дори дворци в двореца, с най-разнообразни предназначения. Тронната зала би накарала Дори Крас да занемее; залата за аудиенции беше предостатъчна за Гней Помпей. Както външната, така и вътрешната архитектура на комплекса бе гръцка, но египетското влияние също личеше, тъй като голяма част от украсата беше поверена на мемфиски художници — жреци. Залата за аудиенции бе отчасти позлатена, отчасти покрита със стенописи, съвсем непознати за римския посланик. Образи на хора, животни, палми, лотоси. Без статуи, без мебели, освен двата трона на подиума.

От двете страни на платформата стояха по един огромен мъж, за каквито Гней Помпей само бе слушал, че съществуват. Беше виждал само веднъж толкова едро човешко същество — една жена на някакъв панаир в детството си, ала тя бе доста по-красива от тия двама колоси. Те носеха златни сандали, полички от леопардови кожи, пристегнати със златни, украсени със скъпоценни камъни колани, и златни огърлици, от които проблейваха драгоценности. Всеки махаше с по едно голямо, пухкаво ветрило от разноцветни пера с дълга златна дръжка. Ала това бе нищо в сравнение с красотата на кожата им —

съвършено *черна*. Не мургава, а черна! Като черно грозде, помисли си Гней Помпей, макар и покрита с нежен черен мъх. Тирийски чернокожи! Бе виждал лица като техните на малки статуетки — когато някой гръцки или италиански скулптор имаше късмет да зърне някой като тях, той моментално запечатваше образа му в камъка. Хортензий бе притежавал статуетка на момче, Лукул — мъжки бронзов бюст. Ала това бяха само бледи подобия. Тези хора имаха високи скули, гърбави носове, много сочни, но изящно изваяни устни, черни очи със странен разсеян поглед. Косата им беше късо подстригана с толкова дребни къдри като козината на новородено агне от онази бактрийска порода, чиято кожа партските царе толкова ценяха, че само те имаха право да носят.

— Гней Помпей Велики! — възкликна Потин и се втурна напред. Беше облечен с пурпурна туника и носеше наметало със златна верига, атрибут на високия му пост. — Добре дошъл, добре дошъл!

— Аз не съм Великия! — тросна се раздразнено Гней Помпей. — Аз съм само Гней Помпей! Ти кой си, престолонаследникът?

Жената, седнала на по-големия и по-високо поставен трон, заговори с уверен, мелодичен глас:

— Това е Потин, нашият главен шамбелан. Ние сме Клеопатра, царица на Александрия и Египет. От името на Александрия и Египет те приветстваме с добре дошъл. Колкото до теб, Потине, ако искаш да останеш, отдръпни се назад и не се обаждай, докато не ти дадем думата.

„Охо! — помисли си Гней Помпей. — Тя май не го харесва. А и на него явно никак не му е приятно да получава заповеди.“

— За мен е чест, велика царице — отвърна той, застанал с по три ликтора от двете си страни. — А това, предполагам, е цар Птолемей.

— Да — отговори кратко царицата.

Тя не тежеше повече от мокра кърпа за баня, прецени Гней Помпей, и надали имаше пет римски стъпки височина; момиче с нежни малки ръце и тънка шия. Деликатна кожа, леко мургава, но достатъчно светла, та вените ѝ да прозират през нея. Косата ѝ беше светлокестенява и сплетена в необичайна прическа, разделена на няколко кичура с дебелина по два пръста, събрани на тила ѝ; напомняше му на пъпеш. Над челото си носеше диадемата, символизираща царствеността ѝ, и бе облечена скромно, в гръцки стил, макар че робата ѝ бе от най-финия

тирийски пурпурен плат. По тялото ѝ нямаше никакви скъпоценности, освен сандалите, с вид, сякаш изобщо не са предназначени за ходене, толкова неудобно изглеждаха с цялото това злато.

Светлината, проникваща през отворите в стената, бе достатъчна, за да забележи, че лицето ѝ е невероятно грозно — само младостта му придаваше малко по-поносим вид. Имаше големи очи, вероятно зеленикавожълтеникави или светлокафяви. Устните ѝ бяха сочни, но презрително стиснати. И нос, който можеше да съперничи на този на Катон, огромен и гърбав като на евреин. Трудно се забелязваха някакви македонски черти в тази жена — бе типичен източен образ.

— И за нас е голяма чест да те посрещнем, Гней Помпей — продължи тя напевно, на перфектен атински гръцки. — Съжаляваме, че не можем да говорим латински, но никога не сме имали възможност да го научим. Какво можем да сторим за вас?

— Предполагам, че дори в този далечен край на Нашето море, велика царице, вие сте чули, че Рим е в гражданска война. Моят баща, *който* носи прозвището Велик, бе принуден да избяга от Италия заедно със законното римско правителство. В момента са в Тесалоника и се готвят за ответен удар срещу предателя Гай Юлий Цезар.

— Знаем това, Гней Помпей. Нашите най-искрени съчувствия.

— Благодаря — отвърна Гней Помпей с присъщата и за баща му липса на такт, — ала това не е достатъчно. Дошъл съм за материална подкрепа, не за съболезнования.

— Логично. Пътят до Александрия е твърде дълъг, за да идваш за едните съчувствия. Ние дочухме, че си дошъл да молиш за... ъ... материална подкрепа. Каква по-точно?

— Имам нужда от флота, състояща се най-малко от десет превъзходни кораба, шейсет добри плавателни съда, достатъчно моряци и гребци, за да ги управляват, и пълни трюмове с жито и други хранителни продукти.

Невръстният цар се размърда на трона си, обърна глава, също окичена с диадема, и погледна главния шамбелан и слабия, женствен мъж до него. Сестра му, а също така и негова съпруга (какво безобразно кръвосмешение се извършваше в тези източни монархии!), веднага реагира, както би реагирала и всяка римлянка в подобна ситуация. Удари го през кокалчетата със скиптъра си от злато и слонова кост

толкова силно, че момчето извика от болка. Отново обърна красивото си, нацупено лице напред и примигна, за да отпъди сълзите.

— За нас тази молба за материална помощ е голяма чест, Помпей. Ще имаш всички кораби, от които се нуждаеш. На пристана в Циботус чакат десет превъзходни квинквереми, предназначени за превозването на много артилерия, снабдени с най-добрите дъбови тарани и изключително маневрени. Екипажите им са отлично обучени. Ще ти отпуснем и шейсет големи, стабилни товарни кораба от нашата лична флота. Всички плавателни съдове на Египет са наша собственост, както военните, така и търговските, макар че нямаме власт над всички търговски кораби в Александрия.

Царицата замълча за миг; изглеждаше изключително сериозна и изключително грозна.

— Не можем обаче да ти отпуснем нито жито, нито други хранителни продукти, Гней Помпей. Египет гладува. Нивото на реката предвещава лоша реколта; нищо не расте. Нямаме достатъчно храна да изхраним собствения си народ, особено жителите на Александрия.

Гней Помпей, който приличаше много на баща си, с изключение на това, че късата му коса бе по-тъмноруса, поклати глава и повиши глас:

— Това не стига! Искам зърно и храна! Няма да приема отрицателен отговор!

— Ние нямаме зърно, Гней Помпей. Нямаме храна. Нямаме възможност да ви обслужим, както вече обясних.

— Всъщност — заяви спокойно той, — нямате никакъв избор. Съжалявам, ако народът ви гладува, но това не е мой проблем. Квинт Цецилий Метел Пий Сципион Назика, управителят, все още е в Сирия и има предостатъчно римска войска, за да нахлуе на юг и да смачка Египет като гнида. Ти си достатъчно голяма, за да си спомниш идването на Авъл Габиний и какво се случи тогава. Достатъчно е само да изпратя нарежданията си в Сирия и земята ти ще бъде окупирана. И дори не си помисляй да ми сториш онова, което направи със синовете на Бибул! Аз съм син на Великия. Само косъм да падне от главата ми или от тази на някой от подчинените ми, и ще умреш по твърде мъчителен начин. В много отношения окупирането на Египет ще бъде най-доброто решение за баща ми и правителството в изгнание. Египет ще стане римска

провинция и всичките му блага ще отиват директно за Рим. Помисли си пак царице Клеопатра. Ще се върна утре да чуя решението ти.

Ликторите се извъртяха и излязоха с каменни лица, Гней Помпей ги последва.

— Каква наглост! — възкликна Теодот и плесна с ръце. — Не мога да повярвам, че може да има такова нахалство!

— Дръж си езика, възпитателю! — срязва го царицата.

— Мога ли да си вървя? — попита през сълзи царят.

— Да, върви, малко нищожество! И вземи Теодот със себе си!

Двамата излязоха, възпитателят постави ръка върху свитите рамене на момчето, за да го утеши.

— Ще се наложи да се подчините на Гней Помпей — промърмори доволно Потин.

— Много добре го знам, самодоволен червею!

— И се молете, могъщи фараоне, Изида на земята, дъщеря на Ра, това лято Нил да се вдигне достатъчно, за да излезе от коритото си.

— Това и възнамерявам да направя. И не се съмнявам, че ти и Теодот, и вашият слуга Ахил, главнокомандващ на войската ми, ще се молите с не по-малка страст на Серапис Нил да остане на сегашното си ниво! Две сухи години ще пресушат напълно Таше и Меридовото езеро. Цял Египет ще гладува. Доходите ми ще спаднат толкова, че няма да мога вече да внасям. Ако има откъде да се внесе. Сушата е обхванала всички земи от Македония и Гърция до Сирия и Египет. Цените на храната ще продължат да се покачват, докато Нил не прелее. А през това време ти и съучастниците ти ще подготвяте трети вид вдигане — това на Александрия срещу мен.

— Като фараон, о, царице, вие имате ключа към съкровищата на Мемфис.

Царицата го изгледа с презрение:

— Естествено, главни ми шамбелане! Много добре знаеш, че жреците никога няма да позволят съкровищата на Египет да се използват за спасението на Александрия. Пък и защо да го правят? На кой коренен египтянин не е позволено да живее в столицата, камо ли да получи граждански права. Несправедливост, която смятам в скоро време да поправа.

— Не ви се очертава много добро бъдеще, о, царице.

— Не гледай на мен като на една слаба жена, Потине. Това е голяма грешка. По-разумно е да виждаш в мен олицетворение на Египет.

* * *

Клеопатра имаше стотици слуги, но само две от тях ѝ бяха любими — Хармиан и Ира. Дъщери на македонски аристократи, те бяха дадени на царицата още като деца, като компаньонки на втората дъщеря на цар Птолемей Авлет и царица Клеопатра Трифена. Бяха на същата възраст като Клеопатра и трите бяха преживели много несгоди оттогава: развода на Птолемей Авлет с Клеопатра Трифена и пристигането на мащехата ѝ; прогонването на Авлет; трите години изгнание в Мемфис, когато по-голямата му дъщеря Береника управляваше заедно с майка ѝ Клеопатра Трифена; ужасният период след смъртта на Клеопатра Трифена, когато Береника отчаяно търсеше съпруг, приемлив за александрийците; връщането на Птолемей Авлет и възстановяването му на трона; убийството на Береника от собствения ѝ баща; първите две години от управлението на Клеопатра. Толкова дълго!

Те бяха единствените ѝ доверенички, затова тя разказа за срещата с Гней Помпей само на тях.

— Потин става все по-уверен — сподели тя.

— Това означава, че ще се опита да те детронира при първа възможност — отбеляза Хармиан, мургава и много красива.

— О, да. Трябва да предприема пътуване до Мемфис и да направя жертвоприношение на истинските богове. Ала не смея. Да напусна Александрия, ще е фатална грешка.

— Ще ти помогне ли, ако помолиш за съвет Антипатер в двора на цар Хиркан?

— Никаква полза. Той е римска пионка.

— Какъв е този Гней Помпей? — попита Ира, която винаги се интересуваше от личностите, не от политиката; беше руса и също изключително красива.

— От същото тесто като Александър Велики. Македонец.

— Харесваш ли го? — настоя Ира с блеснали очи. Клеопатра я изгледа раздражено:

— Всъщност, Ира, този човек ми е крайно противен! Защо задаваш такива глупави въпроси? Аз съм фараон. Моята химена е обречена на мъж с равен на моя земен и божествен произход. Ако си харесала Гней Помпей, иди спи с него. Ти си млада жена, време ти е да се омъжиш. Аз обаче съм фараон, бог на земята. Когато се съвкупявам, го правя единствено в името на Египет, не за мое лично удоволствие. — Тя изкриви лице. — Повярвай ми, само заради Египет бих дала девственото си тяло на тази малка усойница!

* * *

В началото на декември Помпей Велики с огромно облекчение тръгна по Игнациевия път към Дирахиум. Съжителството с повече от половината римски сенатори в двореца в Тесалоника бе истински кошмар. Защото, разбира се, всички се бяха върнали, от Катон до възлюбения му голям син, който дойде от Александрия с превъзходна флота от десет квинквереми и шейсет пълни до пръсване товарни кораба. Товарът им трябваше да се състои от жито, ечемик, боб и нахут, но се оказа съставен главно от фурми. Сладки и вкусни за изтънчения език на епикуреец, отвратителни за войската.

— Тази стисната вълчица! — бе изръмжал Гней Помпей, след като установи, че само десет от корабите са натоварени с жито; другите петдесет съдържах само фурми в гърнета, които той със *собствените* си очи бе видял да пълнят с жито. — Измамила ме е!

Баща му, изтощен психически от едновременното общуване с Катон и Цицерон, предпочете да погледне на нещата от веселата им страна и се смя до сълзи.

— Нищо — успокои той разлютения си син, — след като разбием Цезар, ще нахлуем в Египет и ще си покрием загубите от войната със съкровищата на Клеопатра.

— С огромно удоволствие лично ще я изтезавам!

— Що за език, Гней? Вече се носят слухове за любовна връзка.

— Предпочитам я изпечена и натъпкана с фурми.

От този отговор Помпей отново избухна в луд смях.

Катон се беше върнал малко преди Гней Помпей, много доволен от успеха на мисията си в Родос и развеселен от срещата с другата си полусестра Сервила, бивша жена на покойния Лукул, и сина ѝ Марк Лициний Лукул.

— Не мога да я разбера, както не мога да разбера и Сервилия — сподели намръщено той. — Когато се срещнах със Сервила в Атина, тя явно смяташе, че ще бъде обявена извън закона, ако се върне в Италия, и се закле никога да не ме напуска. Прекоси Егейско море с мен, дойде на Родос. Започна да се кара със Статил и Атенодор Кордилон, ала когато дойде време да си тръгваме, заяви, че нямало да напусне острова.

— Жени, какво да ги правиш, Катоне — отвърна Помпей. — Хайде сега, остави ме на мира!

— Не и преди да се съгласиш да затегнеш дисциплината сред галатийската и кападокийската конница. Държат се недопустимо скандално.

— Дошли са да ни помагат във войната срещу Цезар, Катоне, не да се учат на морал. Що се отнася до мен, аз нямам нищо против да се задоволяват с женското население на Македония и да пребиват мъжкото. Хайде, махай се!

Следващият му посетител бе Цицерон, придружен от сина си. Цицерон беше изтощен, в плачевно състояние, разочарован от брат си и племенника си, Квинтовците, и Атик, който отказваше категорично да каже дори една лоша дума за Цезар и с готовност прочистваше пътя му в Италия.

— Бил съм заобиколен от предатели! — изрече той пред Помпей, чиито уши вече го боляха да слуша вайкания. — Организирах бягството си с месеци и накрая се наложи да тръгна без Тирон.

— Да, да — прекъсна го отегчено Помпей. — Пред Латинската порта живее една изключителна лечителка. Иди да ти види очите. *Веднага!* Моля те!

През октомври от Испания дойдоха Луций Афраний и Марк Петрей. Водеха няколко кохорти, което ни най-малко не утешаваше Помпей, потресен от новината за безкръвното разбиване на испанската си войска. На всичкото отгоре пристигането на Афраний и Петрей

предизвика паника у хора като Лентул Крус, който междуременно се беше завърнал от Азия.

— Предатели! — закрещя той в ухото на Помпей. — Настоявам сенатът да ги съди!

— Я млъквай, Крусе! — срязва го Тит Лабиен. — Афраний и Петрей поне са пробвали късмета си на бойното поле, което не може да се каже за теб.

— Велики, кой е този нищожен червей? — разпали се Лентул Крус. — Защо още го търпим? Откъде накъде аз, патриций от Корнелиите, трябва да понасям обиди от хора, недостойни дори да ми лижат подметките? Накарай го да се маха!

— Махай се ти, Лентуле! — изсъска Помпей, който едва се съдържаше да не заплаче от яд.

Когато Луций Домиций Ахенобарб дойде с вестта за падането на Масилия, той не успя да спре сълзите си. Цезар вече контролираше всички земи на запад от Италия.

— Имаме обаче доста добра малка флотилия — отбеляза то утешение Ахенобарб. — И възнамерявам да я използвам.

* * *

Бибул пристигна към края на декември, за да завари Помпей блокиран с огромната си войска в проходите на Кандавия.

— Какво правиш тук? — попита нервно Помпей.

— Спокойно, Велики! Цезар скоро няма да акостира в Епир или Македония. Ако не друго, в Брундизиум няма достатъчно плавателни съдове за прехвърлянето през Адриатика. Освен това там са флотата на сина ти и моите две под командването на Октавий и Либон, а Ахенобарб охранява Йонийско море.

— Знаеш, разбира се, че Цезар е обявен за диктатор и цяла Италия го подкрепя, нали? И че няма никакво намерение да издава проскрипции.

— Знаем. Ала успокой се, Велики, положението не е чак толкова трагично. Изпратих Гай Касий с онези седемдесет маневрени сирийски кораба в Тосканско море с нареждане да патрулира между Месана и

Вибон, за да спре притока на зърно от Сицилия. Присъствието му ще попречи на Цезар да изпрати войски в Епир.

— О, това вече е новина!

— И аз така мисля. — Бибул се усмихна самодоволно. — Ако успеем да го блокираме в Брундизиум, можеш ли да си представиш как ще приемат местните мисълта за изхранването на *дванайсет* легиона цяла зима? След като Гай Касий пресече източниците му на зърно, Цезар ще се сблъска със сериозни проблеми в изхранването на цивилното население. Освен това Африка също е в наши ръце, не забравяй.

— Така е. — Помпей отново се навъси. — Щях да съм много доволен, ако бях получил онези два сирийски легиона от Метел Сципион, преди да напусна Тесалоника. Ще имам нужда от тях, ако Цезар все пак успее да се прехвърли. Осем от легионите му са съставени от опитни войници.

— Какво попречи на сирийските легиони да пристигнат?

— Според последното писмо на Сципион, има проблеми в преминаването на Аманус. Скенитските араби са заели проходите и го принуждават да проправя всяка стъпка от пътя си с бой. Е, ти познаваш Аманус, водил си битки там.

Бибул се намръщи:

— Значи му остава да извърви целия път през Анатолия до Хелеспонт. Съмнявам се да го видим преди пролетта.

— Да се надяваме тогава, че няма да видим и Цезар.

Напразни надежди. В началото на януари Помпей още прехвърляше войските си през Кандавия, през планините на север от Охридското езеро, когато Луций Вибулий Руф пристигна при него.

— Какво правиш тук? — удиви се Помпей. — Мислехме, че си в Близка Испания!

— Аз съм първият пример за човек, който, след като е бил помилван от Цезар при Корфиниум, му се е противопоставил отново. Той ме плени при Илерда и ме държа там.

Помпей пребледня.

— Искаш да кажеш...

— Да, Цезар натовари четири легиона в корабите си и отплава от Брундизиум в деня преди ноните. — Вибулий се усмихна мрачно. — Никой не му се противопостави и той акостира при Палесте.

— Палесте ли?

— Между Орикум и Коркира. Първото, което предприе, беше да ме прати при Бибул в Коркира, за да го уведомя, че е пропуснал възможността. И да го попитам къде се намираш. Идвам в качеството на посланик на Цезар диктатора.

— О, богове, колко е самоуверен! *Четири* легиона ли? Това ли е всичко?

— Да.

— Какво ти каза да ми предадеш?

— Че не иска да се пролива повече римска кръв. Че сега време да се обсъдят условията за мир. И двете страни разполагали с равни сили, но още не били ангажирани в бойни действия.

— С равни сили — изрече бавно Помпей. — Четири легиона!

— Това са думите му, Велики.

— А условията му?

— Двамата да се явите пред сената и народа на Рим, за да ги обсъдите. Разбира се, след като и двамата разпуснете войските си. Това трябва да стане три дни след като се върна при него.

— Сенатът и народът на Рим. *Неговият* сенат. *Неговият* народ — процеди през зъби Помпей. — Той е избран за първи консул, вече не е диктатор. Всички в Рим и Италия му се възхищават. Наистина той не е Сула.

— Да, управлява честно, без непопулярни мерки. О, голям хитрец е! И всички онези глупаци в Рим и Италия се хващат в клопката му.

— Е, Вибулий, той е героят на деня. Преди десет години такъв бях аз. Народът променя предпочитанията. Преди десет години аз бях пиценското чудо. Сега той е патрицианският принц. — Изражението на Помпей се промени. — Кажете ми, кого остави главнокомандващ в Брундизиум?

— Марк Антоний и Квинт Фуфий Кален.

— Значи в Епир няма конница.

— Много малко. Два-три ескадрона гали.

— Сигурно ще се насочи към Дирахиум.

— Несъмнено.

— Значи е време да събирам легатите си и да поведе войската. Трябва да го преваря, преди да стигне Дирахиум, иначе ще установи контрол върху лагера ми и пътищата към града.

Вибулий прие това за знак, че е свободен, и стана.

— Какво да кажа на Цезар?

— Нека чака! Стой тук и помагай.

* * *

Помпей превари Цезар в Дирахиум, но не съвсем.

На западното си крайбрежие Гърция, Епир и Македония нямаха ясно определени граници. За южен предел на Епир се приемаше северният бряг на Коринтския залив, но това включваше също така и гръцката Акарнания. На север пък този район изобщо нямаше ясна граница. За римляните Игнациевият път, минаващ от Хелеспонт до Адриатика в продължение на почти хиляда и сто километра, лежеше изцяло в Македония. На трийсетина километра от западното крайбрежие той се разклоняваше на юг и на север. Северният му клон завършваше в Дирахиум, а южният — в Аполония. Затова много римски пълководци смятаха двата града за част от Македония, не от Епир.

След като пристигна с нестройната си войска в Дирахиум, Помпей с ужас установи, че цял Епир е преминал на страната на Цезар, а също така и Аполония, южният край на Игнациевия път. Фактически всичко на юг от река Апус принадлежеше на него. Цезар бе прогонил Торкват от Орикум и Стаберий от Аполония без кръвопролитие и по най-простия начин: местните приветстваха Пълководеца и правеха живота на противниковата войска непоносим. От мястото на дебаркирането му край Палесте разстоянието по зле охранявания и неподдържан път до Дирахиум бе малко над сто и шейсет километра, ала въпреки това той за малко да изпревари Помпей, движещ се по много по-добрия Игнациев път.

И което бе още по-отчайващо за Помпей, Дирахиум също се обявяваше за Цезар. Местните войници отказаха да съдействат на римското правителство в изгнание и започнаха да кроят коварни

планове. Със седем хиляди коне и почти осем хиляди мулета, Помпей не можеше да си позволи да остане в тази враждебна страна.

— Нека аз се оправя с тях — заяви Тит Лабиен със злобен пламък в очите, в който Цезар и по-старите му легати веднага биха видели жажда за жестокости.

Незапознат с варварските нрави на военачалника си, Помпей зададе невинния въпрос:

— Как ще се справиш?

Лабиен показва големите си жълти зъби:

— Ще им дам да пробват онова, което всяваше ужас сред треверите.

— Добре тогава — вдигна рамене Помпей, — действай.

След като видяха неколкостотин жестоко обезобразени трупа на свои сънародници, епирците решиха да бъдат по-внимателни в отношението си към Помпей, който, макар че чу не една зловеща история в лагера си, предпочете да не взима отношение.

Когато Цезар се оттегли на южния бряг на Апус, Помпей установи лагера си непосредствено срещу неговия, на северния, в укреплението преди Игнациевият път да пресече реката към Аполония.

Само някакъв си поток го делеше вече от Цезар... Шест римски легиона, седем хиляди конници, десет хиляди чужди наемници, две хиляди стрелци и хиляда бойци с прашки — срещу четири легиона с ветерани от Галската война: Седми, Девети, Десети и Дванайсети. Помпей имаше огромен числен превес! Разбира се, предостатъчно за победа! Как можеше такава огромна армия да загуби срещу четири легиона римска пехота? Не можеше. Просто не можеше. Той *трябваше* да победи!

Ала въпреки това Помпей седеше на северния бряг на Апус, толкова близо до Цезаровите укрепления, че можеше да ги прехвърли с камък и да удари някой войник от Десети легион по шлема. И не мърдаше.

Не спираше да мисли за Испания преди много години и Квинт Серторий, който можеше да се измъкне отвсякъде, да излъже всеки шпионин, да нанесе огромни загуби на доста по-голяма войска от неговата и после отново да изчезне сякаш вдън земя. Помпей си спомни как бе стоял под стените на Лаврон, на Оска, как се беше оттеглил през Иберус, как Метел Пий бе обрал лаврите.

Луций Афраний и Марк Петрей, които трябваше да помогнат с нещо на Помпей, също си спомняха Серторий, а и смехотворно лесната победа на Цезар над войските им само шест месеца по-рано. Нямаше го Лабиен да осмее Цезар по характерния си начин, да вдъхне самоувереност на Помпей. Той бе останал в Дирахиум, за да контролира местното население, заедно с онези непоносими книжни плъхове Катон, Цицерон, Лентул Крус, Лентул Спинтер и Марк Фавоний. Никой в лагера не беше достатъчно проникателен или решителен, за да разсее съмненията на Помпей.

— Не — рече той на Афраний и Петрей след няколко нундини бездействие, — ще изчакам сирийските легиони на Сципион, преди да предприема битка. Междувременно ще останем тук и ще го държим под око.

— Добра стратегия — похвали го с облекчение Афраний. — Той е подложен на лишения, Велики, големи лишения. Бибул прекъсна почти напълно водните му снабдителни пътища, налага се да разчита на онова, което получава по сушата от Гърция и Южен Епир.

— Добре, зимата ще го накара да гладува. Тя идва по-рано тази година.

Ала не достатъчно рано. Цезар бе взел Публий Вациний. Близостта на двата лагера предопределяше известна възможност за комуникации през реката. Легионерите започнаха да общуват и времето работеше в полза на Цезар. Хората му, прославени с непоклатимата си решителност по време на Галската война, бяха засипвани с безброй въпроси от страна на любопитните Помпееви легионери. След като забеляза това неосъзнато възхищение от успехите му, Цезар изпрати Вациний на най-близката до вражия лагер кула, за да произнесе реч пред противниковите войски.

Защо да проливат римска кръв? Защо да си правят илюзията, че могат да победят непобедимия Цезар? Защо не започваше Помпей битка, ако не се страхуваше, че ще загуби? *Какво изобщо правеха те тук?*

Когато научи какво става, Помпей веднага повика от Дирахиум главния си специалист по разрешаване на такива проблеми, Лабиен, със специално послание до Цицерон да отиде и да произнесе контра реч.

В резултат на това всички безделници от сената решиха да дойдат (те бяха толкова *отегчени!*), включително Лентул Крус, който вече доста внимателно се вслушваше в убедителните аргументи на Балб Младши (изпратен от Цезар), представени му под формата на пари. Балб Младши също се промъкна в лагера, молейки се на боговете никой да не го познае.

— Не бъди глупав, Лабиен! — крещеше Вациний. — Преговаряй! Пази живота на хората си, човече, пази живота им!

— Докато аз съм тук, към предателите няма да има милост! — гърмеше гласът на Лабиен. — Ала ако ми изпратите главата на Цезар, мога и да размисля!

— Не си се променил, Лабиен!

— И никога няма да се променя!

Докато всичко това се случваше, Цицерон спокойно си пиеше виното в командната зала на Помпей.

— Изглеждаш много доволен — отбеляза мрачно Великия.

— Имам причини за това — отвърна той, нетърпелив да съобщи добрата новина. — Току-що получих едно много апетитно наследство.

— Сега ли? — присви очи Помпей.

— О, казвам ти, Велики, не можеше да дойде в по-подходящ момент! — продължи весело Цицерон, без да подозира назряващото бедствие. — Дойде време за втората вноска за зестрата на Тулия — двеста хиляди, моля ти се! И още дължа на Долабела шейсет хиляди от първата. Пише ми по писмо на ден по този повод. — Цицерон се засмя весело.

— Явно има предостатъчно време за писане, тъй като е адмирал без флота. Колко ще получиш?

— Един милион.

— Точно от това имам нужда! — възкликна Помпей. — Като твой върховен военачалник и приятел, Цицероне, отпусни ми ги на заем. Не знам вече с какво да плащам на войниците си. Взел съм заеми от всеки римски легионер, а това е немислимо за един командир! Моите войници са мои кредитори. Наскоро научих, че Сципион щял да остане в Пергам до края на зимата. Надявах се да се измъкна от кашата с помощта на сирийските пари, но... — Той вдигна рамене. — Е, твоят милион ще свърши работа.

Цицерон седеше стиснал устни, неспособен да проговори; наказанието му, олицетворено от Помпей, го гледаше с пронизващи сини очи.

— Нали те изпратих при оная знахарка в Тесалоника. Тя излекува ли ти очите?

Цицерон преглътна тежко и кимна:

— Да, Велики, разбира се. Ще получиш милиона. — Той се размърда, отпи малко разрежено вино, за да разкваси устни. — Ъ... не може ли все пак да задържа колкото да изплатя дължимото на Долабела?

— Долабела е на страната на Цезар! — възкликна възмутено Помпей. — Това би поставило лоялността ти под въпрос, Цицероне.

— Ще получиш милиона — повтори с пресъхнала уста Цицерон. — О, какво ще кажа на Теренция?

— Нищо, което вече да не знае — ухили се Великият.

— А бедната ми Тулия?

— Да каже на Долабела да иска пари от Цезар.

* * *

Добре разположен на остров Коркира, Бибул се справяше доста по-успешно от колебливия Помпей. Вестта, че Цезар е успял да премине блокадата му, нарани доста самолюбието му. Не беше ли типично за Цезар — да изпрати пленен Помпеев легат, за да го извести? Ха, ха, Бибуле, надхитрих те! Нищо не можеше да раздразни Бибул толкова жестоко, колкото този насмешлив жест. Той винаги бе работил усилено, но след посещението на Вибулий започна да изисква още повече и от себе си, и от легатите си.

Всеки кораб под негов контрол бе изпратен да патрулира в Адриатика. Цезар щеше да изгние, преди да види остатъка от войската си! Първата победа на Бибул беше съпроводена с ненужно разхищение, но за сметка на това бе сладка. Без да излиза в открито море, той забеляза трийсет от плавателните съдове, използвани от Цезар, залови ги и ги изгори. Така! По-малко кораби за Антоний и Кален.

Една от двете главни цели на Бибул бе да направи невъзможно за Антоний и Фуфий Кален да си набавят други кораби в Брундизиум, за

да се прехвърлят с легионите си и хилядата германски конници в Епир. За да осигури това, той изпрати Марк Октавий да патрулира покрай италиятския бряг на север от Брундизиум, Скрибоний Либон получи района непосредствено около пристанищния град, а Гней Помпей се зае с пътищата откъм Гърция. Независимо дали от северната част на Адриатика, от Гърция или от близките италиятски градове, Марк Антоний и Кален нямаше как да си набавят кораби!

Следващата му цел бе да лиши Цезар от всички морски пътища за получаване на провизии, включително на тези, изпращани от Гърция през Коринтския залив и от южната страна на Пелопонес.

Беше чул невероятния слух, че Цезар, уплашен да не се окаже в изолация, решил да отплава сам за Брундизиум с малка открита ладия наред зловеща буря покрай бреговете на остров Сасон. Преоблечен, за да не събуди подозренията на хората си, така гласеше слухът. След като капитанът решил да се върне заради опасното време, Цезар му разкрил самоличността си и го помолил да продължава, защото той щял да му донесе прословутия си късмет. Направили втори опит, но в крайна сметка се наложило да се върне отново в Епир и да оставят Цезар жив и здрав при хората му. Наистина ли? Бибул нямаше представа. Типично за него, да направи такова самонадеяно изказване пред капитана! Ала защо да си дава труда? Какво е мислел, че може да направи в Брундизиум, с което двамата му отлични легати да не успеят да се справят?

Независимо от това подобни слухове караха Бибул да се старее още повече. Когато есенните бури направиха измъкването от Брундизиум невъзможно, той спокойно можеше да си почине. Ала не го направи. Сам, главнокомандващият на флота патрулираше край епирския бряг между островите Коркира и Сасон. Правеше го във всяко време, премръзнал, мокър, недоспал.

През март настина, но отказа да се върне в Коркира, докато силите не го напуснаха. С горящо чело, със замръзнали ръце и крака, със затруднено дишане, един ден той припадна на палубата на командния си кораб. Заместникът му Лукреций Веспилон нареди флотилията да се върне в главното пристанище и там Бибул бе положен на легло.

Когато стана ясно, че състоянието му не се подобрява, Веспилон взе друго важно решение — да извести Катон в Дирахиум. Измъчван от

тревоги, че може да е закъснял, известният стоик пристигна с ладия, подобна на онази, описвана в слуха за Цезар.

Катон се увери с ушите си, че Бибул е жив, още преди да влезе в стаята на болния — цялата малка коркирска каменна къща, прислонена в едно заливче, трепереше от тежкото дишане на Помпеевия адмирал.

Толкова беше дребен! Защо го бе забравил? Беше потънал в твърде голямо за ръста му легло с побелели коси и вежди, почти неразличими от обрулената му от природните стихии бледа кожа. Само в сивите му очи, огромни върху изпитото му лице, имаше някакъв живот. Те се спряха върху Катон и се наляха със сълзи. Бибул вдигна немощно ръка.

Катон седна на ръба на леглото и хвана десницата му между дланите си; наведе се и целуна Бибул по челото. Едва се сдържа да не се отдръпне, толкова гореща бе кожата на болния; стори му се, че от сълзите, стичащи се от ъгълчетата на очите му, се чува съскане и започва да излиза пара. Изгаряше! В огън. Гърдите му се повдигаха като ковашки мехове, със силно, сухо хриптене, о, и болката! Там, в разплаканите очи, блестяща през тънкия слой влага, се виждаше обикновена човешка, дълбока любов. Любов към Катон, който за пореден път щеше да остане сам.

— Сега съм спокоен, щом си тук — промълви той.

— Ще стоя колкото искаш, Бибуле.

— Хвърлихме твърде много усилия. Не можем да оставим Цезар да спечели.

— Никога няма да го оставим да спечели, дори да умрем.

— Той ще унищожи републиката. Трябва да го спрем.

— И двамата много добре го знаем.

— Останалите не са достатъчно отдадени. Освен Ахенобарб.

— Старата троица.

— Помпей е изтъпен кинжал.

— А Лабиен е чудовище. Знаем. Не мисли за това сега.

— Грижи се за Порция. И за малкия Луций. Той остана единственият ми син.

— Ще се грижа за тях. Ала първо Цезар.

— О, да. Първо Цезар. Той има сто живота.

— Помниш ли, Бибуле, когато беше консул и се затвори у дома си, за да гледаш небето? Колко *противно* му беше тогава! Ние провалихме

консулството му. Принудихме го да наруши закона. Положихме основата на обвиненията в измяна, по които ще бъде съден след края на всичко това...

Естествено грубият, висок, заповеден глас продължи да звучи часове, но толкова нежно, с толкова любов, успокояваше и постепенно унасяше Бибул във вечния му сън. Думите му галеха ушите на болния, извикаха на устните му същата блажена усмивка като на дете, което слуша най-омагьосващата приказка на света. И така, все още усмихнат, все още съсредоточил поглед върху Катон, Бибул премина в света на сенките.

Последните му думи бяха: „Ние ще спрем Цезар.“

Този път не беше както с Цепион. Този път нямаше силна проява на скръб, нямаше отказ да приеме смъртта. Когато последното издихание на Бибул отмина, Катон стана, събра ръцете на мъртвия върху гърдите му и прокара длан над безжизнените му очи, за да ги затвори. Той бе знаел, разбира се, още откакто получи посланието в Дирахиум, затова носеше златния денарий. Пъхна монетата в отворената уста, напрегната все още в това последно издихание, след това бутна леко брадичката нагоре и устните отново се събраха в лека усмивка.

— Да бъде, Марк Калпурний Бибуле. Не знам дали ще унищожа Цезар, но знам, че той никога няма да унищожи нас.

Луций Скрибоний Либон чакаше пред стаята с Веспилон, Торкват и неколцина други.

— Бибул е мъртъв — обяви високо Катон. Либон въздъхна:

— Това прави задачата ни по-трудна. — Кимна учтиво на Катон.
— Малко вино?

— Благодаря, много. И без вода.

Той пи доста, но отказа всякаква храна.

— Можем ли да намерим подходящо място за клада в тази буря?

— Вече съм се погрижил.

— Казаха ми, Либоне, че се опитал да измами Цезар, като го поканил на преговори в Орикум. И че Цезар дошъл.

— Да, вярно е. Макар че Бибул не се е срещнал лично с него. Каза ми да му предам, че не смее да остане насаме с него. Надявахме се да отклоним вниманието му от крайбрежието; сега не можем да акостираме заради него.

— Планът обаче не проработил — добави Катон и допълни чашата си.

Либон се намръщи, разпери ръце:

— Понякога, Катоне, ми се струва, че Цезар е безсмъртен. Той ми се изсмя в лицето и си тръгна.

— Цезар е смъртен. И един ден ще умре.

Либон вдигна чашата си и капна малко вино на пода:

— Моля се на боговете, Катоне, да съм жив да го видя.

Катон обаче се усмихна и поклати глава:

— Не, аз няма да отправя такава молитва; имам предчувствие, че ще умра преди него.

* * *

Разстоянието от Аполония до Брундизиум през Адриатика беше хиляда и триста километра. По изгрев на втория ден на април Цезар написа писмо в Аполония. Вълнението спаднаше, вятърът от юг почти бе спрял, а до хоризонта на юг не се виждаше ни един кораб, камо ли Помпеевата флота.

По залез в Брундизиум Марк Антоний получи свитъка. Писмото беше писано собственоръчно от Цезар и изключително лесно за разчитане; ясни букви, като последната на всяка дума бе обозначена с точка отгоре:

„Антоний, есенните бури преминаха. Зимата настъпи. Природните знаци показват, че можем да очакваме обичайното затишие. Надяваме се да имаме поне две спокойни нундини преди следващата вълна на лошо време.

Ще ти бъда благодарен, ако се вдигнеш и докараш остатъка от войската ми. Веднага. Които войници не успееш да побереш, ще оставиш. Първо ветераните и конницата, новите легиони — най-накрая.

Живо, Антоний. Омръзна ми да чакам!“

— Старецът става раздразнителен — сподели Антоний пред Квинт Фуфий Кален. — Свири сбор! Тръгваме след осем дни.

— Имаме достатъчно кораби за ветераните и конницата, а и Четиринайсети се върна от Галия. Ще разполага с девет легиона.

— Справял се е с по-силни войски и с по-малко. В момента имаме нужда от флота, за да устоим на Либон.

Най-трудната задача бе натоварването на над хилядата коне и четирите хиляди мулета: седем дни без почивка, на светлината на факли през нощта и при изключителна организация. Тъй като Брундизиум бе голямо пристанище и разполагаше с малки заливчета, осигуряващи защита срещу ветровете, товаренето ставаше там, след което корабите биваха изкарвани навътре в морето и оставаха да чакат на котва. След натоварването на животните свободните места между тях бяха заети от коняри, оръженосци и конници. Колите и артилерията на пехотата отдавна чакаха на корабите, легионерите заеха много по-бързо и безпроблемно местата си.

Флотата потегли доста преди съмване на десетия ден на април; духаше лек югозападен вятър, което означаваше, че платната можеха също да се използват.

— Прекалено бързо ни отнася, за да ни настигне Либон — пошегува се Антоний.

— Да се надяваме, че няма да се разкъсаме — изказа опасенията си Кален.

Цезаровият късмет обаче помогна и на тях... или поне така си мислеха бойците от Шести, Осми, Единайсети, Тринайсети и Четиринайсети легиони, докато корабите се носеха с издути платна на североизток през Адриатическо море. От флотата на Либон нямаше никаква следа, нито едно облаче не засенчваше просветляващото небе.

От остров Сасон една флотилия на Помпей ги забеляза и започна преследване, подпомагана от същия вятър, отнасящ корабите на Антоний встрани от желаното място.

— О, богове, така можем да плаваме до Тергесте — възкликна Антоний, докато отминаваха носа на север от Дирахиум.

Още докато изричаше тия думи обаче, вятърът започна да утихва — сякаш боговете го бяха чули.

— Насочи кораба към брега, когато е възможно — нареди той на капитана, застанал на кърмата.

Старият морски вълк кимна на двамата кормчии на големите управляващи гребла, облегнали се на дръжките им, сякаш опитваха да поместят огромни канари.

— Това е флотата на Копоний — отбеляза Кален. — Ще ни настигнат.

— Не и преди да акостираме.

На петдесет километра на север от Дирахиум се разполагаше Лисус. Там Антоний насочи корабите си с носове към преследвачите, за да представляват по-малка мишена за тараните на Копониевите галери, които се намираха вече на два километра и усилено гребяха с максимална скорост, за да се забият в жертвите си.

Изведнъж вятърът се смени, изви се лека буря от север. С истерично ликуване всички на Антониевите кораби изпратиха галерите на преследвачите зад хоризонта.

Целият Лисус се събра да приветства Цезаровата войска и веднага започна усилена работа, за да им помогне в разтоварването на няколкото хиляди животни на място не по-зле оборудвано за отбрана от Брундизиум.

Изключително щастлив, Антоний позволи на войската да се нагоди отново към живот на сушата, да се наспи и нахрани, след което накара трибуните, центурионите и префектите на конницата да вдигнат хората си за поход на юг, на среща с Цезар.

— Или с Помпей — отбеляза Кален.

Антоний завъртя очи и удари силно бедро с широката си длан.

— Калене, осъзнай се! Наистина ли вярваш, че охлюв като Помпей може да ни достигне по-бързо от Цезар?

* * *

От най-високия хълм около лагера си край Арсус Цезар забеляза флотата си в далечината и въздъхна с облекчение. Сетне, безпомощен да помогне, той видя как вятърът я отнася на юг.

— Вдигайте лагера, тръгваме.

— Помпей също се готви за марш — отбеляза Вациний. — Ще ни изпревари.

— Помпей е традиционалист, Вациний. Първо ще иска да избере подходящо място за битка. Няма да рискува да тръгне на север от Дирахиум, защото не познава добре релефа. Мисля, че ще се оттегли към Генузус близо до Аспарагиум, доста на юг от Дирахиум, само и само да е на Игнациевия път. Освен това трябва да предотврати събирането ни с Антоний, затова защо да не изчака на място, което познава (или си мисли, че познава), откъдето така и така трябва да минем?

— И какво смяташ да правиш?

— Ще го заобиколим, разбира се. Ще прекосим Генузус на шестнайсет километра нагоре по течението, по оня път, който откриха разузнавачите ни.

— А! — възкликна Вациний. — Помпей мисли, че Антоний ще стигне до Аспарагиум преди теб.

— Вярно е, че Антоний ще тръгне към нас. Добре съм го обучил в Галия. Антоний не е глупак. Или, ако мога така да се изразя, доста похитър е, отколкото изглежда.

Много точна преценка. Антоний наистина напредваше бързо по страничен път на няколко километра от Дирахиум. Ала не на сляпо. Разузнавачите му бяха достатъчно прилежни. Около залез на единайсетия ден от юни те го осведомиха, че местни жители съобщили, че Помпей се установил на северния бряг на Генузус. Антоний веднага спря, издигна лагер и зачака Цезар.

На дванайсетия ден на юни двете части на Цезаровата войска се събраха.

Антоний подскочаше от радост.

— Имам голяма изненада за теб — рече той на Цезар, щом се срещнаха.

— Не лоша, надявам се.

Като един от фокусниците, които толкова обичаше да включва в свитата си в Кампания, Антоний вдигна ръце към наредените един до друг легати. Измежду тях излезе висок, красив мъж около четирийсетте с руса коса и сиви очи.

— Гней Домиций Калвин! — възкликна Цезар. — *Наистина* съм изненадан! — Той се приближи до Калвин и стисна горещо ръката му. — Какво правиш в такава неприятна компания? Сигурен бях, че си с Помпей.

— А, не — възрази енергично той. — Признавам, че години наред съм бил ревностен поддръжник на добрите люде. И така до март миналата година. — Погледът му изведнъж стана хладен. — Ала, Цезаре, не мога да сътруднича на група долни страхливци, които изоставят страната си. Когато Помпей и свитата му напуснаха Италия, сърцето ми се късаше. Твой съм до смърт. Ти управлява Рим и Италия разумно, с разумни закони и разумно правителство.

— Можеше да останеш там.

— О, не! Аз съм способен във военното дело. Искам да съм тук, когато Помпей и останалите се предадат. Защото те ще го направят. Сигурен съм!

След скромна вечеря с хляб, зехтин и сирене Цезар даде разпорежданията си. Присъстваха Вагиний, Калвин, Антоний, Кален, Луций Касий (пръв братовчед на Гай и Квинт), Луций Мунаций Планк и Гай Калвизий Сабин.

— Имам девет добри легиона в пълен личен състав и хиляда германски конници — заговори Пълководеца, докато дъвчеше една репичка. — Твърде много за изхранване, докато сме в Епир през зимата. Помпей няма да влезе в бой на такъв терен, нито в такова време. През пролетта ще се премести на изток, към Македония и Тесалия. Ако ще се бием изобщо, трябва да го направим тук. Налага се да спечелим Гърция на наша страна, ще се нуждаем не само от подкрепа, а и от провизии. Затова разделям войската си. Луций Касий и Сабин, вие ще вземете Седми и ще се отправите към Западна Гърция: Амфилохия, Акарнания и Етолия. Дръжте се много добре. Капене, вземи петте старши кохорти на Четиринайсети и половината конница и убеди управниците на Беотия, че правото е на наша страна. Така ще спечелим и Централна Гърция. Оставете само Атина, не си струва труда. Съсредоточете се върху Тива, Калене.

— Така оставаш с много малко войска срещу Помпей — намръщи се Планк.

— Мисля, че ще успея да измамя Помпей, че имам два легиона в повече. Той няма да предприеме нищо, докато не получи двата сирийски на Метел Сципион.

— Ама това е смешно — възрази Кален. — Ако те удари с цялата си сила, нямаш шансове.

— Знам, но той няма да го направи, Калене.

— Надявам се да си прав!

— Калвине, за теб има специална задача.

— Както кажеш, Цезаре.

— Добре. Вземи Единайсети и Дванайсети и виж дали няма да намериш Метел Сципион и тези два сирийски легиона, преди да са се присъединили към Помпей.

— Искаш да ида в Тесалия и Македония.

— Точно така. Вземи и един ескадрон от галската ми конница. Те могат да ти служат като разузнавачи.

— Така оставаш с един ескадрон галски конници и петстотин германи — отбеляза Калвин. — Помпей има хиляди.

— Които не след дълго ще му изядат и ушите. — Цезар се обърна към Антоний: — Какво направи с трите легиона, които останаха в Брундизиум, Антоний?

— Изпратих ги в Италийска Галия — отвърна той с пълна уста; по устните му се стичаше зехтин. — Помислих, че може да ти потрябват в Илирикум, затова заповядах на Петнайсети и Шестнайсети да тръгнат към Аквилея. Другият ще отиде в Плаценция.

— Скъпи ми Антоний, ти си безценно съкровище! Правилно си постъпил. Вациний, поверявам ти Илирикум. Мини по суша оттук, побързо е. — Цезар спря бледите си очи с добронамерен поглед на Антоний. — Не се тревожи за брат си, Антоний, чух, че се отнасят с него добре.

— Радвам се. Глупавичък е, ама все пак ми е брат.

— Жалко, че остави толкова брилянтни легати от Галия в Рим — обади се Калвин.

— Те си го заслужиха. Сигурно предпочитат да са тук, но имат кариери, за които да се грижат. Никой от тях не може да стане консул, ако не е бил претор. — Цезар въздъхна. — Все пак Авъл Хирций ще ми липсва. Няма по-добър организатор.

След края на вечерята за компания на Цезар останаха само Вациний и Калвин; Цезар искаше да чуе новини от Рим и Италия.

— Какво, в името на боговете, му е станало на Целий? — обърна се той към Калвин.

— Дългове — отвърна кратко Калвин. — Мислел, че ще отмениш всички плащания, и тъй като ти не го направи, затъна невероятно. Толкова обещаващ човек във всяко отношение. Цицерон се къленеше в

него. И се справи много добре като едил: принуди собствениците на водопроводите да замразят цените на водата и направи някои много полезни реформи.

— Мразя службата на едил. Всички, които я заемат, включително и аз навремето, хвърлят луди пари за игри и никога не могат да си оправят дълговете.

— Ти оправи твоите — усмихна се Вациний.

— Защото съм Цезар. Продължавай, Калвине. След като нямам контрол над морето, твърде малко сведения стигат до ушите ми. Разказвай.

— Ами, като външен претор Целий явно си е мислил, че ще са му позволени много неща. Опита сам да прокара закон за прекратяване на плащанията в народното събрание.

— И Требоний се опитал да го спре, знам.

— Без успех. Заседанието беше необичайно бурно.

Нуждаещите се от отмяна на дълговете не бяха един или двама и бяха решили на всяка цена да го прокарат.

— Така че, предполагам, Требоний се е обърнал към Вация Изаурик.

— Добре ги познаваш, така че предположението ти е правилно. Вация незабавно предложи въвеждане на извънредно положение. Когато двама народни трибуни се опитаха да наложат вето, той ги отстрани. Много добре се справи, Цезаре, одобрявам действията му.

— И така, Целий избягал в Кампания и потърсил помощ при войските около Капуа. Това е последното, което чух.

— Чухме, че това много те разтревожило — рече с лукаво изражение Калвин. — Дори си се опитал да се прехвърлиш в Брундизиум на открита ладия.

— Богове, тези слухове наистина се разпространяват мълниеносно!

— Твоят племенник, Квинт Педий, беше тръгнал с Четиринайсети към Брундизиум и се оказал в Кампания точно когато Целий се срещал не с друг, а с върналия се от Масилия Милон.

— А-а! Значи Милон си е помислил, че може да вдигне бунт на своя глава, а? Предполагам, че сенатът, Вация и Требоний не са толкова глупави, че да му позволят да се върне.

— Не, промъкнал се нелегално през Сурентум. Двамата с Целий се хвърлили един на друг в прегръдките и си обещаха да се съюзят. Целий дори успял да събере три кохорти затънали в дългове Помпееви ветерани — всичките пристрастени към виното и големите идеи. Милон тръгнал да събира още. — Калвин въздъхна, размърда се на стола. — Вация и Требоний изпратили нареждане на Квинт Педий да се оправи със създаването на положение в Кампания от името на сената.

— С други думи, упълномощили са племенника ми да води война.

— Да. Педий тръгнал с легиона си и попаднал на размирниците недалеч от Нола. Започнала битка. Милон загинал. Целий успял да се измъкне, но Квинт Педий го последвал и го убил. Така завърши всичко.

— Способен мъж е този мой племенник. Може да му се разчита.

Вациний въздъхна:

— Е, Цезаре, дано това да са последните размирици в Италия за тази година.

— Искрено се надявам. А и, Калвине, ти много добре знаеш, че оставих най-добрите си легати в Рим. Те са хора на действието, не свадливи бабички.

* * *

Помпей реши да се настани на брега на Генузус край Аспарагиум за по-дълго време, уверен, че главните сили на Цезар все още са на юг и Дирахиум е в безопасност. През това време, също както на река Арсус, Цезар се настани на южния бряг и всячески се опитваше да го предизвика в битка. Доста дразнещо за Помпей, който знаеше, че противникът му разполага само с половината от конницата си и е изпратил три от легионите си да събират храна в Гърция. Не му беше известно обаче, че Калвин е тръгнал към Тесалия, за да пресрещне Метел Сципион, макар че бе научил от няколко писма, че бившият привърженик на добрите люде е на страната на Цезар.

— Не мога да се сражавам! — предадох думите му Цезаровите шпиони на Пълководеца. — Мокро е, кално е и е студено и условията са твърде мизерни, за да очаквам от войските си да дадат най-доброто от себе си. Ще приема боя, когато пристигне Сципион.

— В такъв случай — рече Цезар на Антоний — да позагреем малко войската му.

Той вдигна лагера с обичайната си удивителна бързина и изчезна. Отначало Помпей помисли, че се е оттеглил на юг поради липса на храна; сетне разузнавачите му го осведомиха, че Цезар преминал Генузус на няколко километра нагоре по течението и се насочил през един планински проход към Дирахиум. Ужасен, Помпей си даде сметка, че ако не направи нещо, ще бъде лишен от пътищата си за снабдяване и големите си запаси от храна. Е, все пак той беше на Игнациевия път, докато Цезар трябваше да прекара войската си (както се изразиха разузнавачите му) по кози пътеки. Да, лесно щеше да победи!

Цезар вървеше напред, заобиколен от ветераните си от Десети.

— О, това вече е нещо, Цезаре! — каза един от ветераните, докато легионът с мъка напредваше през скалистия терен. — Най-послед истински поход!

— Петдесет и шест километра, момко, така ми докладваха — отвърна с широка усмивка Цезар. — И трябва да ги изминем до залез. Въпреки че се разхожда по Игнациевия път, искам Помпей да ни диша праха. Той си мисли, че разполага с няколко легиона римски войници. Как само греши. Единствената истинска римска войска служи за мен.

— Така е — намеси се Касий Сцелва, центурион от Десети легион, — защото истинските римски войници служат при истински римски пълководци, а няма по-истински римски пълководец от теб, Цезаре.

— Това тепърва ще си проличи, Сцелва, но благодаря за добрите думи. И така, момчета, не хабете излишни сили в приказки. Ще имате нужда от тях до залез.

В края на деня Цезаровата войска зае възвишенията на около три километра от Дирахиум, непосредствено на изток от Игнациевия път. Даде заповед веднага да започнат да копаят, което означаваше голям лагер с яки укрепления.

— Защо не на по-високите хълмове ей там, наречени от местните Петра? — посочи на юг Антоний.

— О, тях ще оставим за Помпей.

— Ама там теренът е по-подходящ!

— Прекалено близко е до морето, Антоний. Ще изгубим много сили и време в отблъскване на Помпеевата флота. Не, нека той да се

настани на Петра.

Помпей се появи на следващата сутрин по Игнациевия път и след като установи, че Цезар му е препречил вече подхода към Дирахиум, зае необезпокоявано възвишенията Петра.

— Цезар щеше да постъпи по-умно, ако беше заел тази позиция — сподели той пред Лабиен. — Тук теренът е значително по-удобен и връзката ми с Дирахиум не е прекъсната, защото имам достъп до морето. — Той се обърна към един от най-способните си легати, зет му Фауст Сула. — Фаусте, изпрати нареждане до всичките ми флотилии в бъдеще да доставят хранителните продукти тук. И да започнат да пренасят всичко, що е в Дирахиум. — Той се озъби. — Не можем да позволим Лентул Крус да се оплаква, че няма пъдпъдъци или рибен сос, с които готвачите му да приготвят шедьоврите си.

— Това е пълна безизходица — изръмжа Лабиен. — Цезар просто иска да ни покаже, че може да ни заобиколи, когато си поиска.

Удивително далновидно изказване. В следващите дни Помпеевите военачалници в Петра забелязаха, че Цезар укрепва една редица възвишения на два километра от Игнациевия път, че издига високи стени около собствения си лагер и го разширява усилено на юг. След това между отделните укрепления бяха прокопани ровове и издигнати насипи.

Лабиен изсъска с отвращение:

— Мръсник! Исква да ни обкръжи. Ще ни притисне към морето и ще ни лиши от пашата за конете и мулетата.

* * *

Цезар събра войската си.

— Ето ни тук, момчета, на повече от хиляда и шестстотин километра от неотдашните ни бойни полета в Галия! — изкрещя той, бодър (е, кога не е изглеждал такъв?) и уверен. — Последната година може би ви се е видяла странна. Повече ходене, отколкото копаене! Малко гладни дни! Малко студени нощи! От време на време по някоя бала сено за постеля! Предостатъчно пари! Приятна и кратка морска разходка за прочистване на белите дробове! Направо ще се

разглезите! Ала ние не можем да си позволим такова нещо, нали, момчета?

— НЕ! — изкрещяха в един глас войниците, изключително развеселени от тази реч.

— Така си помислих и аз. Време е, казах си, тези мързеливци в легионите ми да се върнат към онова, което правят най-добре! А вие какво правите най-добре, момчета?

— КОПАЕМ! — изреваха легионерите и избухнаха в смях.

— Това е най-важното, което се научава в Цезаровата школа! Да се копае! Явно Помпей може да протака още с години, а ние не можем да ви изпратим в бой, преди да сте прехвърлили няколко милиона коша с пръст, нали?

— НЕ! — изрева войската.

— Това си мислех и аз. И така, ще се заемем с онова, което най-добре умеем! Ще копаем, копаем и копаем! След това ще покопаем още малко. Пред това, което ще направим тук, Алезия ще ви се стори като почивка. Имам намерение да притисна Помпей към морето. С мен ли сте, момчета? Ще копаете ли редом с Цезар?

— ДА! — изреваха те и развяха кърпички над главите си.

— Обкръжаване — произнесе замислено Антоний след това.

— Антоний! Ама ти си спомняш тази сложна дума!

— Как мога да забравя Алезия? Но защо, Цезаре?

— За да накарам Помпей да ме уважава малко повече — отвърна Цезар с характерния си тон, по който бе невъзможно да се разбере дали се шегува или не. — Той има седем хиляди коня и девет хиляди мулета. Тук не е много трудно да се изхранят, тъй като през зимата вали често дъжд, отколкото сняг. Тревата не изсъхва. Трябва да лиша животните му от достъп до пашата. Ако го притисна, той ще загази. Освен това при обсадата конницата ще бъде неизползваема. Няма да има място да се разгърне.

— Убеди ме.

— О, ама това не е всичко. Искам да унижа Помпей в очите на съюзниците му. Искам хора като Дейотар и Ариобарзан да си изгризат ноктите, докато се чудят и тревожат дали Помпей ще събере смелост да влезе в битка. Разполага с два и половина пъти повече войска от мен, ала въпреки това не желае да се бие. Ако това продължи още дълго, Антоний, някои от чуждестранните царе и съюзници ще предпочетат да

изтеглят войските си у дома. Все пак те дават парите, а когато човек плаща, обикновено очаква резултати.

— Убеди ме, убеди ме! — вдигна ръце Антоний.

— Освен това трябва да покажем на Помпей какво могат да направят пет и половина легиона като моите — продължи Цезар, сякаш никой не го беше прекъсвал. — Той много добре знае, че те са моите ветерани от Галия и че миналата година са извървели три хиляди километра. Сега ще ги накарам да се спукат от работа, за да изкопаят толкова мили, колкото е необходимо. Помпей може би знае, че нямам достъп до достатъчно храна, и ще накара корабите си да патрулират постоянно, а не съм забелязал намаляване на ефективността на флотата му след смъртта на Бибул.

— Това е странно.

— Бибул никога не е знаел къде да спре, Антоний. — Цезар въздъхна. — Все пак с нежелание трябва да призная, че ми липсва. Той е първият от старите ми врагове, който умира. Сенатът няма да е същият без него.

— Положението ще се подобри чувствително.

— По отношение на по-лесната работа, да. Ала не и по отношение на постоянната опозиция, от която има нужда всеки. Ако се страхувам от нещо, Антоний, то е, че в края на тази безсмислена война аз няма да имам никакви противници. Това няма да е добре за мен.

— Понякога — призна Антоний — не те разбирам, Цезаре. Главоболията, които ти причиняваше Бибул, със сигурност не са ти доставяли удоволствие! Сега можеш да вършиш каквото трябва без никакви пречки. Ти винаги взимаш правилните решения. Хора като Бибул и Катон само ти пречеха да направиш най-доброто за Рим. По-добре е да нямаш такива противници, които предпочитат да съзерцават небето, вместо да управляват. Това беше двоен стандарт — едни правила за тях, други за теб. Извинявай, но мисля, че гибелта на Бибул е почти толкова полезна, колкото би била тази на Катон. От единия вече се отървахме, остава още един.

— Значи, ти имаш повече вяра в мен, отколкото аз самият. Самодържавието разваля. Няма смъртен, дори аз, който да устои на изкушенията. — Цезар вдигна рамене. — Е, Бибул така или иначе няма да се върне.

— Синът на Помпей може да се окаже по-опасен начело на онези прекрасни египетски квинквереми. Той разруши военноморската ти база в Орикум и изгори трийсет мои кораби край Лисус.

— Пфу! — изсумтя презрително Цезар. — Те не представляват нищо. Когато се върна в Брундизиум, Антоний, ще се возя в Помпеевите съдове. А какво е Орикум? Мога да преживея и без онези кораби. Това, което Помпей още не разбира, е, че никога няма да успее да се измъкне. Където и да отиде, аз ще съм по петите му и няма да му дам дори минута покой.

* * *

Под безмилостните майски дъждове започна една странна надпревара — и от двете страни се копаеше ожесточено. Цезар бързаше да изпревари Помпей и да го притисне на по-малка територия; Помпей — обратното. Задачата на Цезар се затрудняваше от постоянния обстрел със стрели, камъни от прашки и балисти, но проблемите на Помпей идваха отвътре — хората му мразеха да копаят, правеха го неохотно и само от страх пред Лабиен, който много добре знаеше способността на Цезаровите войски да работят при всякакви убийствени условия. Помпей успя да запази повече от двойното си превъзходство в жива сила, но така и не се осмеляваше да нападне.

От време на време имаше схватки, обикновено с неблагоприятен за Помпей изход — страхът му от бунтове, ако остави достатъчен брой от войските си на влиянието на Цезар, му пречеше ужасно. За пръв път разбра неизгодността на лагер, разположен надолу по течението на единствената река в околността, когато врагът заема изворите. Цезар контролираше източника му на вода.

Едно от успокоенията за Помпей бе да знае, че Цезар не разполага с постоянен път за доставки на храна. Всичко идваше по суша от Западна Гърция; пътищата бяха без каменна настилка, кални, теренът — пресечен, крайбрежието бе под контрола на флотата му.

Един ден обаче Лабиен му занесе няколко лигави сиви кубчета от някаква нишковидна, лепкава материя.

— Какво е това? — попита напълно объркано Помпей.

— Това е храната на Цезар, Помпей. С това се хранят той и хората му. Корените на едно местно растение, намачкани, смесени с мляко и опечени. Наричат го „хляб“.

С широко отворени от удивление очи Помпей взе едно от донесените кубчета и с големи усилия успя да отчупи едното му крайче. Лапна го, задави се, плю.

— Не могат да ядат това, Лабиен! Това не *може* да се яде!

— Могат и го ядат.

— Махни ги, махни ги! — изскимтя Помпей и потрепери. — Махни ги и ги изгори! И да не си изпуснал и думичка за това пред войниците или легатите ми! Ако разберат с какво се хранят войниците на Цезар, само и само да ме принудят да капитулирам, начаса ще се предадат!

— Не се тревожи, ще ги изгоря и ще мълча. И ако се чудиш откъде съм ги взел, Цезар ми ги изпрати като подарък с най-добри пожелания. Независимо от условията той никога не пропуска възможността да се похвали.

* * *

В края на май положението с пасищата около контролираната от Помпей територия стана критично — той се принуди да прекара с корабите си няколко хиляди животни на по-плодородни земи на север от Дирахиум. Градчето се разполагаше на края на малък полуостров, който се свързваше с континента със съвсем тънка ивица земя на половин миля от пристанището. Игнациевият път преминаваше през тесния провлак по мост. Жителите на Дирахиум посрещнаха тези животни с огромна тревога. Скъпоценните им пасища вече не бяха техни. Само страхът от Лабиен ги караше да си държат езиците и да мируват.

Надпреварата за надмощие продължи и през юни, конете и мулетата на Помпей, които още оставаха в лагера, започнаха да измършавяват, да отслабват, станаха по-податливи на заболявания. В края на месеца вече мряха по толкова много, че Помпей, чиито войници още копаеха отчаяно, не беше в състояние да осигури правилното

унищожаване на труповите им. Миризмата на разлагащо се месо се носеше навсякъде.

Лентул Крус се оплака пръв:

— Помпей, не можеш да ни караш да живеем в тази... тази *отвратителна* клоака.

— В тази миризма не мога да събера сили за нищо — подкрепи го Лентул Спинтер, притиснал кърпичка до носа си.

Помпей се усмихна злорадо:

— В такъв случай предлагам да си съберете багажа и да се върнете в Рим.

Двамата Лентуловци предпочетоха да останат и да продължат да се оплакват.

За Помпей миризмата беше най-малкият проблем — Цезар усилено отклоняваше всички потоци, за да прекъсне източника му на питейна вода.

Когато укрепленията му достигнаха двайсет и четири километра дължина, а тези на Цезар — двайсет и шест, той рече не можеше да продължава — беше обграден напълно. Положението ставаше неспасяемо.

С помощта на Лабиев Помпей убеди група жители на Дирахиум да отидат при Цезар с предложение да заеме града. С настъпването на пролетта времето не се беше подобрило особено и Цезаровите войски продължаваха да живеят на диета от така наречения му „хляб“. Да, помисли си Пълководеца, струваше си да опита да сложи ръка върху Помпеевите запаси.

На осмия ден на Квинквил той нападна Дирахиум. Докато вниманието му бе съсредоточено в това, Помпей атакува укрепленията в средата на обсадната му стена, охранявани от четири кохорти от Десети легион под командването на Луций Муниций Базил и Гай Волкаций Тул. Защитните съоръжения бяха толкова добри, че успяха да задържат петте Помпееви легиона до идването на Публий Сула от главния лагер на Цезар. Сетне Публий Сула успя да предотврати оттеглянето на нападателите зад собствените им укрепления. Блокирани в ничията земя, петте легиона издържаха дъжда от стрели и камъни в продължение на пет дни. Когато Помпей успя да ги прибере, вече бяха загубили две хиляди човека.

Това бе добре дошла победа за Цезар. Той накара четирите кохорти да минат в тържествен парад пред целия Десети легион и накичи знамената им с още военни отличия. След това показа на всички щита на центуриона Касий Сцева със сто и двайсет стрели, стърчащи като иглите на таралеж. Цезар даде на Сцева двеста хиляди сестерции и го повиши на главен центурион на легиона.

На Дирахиум също не му се размина. Цезар изпрати достатъчно войски, за да го обгради, сетне закара конете и мулетата на Помпей на тясната ивица между града и пасищата, които жителите му вече не можеха да достигнат. Поставени в безизходица, обитателите на Дирахиум бяха принудени да ядат запасите на Помпей. Освен това върнаха конете и мулетата му обратно в лагера.

* * *

На тринайсетия ден на Квинктил Цезар навърши петдесет и две. Два дни след това Помпей най-сетне се убеди, че ще се наложи да пробие обсадата, ако иска войниците му да не започнат да умират от жажда и зарази. Ала как да го постигне, как? Колкото и да се напругаше, той все не можеше да измисли начин за измъкване, без да влиза в битка.

Съдбата му прати отговора в лицето на двама чиновници от хедуйската конница на Цезар, която Пълководеца използваше главно да препуска от единия до другия край на укрепленията, за да разнася послания и нареждания. Двамата мъже бяха злоупотребявали със средствата на ескадрона си. Макар и не римляни, хедуите водеха счетоводството си по римски маниер и имаха спестовен, погребален и разплащателен фонд. Разликата бе в това, че тези средства се управляваха от двама чиновници, избрани специално за това, докато римските легиони имаха доста по-голям счетоводен екип, който се контролираше често и безмилостно. И така двамата хедуи бяха теглили незаконно средства от касата на подразделението още от тръгването им от Галия. Бяха разкрити по случайност и също така по случайност бяха успели да избягат при Помпей.

Те му издадоха точно как са разположени силите на Цезар и къде са слабите точки на укрепленията му.

Помпей атакува на разсъмване на седемнайсетия ден на квинктил. Най-слабата точка в обсадата на Цезар се намираше в най-южния край на укрепленията му, където те завиваха на запад и се спускаха към морето. Още бяха в процес на довършване на втората стена, разположена пред главната. Това предно ограждение оставаше неохранявано, а откъм морето никоя от стените не можеше да се отбранява добре.

Районът се охраняваше от Девети легион на Цезар. Всичките шест римски легиона на Помпей пристъпиха към фронтално нападение, докато всичките му стрелци с прашки и лъкове и част от кападокийската пехота се промъкнаха зад неохраняваната стена и изненадаха защитниците отзад. Малобройните части на Лентул Марцелин, разположени в най-близкия форт, не успяха да помогнат; Девети бе разгромен.

Нещата се промениха, когато Цезар и Антоний пристигнаха с подкрепления, ала Помпей не си беше губил времето. Той установи пет от шестте си легиона извън Цезаровите ограждение и остави шестия в един изоставен лагер наблизо. Цезар изпрати трийсет и три кохорти, за да прогони този самотен легион, но не успя заради едно сложно укрепление на пътя си. Окрилен от победата, Помпей изпрати всички конници, които можа да събере, срещу противника. Цезар се изтегли с такава неочаквана бързина, че Помпей остана с празни ръце. Той предпочете да се откаже и да си отдъхне, вместо да нареди на конницата си да преследва Цезар.

— Какъв глупак! — изръмжа Цезар пред Антоний, след като изтегли цялата си войска на безопасно място в главния си лагер. — Ако беше оставил конницата си по петите ни, щеше да спечели войната още тук и сега. Ала той не го стори, Антоний. Цезаровият късмет е в това, че все ми се случва да воювам срещу глупаци.

— Ще продължим ли обсадата? — попита Антоний.

— Не, Дирахиум вече не ни върши работа. Вдигаме се и се изнасяме през нощта.

* * *

Слепотата на Помпей бе пълна. Той се върна ликуващ в Петра, без да забележи от по-високата си позиция, че Цезар се готви за оттегляне.

На сутринта притихналите укрепления и липсата на дим в Цезаровия лагер му разкриха всичко. Цезар бе отпътувал.

Помпей прояви достатъчна предвидливост и изпрати част от конницата си на юг към Генузус, за да попречи на противника да се прехвърли през реката, но хората му закъсняха. Прекалено самоуверени от победата предния ден, те се прехвърлиха на другия бряг, но само за да се окажат в ръцете на Цезар, с чиято войска никой от тях не си беше имал работа досега — и най-вече с германската конница. Подпомогнатата от няколко кохорти пехота, тя нанесе на Помпеевата войска сериозни загуби.

При отстъплението си по Игнациевия път те срещнаха самия Помпей, решил да ги последва. През нощта двете войски лагеруваха на двата противоположни бряга на Генузус.

По обяд на следващия ден Цезар продължи на юг. Помпей не го последва. Без да ги е грижа, че Помпей не бива да изостава в преследването на противника, някои от войниците му бяха пренебрегнали заповедите и се бяха върнали в лагера на Петра, за да си вземат някои забравени неща. Постоянно загрижен за численото превъзходство, Помпей остана да ги чака. Той така и не успя да навакса забавянето. Като сянка от откъдното, Цезар просто изчезна от лицето на земята, някъде на юг от Аполония.

На двайсет и втория ден на квинктил Помпей се върна с войската си на Петра, за да отпразнува голямата си победа и да изпрати новините за нея в Рим и Италия. Няма го вече Цезар! Цезар беше разбит и бягаше панически. И дори някои да се усъмниха, че Цезар (разполагащ още с цялата си войска без хиляда души) е наистина разбит, те запазиха мнението си за себе си.

Войската също празнуваше, но никой не беше по-радостен от Тит Лабиен, който мина триумфално през лагера с няколкостотинте пленници от Девети легион. Пред очите на Помпей, Катон, Цицерон, Лентул Спинтер и Крус, Фауст Сула, Марк Фавоний и много други той показва жестокостта си. Цезаровите войници първо бяха осмени, унижени, бити, след това Лабиен пристъпи към нажежените жезла, тънките ножове, клещите и бичовете с бодли. Едва след като всеки

пленник до един бе ослепен, лишен от езика и гениталиите си и бичуван, докато не се превърне в пихтия, свирепият военачалник нареди да ги обезглавят.

Помпей наблюдаваше безпомощно, толкова втрещен и отвратен, че сякаш не разбираше, че правомощията му позволяват да заповяда на Лабиен да спре. Той не стори нищо, не каза нищо, нито тогава, нито след това, докато скиташе из Петра като обезумял.

— Този човек е чудовище! — не му даваше мира Катон. — Как можа да му позволиш да върши такива безчинства, Помпей? Какво ти става? Току-що победи Цезар, а не можеш да обуздаеш собствените си легати!

— Аъррх! — изрева Помпей през сълзи. — Какво искаш да направя. Катоне? Какво очакваш от мен? Аз не съм истински главнокомандващ, аз съм марионетка за всеки, който поиска да ме разиграва! *Да обуздая Лабиен ли!* Защо не опиташ ти, Катоне? Можеш ли да обуздаеш земетресение? Можеш ли да обуздаеш вулкан, Катоне? Как можеш да обуздаеш човек, който всява страх дори сред *германите*?

— Не мога да продължавам да поддържам главнокомандващ, който търпи легати като Тит Лабиен! — заяви Катон. — Ако не го изгониш начаса, Помпей, няма да ти помагам повече!

— Чудесно! Един досадник по-малко! Прав ти път! — Помпей се сети още нещо и закрепя след оттеглящия се сенатор. — Ах, ти, кретен такъв! Не разбираш ли? Никой от вас не може да води войска! Никой от вас не умее да воюва! А Лабиен може!

Той се върна в къщата си, за да завари там Лентул Крус. О, *отвратителен човек!*

— Какъв позор — изсумтя презрително Крус. — Скъпи ми Помпей, трябва ли да търпиш зверове като Лабиен? Не можеш ли да направиш нещо? Как може да празнуваш такава победа над Цезар, когато не си способен да обуздаеш този човек? Цезар се измъкна! Какво още правиш тук?

— Да можех аз да се измъкна — процеди през зъби Помпей. — Ако нямаш градивно предложение, Крусе, съветвам те да се върнеш в отоплената си къща и да си събираш златните чинии и рубинените чаши! Тръгваме.

И така, на двацет и четвъртия ден на квинктил Помпей стори точно това. Остави в Дирахиум само петнайсет кохорти ранени под

командването на Катон.

— Ако нямаш нищо против, Велики, аз също ще остана — рече Цицерон. — Страхувам се, че в битка от мен няма много голяма полза, но тук мога да помогна. О, как ми се иска брат ми Квинт да се беше присъединил към нас! Той е способен военачалник.

— Да, остани — измърмори вяло Помпей. — Тук няма никаква опасност за теб, Цицероне. Цезар тръгна към Гърция.

— Откъде си сигурен. Може да се е установил край Орикум, за да предотврати връщането ти в Италия.

— Не и той, Цицероне! Той е пиявица. Досадник.

— Афраний мисли, че трябва да изоставиш тази източна кампания, да измамиш Цезар и да се върнеш в Италия.

— Знам, знам! И след това да продължа на запад и да си върна Испания. Това е една неосъществима мечта, Цицероне. Да оставим Цезар необезпокояван в Гърция и Македония, е самоубийство за нас. Така ще загубя всичките си съюзници на изток и подкрепата на зависимите от Рим царе. — Помпей потупа Цицерон по рамото. — Не се тревожи за мен, моля те. Знам какво да направя. Предпазливостта ме кара да продължавам тази война на изчакване, да не влизам в открит бой, ала другите не го разбират. Сега виждам колко съм прав. Дори с тази пословична скорост Цезар има много път да измине. Ще изостане с дни след мен. Така ще имам време да си набавя нови мулета и коне; купих от даките и дарданите; ще ме чакат в Хераклия. Не колкото ми трябва, но все пак по-добре от нищо. — Помпей се усмихна. — Сципион и сирийските му легиони вече трябва да са в Лариса.

Цицерон не коментира. Беше получил писмо, в което Долабела настояваше да се върне в Италия, и той жадуваше да го направи. Поне в Дирахиум родната земя го делеше само едно море.

— Завиждам ти, Цицероне — сподели Помпей, преди да се сбогуват. — Хубавите дни вече започват, климатът е мек. Единственото, което трябва да търпиш, е Катон. Между другото той ме информира, че ми изпраща Фавоний, за да „крепи здравия ми разум“. Цитирам точно. Това ме оставя сред зли псета като Лабиен, развратници като Лентул Крус, критикари като Лентул Спинтер и жена и син, за които да се тревожа. Да имам само частичка от Цезаровия късмет, може би ще оцелея.

Цицерон се стъписа, погледна го изпитателно:

— Жена и син ли?

— Да. Корнелия Метела решила, че в Рим е прекалено далеч от баща си и от мен. И Секст постоянно я уговарял. Той гори от желание да се присъедини към мен. Чакат ме в Тесалоника.

— Тесалоника ли? Чак дотам ли мислиш да ходиш?

— Не. Изпратих им известие да отидат в Митилена. На Лесбос ще са в безопасност. — Помпей вдигна ръце в странен, патетичен жест. — Опитай се да ме разбереш, Цицероне! Не мога да отида на запад! Ако го сторя, значи да зарежа двата легиона на тъста си на легендарното милосърдие на Цезар. Той ще завладее Изтока и жена ми и детето ми ще попаднат в ръцете му. Решаващата битка трябва да се състои някъде в Тесалия.

Цицерон го изчака да се отдалечи. Изведнъж очите му се премрежиха и той примигна, за да пропъди сълзите. Горкият Помпей! Толкова *остарял* му се стори изведнъж.

* * *

В Хераклия, разположена на Игнациевия път там, където той излизаше на малко по-равна земя преди родния град на Александър Македонски, Пела, към Помпеевата войска започнаха да се присъединяват онези, които отсъстваха поради други задачи. Хора като Брут, който се стараеше да покаже колко е полезен, като послушно изтича чак до Тесалоника; и Луций Домиций Ахенобарб, който бе тръгнал по море.

В Хераклия Помпей получи доставка от няколко хиляди хубави коне и мулета, достатъчно да попълни загубите си. Водеше ги не друг, а самият цар на Дакия, Бурбистас, който чул за разгрома на Гай Цезар при Дирахиум. Царят бе дошъл да сключи договор със световния исполин, разбил могъщия Цезар, царете Митридат и Тигран и някаква си жалка мижитурка от Запада на име Квинт Серторий. Цар Бурбистас искаше също така да може да се хвали в родината си, че е пил вино заедно с Помпей Велики. Който наистина беше велик.

Събития като пристигането на цар Бурбистас разведряваха Помпей; а също и новината, че неуловимият Метел Сципион и

сирийските му легиони лагеруват край Верея и са готови да тръгнат на юг към Лариса, ако получат заповед от Помпей.

Неизвестното за Помпей бе, че Гней Домиций Калвин, начело на Цезаровите Единайсети и Дванайсети легион, приближава Хераклия в дирене на Цезар. Той бе срещнал Метел Сципион при река Алиакмон и беше положил всички усилия да го вкара в битка. След като Сципион не се поддал, а местните жители му отказали всякаква подкрепа, Калвин решил да тръгне по Игнациевия път, сигурен, че Цезар ще мине оттам и че ще дойде преди Помпей. Новините за голямата победа на Помпей при Дирахуим бе стигнала до всички кътчета на Гърция и Калвин очакваше Цезар да отстъпва пред преследвачите си. Разочароващи вести, но недостатъчно, за да накарат Калвин да застане на другата страна, дори войниците му да го искаха. Те именно отказаха да повярват и настояваха да се присъединят към Цезар колкото се може по-скоро. Единственото, от което се нуждаел той, твърдяха те, били всичките му легиони от галски ветерани. Получи ли ги веднъж, щял да разгроми Помпей и всички армии на света.

С Калвин се движеше другият ескадрон от хедуйски конници на Цезар, шейсет мъже; Калвин ги използваше за разузнавачи. Яздейки в компанията на двама хедуи и знаейки, че до Хераклия остават не повече от четири часа, Калвин не спираше да търси признаци за присъствието на Цезар. На един хълм пред себе си видя двама хедуйски конници и взе това за потвърждение. Неговите спътници нададоха радостни възгласи при вида на шаловете на червени и сини ивици и препуснаха към новопоявилите се.

Четиримата хедуи се поздравиха горещо и проведоха кратък разговор, докато конят на Калвин пасеше кротко в очакване. След това двамата му спътници се върнаха в тръс, а другите двама изчезнаха обратно към Хераклия.

— На какво разстояние е Цезар? — обърна се Калвин към Карагд, който говореше латински.

— Цезар не е в Македония. Можеш ли да си представиш, пълководецо? Тези двама мръсници избягали при Помпей с парите на ескадрона си! Толкова са горди с това, че не се стърпяха да ни го разкажат. С Вередорикс решихме да си държим устата и да научим колкото можем повече.

— Боговете са полудели — измърмори замислено Калвин. — Какво знаят?

— Край Дирахиум наистина имало битка и Помпей наистина я спечелил, но победата му не била голяма, пълководецо. Глупаците оставили Цезар да се измъкне с невредимата си войска. Е, изгубил около хиляда души; заловените живи били измъчвани и екзекутирани от Лабиен. — Хедуют потрепери. — Цезар тръгнал на юг. Тези двамата смятат, че се е насочил към Гомфи, където и да се намира това.

— В Южна Тесалия — отвърна машинално Калвин.

— А, както и да е. Войската в Хераклия е на Помпей. Срещнал се с цар Бурбистас от даките. По-добре бързо да се изтегляме, пълководецо. Тези двамата са предали цялото разположение на частите на Цезар. С Вередорикс мислехме да ги убием, но после решихме да ги оставим.

— Какво им казахте за нашата войска?

— Че разузнаваме за един отряд, натоварен със събиране на храна. Само две кохорти — отвърна Карагд.

— Добре! — похвали го Калвин и дръпна рязко юздите на коня си. — Хайде, момчета, да се изтегляме по-бързо на юг и да намерим Цезар.

Цезар не се беше отдалечил много през планинските масиви на Западна Гърция и Македония. На юг от Аполония течеше Аоус, една от главните реки, извираща от главния масив. Покрай нея вървеше един много лош път, преминаваше планините Тифе през тесен проход и слизаше в Тесалия по течението на Пенеус. Вместо да прави отбивка от допълнителни двеста и четирийсет километра, Цезар продължи с нормалните седемдесет-осемдесет километра на ден по по-добрите пътища на Епир. На пътя си срещаша само стада и овчари и слязоха в Тесалия много на север от Гомфи, при града Егиниум.

Тесалия бе избрала страната на Помпей. Както всички райони на Гърция тя представляваше сдружение на градове, чийто главен съвет се наричаше Тесалийска лига. След като чул за победата на Помпей при Дирахиум, председателят на лигата, Андростен от Гомфи, бе изпратил нареждания до всеки град да оказва подкрепа само на победителя.

Уплашени от бързото настъпление на стегнатата и добре въоръжена Цезарова войска, управниците на Егиниум разпратиха отчаяни писма до всички градове на Тесалийската лига с вестта, че

Цезар е пред вратите им и изобщо не прилича на разгромен. Следващият град, паднал под властта му, бе Трика; Цезар продължи към Гомфи, откъдето Андростен изпрати отчаяно послание на Помпей, в което го уведомяваше, че противникът е пристигнал много по-рано от очакваното. Гомфи падна.

В началото на Секстил лятото още не беше дошло, никъде нямаше зряло зърно, а дъждовете на изток бяха оскъдни. Имаше опасност от известен недостиг на храна. По тази причина Цезар продължи със завземането на Западна Тесалия, откъдето можеше да си набави нужните запаси. Чакаше освен това останалите си легиони. Седми, Четиринайсети, Единайсети и Дванайсети бяха извикани.

След като Луций Касий, Сабин, Кален и Домиций Калвин се присъединиха към него, той продължи на изток по по-добри пътища към Лариса и границата с Македония при Темпе. Най-добрият път бе по течението на Епинеус до Скотуса, където Цезар възнамеряваше да пресече реката и да продължи на север.

На по-малко от шестнайсет километра от Скотуса той устрои яко укрепен лагер на север от Епинеус, близо до селището Фарсалус — беше чул, че Помпей приближава, а около Фарсалус теренът бе добър за водене на битка. Типично за Цезар, той не избра най-удобното място. Винаги си струваше да изтърпиш някоя малко неудобство. Посредствените пълководци (а той смяташе Помпей за такъв) се стремяха да се придържат към всички правила на военното дело, приемаха ги като задължителни. На Помпей щеше да му хареса край Фарсалус. Една редица хълмове се спускаше на север към малка равнина, широка около три километра, завършваща в мочурливите брегове на Епинеус. Да, Фарсалус щеше да свърши работа.

* * *

Помпей получи писмото на Андростен от Гомфи край стария си тренировъчен лагер във Верея. Той веднага промени посоката си на движение и се насочи към прохода към Тесалия при Темпе. Нямаше пряк път — масивът на Олимп и насеченото му подножие не позволяваха да се мине направо. Пред стените на Лариса към него най-после се присъедини Метел Сципион и Помпей си отдъхна с

облекчение, и не само заради пристигането на тези два тъй дълго чакани легиона.

Отношенията сред главното командване се бяха влошили още повече след напускането на Хераклия. Всички бяха решили, че е крайно време да поставят Помпей на мястото му, и в Лариса дълго съдържаните омраза и обиди се проявиха едновременно.

Всичко започна, когато един от старшите военни трибуни на Помпей, някой си Акуций Руф, реши да събере главното командване на своеобразен съдебен процес, на който Луций Афраний бе обвинен в измяна за изоставянето на войските си след Илерда. Главният съдия бе Марк Фавоний, който се придържаше стриктно към инструкциите на Катон „да крепи бистрия разум на Помпей“.

Помпей изпусна нервите си.

— Акуций, разпусни веднага това незаконно сбиреще! — изрева той със стиснати юмруци и разкривено лице. — Хайде, действай, преди да съм обвинил *теб* в измяна! Колкото до теб, Фавоний, мислех си, че опитът в обществения живот те е научил да избягваш незаконните съдилища! Махайте се! Махайте се! *Махайте се!*

Съдът бе разпуснат, но Фавоний не се отказваше. Той се притаи и започна да дебне Помпей, да му досажда при всяка възможност с приказки за неблагонадеждността на Афраний, а Афраний, ужасен от евентуалните последствия, го проглуши с молби да освободи Фавоний от служба. Петрей естествено бе на страната на Афраний и също не му даваше мира.

Прякото командване беше поверено на Лабиен, чието най-леко наказание за всяка дреболия бе бичуване; войниците роптаеха и се вълнуваха, крояха планове как да изложат живота на командира си на вражеските копия в първата битка.

На вечеря Ахенобарб реши да нанесе удара си.

— Как е нашият скъп Агамемнон, цар на царете? — осведоми се той на влизане в главната палатка.

Помпей зина и го изгледа в недоумение:

— Как ме нарече?

— Агамемнон, цар на царете — ухили се подигравателно Ахенобарб.

— Какво ще рече това?

— Ами, ти си в същото положение като Агамемнон, царят на царете. Начело на войска с хиляда кораби, начело на група зависими царе, всеки от които има пълно право да се нарече цар на царете. Само че от завладяването на Приамовото царство от гърците има повече от хилядолетие. Човек би си помислил, че за толкова години нещо би трябвало да се е променило, нали? Ала нищо не се е променило. В съвременния Рим ние все още трябва да търпим Агамемнон, царя на царете.

— Ти май се вживяваш в ролята на Ахил, а, Ахенобарбе? Криеш се зад корабите си, докато светът се руши — изсъска през зъби Помпей.

— Е, това не е точно така — възрази спокойно Ахенобарб, отпуснал се удобно на кушетката си между Фавоний и Лентул Спинтер. — Той взе една чепка парниково грозде, специално докарвано от Палена на Халкидики, където това бе сериозен източник на доходи. — Всъщност — продължи той, плюейки семки, — мислех си повече за ролята на Агамемнон, царя на царете.

— Така е, така е — излая Фавоний, търсейки напразно някое поскромно блюдо, за да си вземе... и изключително радостен, че Катон не може да види в какво охолство живее главното командване на Помпей.

Оранжерийно грозде! Хиоско вино, отлежало двайсет години в амфорите! Морски таралежи, прекарвани от конници от Ризус и полети с екзотичен рибен сос! Малки пъдпъдъци, току-що излюпени, за да изчезнат в гърлото на Лентул Крус!

— Ти май искаш да поемеш командването, а, Ахенобарбе?

— Не съм сигурен, че бих отказал.

— Защо ти е толкова главоболие — поиска да узнае Помпей, докато разкъсваше една пита със сирене.

— Главоболията — отвърна Ахенобарб с увенчано с цветен венец голо теме — идват от факта, че Агамемнон, царят на царете, се страхува да влезе в битка.

— Това е най-мъдрата стратегия — възрази Помпей. — Възнамерявам да изтопя Цезар с методите на изчакването. Да го предизвикам да поеме неразумни рискове. Сега преграждаме пътя му към източниците на храна. Когато настъпи лятото, той ще започне да изпитва недостиг. До есента ще е изял всичко, що става за ядене в Гърция. През зимата ще капитулира. Моят син Гней се е настанил толкова удобно на Коркира, че през Адриатика пиле не може да

прехвъркне. Гай Касий удържа голяма победа над Помпоний край Месана...

— Дочух — прекъсна го Лентул Спинтер, — че след прехвалената си победа Гай Касий влязъл в сражение със стария Цезаров легат Сулпиций Руф. И че на войниците от един легион на Цезар, които наблюдавали от брега, толкова им омръзнало да гледат неспособността на Сулпиций да се справи, че доплували с лодки до корабите на Касий, взели ги на абордаж и го изхвърлили. Наложило се да скочи през борда на флагманския си кораб, за да спаси кожата.

— А, да, това е вярно — призна Помпей.

— Стратегията на изчакване — отбеляза Лентул Крус, докато преглъщаше една сочна малка сепия в сос от собственото ѝ мастило — е смехотворна, Помпей. Цезар не може да спечели, всички го знаем. Ти все повтаряш, че не ни стигат пари, защо тогава тази тактика на протакане?

— Стратегия, не тактика — поправи го Помпей.

— Както и да е, кого го е грижа. Предлагам, щом видим Цезар, да нападнем. Да приключим това веднъж завинаги. След това да се върнем у дома в Италия и да издадем няколко проскрипции.

Брут слушаше с растящо безпокойство. Личната му заслуга в обсадата на Дирахиум бе нищожна; той бе използвал всеки повод да предприеме пътуване до Тесалия, Атина или където и да било другаде, само да е далеч от това безумие. Даде си сметка за разкола между Помпей и легатите му едва в Хераклия. Там научи и за деянията на Лабиен. Там си даде сметка, че Помпей ще бъде провален от собствените си легати.

О, защо изобщо бе напуснал Тарзус, Публий Сестий и онази предпазлива политика на неутралитет? Как можеше да си събере дълговете и лихвите от хора като Дейотар и Ариобарзан, след като те финансираха Помпеевата войска? Как щеше да успее, ако тези самодоволни свине успеяха да въвлекат Помпей в битка, която той очевидно не желаше? Той бе прав, той бе прав! Тактиката... или стратегията на изчакване щеше да им осигури победата. А не си ли струваше да запази живота на римските войници, да не допуска излишно кръвопролитие? *Какво щеше да прави той, ако някой пъкне меч в ръката му и му каже да се бие!*

— Цезар е обречен — намеси се и Метел Сципион, който не споделяше възгледите на зет си; той въздъхна доволно и се усмихна: — Най-после да стана върховен жрец.

Ахенобарб подскочи:

— Какво?

— Най-после ще стана върховен жрец.

— Само през трупа ми! — кресна Ахенобарб. — Тази чест принадлежи на рода ми.

— Глупости! — ухили се Лентул Спинтер. — Тебе не те избраха дори за обикновен жрец, Ахенобарбе, камо ли за върховен. Никога няма да успееш.

— Ще сторя онова, което направи дядо ми, Спинтере! Ще се кандидатирам за жрец и за върховен жрец едновременно!

— Не! Изборът ще се извърши между мен и Сципион.

— Никой от двамата ви няма шанс! — изсъска Метел Сципион. — Аз ще съм следващият върховен жрец!

Трясъкът от удара на нож по златна чиния стресна всички; Помпей стана от кушетката си и излезе, без да ги удостои с поглед.

* * *

На петия ден на секстил Помпей пристигна с войската си край Фарсалус, за да завари Цезар на северния бряг на реката.

— Чудесно! — възкликна Помпей пред Фауст Сула, когото единствен сред легатите си можеше да изтърпи.

Никога не критикуваше, просто вършеше онова, което му каже тъст му. Е, това можеше да се каже и за Брут. Също добро момче. Ала той така се мръщеше! Все се криеше, отбягваше военните съвети, дори вечерите.

— Ако се настаним на онзи хубав хълм, Фаусте, позициите ни ще са над тези на Цезар и ще му преградим пътя към Лариса, Темпе и Македония.

— Предвиждаш ли битка? — поинтересува се Фауст Сула.

— Не ми се иска, но се опасявам, че е неизбежна.

— Защо толкова държат да се сражаваме?

— О, защото сред тях, освен Лабиен няма ни един истински войник. Нищо не разбират.

— Лабиен също иска да се сражаваме.

— Лабиен иска да си премери силите с Цезар. Умира за такава възможност. Мисли се за по-способен пълководец.

— А такъв ли е?

Помпей вдигна рамене:

— Честно казано, Фаусте, нямам представа. Много години беше дясната ръка на Цезар в Галия. Затова се изкушавам да кажа „да“.

— Утре ли ще бъде?

Помпей сякаш се смали; поклати глава:

— Не, рано е!

На сутринта Цезар разгърна войските си. Помпей не го последва. След няколко часа чакане Цезар върна легионите си в лагера, на сянка. Беше пролет, но слънцето напичаше и може би заради близостта на реката въздухът бе непоносимо влажен.

Следобед Помпей събра легатите си.

— Реших — обяви той; остана прав, без да покани, когото и да било да седне. — Решаващата битка ще е тук, при Фарсалус.

— О, страхотно! — възкликна Лабиен. — Веднага започвам подготовката.

— Не, не, не толкова скоро! — извика с ужас Помпей. На следващия ден, за да раздвижи войниците си, той ги изпрати на разходка; или поне така си помислиха легатите му, защото той ги разположи на такива места, където само пълен глупак би нападнал — след дълго и стръмно изкачване.

На осмия ден на секстил обаче, след като слънцето се спусна зад лагера, Помпей отново събра легатите си, този път в командната си палатка пред голяма карта, начертана от картографите му върху парче пергамент.

— Утре — заяви кратко той и отстъпи назад. — Лабиен, обясни плана.

— Ще включим основно конницата — започна той, след като се приближи до картата и кимна на останалите да се съберат около него. — Възнамерявам да използвам по-добрата ни кавалерия като основно

средство за разгромяване на Цезар, който разполага само с хиляда германски конници. Забележете, че няколкото ни предишни схватки показаха, че той е въоръжил част от легионерите си, както убиите въоръжават пехотата си, сражаваща се между конниците. Опасни са, ала прекалено малобройни. Ще се разгърнем тук, между реката и възвишенията. С девет римски легиона ще имаме числено превъзходство над Цезар, защото той ще е принуден да запази един от своите девет в резерва. Това е предимството ни. Имаме петнайсет хиляди чуждестранни пехотинци в резерва. Теренът също е в наша полза; намираме се малко по-високо от него. По тази причина ще се изтеглим нагоре, по-далеч от предната линия на Цезар. И ще чакаме. Нека хората му се позадъхат, преди да стигнат позициите ни. Ще държим пехотата си в компактна маса, защото поставям шест хиляди конници на левия фланг — тук, до хълмовете. Отдясно слагам само хиляда конници, до реката — там теренът е прекалено мочурлив. Хиляда стрелци с лъкове и прашки ще бъдат разположени между първия легион в левия фланг и шестте хиляди конници.

Лабиен замълча, огледа мъжете около себе си, след това продължи:

— Пехотата ще е разделена на три отделни блока от по десет редици. И трите блока ще нападнат едновременно. Имаме много по-голяма численост от Цезар, който, както ме осведомиха, разполага само с по четири хиляди души на легион поради загубите си в планините на Епир. Нашите легиони са в пълен боен състав. Ще оставим хората му да се изтощят, докато стигнат редиците ни, после ще ги обърнем в отстъпление. Най-хубавото в плана обаче е конницата. Няма начин Цезар да устои на шест хиляди конници, нападащи десния му фланг. Докато стрелците обсипват хората му със стрели и камъни, конниците ни ще се стоварят върху легионите му като лавина, ще отблъснат малобройната му кавалерия, след това ще се врежат в редиците му и ще го обкръжат отзад. — Лабиен отстъпи и се усмихна. — Помпей, твой ред е.

— Е, няма какво толкова да допълня — заговори отново той, изпотен от влагата във въздуха. — Лабиен ще командва шестте хиляди конници на левия фланг. Колкото до пехотата, отляво ще сложа Първи и Трети легион. Ахенобарбе, ти поемаш командването им. Следват петте легиона по средата, между които двата сирийски. Сципионе, ти ще

командваш центъра. Спинтере, на теб поверявам десния си фланг, най-близкият до реката. Ще разполагаш с осемнайсет кохорти, не с цели легиони. Бруте, ти ще си заместник на Спинтер. Фаусте, ще помагаш на Сципион. Афраний и Петрей — заместник-командири при Ахенобарб. Фавоний и Лентул Крус, на вас поверявам чуждестранните наемници, оставащи в резерва. Марк Цицероне Младши, ти можеш да вземеш резервната конница. Торквате, поеми резервните стрелци. Лабиен, изпрати някого да командва хилядата конници при реката. Останалите да се разпределят сред легионите. Разбрано ли е?

Всички закимаха тържествено.

След това Помпей се оттегли с Фауст Сула.

— Ето — рече, — получиха каквото искат. Не мога повече да ги сдържам.

— Добре ли си, Велики?

— Отлично, Фаусте. — Той потупа зет си по рамото със същата нежност, с която се бе разделил с Цицерон в Дирахиум. — Не се грижи за мен, Фаусте, наистина. Аз съм един старец. След по-малко от два месеца навършвам петдесет и осем. Идва време... Колко безсмислено е цялото това боричкане, домогване до властта. Винаги има дузина претенденти, които се стремят да съборят първия мъж. — Засмя се тъжно. — Как само се караха кой ще заеме мястото на Цезар като върховен жрец! Сякаш има някакво значение, Фаусте. Никакво значение няма. Всичките ще се провалят.

— Велики, не говори така!

— Защо да не говоря? Утре ще се реши всичко. Не го исках, но не съжалявам. Всеки изход от тези битка е за предпочитане пред продължаването на това положение. — Постави ръка на рамото на Фауст. — Ела, време е да съберем войската. Трябва да им кажем, че утре е съдбовният ден.

Докато войската се събере, за да изслуша задължителната реч преди сражението, нощта се беше спуснала. Като гадател Помпей лично извърши ритуалното жертвоприношение. Тъй като наоколо нямаше крави, обредното животно трябваше да бъде чисто бяла овца; една дузина се гледаха в специална кошара и се държаха винаги готови за опитното око на свещенослужителя. Когато обаче Помпей посочи кроткото животно и помощниците му отвориха кошарата, и дванайсетте овце побягнаха панически навън. След кратко преследване жертвата,

окаляна и наплашена, бе заловена и заклана. Това не беше добър знак. Войниците замърмориха тревожно. Помпей си направи труда да слезе от жреческия подиум след жертвоприношението и да навлезе между редовете им, произнасяйки успокоителни слова. Черният дроб на обредното животно беше безупречен, следователно нямаше от какво да се опасяват.

Сетне се случи най-лошото. Докато войниците, все още неспокойни и мърморещи, гледаха на изток към лагера на Цезар, огромно огнено кълбо проряза тъмното небе като комета от бели пламъци. Надолу, надолу, оставяйки следа от примигващи искри, то падна не върху лагера на Цезар, което щеше да е добро предзнаменование, а изчезна в мрака далеч отвъд. Вълненията се възобновиха и този път Помпей не успя да ги успокои.

Той си легна в чудесно настроение, убеден, че каквото и да му донесе утрото, ще е за негово добро. Защо да смята огненото кълбо за лошо предзнаменование? Как щеше да го разтълкува Нигидий Фигул, тази жива енциклопедия на древните етруски пророчества. Дали етруските щяха да го сметнат за добър знак? Римляните гадаеха само по черни дробове и понякога ровеха из вътрешностите на птици, докато етруските следяха всяко явление.

Гърмът го стресна няколко часа преди разсъмване. Той седна в леглото си и се зачуди дали не е подскочил до самия кожен таван на палатката. Поради толкова рязкото прекъсване на съня си той си го спомняше ясно, сякаш все още продължаваше. В храма на Венера Победоносна в горната част на каменния му театър имаше статуя на богинята с красивото лице и стройната фигура на Юлия. Той стоеше там и полагаше трофеите от битката в краката ѝ, докато тълпата навън го приветстваше с радостни възгласи. О, какъв добър знак! Само дето трофеите от битката бяха трофеи от собствената му войска: неговата най-скъпа сребърна броня с гравюра на сцена от битка между богове и титани; огромният рубинен бокал на Лентул Крус; талисманът на Фауст Сула — кичур от яркочервената коса на баща му; шлемът на Сципион, принадлежал на знаменития му предшественик Сципион Африкански и все още носещ онзи прояден от молци гребен от пера на бяла чапла; и най-ужасният — съвършено голата глава на Ахенобарб, набучена на германско копие. С цветен венец.

Разтреперан от студ, изпотен от жегата, Помпей отново легна, ярките бели мълнии проблясваха през затворените му клепачи, гръмотевиците кънтяха в ушите му. Когато дъждът забарабани по палатката му, той потъна в неспокоен сън, неспособен да забрави подробностите от онова ужасяващо среднощно видение.

* * *

Утрото дойде с гъста мъгла и пълно безветрие. В лагера на Цезар кипеше усилена дейност: мулетата се товареха, впрягаха се във фургоните, всеки се приготвяше за поход.

— Той няма да влезе в бой! — изръмжа Цезар, когато отиде да събуди Марк Антоний доста преди разсъмване. — Реката е придошла, почвата е подгизнала, войниците са мокри, дрън-дрън... Същият стар Помпей, същите жалки извинения. Тръгваме за Скотуса, Антоний, преди Помпей да се вдигне от дебелия си задник и да ни попречи. О, богове, какъв плужек! *Нищо* ли не може да го накара да се бие?

От тази гневна тирада съненият Антоний заключи, че старият му пълководец отново е приел нещата прекалено навътре.

В тази сива, бледо озарена мъгла не можеше да се види по-далеч от празното пространство непосредствено под лагера, така че приготвленията за поход продължиха.

И така, докато един хедуйски съгледвач не дотича до мястото, откъдето Цезар доволно наблюдаваше идеално подредените си девет легиона и хилядата си конници, готови да се измъкнат тихо и бързо.

— Пълководецо, Пълководецо! — извика задъхано разузнавачът, докато скачаше от коня си. — Пълководецо, войските на Гней Помпей са извън лагера и се подреждат... подреждат за *битка*! Наистина изглежда, че сериозно се е решил на сражение.

— Проклятие!

След тази кратка ругатня Цезар незабавно започна да раздава заповеди:

— Калене, цивилните да изкарат всички животни в задната част на лагера! Сабине, всички да започват да събарят предните стени и да запълват рова. Искам да го свършат по-бързо, отколкото бездомната паплач запълва трибуните в цирка! Антоний, пригответи конницата за

бой. Ти, ти, ти, ти, подредете легионите както го обсъждахме. Ще проведем сражението точно по плана.

Когато мъглата се вдигна, Цезаровата войска чакаше в долината, сякаш не се беше готвила за никакъв поход.

Помпей бе изтеглил предната си линия нагоре, с лице на изток. Това означаваше, че изгряващото слънце щеше да му свети в очите. В левия му фланг бяха съсредоточени много конници, в десния — по-малко.

Макар с по-малка армия, Цезар беше разтеглил легионите си на по-голям фронт, така че пехотата от Десети стоеше пред стрелците на Помпей и част от Лабиеновата конница. Бе наредил силите си отдясно наляво в следния порядък: Десети, Седми, Тринайсети, Единайсети, Дванайсети, Шести, Осми и Девети. Четиринайсети, който бе намалал от десет на осем кохорти след преразпределението на легионите в Егиниум, оставаше скрит зад германската конница на дясното крило. Войниците в него бяха въоръжени по странен начин: вместо обичайните си къси бойни копия носеха дълги обсадни копия с много шипове. Левият му фланг, разположен най-близо до реката, трябваше да се сражава без подкрепата на конница. Публий Сула, умел воин, командваше десния фланг. Центърът бе поверен на Калвин, а левият фланг — на Марк Антоний. Никой не беше оставен в резерва.

Цезар седеше на гърба на бойния си кон върху едно възвишение зад осемте кохорти на Четиринайсети легион по обичайния си начин — настрани, с крака вдигнати върху предния лък. Опасна поза за всеки друг ездач, но не и за него, тъй като можеше да се извърти на която страна поиска, дори в галоп. Той обичаше да демонстрира на войниците си, ако хвърлят поглед назад, че пълководецът им е напълно спокоен, абсолютно уверен.

„О, Помпей, глупак такъв! Оставил си Лабиен да командва вместо теб. Заложил си всичко на три глупави предположения: че конницата ти ще успее да ме заобиколи отдясно и да ме удари в гръб; че пехотата ти е достатъчно силна, за да отблъсне моите момчета; и че ще измориш моите момчета, като ги накараш да тичат нагоре към позициите ти — така се обръщаше мислено Цезар към противника си. Забеляза Помпей върху голям бял кон зад стрелците, точно пред себе си. — Съжалявам те, Помпей. Не можеш да спечелиш тази битка, а тя е решителната.“

Всички подробности бяха измислени три дни по-рано и всеки ден бяха повтаряни. Когато конницата на Помпей тръгна напред, пехотата му остана на местата си. Войската на Цезар настъпи, но на половината на пътя спря за почивка, сетне се вряза в Помпеевата предна линия като клин. Хилядата германи от десния фланг на Цезар се впуснаха срещу конницата на Лабиен, без да влизат в истински сблъсък. Вместо да ги преследва, Лабиен зави рязко надясно веднага щом се изравни със задната една трета на Десети. И кавалерията му неочаквано се натъкна на стена от обсадните копия на Четиринайсети (който три дни бе тренирал да си служи с тези необичайни за открит бой оръжия), насочени в лицата на галатийските и кападокийските конници. Точно както старата гръцка фаланга, мина през ума на Лабиен. Редиците на конницата му се разкъсаха, което послужи за знак на германите да се нахвърлят върху нея като вълци. Десети легион пък зави настрани и изкла безмилостно стрелците, преди и той да се вреже безстрашно сред обърканите, изпаднали в паника конници на Лабиен.

Околностите на Фарсалус приличаха повече на безразборна навалица, отколкото на бойно поле. Това продължи само час. Помпеевите чуждестранни резерви побягнаха в момента, в който видяха поражението на конницата. Много от легионите му останаха на бойното поле, включително сирийските, Първи и Трети, но осемнайсетте кохорти от десния фланг се разпръснаха на всички страни, оставяйки Антоний пълен победител в района около Епинеус.

* * *

Помпей напусна бойното поле в лек тръс веднага щом си даде сметка, че изходът от битката е предрешен.

„Проклет да е Лабиен с презрителното му пренебрежение към войниците на Цезар като недодялани новобранци отвъд Падус! Това там са сработени легиони и се бият като едно подразделение, толкова отдадено и ефективно! Ама какво си е въобразил този Лабиен? Никой не може да победи Цезар на бойното поле. Този човек е най-добрият във всичко. По-добра стратегия, по-добра тактика. Разгромен съм. Към това ли се стремеше през цялото време Лабиен, да оглави цялата войска?“

Той се върна в лагера, влезе в палатката си, седна и се хвана за главата; остана така много дълго време.

— Помпей, ставай — стресна го Фавоний, поставяйки ръка върху сребърната му броня.

Той не продума, не помръдна.

— Помпей, ставай! — изкрещя Лентул Спинтер. — Разбиха ме, разгромени сме.

— Цезар всеки момент ще нахлуе в лагера, бягай! — призова го задъхано Лентул Крус.

Помпей отпусна ръце, вдигна глава.

— Да бягам ли? Къде? — попита апатично.

— Не знам! Където и да било! Моля те, Помпей, тръгвай веднага! — проплака умолително Лентул Крус.

Помпей забеляза, че и тримата мъже бяха преоблечени като гръцки търговци: туники, наметала, широкополи шапки, обувки до глезените.

— Така ли? Дегизирани? — попита той.

— Така е по-добре — отвърна Фавоний. — Хайде, Помпей, ставай, хайде! Аз ще ти помогна да свалиш бронята и да си сложиш тези дрехи.

И така, Помпей стана и позволи да го преобразят от римски пълководец в гръцки търговец. Когато и тази работа бе свършена, той закрачи замаяно из палатката, сетне сякаш дойде на себе си. Усмихна се и последва пастирите си.

Напуснаха лагера през най-близкия до пътя за Лариса изход и отпътуваха, преди Цезар да нахлуе в лагера. Лариса бе само на петдесетина километра, достатъчно близко, за да не се налага да сменят конете си, но когато влизаха през портата откъм Скотуса, и четирите животни бяха изтощени.

Въпреки това новината за победата на Цезар при Фарсалус бе стигнала преди тях. Жителите на Лариса, които подкрепяха горещо Помпей, се питаха каква съдба ще ги сполети, след като пристигне победителят.

— Нищо няма да ви направи — успокои ги Помпей, след като се изправи в центъра на градския площад и свали шапката си. — Вършете спокойно ежедневните си дейности. Цезар е милостив човек; няма да ви стори нищо лошо.

Разбира се, че го познаха, но слава на боговете, никой не се опита да му навреди, задето се е оставил да го разгромят.

„Какво казах веднъж на Сула? — замисли се Помпей, обграден от плачещи привърженици, които му предлагаха помощта си. — Какво му казах на излизане от Беневентум? Толкова ли беше опиянен той? Повече хора боготворят изгриващото, отколкото залязващото слънце... Да, така му рекох. Слънцето на Цезар изгрива. А моето залязва.“

Един наполовина комплектуван ескадрон галатийски конници се присъедини към тях с предложение да ги придружи, накъдето и да тръгнат, стига да е на изток, към Галатия и мира. Всичките бяха гали, част от онези хиляда мъже, които Цезар бе изпратил на Дейотар като подарък, за да е сигурен, че ще останат живи, но няма да правят повече опити да вдигат въстания. Най-вече тревери, научили малко гръцки след заселването им в чуждите земи.

След като си осигуриха отпочинали коне, Помпей, Фавоний и двамата Лентуловци излязоха от Лариса през портата за Тесалоника, скрити сред другите конници. Когато стигнаха река Пенеус на брода при Темпе, те попаднаха на един спускащ се към морето шлеп, превозващ зеленчуци за пазара в Диум, чийто капитан предложи да закара дотам четиримата бегълци. Помпей и тримата му спътници благодариха на галите и се качиха в плавателния съд.

— Така е по-разумно — отбеляза Лентул Спинтер, който се беше осъзнал по-бързо от другите трима. — Цезар ще ни търси по пътищата към Тесалоника, не на шлеп, пълен със зеленчуци.

В Диум, на няколко километра на север от устието на Пенеус, късметът отново се усмихна на четиримата. Там, на един от кейовете, малък римски търговски кораб тъкмо се освобождаваше от товара си от просо и нахут от Италийска Галия. Капитанът се казваше Марк Петиции.

— Няма нужда да ми казвате кои сте — каза той, докато стискаше топло ръката на Помпей. — Къде искате да отидете?

За пръв път Лентул Крус се беше сетил за нещо полезно. Преди да напуснат лагера, бе събрал всеки сребърен денарий и сестерция, които беше могъл да намери, може би като компенсация, задето бе забравил да изпразни римската хазна.

— Кажете ми цената, Марк Петиции — рече надутото той. — Помпей, накъде?

— Амфиполис — отвърна Помпей, изричайки първото име, което му дойде наум.

— Добър избор! — похвали го весело Петиции. — Там ще се натоваря добре с кленови греди, в Аквилея много ги ценят.

* * *

За Цезар, победителят край Фарсалус, деветият ден на секстил бе свързан със смесени чувства. Загубите от неговата страна бяха минимални, от Помпеева — шест хиляди мъртви.

— Сами си го търсеха — каза тъжно той на Антоний, Публий Сула, Калвин и Кален. — Пренебрегват делата ми и щяха да ме съсипят, ако не се бях обърнал за помощ към моите момчета.

— Добри момчета — съгласи се Антоний.

— Винаги са били такива. — Цезар стисна устни. — Освен Девети.

По-голямата част от Помпеевата войска бе изчезнала; Цезар не си даде труда да я преследва. Въпреки това едва към залез намери време да влезе и да огледа лагера на Помпей.

— О, богове! — възкликна. — Били са убедени в победата си!

Всички палатки до една бяха украсени, дори тези на обикновените войници. Навсякъде се виждаха доказателства, че е подготвяно голямо празненство: купища зеленчуци; риба, докарана същата сутрин от крайбрежието и оставена на сянка, за да е прясна до края на битката; стотици наскоро заклани и изкормени агнета; планини от хляб; котли с чорба; глинени гърнета с накиснат за омекване нахут и смлени сусамени семена в зехтин и чеснов сос; сладкиши с много мед; делви с маслини; различни видове сирена и нанизии от наденици.

— Полионе — извика Цезар най-младия си легат, Гай Азиний Полион, — няма смисъл да пренасяме цялата храна в нашия лагер. Докарай хората ми тук за пира, устроен в тяхна чест от врага. — Той изръмжа: — Трябва да се състои тази нощ, защото до утре много от продуктите ще се развалят. Не искам войниците ми да се натровят.

Истинската му изненада обаче бяха палатките на Помпеевите легати. По ирония Цезар влезе в тази на Лентул Крус най-накрая.

— Достойно за морския дворец при Гитеум! — възкликна той (сравнение, което никой не разбра) и поклати глава. — Нищо чудно, че не се беше сетил да вземе съдържанието на хазната! С тези богатства последното, за което си е мислел, са били държавните пари!

Навсякъде се виждаха златни чинии, кушетките бяха покрити с тирийски пурпур, възглавниците — с втъкани перли, масичките бяха от безценно кипарисово дърво. В спалнята на Лентул Крус посетителите откриха огромна вана от рядък червен мрамор с лъвски лапи. В кухнята, разположена на открито зад палатката, имаше бурета със сняг, в които почиваха най-изтънчени морски обитатели: скариди, морски таралежи, стриди, калкани. В други пълни със сняг бурета се виждаха птици, агнешки дробчета и бърбечета, колбаси с различни подправки. Хлябът още втасваше, сосовете, подредени в гърнета, бяха готови за подгряване.

— Хъм — измърмори Цезар, — тук ще пируваме тази вечер. И за пръв път, Антоний, ще имаш възможността да ядеш и да пиеш колкото ти душа иска. Въпреки че — добави той с усмивка — утре минаваме на старата диета. Нямам намерение да живея като Сампсицерам, докато вода военна кампания. Крус явно е получавал снега от Олимп.

Придружен от Калвин, той влезе в палатката на Помпей, за да прегледа документите, намерени там.

— Няма да нарушаваме старата максима, че човек трябва да изгори книгата на врага. Помпей го стори веднъж, в Оска след смъртта на Серторий. Ала само глупакът го прави, без да е прочел съдържанието им.

— Ще ги изгориш ли? — попита Калвин с усмивка.

— О, задължително! Това е дело с голяма показност. Преди това обаче ще им хвърля един поглед, Калвине. Ще направим така. Преглеждам всичко набързо и ако нещо ми се стори важно, го давам на теб за по-внимателно прочитане.

Последният от интересните документи бе завещанието на покойния египетски цар Птолемей Авлет.

— Виж ти, виж ти! — промърмори замислено Цезар. — Струва ми се, че този документ ще се спаси от огъня. Може да ни бъде много полезен в бъдеще.

На следващата сутрин всички спаха до късно, включително и той. Беше останал почти до съване, за да чете документите. Много интересни наистина.

Когато войниците привършиха с кремацията на труповете и другите неминуеми задължения на победителите, Цезар и легатите му подкараха конете си по пътя за Лариса. Там се натъкнаха на по-голямата част от римските войници на Помпей. Двайсет и три хиляди души молеха за милост, която Цезар на драго сърце им даде. Сетне предложи място в собствените си легиони на всеки доброволец.

— Защо, Цезаре? — попита удивено Публий Сула. — Ние спечелихме войната тук, при Фарсалус.

Очите на Цезар се втренчиха в племенника му с хладна ирония.

— Глупости, Публий. Войната не е свършила. Помпей все още е на свобода. Също Лабиен, Катон, всички командири на Помпеевата флота... и самите им флоти!... и още поне дузина опасни противници. Тази война няма да свърши, докато всичките не ми се подчинят.

— Да се подчинят на *теб*? — намръщи се Публий Сула. — О! Искаш да кажеш да се подчинят на Рим.

— Аз съм Рим, Публий. Фарсалус го доказва.

* * *

За Брут Фарсалус бе кошмар. Чудейки се дали главнокомандващият си дава сметка за терзанията му, той с радост прие решението на Помпей да го остави като заместник на Лентул Спинтер на десния фланг. Срещу него обаче застана Антоний начело на Осми и Девети легион и макар че вторият бе попълнен с по-неопитни бойци от Четиринайсети, никой не можеше да каже, че левият фланг на Цезар е пожалил врага. След като получи кон и нареждания да се грижи за най-крайните кохорти, Брут се настани на седлото и се втренчи в орела от слонова кост върху дръжката на меча си като мишка, хипнотизирана от змия.

Той така и не го извади от ножницата. Изведнъж настъпи суматоха и поверените му хора уплашено се разбягаха на всички страни. От устата на нападателите звучеше някакъв неразбираем боен вик. Брут с ужас установи, че ръкопашният бой на предните линии не е

някакъв величествен дуел между отделни бойци, а едно безумно блъскане между облечени в ризници тела. Мечове дрънчаха и се забиваха, щитовете се използваша като тарани и лостове — как разбираха кой кой е, враг или съюзник? Имаха ли наистина време да погледнат цвета на перата върху шлемовете? Брут остана като хипнотизиран и продължи да ги наблюдава безучастно.

Новината за поражението на левия фланг и конницата на Помпей достигна през редиците по някакъв непонятен за него начин, но хората му престанаха да надават бойните си възгласи. Цезаровият Девети носеше сини пера на шлемовете. Когато жълтите пера на собствените му кохорти сякаш се стопиха в морето от сини, Брут скрита коня си и препусна към реката.

Кри се цяла нощ сред мочурливите разливи на Епинеус, без нито за миг да пусне юздите. Накрая, след като победоносните възгласи на Цезаровата войска заглъхнаха и заревото от лагерните им огньове избледня, той се метна на коня си и препусна към Лариса.

Там, след като получи цивилни гръцки дрехи и подслон от един милостив жител на града, Брут седна и веднага започна да пише до Цезар:

„Цезаре, пише ти Марк Юний Брут, навремето твой приятел. Моля те, горещо те моля за прошка, че реших да се съюзя с Гней Помпей Велики и сената в изгнание. От много месеци съжалявам, че напуснах Тарзус и Публий Сестий, чийто легат бях. Изоставих поста си като глупаво момче, жадно за приключения. Тези приключения обаче се оказаха не по вкуса ми. Открих, че съм миролюбив до крайност човек и без никакво желание за големи битки.

Чух слухове, че даваш прошка на всички привърженици на Помпей, стига да не са се възползвали от милостта ти преди. Също така научих, че даваш прошка и за втори път на онези, за които се застъпи някой от твоите хора. Това не е необходимо в моя случай. Аз те моля за милост за пръв път. Ще ме удостоиш ли с благоволенieto си, ако не заради мен, поне заради майка ми и заради скъпата си покойна дъщеря Юлия?“

В отговор на това писмо Цезар лично отиде в Лариса начело на легатите си.

— Намери ми Марк Юний Брут — нареди той на градския етнарх, който се яви пред него, за да моли за милост от името на съгражданите си. — Доведи ми го и Лариса няма да страда.

Брут се появи в гръцки дрехи, жалък, малък, гузен, неспособен да погледне мъжа върху коня в очите.

— Бруте, Бруте, какво е това? — чу той познатия плътен глас и почувства две ръце върху раменете си.

Някой го прегърна силно и той усети докосването на устни върху челото си. Най-сетне Брут вдигна поглед, за да срещне този на Цезар. Кой друг имаше такива очи? Кой друг имаше толкова могъщество и красота, че да разбие сърцето на майка му?

— Скъпи ми Бруте, толкова се радвам да те видя! — добави Цезар.

Постави ръка върху рамото му и го поведе встрани от легатите си, които ги наблюдаваха насмешливо от конете си.

— Прощаваш ли ми? — попита Брут.

Тежестта и топлината на ръката върху рамото му напомняха на тази на майка му. Непоносимо бреме, убийствено.

— Дори не съм си и помислял, че се налага да ти прощавам, скъпо момче! Къде са ти нещата? Имаш ли кон? Идваш веднага с мен, имам огромна нужда от теб. Както обикновено не разполагам с никого, който да има достатъчно добра памет за факти, числа и подробности. И ти обещавам, че при мен ще си много по-добре, отколкото при помпеяните.

* * *

— Какво смяташ да правиш с бегълците, Цезаре? — попита Антоний същия следобед, след като се върнаха при Фарсалус.

— Ще тръгнем след Помпей. Знае ли се нещо? Накъде се е отправил след Лариса?

— Говори се, че стигнал с кораб до Диум — отвърна Кален, — после го видели в Амфиполис.

Цезар изненадано примигна:

— Амфиполис ли? Значи се е запътил на изток. Ами Лабиев, Фауст Сула, Метел Сципион, Афраний, Петрей?

— Единственият, за когото можем да сме сигурни, Цезаре (освен скъпия ти Марк Брут), е Ахенобарб.

— Така е, Антоний. Единственият от великите мъже, който загина на бойното поле при Фарсалус. И втори от враговете ми, от когото се отървах. Макар че, признавам, ще ми липсва, както ще ми липсва Бибул. Погрижиха ли се за праха му?

— Вече е изпратен на жена му — отвърна Полион, който бе натоварен с тези задължения.

— Добре.

— Утре ли тръгваме? — поинтересува се Калвин.

— Да.

— Възможно е много бежанци да се насочат към Брундизиум — отбеляза Публий Сула.

— По тази причина вече изпратих Публий Вациний за Салона. Квинт Корнифиций ще се оправи засега в Илирикум. Вациний може да се установи в Брундизиум и да отпраща бежанците. — Цезар се усмихна на Антоний. — И не се тревожи, Антоний. Чух, че синът на Помпей е освободил брат ти в Коркира, жив и здрав.

— Слава на Юпитер за това!

На сутринта Фарсалус отново се превърна в една сънлива, мочурлива речна долина наред тесалийските планини; Цезаровата войска се разпръсна. На път за провинция Азия Цезар взе само два легиона, и двата от доброволци от Помпеевата войска. Собствените му ветерани щяха да се върнат за заслужена почивка в Кампания под командването на Антоний. С Пълководеца тръгнаха Брут и Гней Домиций Калвин, когото Цезар започваше все повече да харесва. Добър човек в трудно положение, такъв беше Калвин.

Преходът до Амфиполис бе извършен с обичайната скорост на Цезар; дори Помпеевите легионери да я намираха малко поизморителна от тази, на която бяха свикнали, не го показаха. Истината бе, че Цезар умееше да управлява войската си; всеки знаеше точно къде му е мястото.

На сто и трийсет километра източно от Тесалоника, край Игнациевия път и там, където широката река Стримон излиза от Керкинското езеро, за да се влее след броени километри в морето, се разполагаше Амфиполис, корабостроителен и дърводелски център. Дърводобивните райони се намираха далеч навътре в сушата и трупите се прекарваха по Стримон, за да бъдат обработени в Амфиполис.

Там Марк Фавоний чакаше сам преследвачите си.

— Моля за милост, Цезаре — проплака той, когато се срещнаха.

Още един от победените край Фарсалус се беше променил до неузнаваемост. Той вече не говореше с предишната си надутост и не подражаваше на Катон.

— Имаш я, Фавоний. Брут е с мен и гори от нетърпение да те види.

— А, значи, и на него си простил.

— Разбира се. Нямам навик да наказвам достойни люде за това, че са служили на погрешна кауза. Надявам се един ден всички да се съберем в Рим и да заработим заедно за благото му. Какво искаш? Мога да ти дам писмо за Вациний в Брундизиум, което да ти гарантира всичко, каквото си поискаш.

— Искам — проплака Фавоний с насълзени очи — това никога да не се беше случвало.

— Аз също — изрече Цезар.

— Да, разбирам. — Фавоний си пое въздух. — За себе си искам да се оттегля в именията си в Лукания и да заживея мирно и кротко. Без войни, без политика, без амбиции, без кавги. Само мир, Цезаре. Само това искам. Мир.

— Знаеш ли къде отидоха другите?

— Следващата им спирка щеше да е Митилена, но се съмнявам да се задържат там. Лентулите смятаха да останат с Помпей, поне когато се видяхме за последен път. Малко преди да тръгнат, получиха писма от другите. Лабиен, Афраний, Петрей, Метел Сципион, Фауст Сула и още неколцина са се насочили към Африка. Друго не знам.

— А Катон? Цицерон?

— Кой ги знае? Мисля обаче, че след като научи, че другите са тръгнали за Африка, и Катон ще се отправи натам. Все пак в Африка още управляват привърженици на Помпей. Съмнявам се да ти се оставят без бой, Цезаре.

— Аз също. Благодаря ти, Фавоний.

Той вечеря скромно, само в компанията на Брут. На сутринта тръгнаха за Хелеспонт. Калвин яздеше до Цезар, а Брут пътуваше удобно настанен в скромна двуколка заедно с един слуга.

Фавоний излезе с коня си, за да види (за последен път, надяваше се) сребрилата колона на римски легион, крачещ по прав и равен римски път. Ала в крайна сметка не можа да отмести погледа си от Цезар, възседнал червения си жребец с лекотата на много по-млад мъж. Нямаше да мине много, след като се загуби от погледа на амфиполийците, знаеше Фавоний, когато щеше да слезе от седлото и да продължи пеша. Конете бяха за битките и парадите. Как можеше човек, толкова уверен в превъзходството си, да стои толкова ниско на земята? Странно същество бе този Гай Юлий Цезар. Рядката му руса коса се ветрееше като снопче панделки от егейския ветреца, яздеше свършено изправен, с отпуснати до тялото яки и жилави ръце. Един от най-хубавите мъже в Рим, макар и не красив като Мемий или деликатен като Силий. Потомък на Венера и Ромул. Е, кой знаеше? Може би боговете наистина обичаха най-много своите си наследници.

„О, Катоне, не се опитвай да му устоиш! Никой не може. Той ще бъде цар на Рим, но само ако самият той поиска.“

* * *

В Митилена също цареше паника. Целият Изток се тресеше от страх пред сблъсъка на двамата римски титани, толкова неочакван, толкова ужасяващ. Защото всеки чуваше по нещо за Цезар, но от втора, трета или четвърта ръка — всичките му провинции бяха на запад, а за действията му на изток не се знаеше почти нищо. В Митилена беше известно, че когато Лукул бе обсадил града по нареждане на Сула, Гай Цезар се беше сражавал в предните редици и бе спечелил венец за храброст. Почти никой не беше чувал за битката му срещу Митридат край Тралес в провинция Азия, макар че там, близо до мястото на битката бяха издигнали малка негова статуя в един скромен храм на Виктория. Сега жителите на Тралес обръщаха особено внимание на тази статуя, грижеха се да е в добро състояние, а храмът — винаги чист. Посетителите със страхопочитание установяваха, че между плочите в

основата на статуята е израснало палмово дръвче — предзнаменование за голяма победа. И голямо величие. Тралес се вълнуваше.

Рим бе владял земите около Нашето море толкова дълго, че всеки разкол между великите римски мъже причиняваше поражения във всяка провинция, подобни на цепнатини след земетресение. Какво щеше да стане? Какво щеше да е новото устройство на света? Беше ли Цезар разумен човек от ранга на Сула, щеше ли да облекчи зависимите земи от бремето на алчни управители и бирници? В провинция Азия, съсипана от Метел Сципион, Лентул Крус и един от по-незначителните Помпееви легати, Тит Ампий Балб, жителите на всеки остров, на всеки град и район се втурваха да събарят статуите на Помпей и да издигат на Цезар. Напливът към храма на Виктория край Тралес бе голям, защото само там можеше да се види автентичният образ на новия първи мъж на Рим. В Ефес се събраха делегации от някои крайбрежни градове на Азия, за да поръчат копие на Цезаровата статуя в Тралес от световноизвестните ателиета в Афродизия. Тя бе издигната в средата на централния градски площад и на пиедестала ѝ беше изсечен надпис:

ГАЙ ЮЛИЙ ЦЕЗАР, СИН НА ГАЙ, ПОНТИФЕКС МАКСИМУС, ИМПЕРАТОР, ДВА ПЪТИ
КОНСУЛ, ПОТОМЪК НА АРЕС И АФРОДИТА, БОГОИЗБРАН И СПАСИТЕЛ НА ЧОВЕШКИЯ
РОД.

Доста силни думи най-вече защото поставяха произхода на Цезар от Марс и сина му Ромул пред родството му с Венера и сина ѝ Еней. Провинция Азия усилено се готвеше да посрещне новия си покровител.

В тази атмосфера на страх, примесен с трескаво угодничество, Помпей и двамата Лентули слязоха в пристанището на Митилена, главния град на Лесбос. Целият остров го беше подкрепил, но да го приеме сега, един победен човек, бе трудна и деликатна задача. Пристигането му означаваше, че той все още не е напълно сломен, че може би ще последва втори Фарсалус. Ала възможно ли бе да излезе победител? Говореше се, че Цезар никога не губел битка („голямата победа“ край Дирахиум вече се приемаше за пълна измислица), че никой не можел да го победи. Помпей се справи добре — облечен все

още с гръцките си дрехи, той се срещна с етнарсите и ги увери, че Цезар е известен с милосърдието си.

— Бъдете любезни с него — гласеше съветът му. — Той ще управлява света.

Корнелия Метела и синът му го чакаха. Странна среща, младият Секст се хвърли със сълзи на очи на врата на баща си.

— Не плачи — започна да го успокоява Помпей, галейки кестенявата му права коса; Секст единствен от трите му деца бе наследил тъмната коса на Муция Терция.

— Трябваше да дойда като твой кадет!

— Така щеше да стане, ако събитията не се бяха развили толкова бързо. Ала ти свърши по-добра работа, Сексте. Грижеше се за Корнелия в мое отсъствие.

— Женска работа!

— Не, това е мъжко задължение. Семейството е най-важното нещо за един римлянин, Сексте, и жената на Помпей Велики е изключително уважавана личност. Също и синовете му.

— Няма да се разделя повече с теб!

— Надявам се. Трябва да принесем дарове на ларите, пенатите и Веста, за да се съберем всички някой ден. — Помпей се освободи от прегръдките на Секст и му подаде кърпичка, за да издуха носа си и да избърше сълзите си. — Сега можеш да ми направиш една добра услуга. Започни да пишеш на брат си Гней. Преди да завършиш, и аз ще се включа.

Едва след като Секст, подсмърчащ и стиснал кърпичката, се зае със задачата на баща си, Помпей можа да обърне внимание на Корнелия Метела.

Тя не се беше променила. Имаше все същия високомерен и леко резервиран вид. Сивите ѝ очи обаче бяха зачервени, подпухнали и в тях се четеше тъга. Той се доближи и целуна ръката ѝ.

— Тъжен ден — рече.

— А татко?

— Замина за Африка, струва ми се. Ще се разбере. Измъкна се невредим от Фарсалус. — Колко трудно му бе да изрече следващите думи! — Корнелия, имаш разрешение да се разведеш с мен. Ако го направиш, цялата ти собственост ще остане непокътната. Мога да прехвърля поне вилата на Албийските хълмове на твое име. Не се

наложи да я продавам, когато събирах пари за кампанията. Нито тази на Марсово поле. Нито къщата в Карини. Те са мои, Цезар може да ни ги отнеме.

— Мислех, че няма да издава проскрипции.

— Няма. Собствеността на водачите на противниковата войска обаче ще бъде конфискувана, Корнелия. Такава е традицията. Не можем да ѝ се противопоставим. Затова смятам, че е по-безопасно и по-разумно да се разведем.

Тя поклати глава и го удостои с една от редките си и смутени усмивки.

— Не, Велики, аз съм твоя съпруга. И смятам да остана такава.

— Върни се поне в Рим. — Той пусна ръката ѝ и разсеяно размаха своята. — Не знам какво ще стане с мен! Не знам как е най-разумно да постъпя. Не знам къде да отида, но тук също не мога да остана. Животът с мен няма да бъде удобен за теб, Корнелия, аз съм белязан. Цезар знае, че трябва да ме залови. Докато съм на свобода, аз съм центърът, около който ще се събират заговорниците и в бъдеще.

— И аз като Секст не искам да се разделям с теб повече. Разбира се, най-добре е да тръгнем за Африка. Веднага да потегляме за Утика, съпруге.

— Така ли мислиш? — Сините му очи заблестяха. — Корнелия, всичко беше ужасно. Нямам предвид войната или Цезар, а съюзниците ми в тази авантюра. О, не броя баща ти! Той бе здрава опора. Ала през повечето време не беше до мен. Препирните, натякването, постоянното намиране на грешки.

— Те са намирали грешки в теб?

— Непрестанно. Това ме съсипваше. Може би щях да се справя по-добре с Цезар, ако имах контрол над своя щаб. Ала нямах, Лабиен командваше, не аз. Този човек! Как изобщо го е търпял Цезар? Той е звяр. Сигурен съм, че изпитва истински оргазъм от изваждането на очите на някой пленник и... о, от жестокости, които даже не мога да ти опиша! И макар че Ахенобарб загина много достойно на бойното поле, той не пропускаше възможност да ме тормози. Нарече ме Агамемнон, цар на царете.

Тревогите и постоянното местене насам-натам бяха променили много Корнелия Метела — разглезената любителка на науката вече бе в състояние да проявява съчувствие. Тя не прекъсна самосъжалителните

словоизлияния на съпруга си. Остана непоклатима, като благородна стара канара пред прибоя.

— Скъпи съпруже, струва ми се, че проблемът е в това, че те гледат на войната като на едно заседание на сената. Още не са разбрали, че между политиката и военното дело няма нищо общо. Въведоха извънредно положение, за да не може Цезар да ги командва. Как ще позволят на теб да ги командваш?

Той се усмихна накриво:

— Това е самата истина. Ето защо не искам да отида в Африка. Баща ти ще е там, ала също Лабиен и Катон. Какво ще се промени в Африка? Там също няма да мога да командвам щаба си.

— В такъв случай потърси убежище при царя на партите. Нали изпрати братовчед си Хир при Ород. Той не се върна, макар че нищо няма да му се случи тук. В Екбатана със сигурност няма да стъпи нито Цезар, нито Лабиен.

— Да, но как ще погледна седемте пленени римски орела? Това значи да живея в сянката на Крас.

— Къде другаде можеш да идеш?

— В Египет.

— Не е много далеч.

— Не, но това ще е само междинна спирка. Можеш ли да си представиш колко са готови да платят владетелите на Индия или Серика на един римски пълководец? Аз мога да подчиня техния край на света от тяхно име. Египтяните знаят как се стига до Тапробан. Оттам сигурно ще намеря някого, който да ми покаже пътя за Индия или Серика.

Тя се усмихна широко:

— Велики, това е блестяща идея! Да, да взимаме Секст и да тръгваме към Серика!

* * *

Помпей не остана дълго в Митилена, но когато научи, че великият философ Кратип е там, поиска да се срещне с него.

— За мен е чест, Помпей — посрещна го старецът, който носеше дълга бяла роба и имаше дълга снежнобяла брада.

— Не, честта е само моя.

Помпей не изяви желание да седне, вгледа се в сълзливите очи на домакина си и се запита защо не вижда в тях никакъв признак на мъдрост. Не изглеждаха ли философите винаги мъдри?

— Да поговорим — предложи Кратип и хвана госта си под ръка.
— Градината ми е много красива. В римски стил, разбира се. Ние гърците не сме много добри в градинарството. Винаги съм смятал способността на римляните да ценят природата за израз на вроденото им превъзходство. Ние гърците изкривяваме красотата ѝ в изкуствени творения, докато вие римляните притежавате способността така да вкарвате сътворените от човешка ръка предмети в природата, че да изглеждат част от нея. Мостове, акведукти... Такова съвършенство! Ние никога не сме разбирали красотата на арката като архитектурна форма. Никъде в природата няма прави линии, Гней Помпей. Природата е кръгла като земното кълбо.

— Никога не съм могъл да повярвам, че Земята е кръгла.

— Нима Ератостен не го доказва с измерванията на сенките в долините на Долен и Горен Египет? Плоскостите винаги имат ръб, а защо тогава водите на Океана не се изливат от края на света като водопад? Не, Гней Помпей, светът е сфера, затворен около себе си като стиснат юмрук. Върховете на пръстите се притискат до дланта. И това, както знаеш, е един вид безкрайност.

— Чудех се дали можеш да ми кажеш нещо за боговете — неуверено изрече Помпей.

— Мога, но какво по-точно искаш да знаеш?

— Ами, нещо за формата им. За същността им.

— Мисля, че вие римляните сте по-близо до отговора на този въпрос от нас, гърците. Ние си представяме боговете като смъртни мъже и жени, с всичките произтичащи от това слабости, желания, амбиции и злини. Докато римските богове, истинските римски богове, нямат нито лица, нито пол, нито форма. Вие ги наричате *нумина*. Въздушни сенки, част от етера. Един вид безкрайност.

— Ала как съществуват те, Кратипе?

Сълзливите очи на философа, забеляза Помпей, бяха много тъмни, ала със светъл пръстен от външната страна на ирисите. *Аркус сенилис*, знакът на приближаваща смърт, той нямаше да остане още дълго на този свят. На тази сфера.

— Те съществуват сами за себе си.

— Не, на какво *приличат!*

— На себе си. Не можем да си ги представим, защото не можем да ги видим. Ние, гърците, им даваме човешки лик, защото за нищо друго не можем да се заловим. Ала за да бъдат богове, те трябва да притежават свръхчовешки сили. Аз вярвам, че всички богове всъщност са част от един велик Бог. И тук вие римляните сте по-близо до истината. Вие знаете, че всички богове са част от великия Юпитер.

— И този велик Бог живее във въздуха, така ли?

— Аз смятам, че той живее навсякъде. Над нас и под нас, в нас и извън нас, около нас. Мисля, че и ние сме част от него.

Помпей облиза устни, най-после се престаши да зададе най-важния си въпрос:

— Оставаме ли живи и след смъртта?

— А! Вечният въпрос. Още един израз на безкрайността.

— Боговете, или великият Бог, са безсмъртни. Ние умираме. Ала продължаваме ли да живеем след това?

— Безсмъртието не е същото като вечността. Има много различни видове безсмъртие. Дългият живот на един бог... ала наистина ли е вечен той? Не мисля. Мисля, че боговете се раждат и прераждат многократно. Само безкраят е вечен. Твоето име и споменът за делата ти ще живеят с хилядолетия, след като напуснеш този свят. Това е блазнещата мисъл за всеки смъртен. А не е ли равно това на божественост?

Помпей си тръгна не по-малко объркан от преди. Е, не потвърждаваше ли това собствените му думи? Поискай съвет от грък, да те обърка още повече.

* * *

Той потегли от Митилена с Корнелия Метела, Секст и двамата Лентули и започна да се прехвърля от остров на остров през Егейско море, оставайки само колкото да пренощува. Не срещна познати, докато се заобиколи най-крайната точка на Ликия, за да акостира в големия град на Памфилия, Аталия. Там завари шейсет членове на сената в изгнание. Никой не бе особено изтъкнат, но всички бяха твърде

уплашени. Аталия засвидетелства за пореден път верността си към Помпей и му даде дванайсет чисто нови, прекрасни триреми заедно с писмо от сина му Гней, който все още не беше напуснал остров Коркира. Колко бързо се разпространяваше мълвата!

„Татко, изпратих копие от това писмо до много места. Моля те, не се отказвай! От Цицерон научих за неприятностите с висшето ти командване. Той беше тук, но си замина. Този Лабие! Цицерон ми разказа всичко.

Той дойде с Катон и хиляда ранени войници. Сетне Катон обяви, че ще ги заведе в Африка, ала за един прост претор е недопустимо да поема командването в присъствието на бивш консул (има предвид Цицерон). Той възнамеряваше да издигне Цицерон като главнокомандващ, но ти много добре познаваш този надут пуяк, за да се досетиш за отговора му. Обяви, че повече не иска да има нищо общо със съпротивата, с която и да е войска или с Катон. Когато осъзна, че Цицерон планира да се върне в Италия, Катон се вбеси и се нахвърли върху него с ритници и юмруци. Наложих да ги разтървавам. При първата удобна възможност Цицерон избяга в Патрас заедно с брат си Квинт и племенника си. Дотогава те стояха при мен. Предполагам, че тримата в момента продължават да се карат в Патрас.

Катон взе корабите ми (нямам вече нужда от тях) и потегли за Африка. За жалост нямах кого да му дам за навигатор, казах му просто да насочи носовете им на юг и да се остави на ветровете и теченията. За щастие на юг Нашето море мие бреговете на Африка, така че все ще акостира някъде по крайбрежието ѝ.

Това идва да покаже, че войната срещу Цезар съвсем не е приключила. В Африка ще се създаде ново ядро на съпротива, тъй като всички бегълци се насочват натам. Ние все още сме живи и борбени и още контролираме моретата. Моля те, обични ми татко, събери корабите си и ела или при мен, или върви в Африка.“

Отговорът на Помпей бе кратък:

„Скъпи сине, прости ми. Аз вече с нищо не мога да помогна за републиканската кауза. Дните ми са свършени. А и няма да поема каквото и да било командване, ако Лабиен и Катон ще ми дишат във врата. Аз отпаднах от надпреварата. Какво ще правиш, остава твое решение. Ала се пази от Катон и Лабиен. Единият е закостенял идеолог, другият — варварин.

С Корнелия и Секст заминавам далеч, много далеч. Не пиша къде, в случай че писмото попадне във вражи ръце. Ще изоставя двамата Лентули, които ме придружаваха досега, без да разкрия намеренията си. Надявам се да им се измъкна тук, в Аталия.

Пази се, сине. Обичам те.“

* * *

Денят на заминаването дойде в началото на септември — корабът на Помпей се измъкна от пристана на Аталия тайно от двамата Лентули и шейсетте сенатори. Той взе три от триремите, а останалите девет остави, за да бъдат пратени на Гней в Коркира.

Отбиха се за кратко през Сиедра в Киликия, след това прекосиха морето до Пафос в Кипър. Префектът на острова, сега под римско управление, бе един от синовете на Апий Клавдий Пулхер Цензора и с готовност помогна на Помпей.

— Много съжалявам за толкова ненавременната смърт на баща ти — поднесе съболезнованията си Помпей.

— И аз — отвърна Гай Клавдий Пулхер, макар че никак не изглеждаше натъжен, въпреки че той направо се беше побъркал.

— Чух нещо такова. Поне си спести някои разочарования като Фарсалус.

Толкова трудно му беше да произнесе Фарсалус!

— Да. И двамата бяхме твои поддръжници, ала това не може да се каже за целия род на Клавдиите.

— Всички велики фамилии са раздвоени, Гней Клавдий.

— За жалост не можеш да останеш тук. Антиохия и Сирия се обявиха за Цезар, а Сестий, управляващ в Тарзус, никога не е крил симпатиите си към него. Всеки момент очаквам да се обяви открито в негова подкрепа.

— Как са ветровете към Египет?

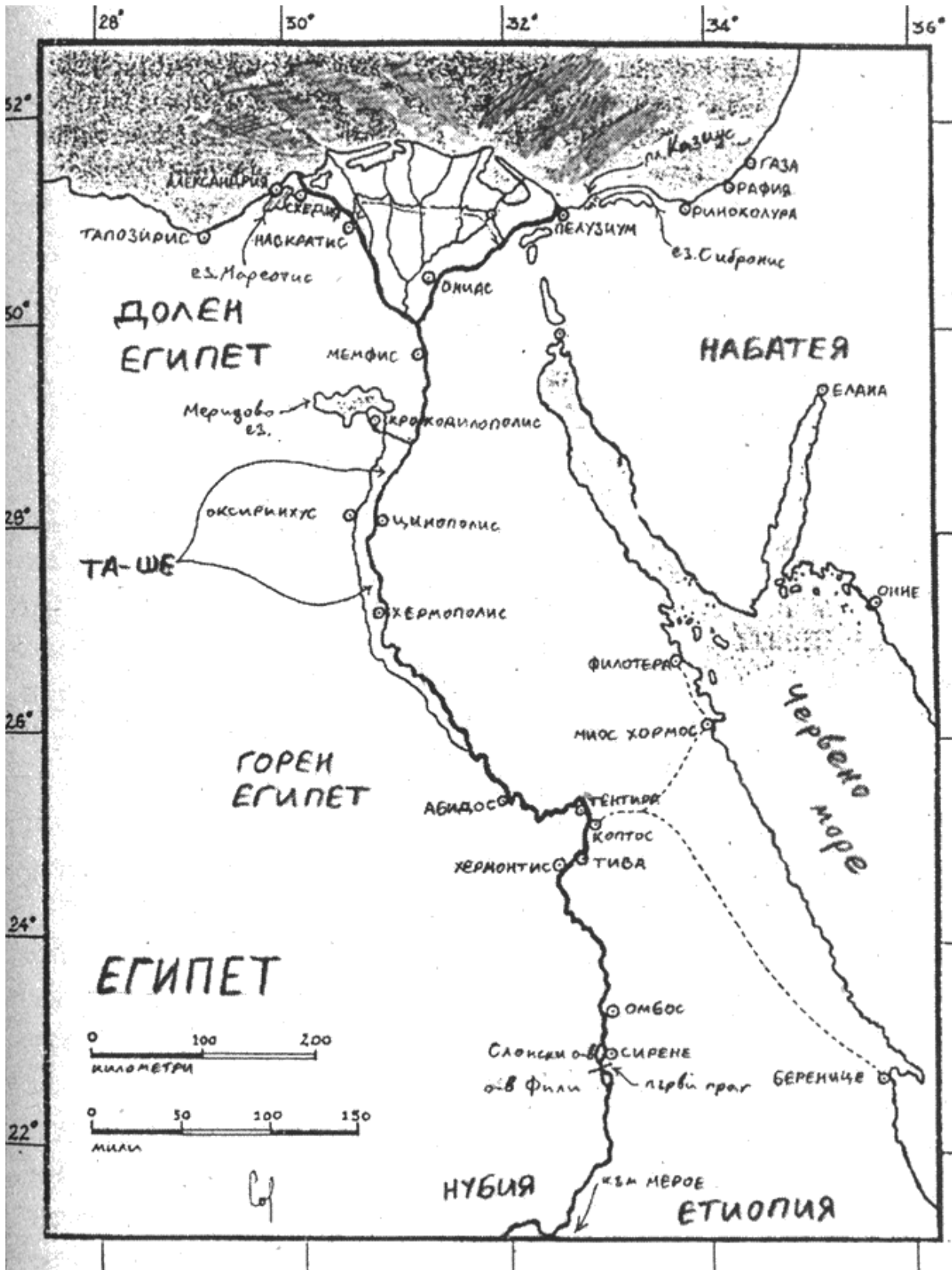
Гай Клавдий застина.

— Не бих отишъл там на твое място, Велики.

— Защо?

— Има гражданска война.

* * *

Третото наводнение от възкачването на Клеопатра на престола бе най-ниско за всичките около две хиляди години, откакто се водеше статистика. Осем стъпки — това бе дори под най-долното ниво на наводнението на смъртта.

Щом Клеопатра научи, тя веднага си даде сметка, че тази година не може да се очаква никаква реколта, дори в ивицата Таше и около Меридовото езеро. Направи всичко, което беше по силите ѝ, за да предотврати катастрофата. През февруари издаде заповед всички зърнени запаси от Среден Египет да бъдат закарани в Александрия. Среден и Горен Египет щяха да се изхранват, като напояват изкуствено тясната си ивица обработваема земя между първия праг и Тива. Тъй като цялото зърно на Египет бе собственост на царя и царицата, тя имаше пълно право да поиска такова нещо... и да наложи съответното наказание на всеки търговец или чиновник, който не се подчини — смърт и конфискация. На информаторите се предлагаха щедри суми, а ако бяха роби, и свобода.

Реакцията беше незабавна. През март царицата сметна за разумно да издаде нова заповед. С нея уверяваше ползващите се с изключително право за освобождаване от данъци и военна служба, че запазват привилегиите си... при условие, че се включат в обработването на земята. Цялото население извън Александрия трябваше да участва в производството на зърно по най-мъчителния начин — с напояване, но без никакво покачване на Нил.

Скоро дворецът бе затрупан от протестни писма. Също и с искания за сеитбено зърно и намаляване на данъците, които короната не беше в състояние да удовлетвори.

На всичкото отгоре в Александрия назряваше недоволство. Цените на храната се покачваха главоломно, по-бедните граждани продаваха малкото си имущество, за да си набавят средства за прехрана, а по-заможните пазеха ревностно парите и по-трайните си хранителни продукти. Малкият цар и сестра му Арсиное злорадстваха; Потин и Теодот с помощта на пълководеца Ахил пускаха слухове, че недоимъкът бил таен план на Клеопатра за прогонване на по-свободомислещите жители от града, като ги накара да гладуват.

През юни тримата заговорници нанесоха удара си. Александрия се вдигна; на централния площад се събра разгневена тълпа и се насочи към двореца. Потин и Теодот отвориха вратата и тълпата, водена от

Ахил, нахлу вътре. Ала Клеопатра я нямаше. Арсиное веднага бе обявена за нова царица и невръстният цар обеща да осигури храна. Хората се разотидоха. Потин, Теодот и Ахил бяха доволни.

Обаче се изправиха пред сериозни затруднения. Нямаше откъде да вземат повече храна. Все пак, щом бяха взели властта, трябваше да я задържат. Потин изпрати флотата да граби хамбарите на Юдея и Финикия. Знаеше, че вниманието на всички е заето с войната между Помпей и Цезар и ако не незабелязани, египетските набези поне щяха да останат ненаказани.

Много скоро си дадоха сметка и за още една трудност. Клеопатра беше изчезнала, а докато бе на свобода, тя щеше неуморно да работи за унищожаването на заговорниците, обединени около малкия цар Птолемей. Къде ли се беше дянала? Всички детронирани Птолемеи бяха по море! Ала където и да търсеха по крайбрежието, шпионите на заговорниците не можеха да открият доказателства за отплаването ѝ.

* * *

Тя не беше избягала по море. Придружена от Хармиан, Ира и един огромен, чернокож евнух на име Аполодор, Клеопатра бе напуснала царския дворец, преоблечена като заможна жителка на Александрия и възседнала магаре. Минаха през Канопската врата броени часове преди тълпата да нахлуе в двореца, и се качиха на малка ладия в град Схедия, разположен при вливането на канала от езерото Мареотис в Канопския ръкав на Делтата. Разстоянието оттук до Мемфис, намиращ се на бреговете на Нил непосредствено преди разклоняването му в Делтата, бе не повече от осемстотин гръцки стадия — или около шейсет километра.

Мемфис отново се беше превърнал в най-влиятелния религиозен център в страната. Като средище на култа към бога-създател Птах по време на ранното и средното царство тук се помещавали съкровищниците на повечето свещени жреци. При царуването на фараона Сенусрет той отстъпил място на преклонението пред Амон. Религиозната власт се преместила от Мемфис в Тива. А заедно с това и съкровищата. С променливия успех на държавните дела след отмирането на последната истинска фараонска династия обаче култът

към Амон също западнал. След това дошли Птолемеите и столицата се преместила в Александрия. Мемфис започнал да се въздига отново, може би защото се намираще много по-близо до Александрия от Тива. Първият Птолемеи, един блестящ държавник, съумял да свърже Александрия с останалата част на Египет, като накарал главния жрец на Птах, някой си Манетон, да създаде смесена религия, наполовина гръцка, наполовина египетска, под покровителството на хибридни божества между Зевс, Озирис и Апис и между Артемида и Изида.

Окончателният упадък на Тива дошъл, след като градът се вдигнал срещу управлението на Птолемеите при царуването на деветия представител на династията, наречен Сотер II в официалните документи и Латир (означаващо нахут) от поданиците си. „Нахутът“ качил еврейската си войска на плоскодънни бойни кораби и я изпратил нагоре по Нил, за да даде урок на Тива. Той плякосал града и го изравнил със земята; култът към Амон претърпял жестоко поражение.

Трихилядолетната жреческа йерархия на Египет обаче имала доста богат опит с грабежите. Всеки фараон, погребан с царски почести сред несметни богатства, ставал неминуемо мишена на мародерите, които не се спирали пред нищо, за да ограбят мъртвите. По време на могъществото на египетската държава грабителите били озаптявани, но след превръщането му в жертва на чужди нашествия почти всички фараонски гробници били ограбени. Само най-скритите останали непокътнати, а също и жреческите съкровищници.

Когато Птолемеи „Нахута“ разорявал Тива, търсейки жреческите богатства, тези съкровища вече били преместени в Мемфис. Той отчаяно се нуждаел от пари. Майка му, третата Клеопатра, била фараон, но се погрижила той да не получи тази титла. Тя го ненавиждала, предпочитала по-малкия му брат Александър и в крайна сметка успяла да го качи на трона — катастрофален акт за Египет. След като Александър убил майка си, двамата братя започнали да воюват за трона. След смъртта и на двамата, Сула, диктаторът, изпратил сина на Александър като управник на Египет. Това бе последният законен наследник на тази династия, ала неспособен да даде потомство. Според завещанието му Египет трябваше да стане част от римската държава и оттогава цялата страна живееше в постоянен страх.

* * *

Клеопатра слезе на западния бряг на Нил и отиде с магарето си до западната подпора на едно ограждение. В него се намираше храмът на Птах — комплексът, в който се мумифицираха свещените бикове Апис и който представляваше сгради, предназначени за жреците и различните им задължения — и няколко по-малки храма в памет на отдавна мъртви фараони. Отдолу се разполагаше лабиринт от зали, стаи и тунели, които достигаха до пирамидите на няколко километри по-далеч. В този лабиринт се намираше и помещението за мумифициране, където се съхраняваха всички свещени бикове Апис, както и много балсамирани котки и ибиси. В него се влизаше през една тайна врата от самия храм на Птах, в който беше и входът за съкровищниците.

Върховният жрец излезе да я посрещне заедно с четеца на молитвите, пазителя на съкровищницата, помощниците му и обикновените жреци. Двеста мъже с гладко обръснати глави се простряха пред дребната Клеопатра; допряха смирено чела в гладките червени гранитни плочи.

— Богино на земята, дъще на Ра, възплъщение на Изида, царице на цариците — поздравя я върховният жрец, след като се изправи със серия поклони, докато подчинените му останаха прострени на земята.

— Жрецо на Птах, пазителю на свещените богатства, скъпи ми Ха'ем, радвам се да те видя — отвърна с усмивка Клеопатра.

Единственото, по което върховният жрец се различаваше от подчинените си, бе една огърлица. Иначе той също като тях беше избръснал гладко главата си и носеше бяла пола, закрепена непосредствено под гърдите и достигаща до прасците му. Огърлицата му, отличителният белег на върховния жрец на Птах още от времето на първия фараон, представляваше широка златна плочка, простираща се от врата до раменете и гърдите му като горната част на ризница. По ръба беше украсена с лазурити, халцедони, берили и оникси и една доста по-дебела златна ивица, оформена под формата на глава на чакал от лявата и на човешки крака и лъвски лапи от дясната си страна. Две зигзагообразни златни ивици свързваха лазуритите на гърдите му с врата му. Над тях носеше три грижливо подредени златни верижки, завършващи с украсени с халцедон дискове. Над тях имаше още шест

златни верижки, на които висяха украсени със скъпоценности златни кръстове — три по-високо, три по-ниско.

— Преоблечена си — установи жрецът.

— Александрийците ме прогониха.

— О!

Ха'ем я поведе към двореца си, четвъртата варовикова постройка, украсена с йероглифи и декоративните надписи на всеки върховен жрец, служил някога на Птах, богът-сътворител, създал Амон Ра. До вратата бяха издигнати статуи на мемфиската триоца на Птах: самият бог — права мъжка фигура, увита до врата с белите превръзки на мумия и с череп вместо глава; Сехмед, жена му, с глава на лъвица; и лотосовият бог Нефертем, увенчан със свещени сини лотосови цветове и бели щраусови пера.

Отвътре постройката бе прохладна, с бели стени, украсени с орнаменти и фрески, и обзаведена със столове и маси от слонова кост, абанос и злато. В стаята влезе някаква жена, привлечена от гласовете. Беше с типични черти на египтянка, изключително красива, типична представителка на усъвършенствалата се с хилядолетия каста на египетските жреци. Носеше черна перука, едва докосваща голите ѝ рамене, тръбовидна долна рокля от плътно бяло ленено платно и лека горна рокля от онзи ленен плат, който можеше да се произведе само в Египет — фин и прозрачен.

Тя също се простря по очи пред царицата.

— Тач'а — възкликна Клеопатра. — Майко моя.

— Само за три години — отвърна жената на Ха'ем. — Гладна ли си?

— Имате ли достатъчно?

— Справяме се, дъще на Ра, дори в тези трудни времена. Градината ми се напоява с добър канал от Нил, слугите ни отглеждат достатъчно.

— Можете ли да нахраните спътниците ми? Само трима са, но бедният Аполодор яде много.

— Ще се справим. Седни, седни!

По време на скромната вечеря с плосък хляб, дребна пържена риба, форми и ечемичена бира Клеопатра им разказа за случилото се.

— Какво смяташ да правиш? — попита я Ха'ем.

— Да взема достатъчно пари от вас, за да си наема войска в Юдея и Набатей, а също и във Финикия. Потин възнамеряваше да ограби хамбарите им, така че не вярвам да срещна трудности в намирането на добри войници. Когато Метел Сципион тръгна от Сирия миналата година, там не остана никой способен да се сражава, така че предполагам, че няма да срещна трудности, стига да избягвам крайбрежието.

Тача прочисти гърлото си:

— Съпруже, трябва да обсъдим още нещо с фараона.

— Търпение, жено, търпение! Нека свършим първо с това. Как ще се справим с Александрия? Разбирам съображенията за построяването ѝ и признавам, че не е зле да имаме хубаво пристанище на Средното море, по-добре укрепено и не толкова затънало в кал като стария Пелузиум, ала Александрия е един паразит! Тя изсмуква всичко от Египет, а не дава нищо в замяна.

— Знам. Научихте ме на това още когато живеех тук и ако властта ми беше стабилна, щях да взема мерки за изправянето на тази несправедливост. Знаеш, че Египет не може да се отдели от македонската Александрия, Ха'ем. Вредата вече е нанесена. Ако аз като фараон реша да я изоставя и да царувам в Мемфис, Александрия ще вдигне многочислени войски и ще ни смаже. Египет това е Нил. Не можем да избягаме далеч от реката. Толкова е просто, „Нахута“ не го ли доказва? Ветровете лесно закарват бойните кораби на юг, чак до първия праг, течението на Нил ги връща. Истинският Египет ще се превърне в роб на македонци, мелези и римляни. Защото римските войски скоро ще се появят.

— Това, богиньо на земята, ме довежда до най-съществения въпрос.

Клеопатра присви жълтеникавозелените си очи; намръщи се:

— Наводнението на смъртта.

— Два пъти подред. Последното е само осем стъпки; нечувано! Народът на Нил се вълнува.

— За глада ли? Естествено.

— Не, за фараона.

— Какво по-точно?

Тач'а остана в стаята. Като жрица-музикант на храма и съпруга на върховния жрец тя бе привилегирована.

— Дъще на Ра, говори се, че Египет няма да получи вода, докато царицата не забременее и не роди мъжко отроче. Задължение на жената-фараон е да бъде плодовита, да ни закриля от Крокодил и Хипопотам, да им попречи да смучат водите на Нил през ноздрите си.

— Знам го не по-зле от теб, Ха'ем! Защо си правиш труд да ми повтаряш неща, които си ми набивал в главата още като дете? Тревожа се за това ден и нощ! Ала какво мога да сторя? Съпругът ми е още дете и предпочита истинската си сестра пред мен. Кръвта ми е смесена с Митридатовата, нямам достатъчно от Птолемеевата в жилите си.

— Трябва да си намериш нов съпруг, богиньо на земята.

— Няма достоен. Няма! Повярвай ми, Ха'ем, ще удуша тази малка усойница при първия удобен случай! И Арсиное! Ние сме известни с това, че се избиваме едни други! Ала от династията на Птолемеите останахме само четирима: две момчета и две момичета. Няма други мъже, на които бих отдала девствеността си, а в името на Египет не бих се свързала с човек без божествено потекло! — Тя изскърца със зъби. — Сестра ми Береника опита! Ала римлянинът Авъл Габиний я измами, предпочете да върне на трона баща ми. Береника загина от ръката на собствения ни баща. И ако не внимавам, аз ще последвам съдбата ѝ.

От едно тясно прозорче в стената проникваше сноп светлина; в него танцуваха пращинки. Ха'ем протегна дългите си слаби ръце с разперени пръсти, преплете ги пред светлината във формата *науреус*, свещената змия.

— Видях странни и настоятелни знаци — заговори той. — Все говорят за някакъв бог, идващ от запад... — бог, идващ от запад. Съпруг, достоен за царицата-фараон.

Клеопатра настръхна, потрепери.

— Бог, идващ от запад ли? От царството на мъртвите? Искаш да кажеш, че Озирис ще се възкачи от царството на мъртвите, за да се съвкупни с Изида?

— И тя да роди мъжка рожба — добави Тач'а. — Хор.

— Как е възможно? — запита Клеопатра като жена, а не като фараон.

— Ще поживеем и ще видим — отвърна Ха'ем; изправи се със серия поклони. — Междувременно, царице на царете, ще се наложи да съберем добра войска.

Два месеца пътува Клеопатра из Сирия, за да събира наемници. Всички царства на стара Сирия печелеха много, като обучаваха войници, смятани за най-добрите в света наемни бойци. Това бяха идумейците и набатейците. Най-способни обаче бяха евреите. Клеопатра лично отиде до Ерусалим. Там най-накрая се запозна със знаменития Антипатер... и веднага го хареса. С него беше вторият му син, Ирод (за чувствата си към този надменен грозен младеж тя не беше толкова сигурна). Иначе и двамата бяха изключително умни и алчни. Златото ѝ, увериха я те, можеше да купи както подкрепата, така и войските им.

— Виждаш ли — рече Антипатер, изумен, че тази потомка на такава велика династия говори безупречно арамейски, — аз дълбоко се съмнявам в шансовете на Помпей Велики да победи този мистериозен воин от запада, Гай Юлий Цезар.

— Воин от запада ли? — попита Клеопатра, докато отхапваше парченце от един превъзходен нар.

— Да, така го наричаме с Ирод. Досега победите му са само на запад. Време е да видим как ще се справи на изток.

— Гай Юлий Цезар... малко знам за него, освен че продаде статута на приятел и съюзник на баща ми и му помогна да се закрепил на трона. Срецу известна сума. Разкажи ми кой е този Цезар.

— Кой е Цезар ли? — Антипатер се извърна настрана, за да измие ръце в един златен леген. — Навсякъде другаде, освен в Рим той би бил цар, велика царице. Родът му е дивен и благороден. Говорят, че е пряк потомък на Афродита и Арес през Еней и Ромул.

Клеопатра изненадано вдигна големите си очи; дългите ѝ мигли бързо се спуснаха, за да прикрият чувствата ѝ.

— Значи е бог.

— Не и за юдеи като нас, но да, може да претендира за известна божественост, предполагам — намеси се лениво Ирод и бръкна с пръсти в една купа с орехови ядки.

„Колко са надменни тези хора от нищожните сирийски царства — помисли си Клеопатра. — Държат се, сякаш пътят на света е в Ерусалим, Петра или Тира. Ала не са прави. Центърът на света е Рим. А как ми се иска да беше в Мемфис. Или поне в Александрия.“

С двайсетхилядната си войска, допълнена с доброволци от Ониас, царицата на Александрия и Египет тръгна по крайбрежния път от Рафия, между голямото солено езеро Сирбонис и морето, след това се установи откъм сирийския склон на огромната пясъчна дюна Казиус, само на шестнайсет километра от Пелузиум. Това беше най-подходящото място да се реши кой ще управлява Египет. Клеопатра разполагаше с питейна вода и добър снабдителен коридор към Сирия, където Антипатер и синът му ѝ купуваха хранителни продукти. Взимаха огромна надценка, но царицата нямаше нищо против.

Ахил я пресрещна с египетската войска. В средата на септември той пристигна от пелузийската страна на Казиус и се установи на лагер. Средата на лятото, когато наемниците ѝ започнат да си мислят повече за хладината на родните домове, отколкото за разгорещени битки — това бе най-подходящото време да я смачка.

Средата на лятото! Следващото наводнение! Клеопатра крачеше напред-назад в кирпичената си къща и гореше от нетърпение да приключва с тази работа. Светът наоколо кипеше! Воинът от Запада бе разгромил Гней Помпей Велики при Фарсалус! Ала как, пуснала корени тук, край Казиус, щеше да го убеди да посети Египет? За да го стори, трябваше да установи пълен контрол върху трона и да му отправи официална държавна покана. Римляните обичаха да се разхождат из Египет, умираха да гледат крокодили и да зърнат поне един хипопотам, искаха очите им да бъдат заслепени от злато и скъпоценни камъни, ахкаха пред величието на храмовете. Със сълзи на очи Клеопатра се примири с третата сушава година. Когато Ха'ем гадаеше, всичко се сбъдваше. Гай Юлий Цезар, богът от Запад, със сигурност щеше да дойде. Ала не и преди средата на лятото.

* * *

Помпей пристигна край Пелузиум два дни преди да навърши петдесет и осем и завари това старо, занемарено пристанище претъпкано с военни кораби. Нямаше надежда да слезе на брега, дори да пуснат котва на някой кален, безлюден плаж. Двамата със Секст се

облегнаха на парапета и загледаха като омагьосани огромната маса от хора.

— Сигурно има гражданска война — предположи Секст.

— Е, със сигурност не е в моя полза — отбеляза с усмивка баща му. — По-добре да разучим, преди да решим какво да правим.

— Да отидем до Александрия ли имаш предвид?

— Можем да го направим, но тримата ми капитани ми съобщиха, че храната е на привършване, също и водата. Затова ще се наложи да останем тук, докато се заредим.

— Аз ще отида — предложи Секст.

— Не, ще изпратя Филип.

Секст направи обидена физиономия. Баща му го побутна леко по рамото:

— Не се цупи, Сексте, да беше проявил повече упорство в уроците си по гръцки навремето. Изпращам Филип, защото е сирийски грък и може да се оправи. Извън Атика ти няма да разбереш и думичка.

Гней Помпей Филип, едър рус мъж и един от освободените роби на Помпей, дойде, за да получи инструкции. Изслуша внимателно повелителя си, кимна мълчаливо и се качи на една лодка отстрани на триремата.

— Очаква се битка — съобщи той след два часа, когато се върна. — Половината Египет е тук. Войската на царицата се е разположила от обратната страна на Казиус, тази на царя е отсам. В Пелузиум се носи мътва, че всичко ще се разреши в рамките на няколко дни.

— Откъде знаят кога ще е битката? — попита Помпей.

— Малкият цар е пристигнал, това е много рядко събитие. Прекалено е млад, за да командва (някой си Ахил води войската му), ала явно битката няма да има официална тежест, ако не присъства.

Помпей седна и написа писмо до цар Птолемей с молба веднага да бъде приет.

До края на деня не се получи отговор и Помпей размисли върху някои неща. Преди две години това писмо щеше да бъде прието като послание от боговете, направо от Олимп. Сега невръстният цар можеше да протака колкото иска.

— Чудя се колко щеше да му е нужно, за да отговори на Цезар — сподели малко разочаровано той пред Корнелия Метела.

Тя го потупа по ръката:

— Съпруже, не си струва да се безпокоиш и за това. Египтяните са странни хора, сигурно и обичаите им са такива. Освен това тук още може да не знаят за Фарсалус.

— Това не го вярвам, Корнелия. Сигурен съм, че дори и царят на партите знае вече за Фарсалус.

— Лягай си. Отговорът сигурно ще дойде утре.

* * *

Предадено от Филип на един най-обикновен чиновник, на Помпеевото писмо му бяха нужни няколко часа, за да изкачи йерархичната стълбца на египетската бюрокрация. Египет, така казваше пословицата, можел да дава уроци по бюрокрация дори на гърците в провинция Азия. Малко преди залез то достигна секретаря на секретаря на Потин, главния шамбелан. Той погледна странния печат и подсмръкна. Лъвска глава с буквите **ГН ПОМП МАГН** около гривата ѝ.

— Серапис! Серапис! — възкликна секретарят и изтича при секретаря на Потин, който пък от своя страна моментално се завтече към главния шамбелан.

— Велики шамбелане! — промълви задъхано чиновникът, стискайки малкия свитък. — Писмо от Гней Помпей Велики!

Облечен с ефирната си пурпурна ленена роба, тъй като бе свършил със задачите за деня, Потин скочи от кушетката си, грабна свитъка и се втренчи в него с невярващи очи. Това беше! Не можеше да не е!

— Извикай веднага Теодот и Ахил — нареди той, седна на бюрото си и разчупи крехкия червен восък.

С треперещи ръце разви единствения лист фанийски папирус и с мъка започна да разчита разкривените гръцки букви.

Докато се появят Ахил и Теодот, той бе прочел всичко и седнал на стола си, гледаше през обърнатия на запад, към оживеното пристанище на Пелузиум, прозорец.

— Какво има? — попита Ахил, египетско-македонски мелез с ръста на македонските си предци и тъмната кожа на египетските.

Дребен мъж към четирийсетте и професионален войник, откакто се помни, той много добре съзнаваше, че рано или късно трябва да разгроми войската на царицата, ако иска да се спаси от изгнание и разорение.

— Виждате ли онези три кораба? — посочи Потин.

— Строени в Памфилия, както личи от носовете им.

— Знаете ли кой се намира на един от тях?

— Нямам никаква представа.

— Гней Помпей Велики.

Теодот изписка и се отпусна тежко на един стол. Ахил стегна мускулите на голите си ръце, скръсти ги на гърдите си върху твърдата кожена ризница и възкликна:

— Серапис!

— И аз така казвам — съгласи се главният шамбелан.

— Какво иска?

— Аудиенция при царя и безпрепятствен достъп до Александрия.

— Трябва да повикаме царя — предложи Теодот и стана. — Аз ще го доведа.

Потин и Ахил не възразиха: каквото и да решат, трябваше да е в името на царя, който засега слушаше всичко, което му кажеха съветниците му. Той, разбира се, нямаше думата, ала все пак имаше право да ги чуе.

Тринаisetият Птолемей се беше натъпкал със сладкиши и не се чувстваше особено добре. Щом обаче научи кой чака на борда на тези три триреми, гаденето му веднага изчезна и се смени с любопитство.

— О, ще го приема ли, Теодоте?

— Това тепърва ще се решава — отвърна възпитателят му. — Сега сядай, слушай внимателно и не прекъсвай... велики царю.

Потин седна на стола си и кимна на Ахил:

— Кажи ти първо мнението си, Ахиле. Какво да правим с Гней Помпей.

— Ами, писмото му не ни казва много, просто моли за аудиенция и за безпрепятствен достъп до Александрия. Разполага с три кораба, без съмнение и с известен брой войници, но нищо, от което да се притесняваме. Смятам, че трябва да го приемем и да го изпратим за Александрия. Предполагам, че е тръгнал към приятелите си в Африка.

— Да, ама междуременно ще се разчуе, че е дошъл тук, помолил е за помощ и я е получил — възрази Теодот. — Той загуби при Фарсалус! Можем ли да си позволим да предизвикваме победителя му, великия Гай Цезар?

Потин изслуша внимателно и двамата.

— Засега — отбеляза той — тезата на Теодот е по-силна. Ти какво смяташ, велики царю?

Дванайсетгодишният цар на Египет се намръщи сериозно:

— Съгласен съм с теб, Потине.

— Добре, добре! Продължавай, Теодоте.

— Помислете, моля ви! Помпей Велики изгуби борбата за запазване на властта си в Рим, най-могъщата държава на запад от Партското царство. В завещанието си покойният цар Птолемей Александър обрече Египет на Рим. В съгласие с това завещание ние в Александрия въздигнахме на трона бащата на настоящия ни цар. Марк Крас се опита да анексира Египет. Ние успяхме да го избегнем, като подкупихме същия този Гай Цезар да потвърди правото на Авлет върху престола. — Слабото, гримирано, болнаво лице на Теодот се изкриви от тревога. — Ала сега този същият Гай Цезар е, така да се каже, владетел на света. Как можем да си позволим да му нанесем такава обида? Той може с едно изщракване на пръстите да вземе каквото е дал — независимостта на Египет. Нашето благоденствие. Да стане господар на богатствата и живота ни. В момента вървим по ръба на бръснач! Не можем да си позволим да обидим Рим в лицето на Гай Цезар.

— Прав си, Теодоте — съгласи се Ахил и потърка устни с кокалчетата на ръката си. — Ние си имаме наша война тук, *тайна* война! Не можем да привличаме вниманието на Рим. Я си представете, че Рим изведнъж реши той да уреди проблемите ни! Това старо завещание още е в сила. Все още е в Рим. Предлагам утре сутринта да изпратим известие на Гней Помпей, че няма да получи нищо. Да го отпратим веднага.

— Ти какво мислиш, велики царю? — попита Потин.

— Ахил е прав! — извика тринаisetият Птолемей, сетне въздъхна дълбоко. — О, как ми се искаше да го видя.

— Теодоте, имаш ли нещо да допълниш?

— Имам, Потине. — Възпитателят стана, отиде зад момчето и прокара пръсти през гъстата му руса коса и по тънката му шия. — Не

мисля, че предложението на Ахил е достатъчно изгодно за нас. Разбира се, могъщият Цезар няма да тръгне да преследва Помпей лично. За това си има флоти и войски, легати със стотици. Както знаем, сега той обикаля провинция Азия като същински цар. Къде ли е в момента? Носи се мълва, че е в родината на дедите си, Илион, древната Троя.

Малкият цар затвори очи; облегна се на Теодот и задряма.

— Защо — продължи Теодот — не изпратим на могъщия Цезар подарък от името на царя на Египет? Защо не му подарим главата на врага му? — Той раздвижи кокетно дългите си мигли. — Казват, че мъртвите не хапели.

Четиримата се умълчаха.

Потин събра ръце върху бюрото си и се втренчи замислено в събеседниците си. Сетне вдигна големите си сиви очи:

— Прав си, Теодоте. Мъртвите не хапят. Ще изпратим главата на врага на Гай Цезар.

— Ала как ще го направим? — попита Теодот, горд, че той пръв се е сетил за този план.

— Оставете на мен — обади се бързо Ахил. — Потине, пиши на Помпей от името на царя, че ще получи аудиенция. Аз лично ще му го занеса и ще го примамя на брега.

— Може би ще поиска да дойде с охрана — предположи Потин.

— Несъмнено. Виж, аз случайно познавам един човек, един римлянин, когото и Помпей познава. И ще му се довери.

* * *

На заранта Помпей, Секст и Корнелия закусиха корав хляб и възсолена водица.

— Да се надяваме — отбеляза Корнелия, — че ще можем поне да се заредим с провизии в Пелузиум.

В каютата влезе Филип, освободеният роб, с грейнало лице.

— Гней Помпей, писмо от царя на Египет! На *най-фин* папирус!

След като счупи печата и разгъна свитъка — наистина най-фин папирус! — Помпей прочете кратката бележка на гръцки, мърдайки беззвучно устни.

— Е, ще имам аудиенция. След час ще дойде кораб да ме вземе.
— Той вдигна стреснато поглед. — Богове, трябва да се обръсна... и официалната ми тога! Филипе, повикай веднага слугата ми.

След известно време той вече стоеше в цялото си величие на проконсул на Рим заедно с Корнелия Метела и Секст от двете си страни и чакаше някой величествен, позлатен кораб да излезе от пристанището и да го вземе.

— Сексте — обади се неочаквано той.

— Да, татко?

— Какво ще кажеш да си намериш някакво занимание за известно време?

— А?

— Иди пикай от другия борд на кораба, ако щеш! Или си почисти носа! Каквото искаш, само ни остави малко насаме с мащеха ти!

— О! — усмихна се Секст. — Да, татко. Разбира се, татко.

— Добро момче — отбеляза Помпей, — само малко бавно схваща.

Преди три месеца Корнелия Метела би намерила цялата тази размяна на реплики за скандална; сега се засмя.

— Снощи ти ме направи много щастлив мъж, Корнелия — рече Помпей и се притисна до нея.

— А ти ме направи много щастлива жена, съпруге.

— Може би, любов моя, трябва да предприемаме повече дълги презморски плавания заедно. Не знам какво щях да правя без теб след Митилена.

— И без Секст — добави бързо тя. — Той е прекрасно момче.

— Той е по-близък по години до теб, отколкото аз! Утре навършвам петдесет и осем.

— Аз го обичам много, но Секст е дете. Харесвам повече зрелите мъже. Всъщност стигнах до заключението, че ти си на най-подходящата възраст за мен.

— В Серика ще е прекрасно!

— Щом казваш.

Те продължиха да разговарят приятелски, докато Секст не се върна намръщен.

— Един час вече мина, а царският кораб никакъв го няма — отбеляза той. — Само онази лодка.

— Идва насам — обяви Корнелия Метела.

— Може би това е — предположи Помпей.

— За *теб*? — попита хладно жена му. — Не, никога!

— Не забравяй, че вече не съм първият мъж в Рим. Просто един уморен римски проконсул.

— Не и за мен! — изсъска Секст през зъби.

Лодката, всъщност не чак толкова малка, вече се беше доближила до триремата. Облеченият с ризница мъж на кърмата вдигна глава.

— Търся Гней Помпей Велики! — провикна се той.

— Кой го търси? — попита Секст.

— Ахил, главнокомандващ войската на царя.

— Качи се при нас! — покани го Помпей и му посочи една въжена стълба.

Корнелия Метела обаче стисна дясната ръка на мъжа си. Помпей я погледна изненадан:

— Какво има?

— Съпруже, това не ми харесва! Каквото и да иска този човек, отпрати го! Моля те, да вдигаме котва и да се махаме! Предпочитам да ям корав хляб през целия път до Утика, само и само да не оставам тук!

— Не се безпокой, няма нищо страшно.

Помпей се освободи от ръката на жена си и излезе да посрещне Ахил. Приблужи се към него с усмивка:

— Добре дошъл, Ахиле. Аз съм Гней Помпей Велики.

— Виждам. Всеки познава лицето ти. Твои статуи и бюстове могат да се видят из целия свят! Дори в Екбатана, ако вярваме на мълвата.

— Няма да е за дълго. Сигурно вече ги събарят и издигат Цезарови.

— Не и в Египет, Гней Помпей. Ти си истински герой за нашия невръстен цар, той жадно поглъща книгите за бойните ти успехи. Толкова е възбуден от възможността да се срещне с теб, че не е спал цяла нощ.

— Не можа ли да намери нещо по-добро от тази лодка? — озъби се Секст.

— О, това е заради хаоса в пристанището — не се смути Ахил. — Пълно е с военни кораби. Един от тях се блъсна по невнимание в царската ладия и я проби. Виждате сами какъв е резултатът.

— Нали няма да си намокря тогата? Не мога да се явя мокър пред царя — пошегува се Помпей.

— Суха е като стар кокал — успокой го Ахил.

— Съпруже, моля те, недей! — прошепна Корнелия Метела.

— Съгласен съм, татко, не приемай тази обида! — подкрепи я Секст.

— Наистина, това неудобство е следствие на нещастно стечение на обстоятелствата — оправда се с усмивка Ахил, показвайки дупката от липсващите си два предни зъба. — Даже докарах един познат, за да разсея подозренията. Виждаш ли онзи човек с униформа на центурион?

Зрението на Помпей вече не беше особено добро, но той беше установил, че ако присвие очи, все пак ще успее да познае човека. Той го направи и нададе характерния пиценски възглас на радост (галски, би го нарекъл Цезар).

— О, не мога да повярвам! — той се обърна към Секст и Корнелия Метела с грейнало лице. — Знаете ли кой е този долу? Луций Септимий! Един от фимбриевите главни центуриони от старите времена в Понт и Армения! Награждавал съм го неведнъж, след това заедно стигнахме пеша почти до Каспийско море. Върнахме се, защото ни хвана малко страх. Хей! Луций Септимий!

След това вече щеше да е грубо да разваля настроението му и Корнелия Метела се примири да го изпрати с предупреждение да внимава. Секст се обърна към двама центуриони от Първи легион, които бяха настояли да ги придружат от Пафос.

— Дръжте го под око — предупреди той шепнешком.

— Хайде, Филипе, побързай! — извика Помпей и прескочи ловко парапета въпреки официалната си тога.

Ахил, който вече беше слязъл, го настани на носа.

— Тук е най-сухо — обясни.

— Септимий, стари негоднико, сядай зад мен! — призова Помпей стария си познат, докато се настаняваше удобно. — О, как се радвам да те видя! Какво всъщност правиш в Пелузиум?

Филип и робът му седнаха между двама от шестимата гребци, зад тях се настаниха двамата центуриони, Ахил зае кърмата.

— Оттеглих се, след като Габиний остави известна войска около Александрия — обясни Септимий, побелял ветеран, сляп с едното око. — Всичко пропадна след спречкването със синовете на Бибул. Е, ти

трябва да си чул. Обикновените войници бяха изпратени в Антиохия, водачите на бунта — екзекутирани. Ахил обаче реши да задържи центурионите. Така че, ето ме тук, начело на легион само от евреи.

Помпей поговори още известно време с него, но пътуването бе твърде бавно и той започна да се тревожи за речта си — съчиняването на красноречиво слово на гръцки към едно дванайсетгодишно дете не беше лесна работа. Той се обърна от носа и извика на Филип:

— Би ли ми подал речта?

Филип му подаде свитъка. Той го разгърна, преви рамене и започна отново да преговаря словото си.

Брегът се появи неочаквано — Помпей толкова бе погълнат в четене.

— Надявам се това чудо да излезе достатъчно на сушата, за да не си накалям обувките! — пошегува се той със Септимий и се приготви за сблъсъка.

Гребците се справиха добре, лодката излезе върху мръсния, тинест плаж.

— Хайде! — каза си бодро Помпей.

Чувстваше се необичайно весел. Нощта с Корнелия беше прекрасна, тепърва му предстояха още такива, а и Серика го чакаше — нов живот за стар воин, да учи войниците на една екзотична страна на римски тънкости. Говореше се, че там имало хора, чиито глави излизали направо от гърдите; хора с по две глави; с по едно око; морски змейове... О, какво ли щеше да види отвъд изгряващото слънце?

„Можеш да задържиш Запада, Цезаре! Аз отивам на изток! Към Серика и свободата! Какво знаят в Серика за Пиценум? Какво ги е грижа за Рим? В Серика една пиценска издънка като мен ще се ползва със същото уважение както един Юлий или Корнелий!“

Нещо се разкъса, изпраця и се счупи. Вече наполовина слязъл от лодката, Помпей се обърна и забеляза Луций Септимий непосредствено зад себе си. Топла течност потече между краката му. За момент той си помисли, че е изпуснал мехура си, но скоро позната миризма достигна до ноздрите му. Кръв. *Неговата* ли? Ала нямаше болка! Краката му се подкосиха и той се стовари по очи в тинята.

„Какво е това? Какво ми става?“

Той по-скоро почувства, отколкото видя Септимий да се изправя над него, да замахва с меч.

„Аз съм римски благородник. Те не бива да виждат лицето ми, докато умирам, не бива да виждат тази част от мен, която ме прави мъж. Трябва да умра като римски благородник!“

Помпей направи последно, конвулсивно усилие. Едната му ръка дръпна свенливо диплите на тогата му над бедрата, другата заметна част от нея върху лицето му. Мечът проникна в гърдите му, забит със сила и умение. Той не помръдна повече.

Ахил беше наръгал двамата центуриони в гърбовете, но да убиеш двама мъже едновременно е трудна задача. Започна схватка, задните гребци се притекоха на помощ. Вцепенени на местата си, Филип и робът му осъзнаха, че е дошъл смъртният им час. Те изскочиха от лодката и побягнаха.

— Аз ще ги довърша — изръмжа запъхтяно Септимий.

— Двама глупави гърци — изсумтя презрително Ахил. — Какво могат да сторят?

Наблизо чакаха роби с голям глинен чиреп в краката. Ахил им махна и те вдигнаха съда (изглеждаше много тежък) и се приближиха.

Междувременно Септимий беше смъкнал тогата от лицето на Помпей — то беше спокойно, непокътнато. Допря острието на меча си до туниката с широка пурпурна ивица през дясното рамо и я разряза от врата до кръста. Вторият удар бе сполучлив — беше улучил сърцето.

— Така трудно се реже глава — отбеляза Септимий. — Някой да ми намери парче дърво.

Веднага му донесоха. Септимий го пъкна под врата на Помпей, вдигна меча и отново го стовари. Гладко и чисто. Главата се изтърколи малко встрани, тялото се отпусна пак в калта.

— Никога не съм предполагал, че аз ще го убия. Странна работа... Такъв добър пълководец... Все пак жив не ми е от никаква полза. В гърнето ли да я сложа?

Ахил кимна; той изглеждаше по-развълнуван от този римски центурион. Когато Септимий вдигна главата за гъстата прошарена коса, египтянинът си даде сметка, че не може да свали поглед от нея. Обзеха го мисли... но какви?

Гърнето беше пълно догоре с природна сода, разтворът, в който балсаматорите киснеха с месеци изкормените тела, преди да ги мумифицират. Един от робите вдигна дървения капак; Септимий пусна

главата вътре и се отдръпна бързо, за да не се изпръска с прелялата течност.

Ахил кимна. Робите вдигнаха гърнето за въжените му дръжки и тръгнаха пред господаря си. Гребците бяха вкарали лодката отново във водата и вече се отдалечаваха. Луций Септимий заби мечата си в изсъхналата тиня, за да го почисти, прибра го в ножницата и тръгна след останалите.

* * *

След няколко часа Филип и робът му се върнаха при обезглавеното тяло на Помпей на безлюдния плаж; тогата му бе станала тъмнокафява от съсирената кръв.

— Изоставени сме в Египет — обади се робът. Облян в сълзи, Филип вдигна апатично очи:

— Изоставени ли?

— Да, изоставени. Нашите отплаваха. Видях ги.

— Значи освен нас няма кой да се погрижи за него. — Филип се огледа и кимна. — Поне има изхвърлени клони. Нищо чудно, че са избрали точно това място; толкова е пусто.

Двамата мъже обикаляха плажа, докато не натрупаха клада с височина шест стъпки. После качиха тялото върху ѝ — нелека задача, но се справиха.

— Нямаме огън — отбеляза робът.

— Иди вземи от някого тогава.

По здрач робът се върна с малка метална кофичка, от която излизаше дим.

— Не искаха да ми дават кофата, но им казах, че е за Гней Помпей Велики, и склониха.

Филип разпръсна живите въглени между побелелите от морската вода клони, провери дали тогата е добре загърната около тялото, сетне се отдръпна, за да види дали огънят ще се разгори.

Отне им известно време, но накрая изхвърлените от морето дърва пламнаха изведнъж, достатъчно силно, за да изсушат сълзите на Филип.

Изтощени, те легнаха на известно разстояние от огъня. На сутринта от кладата бе останала само пепел, те я поляха с вода и я

разровиха, за да търсят тленните останки на Помпей.

— Не може да се познае кое е от него и кое е от дървата — отбеляза робът.

— Има разлика — обясни търпеливо Филип. — Дървото се разпада при докосване, костите — не. Питай, ако имаш съмнения.

Те сложиха каквото намериха в кофата.

— Какво ще правим сега? — попита робът, бедно създание, чиято единствена работа досега бе да мие и да търка.

— Ще тръгнем за Александрия.

— Нямаме пари.

— Гней Помпей ми даде да му нося кесията. Ще имам за храна.

Филип вдигна кофата, хвана роба си под ръка и тръгна по плажа, далеч от размирния Пелузиум.

РЕЧНИК

Абсолво — латинският термин, използван, за да се признае публично призованият пред съда за оправдан.

Авгур — свещенослужител, чиито функции се изразяват не толкова в това, сам да предсказва бъдещето, колкото да осигури всичко необходимо за гадателствата, извършвани от други. Всички авгури, дванайсет на брой — шестима патриции и шестима плебеи — образуват колегията на авгурите. До минаването на предложението през 104 г. пр.Хр. от Гней Домиций Ахенобарб лекс Домиция де сацердоциис авгурите са се избирали единствено от членовете на колегията. Според новия закон обаче започват да се избират публично от народа. Авгурът нито предсказва бъдещето, нито провежда авгуриите по своя воля. Задачата му се състои в това да провери дали предметите или знаците, по които се извършва гадаенето независимо дали става въпрос за започване на война, свикване на събрание, приемане на закон или каквито и да било други държавни дела, — са получили одобрението на боговете. Понеже е съществувал наръчник, по който точно да се определят знаците, представляващи знамения, човек не е трябвало задължително да притежава способности на медиум, за да бъде избран за авгур. Дори напротив, в Рим винаги се е гледало с недоверие на хората, твърдящи, че притежават свръхестествени способности, и се е държало всичко да бъде „по книга“. Авгурът е носил тога трабея (вж. статия), а в ръцете си е държал специална пръчка, наречена литуус.

Аве аткве вале — „привет и сбогом“.

Агера — двойната крепостна стена, защитаваща Рим откъм най-уязвимата му страна: покрай Есквилинския хълм. Агера представлява част от Сервиевите стени.

Агер публикус — земя, представляваща колективна собственост на римските граждани. В голямата си част е територия, придобита по правото на завоевателя или отнета от законните си притежатели като наказание за нелоялност към договора с Рим. Последното важи особено за римските земи из целия Италийски полуостров. Бива раздавана за

ползване от държавата по принципи, които фаворизират едрите поземлени собственици. От различните територии на агер публикус в Италия най-много спорове и въоръжени конфликти предизвиква т.нар. агер Кампанус, земя, принадлежала в миналото на град Капуа, но отнета от римляните след редицата бунтове, вдигнати от гражданите му.

Адамас — диамант. Древните са го знаели като най-твърдото вещество на земята и имали ли са възможността да се сдобият с него, използвали са го като инструмент за рязане. В онези години всички диаманти са идвали или от Скития, или от Индия.

Адриатическо Море (или Маре Адриатикум) — морският басейн, отделящ Италийския полуостров от Илирик, Македония и Епир; на юг преминава в Йонийско море.

Азиатска провинция — западният бряг и хинтерландът на днешна Турция — от Троада на север до ликийския бряг срещу Родос на юг. По време на републиката столица на провинцията е бил Пергам.

Азилум — част от малката седловина, образувала се между двете могили на Капитолия; носи древното си название, означаващо „убежище“, защото това е било мястото, където всеки беглец може да се спаси както от силата на закона, така и от личното отмъщение на своите преследвачи и където никой няма право да го задържа насилствено. Мястото е било обявено за убежище на преследваните от самия Ромул, който е целял по този начин да привлече повече заселници в новоосновения Рим.

Академик — последовател на Платон.

Аква — с това име се обозначават акведуктите. По времето на Гай Марий са съществували четири, чрез които се е осъществявало цялостното водоснабдяване на Рим. Най-старият е Аква Апия (312 г. пр.Хр.), а след него идват Аква Анио Ветус (272 г.пр.Хр.), Аква Марция (144 г.пр.Хр.) и Аква Тепула (125 г.пр.Хр.) По време на републиката за акведуктите и водоснабдяването са се грижили т.нар. „водни“ сдружения, наемани по договор от цензорите.

Аква Секстия — днешният Екс ан Прованс. По времето на Гай Марий влиза в рамките на римска провинция Галия и е известен най-вече с минералните си извори.

Аквиля — колония със статут на латински град, основана в източния край на Италийска Галия, за да защитава търговските пътища през Карнските Алпи между Норикум и Илирик. Основана е в 181 г.

пр.Хр. Впоследствие са построени множество пътища, свързващи я с Равена, Патавиум, Верона и Плаценция, което я превръща в най-значителния град в този край на Адриатическо море.

Аквилифер — почетна длъжност във войската, вероятно създадена при Гай Марий, който пръв връчва на легионите сребърните им орли. Най-достойният войник в легиона, т.нар. аквилифер, бива избран да носи сребърния орел на легиона и да го пази от вражески плен. Като знак за почетното си положение ходи облечен във вълча или лъвска кожа.

Аквитания, Аквитани — земите в югозападна дългокоса Галия между река Карантон и Пиренеите, достигащи на изток по течението на река Гарумна почти до Толоза, се наричат Аквитания и са били населени от келтското племенно обединение аквитани. Най-значителното укрепено място в областта е Бурдигала, разположено южно от устието на река Гарумна.

Алба Лонга — близо до днешния Кастел Гандолфо. В дълбоката античност представлява политическият център на Лациум и голяма част от древните римски фамилии, включително Юлиите, произхождат от нея. Завзета от римския цар Тул Хостилий през VII в.пр.Хр., Алба Лонга бива срината със земята, а населението ѝ — принудително преселено в Рим.

Албис, река — днешната Елба в Германия.

Александър Велики — Александър III, цар на Македония. Роден в 356 г. пр.Хр., умира на тридесет и три години. На двадесетгодишна възраст наследява баща си Филип II на престола и възпитаван в страх от персите, решава да премахне за вечни времена персийската заплаха за Европа. В 334 г.пр.Хр. прехвърля с армията си Хелеспонта, решен да подчини цяла Персия. Оттук до самата си смърт — умира от треска във Вавилон — той продължава величествена одисея, която след низ от победи го отвежда до бреговете на река Инд в днешен Пакистан. Като дете е бил възпитаван от Аристотел. Понеже умира, без да остави пряк наследник, империята, която завладява приживе, не остава владение на Македония, а се разпада на няколко тъй наречени елинистически държави с владетели Александровите пълководци, поделили помежду си Мала Азия, Египет, Сирия, Мидия и Персия.

Алоброги — келтско племенно обединение, заемащо земите на юг от днешното Женевско езеро между западните склонове на Алпите и

река Рона — на юг до река Изер. Остават докрай заклетите врагове на Рим и се противопоставят на всякакво римско проникване в земите им.

Амбари — част от племенното обединение на хедуите в централната част на Дългокоса Галия. Живеят в близост до река Арар (дн. Саона).

Амброзия — храната на боговете.

Амврони — отделен клон от германските племена тевтони; избити до крак в битката при Аква Секстия в 102 г. пр.Хр. (вж. Тевтони).

Амизия, река — днешната река Емс в Германия.

Амор — буквално „любов“. Но понеже представлява и „Рома“, прочетено отзад напред, във времето на републиката римляните искрено вярвали, че тайното име на Рим, от което той черпи жизнената си сила, е именно „Любов“.

Амфора — глинен съд, с издуто тяло, тънко гърло, две големи дръжки в горната част и заострено или конусовидно дъно, което му пречи да стои изправен. Амфорите са се използвали за пренасяне на едро (предимно по море) на вино или зърно, като заострените им дъна са им помагали по-удобно да се подреждат в стърготините, с които са се пълнели както корабните трюмове, така и товарните каруци. По време на пътуването амфората е стояла изправена без никаква възможност да падне или да се строши. Отново заостреното дъно е улеснявало пренасянето ѝ. Стандартната вместимост на една амфора е била от около 25 литра.

Анас, река — днешната река Гуадиана в Испания.

Анатолия — Анадол, или казано най-общо, днешна Азиатска Турция. На север граничи с Черно море (Евксински понт), на юг — със Средиземно, на запад — с Егейско, а на изток с днешните Армения, Иран и Сирия. Тавърските и Антитавърските планини правят вътрешността ѝ труднодостъпна. Климатът в Анатолия е континентален.

Ана Перена — едно от безтелесните божества, култът към които е родом изключително от Рим и няма връзка с гръцкия пантеон (вж. нумен). Макар да не притежава лице, а и да не е обект на митове, на Ана Перена се гледа като на жена. Празникът ѝ се чества при първото пълнолуние след Нова година (тогава първи март) и денят се е считал за изключително благоприятен за всеки римлянин.

Анио, река — днешната река Аниене.

Анк Марций — четвъртият поред римски цар, за когото фамилията на Марциите (особено разклонението й, носещо когномена Рекс) поддържа, че е неин основоположник; което обаче няма как да бъде вярно, след като Марциите са били плебеи. За Анк Марций се говори, че е колонизирал Остия, въпреки че в днешно време се водят спорове, дали наистина става дума за колонизация или просто за отнемането от етруските им владетели на солните залежи при устието на Тибър. По негово време Рим преживява разцвет. Единственият обществен строеж от негово време, който просъществува до по-късните епохи, е Дървеният мост, Поне Сублициус. Анк Марций умира в 617 г. пр.Хр., оставяйки двама синове, които вследствие на избухнал метеж не успяват да наследят престола му.

Антиохия — столицата на Сирия и най-големият град в тази част на света.

Апенини — планинската верига, разделяща по дължина Италия на три области, силно изолирани една от друга: Италийска Галия (по долината на река По) на север, адриатическото крайбрежие на изток и по-обширните и плодородни равнини на запад. Апенините се отделят от Приморските Алпи в Лигурия, пресичат основата на полуострова от запад на изток и се спускат по самата му ос до Брутиум, срещу Сицилия. Най-високият връх достига около 3000м.

Арар, река — днешната река Саона във Франция.

Араузио — днешен Оранж. Малко селище на източния бряг на река Родан, в трансалпийска Галия, от дълго време под римско влияние.

Ардуена — днешната Арденска гора в северна Франция. По времето на Гай Марий започва от река Моза и свършва при река Мозела и е била непроходима.

Ареа Флакиана — Марк Фулвий Флак, влиятелен сподвижник на Гай Гракх, бива убит заедно с двамата си синове по време на сенаторската реакция срещу политиката на Гай Гракх в 121 г. пр.Хр. Цялата му поземлена собственост бива конфискувана от държавата, включително и домът му на Палатин, който бива сринат със земята, а теренът остава дълго време незастроен. Образувалото се свободно пространство, от което се разкрива прекрасна гледка към Форум Романум, получава името ареа Флакиана. В 100 г. пр.Хр. теренът бива откупен от Квинт Лутаций Катул, който построява известната колонада с вградените в нея отнети от кимврите при Верцеле знамена.

Арелат — днешен Арл. Възможно е градът да е бил основан от гърците, заселили се в трансалпийска Галия. Разположен е точно над делтата на Родан. След построяването на канала за кораби при Гай Марий значението му нараства изключително много.

Арка — по-северната от двете могили, които образуват Капитолийския хълм в Рим.

Армиле — тежки гривни от злато или сребро, които са се връчвали на римските легионери, центуриони, кадети и военни трибуни вместо награда за показана воинска доблест.

Арно, река — днешната река Арно. Именно по нейното течение се определя границата между същинска Италия и Италийска Галия.

Арпинум — град в Лациум, недалеч от границата му със Самниум, населяван първоначално най-вероятно от волски. Последен от общността на латинските права получава пълно римско гражданство, но по времето на Гай Марий все още не се радва на самоуправление.

Ас — най-малката по стойност монета, използвана в Рим. Десет аса правят един денарий. Секли са се от бронз. Избягвала съм споменаването им в книгата, първо, защото стойността им е относително незначителна и, второ, за да не се обърка думата с английското наречие, съюз и предлог „ас“!

Атал III — последният цар на Пергам, владетел както на голямата част от Егейското крайбрежие на западна Анатолия, така и на Фригия. Умира сравнително млад в 133 г. пр.Хр., като най-близките му родственици са братовчедите му. Завещанието му бива занесено в Рим, където да бъде прочетено. Оказва се, че Атал завещава цялото си царство на римския народ. Избухва война, завършена победоносно за Рим от Маний Аквилей в 129–128 г. пр.Хр. След като Аквилей се захванал с преобразуването на Пергам в римска провинция, той продал почти цяла Фригия на понтийския цар Митридат V срещу огромна сума злато, която влязла в собствената му кесия.

Атезис, река — днешната река Адидже в Италия.

Атически шлем — декоративен шлем, носен от римските офицери с ранг от центурион нагоре. В общи линии той е същият, който носят повечето холивудски звезди по историческите филми за древния Рим, макар аз лично много да се съмнявам, че по времето на републиката някой е носил щраусови пера.

Атрий — широкият вестибюл на входа на всеки римски частен дом. Обикновено в покрива му е изрязан широк правоъгълник, под който е изграден водосток. Първоначалната цел на водостока е била да се използва дъждовната вода за нуждите на домакинството, но по времето на Гай Марий предназначението му е било изключително декоративно.

Атуатуци — известни също и като адуатуци. Племенно обединение, населяващо областта около устията на реките Сабис и Моза в Дългокоса Галия. По-вероятно е да са били не от келтски, а от германски произход, защото сами се обявяват за родственици на тевтоните.

Аукторитас — труден за превеждане латински термин, в който се включват едновременно нравствено превъзходство, блясък, способност да ръководи, обществено влияние и лични връзки и най-важното — способността да се влияе на събитията единствено по силата на собствената обществена репутация. По принцип всеки висш магистрат се ползва с известна служебна аукторитас, но такава могат да притежават и други — например принцепс сенатус, върховният понтифекс, рекс сакрорум, консуларните сенатори и дори частни лица, неучастващи в политическото управление.

Африка — във времето на римската република с думата „Африка“ е била обозначавана предимно онази част от северния африкански бряг, в която се е издигал Картаген днешен Тунис.

Африканска Провинция — по времето на Гай Марий римската провинция Африка е заемала доста ограничена площ фактически само земите в близост до Картаген — и е била заобиколена от всички страни от далеч по-обширната Нумидия.

Баградас, река — днешната река Мелега. Най-значителната река в Римска Африка.

Базилика — голямо здание, дадено за обществени нужди, например за съдилище, но също така за тържища, дюкяни и кантори. Вътрешността ѝ се е осветявала от общи прозорци, стоящи високо над главите на работещите вътре. По времето на републиката подобни сгради са били строени по инициатива на римски аристократи с гражданска съвест, обикновено настоящи или бивши консули. Първата базилика е издигната от Катон Цензор и се е намирала на Кливус Аргентариус, точно до сградата на Сената. Известна е като Базилика

Порция. Служила е едновременно за седалище както на много банкерски дружества, така и на колегията на народните трибуни. По времето на Гай Марий до нея вече са били построени още няколко: Базилика Семпрония, Емилия и Опимия, всички в околностите на Форум Романум.

Бая — градче, разположено от южната част на нос Мизенум, заграждащ откъм север Неаполския залив. По времето на републиката още не е било известно като курорт, но затова пък се е славело с отглеждането на стриди.

Баний, Гай — вж. „Гай Баний“.

Белги — страховито племенно обединение, населяващо северозападна и прирейнска Галия. Белгите не са имали общ корен и навярно са били повече германци, отколкото келти. От белгийските племена се съобщава за тревери, атуатици, кондрузи, беловаци, атребати и батави. За римляните от времето на Гай Марий обаче белгите са били най-вече легенда.

Бенак, езеро — днешното езеро Гарда в северна Италия.

Бетис, река — днешната река Гуадалкивир. Намира се в Далечна Испания (Хиспания Ултериор). Според географа Страбон долината на Бетис била най-плодородната област на земята.

Бига — колесница, водена от два коня.

Близка Испания — римска провинция. Латинското ѝ име било Хиспания Цитериор. Територията ѝ обхващала равнината, отворена към средиземноморския бряг, както и планинските земи отвъд нея, като се почне от Нови Картаген на юг и се стигне на север до Пиренеите. Границата между провинциите Близка и Далечна Испания била доста неясна и разтеглива, но по всяка вероятност е вървяла между планинската верига Ороспеда и другата, по-висока, която започва от Абдера и се наричала Солорий. По времето на Гай Марий най-големият град в провинцията бил Нови Картаген (известен в днешно време като Картахена), чийто поминък бил тясно свързан с богатите залежи на сребро в планините Ороспеда — залежи, които римляните отнели от картагенците. В цялата провинция имало само още една област, която привличала интереса на римските управители — долината на река Ибер (днешно Ебро) и нейните притоци, където почвата била изключително плодородна. Управителят имал две резиденции: едната в Нови Картаген

на юг, другата в Тарако на север. Като цяло обаче Близка Испания винаги е оставала в сянката на Далечна.

Бойохемум — Бохемия, днешна Чехия.

Бони — буквално „добри люде“. Използван за пръв път в пиесата на Плавт „Пленници“, терминът придобива политически смисъл при Гай Гракх, който го използва, за да обозначи с него своите поддръжници. Така обаче говорят и противниците му Друз и Опимий за своите. Постепенно изразът придобива все по-широко значение, но по времето на Цицерон „бони“ са се наричали единствено ултраконсервативно настроените сенатори.

Бонония — днешна Болоня в северна Италия.

Бористен, река — днешен Днепър.

Брен (1) — галски (келтски) цар. Плячкосва Рим и за малко да овладее самия Капитолий, ако не се били разврещели свещените гъски на Юнона. Бившият консул Марк Маний се събудил от шума, видял как галите се катерят по скалите и вдигнал защитниците на бой. И до ден-днешен римляните не са забравили позора на кучетата (който така и не били залаяли) и вместо тях почитат повече от всички домашни животни гъските. След като станали безпомощни свидетели как изоставените им домове се превръщат в пепелища и след като останали без храна, защитниците на Капитолия се принудили най-накрая да откупят мира от Брен с цената на хиляда фунта злато. Когато златото било занесено на Брен на Форума, той го претеглил повторно, само че с подправени от самия него теглилки, и се оплакал, че се опитват да го измамат. Римляните му отвърнали, че той иска да ги измами, при което Брен извадил меч си и презрително го хвърлил върху везните, казвайки: „Горко на победените!“ („ве виктис!“) Но преди да успее да посече римляните за тяхната дързост, на Форума се появила армията на новоизбрания диктатор Марк Фурий Камил, който попречил на Брен да отнесе златото. След започналата се по улиците на Рим битка галите били изтласкани извън града, а при второто сражение — на десетина-дванайсет километра на север по Тибуртиновия път Камил изклал голяма част от нашествениците. Заради този му подвиг (а и затова, че успява да убеди плебеите да се откажат от плановете си да напуснат Рим и да се преселят във Вейи), Камил бива наречен втори основател на Рим. Тит Ливий не ни съобщава каква е по-нататъшната съдба на цар Брен. Всичко това се е случило в 390 г. пр.Хр.

Брен (2) — друг галски (келтски) цар. През 279 г. пр.Хр. начело на могъщо келтско племенно обединение нахлул в Македония и Тесалия, преодолял гръцката съпротива в прохода на Термопилите и плячкосал Делфи, в битката за който бил ранен. После се насочил към Епир, където ограбил баснословните богатства на Зевсовия оракул в Додона, а впоследствие и тези, още по-големи, на Зевсовия оракул в Олимпия, в Пелопонес. (Общо взето, в историята такива неща няма — Б.пр.) Отстъпвайки пред упоритата съпротива на гърците, Брен се оттеглил в Македония, където починал от неизлекуваната си рана (има версия, че се е самоубил заради позорното поражение при Делфи — Б.пр.). След смъртта му галите не могли да се задържат повече заедно и се разделили. Някои от тях (толистобогите, трокмите и част от волките тестосаги) пресекли Хелспонта и се прехвърлили в Мала Азия, където се установили в земите, наречени оттам насетне Галатия. Волките тестосаги, които отказали да продължат напред, се върнали по домовете си около Толоза в Югозападна Галия, отнасяйки със себе си цялата плячка, взета от Брен, и запазвайки непокътнат дела на всички онези Бренови войници, продължили похода на изток. Защото златото принадлежало еднакво на всички.

Брундизиум — днешно Бриндизи. Най-важното пристанище в Южна Италия, което се радвало на единствения удобен залив по цялото адриатическо крайбрежие на полуострова. В 244 г. пр.Хр. градът се превръща в колония със статут на латински град заради интереса, който Рим имал да опази новопостроения път между Тарентум и Брундизиум.

Броня — представлява две плочки от стомана или бронз, понякога и от втвърдена за целта кожа. Едната се слага отпред и закрива корема, другата — отзад и пази гърба, от раменете до лумбалния прешлен, като двете се прикрепват една за друга с помощта на каиши — над раменете и покрай трупа. Някои брони дори бивали изкусно извайвани според формата на гърдите на своя притежател; повечето обаче се правели така, че да бъдат достатъчно удобни за всеки. Военачалниците и висшите офицери обикновено носели от най-красивите, изработвани от бронз и стомана и покривани със сребро. Имало и такива, които си позволявали дори да позлатяват броните си. Върху бронята си между гърдите и талията военачалникът и легатите му си опасвали тънък червен шарф, завързан отпред по специален начин.

Бурдигала — днешно Бордо в Югозападна Франция. Могъщият галски опидум, владение на аквитаните.

Ведиовис — типично римско божество, твърде потайно и без собствена митология. В днешно време се смята за възможно Ведиовис да е представлявал превъплъщение на младия Юпитер; дори Цицерон се е оказал твърде пестелив и уклончив по въпроса — навярно защото сам не е бил съвсем наясно със същността на въпросния Ведиовис. Със сигурност като бог не е бил олицетворение на щастието и радостта от живота, дори се смята, че е свързан под една или друга форма с подземния свят, а според някои дори бил бог на разочарованията. В Рим му били посветени два храма: единия на Капитолия, а другия на острова на Тибър. Доколкото знаем, освен в Рим не са го почитали никъде другаде, като изключим в Бовила, където в 100 г. пр.Хр. някой си Юлий построил в негова чест храм от името на цялата си фамилия.

Вексилуум — знаме или флаг.

Верпа — латинска мръсотия, използвана повече като псувня, отколкото като обидна дума. Отнасяла се до пениса — по всяка вероятност се имало предвид еректираният penis, когато кожичката се е дръпнала назад — и при използването ѝ се правели някакви бегли асоциации с хомосексуализма. Според литературните извори, както и по останалите от римско време графити д-р Ж. Н. Адамс стига до заключението, че под верпа се има предвид обрязан член.

Верцела — малък град в Италийска Галия. Намирал се от северната страна на река Пад, точно в началото на Долината на саласите. Около града се разпростирали малки поля, т.нар. Кампи Равдии, където в 101 г. пр.Хр. Марий и Катул Цезар разгромили кимврите.

Веста — римска богиня, чийто култ юди началото си от дълбока древност. Както много други стари римски божества Веста нямала нито форма, нито образ, нито митология, (вж. нумен). Представлявала огнището и затова се почитала особено много в дома и семейството, където ѝ отреждали място до пенатите и ларите. Официалният обществен култ към нея също бил доста важен и се съблюдавал лично от върховния понтифекс. Храмът на Веста на Форума бил много стар, малък и кръгъл по форма; намирал се в съседство с Регията, кладенеца на Ютурна и Домус Публикус, където живеел върховният понтифекс. В

храма на Веста постоянно горял огън, който за нищо на света не трябвало да го напуска.

Весталки — култът към Веста се обслужвал от специално жреческо съсловие, колегията на весталките, в която влизали шест жени. Отреждани били за тази длъжност още седем-осемгодишни и давали обет за целомъдрие. Служели на богинята в продължение на тридесет години, след което бивали тържествено освобождавани от обета си и били допускани обратно в обществото, където могли да се омъжат, ако пожелаят — нещо, което рядко правели, тъй като се смятало, че бракът ще им донесе нещастие. От тяхното целомъдрие зависел къismetът на цял Рим, сиреч на държавата. Ако някоя весталка бъдела заподозряна, че е нарушила целомъдрието си, бивала привиквана пред специален съд, който се произнасял дали е виновна или не. Обвинените, че са прелюбодействали с нея, също били изправяни, но пред друг съд. Ако весталката бъдела обявена за виновна, хвърляли я в специално изкопана тъмница, където я зазиждали и оставяли да умре от глад. В републиканската епоха весталките живеели в същия Домус Публикус, в който живеел и върховният понтифекс, но естествено отделени от него.

Виен, Виена — днешният град Виен във Франция. Латинското име на този преден търговски пункт по течението на река Родан било Виена, но за да се избегне объркването със столицата на Австрия, предпочела съм да го наричам така, както звучи на френски.

Визургис, река — днешната река Везер в Германия.

Викус — градска улица, която не е главна, но и не е задължително да бъде къса. С думата се имало предвид не единствено самата улица, а също така и всички сгради на нея. Първоначално думата се използвала за колиби или малки селца, където всички къщи се намирали наредени на една-единствена улица. Както в Рим, така и в другите градове по онова време улиците не сменяли имената си в продължение на векове, освен в случаите, когато някой монарх или влиятелен политик не сметнел за необходимо да кръсти улица на свое име. Затова и при изготвянето на картата си на републикански Рим съм използвала имената на много улици от епохата на империята, които не са част от новоустроените при императорите градски квартали. Така например, Викус Инстеюс, Викус Югариус, Викус Тускус, Викус Патриции, Викус Лонгус и т.н. ще да са се наричали така открай време. Същото е с Алта

Семита и стръмните улички, водещи към хълмовете: Кливус Орбиус, Кливус Патрициус, Кливус Капитолинус, Кливус Аргентариус, Кливус Пулиус ин Тавернола и т.н. Трябва да се отбележи, че за разлика от нас, които ще кажем: „Еди-кой си живее на Вилус Куприус“, римляните са казвали по-скоро, че въпросният живее във Вилус Куприус. Някои от улиците в Рим носели имената си на специфичните дейности, които се вършели на тях: например Вилус Сандалариус („улица на обуцарите“), Кливус Аргентариус („хълм на сарафите“), Вилус Фабриции („улица на занаятчииите“); други носели имена на градове или области, например Вилус Тускус (Етрурия); трети просто били кръщавани според мястото, където водели, като например Вилус ад Малум Пуникум („улицата, водеща към пуническата ябълка“ — сиреч нарово дръвче).

Вила — провинциална резиденция, напълно самоизхранваща се и дори имаща първоначално характер на селскостопански център — с други думи, нещо като ферма. Издигала се около перистил или вътрешен двор, отпред се разполагали конюшните и стопанските пристройки, а жилищната част се строяла в дъното. До времето на Корнелия, майката на братя Гракхи, богатите римляни си строели вили най-вече като място за почивка, а не толкова, за да ги превръщат във ферми. Затова и архитектурата им започнала да се променя с времето. Много от вилите, строени за почивка, се намирили на морския бряг.

Вила Публика — парчето зелени площи на Марсово поле, което се използвало като обществена градина. Намирала се срещу Вилус Палатине, където участниците в триумфалното шествие се събирали много преди парадът да е започнал.

Вино — виното представлявало неотделима част от живота както на римляните, така и на гърците; при липса на каквито и да било средства за дестилация на концентрати или пивоварство в древността виното си оставало единственото познато алкохолно питие. Това го превръщало и в обект на дълбока почит (например в лицето на боговете на лозята и виното Дионис и Бакхус), и в същото време на уважение. За производството на вино се отглеждали различни сортове грозде, бяло и черно, което предполагало и разнообразия сред самите вина.

По времето на Гай Марий римското винарство вече било надминало гръцкото и се било превърнало за възможностите на времето в същинска наука. Римляните винаги са били добри градинари и овощари и познавали добре тайните на растенията, които ги

заобикаляли; с годините, когато много римски граждани си спечелили привилегията да обикалят свободно из Средиземноморието, те започнали да носят в Рим нови растения — понякога просто различни сортове на вече познати, а понякога и напълно непознати за съгражданите им. Безспорно към тези внесени растения принадлежи и лозата.

Римските винари били същински експерти в областта на присаждането и се били научили на множество хитрини, с които да предпазват реколтата от болести и буболечки. Така например внасяли добивания в Палус Асфалтитес (Мъртво море) асфалт от Палестина и мажели с него основата на лозовите храсти, за да ги предпазят от плесента. Когато били готови узрели, гроздовете се откъсвали, слагали се в бъчви и смачквали с крака. От сока, който се изстисквал най-напред, се правело и най-хубавото вино. След мачкането с крака гроздовете били доизстисквани в специални преси, твърде подобни на онези, които и досега се използват в немодернизираните винарни; от това, което се изстисквало в пресите, се правело обикновеното вино за по-честа употреба. След това гроздовете се изстисквали и за трети път — излизала тънка, кисела течност, която била толкова долнокачествена, че спокойно можела да се закупи в огромни количества дори от бедните, а пък богатите поели с нея робите си. Понякога на това третокачествено вино допълнително се повишавало алкохолното съдържание чрез добавяне на некипялата шира след ферментацията. Към самата ферментация се подходило повече или по-малко сериозно — според това, дали става дума за първия, втория или третия изстискан сок, или според намеренията на самия винар. Най-добрите вина ферментирали в бъчви, облепени от вътрешната си страна с пчелен восък, а другите в бурета, уплътнени с черна борова смола. Оставали така в продължение на няколко месеца, през което време на няколко пъти им се обирала пяната.

След като ферментирали, вината, предвидени за пряка консумация, се преливали в амфори или в кожени мехове. Но останалите вина, които трябвало тепърва да отлежават, първо се прецеждали внимателно през сито и през плат, и чак след това се „бутилирали“ в амфорите, запечатвани херметично с разтопен восък. Върху гърлото се отпечатвали годината на реколтата, името на избата, където е направено виното, сорта грозде, името на винаря, а после

всички амфори били складирани в хладни помещения. Някои от най-качествените вина се съхранявали и в дървени бурета.

Повечето вина се отваряли обикновено в рамките на четири години от преливането им в амфорите, но запечатаните с восък, които повече не можели да ферментират, били оставяни да отлежават понякога дори двадесет години, за да добият желания вкус. Тогава, както и сега, имало не един и двама изтънчени познавачи на вина, както и просто закоравели „ценители“. Един от най-известните познавачи, чието име достигнало и до наши дни, бил големият адвокат Квинт Хортензий Хортал, който при смъртта си в 50 г. пр.Хр. завещал на неизвестен свой наследник нито повече, нито по-малко 10 000 амфори вино; като се има предвид, че една амфора побираща двадесет и пет литра течност, излиза, че покойният Хортал е разполагал със запас от 250 000 литра вино в избата си. В онези времена не било прието да се пие виното чисто — задължително се разреждало с вода, като се следвали различни пропорции.

По времето на Гай Марий римлянките малко пиели вино; в зората на републиката било достатъчно патерфамилиас само да усети дъх на вино от устата на някоя от жените в къщата си и вече имал всички морални права да я екзекутира на място. Въпреки привидното въздържание на римляните и вечното разреждане на виното с вода и в античността алкохолизмът е съществувал като сериозен обществен проблем, също както и днес.

Вир милитарис — вж. мъж на войната.

Витиния — царство, заемащо азиатския бряг на Пропонтида, граничещо на изток с Пафлагония и Галатия, на юг — с Фригия, на югозапад — с Мизия. Известно с плодородните си земи и големите си богатства, управляващите го царе са предимно траки. Негов традиционен враг винаги е бил Понт.

Вия — широк път или улица.

Вия Аврелия Ветус (Стар Аврелиев път) — построен в 241 г. пр.Хр.

Вия Аврелия Нова (Нов Аврелиев път) — построен в 118 г. пр.Хр.

Вия Ания (Аниев път) (1) — построен в 153 г. пр.Хр.

Вия Ания (2) — построен в 131 г. пр.Хр. Спори се дали пътят трябва да се нарича Вия Ания или Вия Попилия. На картите си съм го отбелязала като Вия Попилия, защото при преброяването на

източниците, с които разполагах, се оказа, че е упоменат един път повече като Вия Попилия.

Вия Апия (Апиев път) — построен в 312 г. пр.Хр.

Вия Валерия (Валериев път) — построен в 307 г. пр.Хр.

Вия Домиция (Домициев път) — построен в 121 г. пр.Хр. от Гней Домиций Ахенобарб.

Вия Егнация (Егнациев път) — построен навярно около 130 г. пр.Хр.

Вия Емилия (Емилиев път) — построен в 127 г. пр.Хр.

Вия Емилия Скаври (Път на Емилий Скавър) — завършен около 103 г. пр.Хр. Започнат бил да се строи от Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус в цензорството му през 109 г. пр.Хр.

Вия Кампана (Кампанийски път) — не се знае кога е бил построен.

Вия Касия (Касиев път) — построен в 154 г. пр.Хр.

Вия Клодия (Клодиев път) — построен някъде през трети век пр.Хр., но не се знае точно кога.

Вия Лабикана (Лабицийски път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Лата (Широкия път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Латина (Латински път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Минуция (Минуциев път) — построен в 225 г. пр.Хр.

Вия Остиенсис (Остийски път) — твърде стар, за да се датира.

Вия Попилия (Попилиев път) (1) — построен в 131 г. пр.Хр.

Вия Попилия (2) — построен в 131 г. пр.Хр. Наричат го и Вия Ания и все още не се знае кой точно е строителят му.

Вия Постумия (Постумиев път) — построен в 148 г. пр.Хр.

Вия Претория (пътят на пълководеца) — широката алея, която разделя римския военен лагер на две; започва от предния и завършва при задния му вход.

Вия Принципалис (главен път) — широката алея, разделяща римския военен лагер на две, започвайки от единия му страничен вход и свършвайки при другия. Кръстосвала се под прав ъгъл с Вия Претория. В точката на пресичане се издигала и палатката на пълководеца.

Вия Салария (Път на солта) — твърде стар, за да се датира. По всяка вероятност това е бил най-старият истински дълъг римски път

изобщо. Към него в 283 г. пр.Хр. се прибавила допълнителната отсечка на Цецилиевия път, а в 168 г. пр.Хр. и тази на Клавдиевия.

Вия Тибуртина (Тибурски път) — старото име на първата отсечка от Валериевия път, свързваща Рим с Тибур.

Вия Фламиния (Фламиниев път) — построен в 220 г. пр.Хр.

Военен Трибун — Трибунус милитум. Всеки един от офицерите, заемащи средна позиция в чиновата йерархия в римската армия — между пълководците и центурионите. Съществували изборни и неизборни военни трибуни. Най-висши били изборните (вж. следваща статия). Ако командващият дадена армия не е консул и оттам легионите му не се определят като консулски, начело на всеки един от тях може да застане и неизборен военен трибун. Неизборните военни трибуни служели и като началници на конните дружини.

Военен Трибун (изборен) — всяка година трибутните комиции избирали двадесет и четирима младежи на възраст между двадесет и пет и двадесет и девет години за военни трибуни — трибуни милитум, които да служели в консулските легиони. Понеже бивали избирани от името на целия народ в лицето на трибутните комиции, изборните военни трибуни представлявали истински магистрати. Назначавани били по шестима за всеки от четирите консулски легиона, където командването минавало в техни ръце. Когато по време на война повече от четири легиона били определяни като консулски, не се избирали допълнителни военни трибуни, а двадесет и четиримата били разпределяни поравно между всички легиони.

Воконти — келтско племенно обединение, населяващо земите по течението на река Друенция в Трансалпийска Галия. Земите им се намирили в съседство с тези на алоброгите, падащи се на север. Любимо занимание на воконтите било да нападат и плячкосват римските пътници по Домициевия път в отсечката му между Алпите и долината на река Родан.

Волки Тестосаги — келтско племенно обединение, заемащо средиземноморското крайбрежие на Галия, на запад от река Родан. Земите им стигали до Нарбон и Толоза (вж. още Брен (2) и Толоза).

Волски — един от народите, населяващи Централна Италия. Заемали източен Лациум и поселенията им се съсредоточавали около Сора, Атина, Анция, Цирцеи, Тарацина и Арпинум; съюзници им били еквите. Към края на четвърти век пр.Хр. волските вече били отдавна

погълнати от римската система и до голяма степен били изгубили културната си и социална идентичност. Не говорели латински, а свой собствен език, близък до умбрийския.

Върховен Понтифекс — главата на държавната религия и най-висшестоящият от всички жреци. По всичко изглежда длъжността му да е връстничка на републиката, тъй като с неговата поява по типично римски начин се заобикаляли известни препятствия, без да се нараняват излишно религиозните чувства на народа, свикнал да вижда в рекс сакрорум (титла, носена от римските царе) своя главен свещенослужител. Вместо да премахнат функциите на рекс сакрорум, новите римски управници в лицето на Сената просто измислили нов понтифекс, чиято роля и статут били по-висши от тези на рекс сакрорум. Върховният понтифекс бил избран по-скоро от народа, отколкото от жреческата колегия, с което се потвърждавала неговата позиция на държавник. Навярно в началото се е държало да бъде патриций, но от средата на републиканската епоха, изглежда, нещата са се обърнали и за върховен понтифекс са се избирали предимно плебеи. Работата му се състояла в това да наглежда всевъзможните членове на всевъзможните жречески колегии — на понтифексите, на авгурите, на фециалите, на останалите по-нисши жреци и на весталките. В републиканската епоха върховният понтифекс, който живеел на държавна сметка, заемал най-внушителния от всички Доми Публици, но го споделял заедно с весталките. Официалното му седалище (което се водело със статут на храм) била малката атара Регия на Форум Романум.

Вътрешно Море — името, което съм използвала да обозначавам Средиземно море, което по времето на Гай Марий все още не било получило по-късното си латинско название „Маре нострум“ — „Нашето море“. По времето на Марий се е наричало Маре Интернум.

Галия — вж. Дългокоса Галия, Трансалпийска Галия и Италийска Галия.

Гай Баний — в оригинала Луций Тидлипус. Желанието на авторката било да създаде нарицателно име за определен тип хора, от рода на американското „Джо Блоу“ или английските „Фред Блогс“, или когато се имало предвид някой аристократ, „Лорд Мък от Дънгил Хол“. Името трябвало да звучи поне малко по латинско му, но в същото време да не е свързано с някой чисто латински каламбур, който би останал

неразбираем за читателя. Опитвайки се на свой ред да преведа нейния латино-английски на латино-български, ми хрумна да се възползвам от почти латинско звучащото „Бай“ и като направя елементарната смяна на съгласните в двете думи, да се получи толкова красноречивото и в същото време звучащо като на истински римлянин име „Гай Баний“ — Б.пр. (Пък кой знае, нищо чудно и да е съществувала римска фамилия Баний...)

Гарум — хранителна подправка, високо ценена и любима на много римляни. Правена била от риба и според рецептата, останала до нас, от подобно нещо би му се повдигнало на мъж или жена в днешно време — най-малкото, защото заради изключителната си концентрация е воняла убийствено. Това не пречело на древните да обожават гарума. Той самият се е правел на различни места по Средиземноморското и Егейското крайбрежие, но най-известен е бил гарумът, изнасян от пристанищата на Далечна Испания.

Гарумна, река — днешна Гарона във Франция.

Генс (мн.ч. гентес) — римска фамилия или клан, в която всички носят общо име — така например Юлиите, Домициите, Корнелиите, Емилиите, Фабиите, Фабиите, Сервилиите или Юниите представлявали именно гентес. Всички членове на един гнес можели да проследят родословното си дърво обратно до общия предшественик. Самата дума била в женски род, заради което и на латински се казва: генс Юлия, генс Корнелия и т.н.

Германи (германци) — жителите на Германия, под което се разбират всички земи на север и на запад от Рейн.

Геторикс — типично келтско име, носено от няколко известни на историята келтски царе. Избрал съм го за име на неизвестния келтски цар, който предвождал обединените племена на тигурините, маркоманите и херуските по време на голямото германско преселение. Всичко, което знаем за него от историята, е, че е принадлежал към племето на тигурините, които са били келти.

Гетули — берберски народ, водещ номадски живот, чиито земи били навътре от крайбрежието на Северна Африка и се разпростирали по цялото огромно разстояние между Малката Сиртис и Мавритания.

Гладиатор — своего рода професионален боец, който използва уменията си, за да забавлява публиката. Гладиаторите били наследство от етруските, но техният занаят се ценял из цяла Италия и особено в

Рим. Гладияторите се набирали от различни места: някои са дезертъори от легионите, други — криминални престъпници, трети — роби или освободени роби, които доброволно са се записвали за гладиятори. Във всеки случай всеки гладиятор трябвало вътрешно да се е примирил със съдбата си, защото иначе не би си струвало изобщо да бъде обучаван. Гладияторите живеели в школите (огромната част от които се намирили около Капуа), където нито били държани като затворници, нито били третирани зле — за господаря си те представлявали твърде печелившо капиталовложение и той ценял труда им по достойнство. Обучението на гладияторите било в ръцете на доктор, а цялата школа била под ръководството на т.нар. ланиста. Имало четири основни дисциплини, които гладияторът можел да практикува: мирмилон, самнит, рециарий или тракиец, като разликата била в оръжието, което използвали. В епохата на републиката гладияторите служели в продължение на четири до шест години, като им се налагало да се бият средно по пет пъти на година. Сравнително редки били смъртните случаи — известният жест нагоре или надолу с палеца се появява по трибуните едва при империята. След като се оттегел, гладияторът обикновено си предлагал услугите като телохранител. Гладияторските школи принадлежали на делови люде, които натрупвали значително състояние от турнетата, които уреждали на своите възпитаници из Италия особено покрай организирането на заупокойните игри. Много сенатори и конници били собственици на гладияторски школи, някои от които наброявали около хиляда души, дори повече.

Големият Цирк — най-старият цирк, построен още от цар Тарквиний Приск, преди да е била установена републиката. Заемал цялата площ на Валис Мурция, разположена между Палатинския и Авентинския хълм. Трибуните му побирали между сто и сто и петдесет хиляди зрители дори в републиканската епоха. В онези години до цирка са се допускали единствено римски граждани и има достатъчно сведения, че щом се отнася за вход в цирка, освободените роби все още били смятани за роби и държани надалеч. Предполагам, че недопускането на освободените роби се е дължало не на друго, а защото броят на зрителите за всяко състезание е бил огромен. На жените им е било позволено да седят сред мъже.

Градски претор — претор урбанус. По времето на Гай Марий задълженията му почти се изчерпвали с правораздаване, което пък се

изразявало най-вече в произнасяне по жалби и спорове, възникнали между римски граждани в границите на Рим. Императорът му се простирал до петия километричен камък от Рим и не му се позволявало да напуска Рим за срок от повече от десет дни наведнъж. Ако и двамата консули се намират вън от Рим, градският претор като най-висш магистрат е упълномощен да свиква Сената на събрания, както и да организира отбраната на града при внезапно появила се опасност. Той единствен имал правото да определя дали спорът, възникнал между две страни, може да се представи пред съда. В повечето случаи предпочитал да раздава правосъдие на място, без да прибегва до същински съдебни процеси.

Гражданство — в смисъла, в който се използва в тази книга, римско гражданство. Правото на гражданство позволявало на мъжа да гласува в рамките на своята триба или центурия, ако принадлежи на някоя от петте имуществени класи (което между другото не е съвсем вярно — пролетариите също са имали теоретическото право на глас, което обаче е оставало без значение поради специфичната процедура за гласуване — Б.пр.), при провеждането на всички избори в Рим. Не е можело да бъде бит с камшик, можел е да се изправи срещу съд, съставен единствено от римски граждани, и е имал право на жалба. В различни години изискванията даден човек да бъде признат за римски гражданин са били различни — веднъж е било задължително и двамата родители да са граждани, друг път — само бащата (откъдето се е появил и когноменът Хибрида). Гражданинът е бил длъжен да служи в армията, макар че до времето на Гай Марий са били набирани единствено онези, които са притежавали достатъчно земя и пари, за да могат сами да се въоръжат и да се издържат по време на походите — заплатите, които държавата е трябвало да гарантира на всеки войник, са били твърде недостатъчни, за да покрият разходите му, а и са се плащали едва след привършването на кампанията.

Гракхите — известни и като братя Гракхи. Корнелия, дъщеря на Сципион Африкански и Емилия Павла, е била омъжена на осемнайсет години за Тиберий Семпроний Гракх, който тогава бил на четиридесет и пет; годината била 172 г. пр.Хр. и вече дванадесет години Сципион Африкански не бил между живите. Тиберий Семпроний Гракх бил веднъж консул в 177 г.пр.Хр., после цензор в 169 г.пр.Хр. и повторно консул в 163 г.пр.Хр. При смъртта си в 154 г.пр.Хр. вече бил станал

баща на дванадесет деца, но всички те били с крехко здраве и въпреки грижите си Корнелия успяла да отгледа до пълнолетие само три от тях. Най-голямото било момиче — Семпрония, която била омъжена веднага щом било възможно за братовчед си Сципион Емилиян; другите две деца били момчета. Тиберий Гракх бил роден в 163 г.пр.Хр., а брат му Гай в годината на смъртта на баща си — 154 пр.Хр. Така че и двете деца са били отгледани изключително от майка си, която си свършила добре работата.

И двамата братя Гракхи служили под командването на първия братовчед на майка си Сципион Емилиян — Тиберий се сражавал в Третата пуническа война, а Гай — в Нумантийските войни; и двамата се отличили с храбростта си. Тиберий Гракх бил пратен като квестор в Близка Испания в 137 г. пр.Хр., където на своя глава успял да издейства освобождаването на победения и пленения от нумантийците Хостилий Манцин и да спаси от унищожение армията му. Тъй или иначе Сципион Емилиян сметнал условията на сключения от шурей му договор за унижителни и успял да убеди Сената да не го ратифицира. Тиберий никога не му го простил.

В 133 г. пр.Хр. Тиберий бил избран за народен трибун и се заел да сложи край на държавната политика за даването на агер публикус под аренда на едрите земевладелци. Въпреки жестоката съпротива той прокарал своя поземлен закон, ограничаващ правото на даване под арендата обществена земя до 500 югера на човек (плюс още по 250 за всеки от синовете му) и създал комисия, която да разпредели останалата земя между безимотните римски граждани. Целта му била едновременно да облекчи самия Рим от най-ненужните му жители и да осигури за в бъдеще повече боеспособни войници за римската армия. След като Сенатът предпочел да удави законопроекта му в блатото на празнословията и безкрайните отлагания, Тиберий Гракх го отнесъл пред плебейското събрание, с което буквално стъпил в кошера с пчелите, защото постъпката му била безпрецедентна. Един от колегите му народни трибуни (между другото негов роднина) Марк Октавий наложил ветото си над законопроекта и бил свален по незаконен път от поста си — още един удар, нанесен от Тиберий Гракх върху мос майорум, сиреч установената практика. За противниците на Тиберий Гракх била важна не толкова законността или незаконността на неговите действия, колкото самият факт, че е дръзнал да се обяви срещу

установените политически порядки, независимо от това, дали са записани под формата на закон или не.

Когато в същата година умрял царят на Пергам Атал III и се оказало, че е завещал цялото си царство на Рим, Тиберий Гракх не признал на Сената правото да определи каква да бъде съдбата на новопридобитите територии, ами прокарал нов закон, според който земите отново щели да отидат за безимотните. Това била още една причина да предизвика недоволство както в Сената, така и на Форума.

И накрая, след като установил, че годината на мандата му ще изтече, преди да е довел докрай реформаторската си програма, Тиберий Гракх за сетен път пренебрегнал установените порядки и се кандидатира повторно за народен трибун. Стигнало се до сблъсък между привържениците му и сенаторските сили, предвождани от братовчеда на Тиберий Сципион Назика, при който Тиберий Гракх и неколцина от сподвижниците му били пребити до смърт на Капитолийския хълм. Другият му братовчед Сципион Емилиан, който при инцидента се намирал все още под стените на Нуманция, публично оправдал убийците, обвинявайки Тиберий Гракх, че е целял издигането си за римски император.

За около десет години в Рим настъпило спокойствие, но то било нарушено, щом в 123 г. пр.Хр. за народен трибун бил избран помалкият брат на Тиберий Гракх Гай. Гай Гракх бил със същата натура като брат си, но се бил поучил от грешките му, а и с личните си качества далеч го превъзхождал. Реформите, които на свой ред се заел да прокара, били много по-широки и обхващали, освен поземления закон, законопроекти, свързани със снабдяването бедните в Рим с евтино зърно, с промени в организацията на армията, с основаването на колонии със статут на римско гражданство, със започването обществено благоустройство из цяла Италия, с отнемането съдебната власт от ръцете на сенаторите и предаването ѝ на конническото съсловие, с въвеждане системата на откупване данъците от азиатската провинция чрез сключването на обществени договори между частни лица и цензорите, с даването пълно римско гражданство на градовете, ползващи се с латинските права, и съответно с гарантирането на латинските права на всички италийски съюзници. Разбира се, за една година дейност като народен трибун Гай Гракх не би могъл да прокара изцяло започнатите реформи, но преди да е изтекъл мандатът му, той

вече бил постигнал невъзможното — успял за втори пореден път да си спечели вота на избирателите за народен трибун. Изправен срещу заканите на политическите си врагове, Гай Гракх продължил с реформите си и понеже и в края на 122 г. пр.Хр. те все още не били проведени докрай, кандидатира се за трети пореден мандат, но при изборите заедно с приятеля си Марк Фулвий Флак били победени.

След като още в 121 г. пр.Хр. Гай Гракх видял как първата работа на консула Луций Опимий и на бившия народен трибун Марк Ливий Друз била да се обърне назад хода на реформите, той преминал към открито насилие. Сенатът отвърнал с гласуването на първия „декрет — ултиматум“ в историята си, с който се помъчил да спре разрастващото се беззаконие, но в резултат постигнал единствено убийството на Фулвий Флак и двама от синовете му, както и самоубийството на бягащия от преследвачите си Гай Гракх в дъбравата на Фурина, в подножието на хълма Яникул. Занапред римската политика никога повече нямало да се води по старите правила вековната крепост на мос майорум получила първите пробойни.

Личният живот на братята Гракхи също преминал под знака на несъгласието с установеното. Тиберий Гракх нарушил вековната традиция на фамилията си и вместо да се ожени за някоя Корнелия Сципионида, взел за жена Клавдия, дъщеря на Апий Клавдий Пулхер, консул в 143 г. пр.Хр. и заклет враг на Сципион Емилиян. От нея имал трима синове, но и тримата умрели рано, без да могат да поемат по пътя на баща си. Гай Гракх пък се оженил за Лициния, дъщеря на един от най-близките му сподвижници Публуй Лициний Крас Муциан; родила им се дъщеря Семпрония, която се омъжила за Фулвий Флак Бамбалио и на свой ред родила дъщеря Фулвия, омъжила се на три пъти: за Публий Клодий Пулхер, за Гай Скрибоний Курион и за Марк Антоний.

Грамастик — учител, но не по граматика, а по основи на риториката (вж. риторика).

Далечна Испания — Хиспания Ултериор, по-отдалечената от Рим римска провинция в Испания (за разлика от Близка Испания). По времето на Гай Марий границата между двете провинции била, общо взето, неустановена, но най-общо може да се каже, че под Далечна Испания се разбира целият водосборен басейн на река Бетис, богатите на руда планини, от които водят началото си Бетис и Анас,

атлантическият бряг от Олизипо при устието на Тагус до Стълбовете на Херкулес и средиземноморският от Стълбовете до Абдера. Най-големият град в цялата област бил Гадес, днешният Кадис, но седалището на управителя било в Кордова.

Дамно — един от двата термина, използвани от съдебните заседатели, за да обявят някого за виновен. Навярно е имало някаква разлика в смисъла между ДАМНО и КОНДЕМНО; най-вероятно ДАМНО е било по-категорично и е трябвало да убеди съдията да не проявява никаква милост към признатия за виновен.

Данастрис, река — днешната река Днестър в Молдавия. Древните са я знаели и като Тирас.

Данубий, река — днешният Дунав. Гърците, които са го наричали Истър, са знаели, че е огромна река, но не са го изследвали по-нагоре от течението от колониите си около устието му към Евксина. По времето на Гай Марий римляните познавали само алпийските му притоци, но както гърците, така и те имали някаква най-обща представа, че минавал през Панония и Дакия.

Двуколка — колесница с две колела, дърпана от две или четири впрегатни животни, най-често мулета. Била много лена и сравнително удобна — доколкото древните са могли да си го позволят, без да са познавали пружините и съвременните амортизатори — и затова представлявала предпочитаното превозно средство за всеки римлянин, бързащ да отиде от едно място на друго. Недостатъкът ѝ бил, че не гарантирала никаква защита срещу вятъра и дъжда. Латинското ѝ название било цизия. Съществували и закрити двуколки, доста по-тежки и по-тромави, които се наричали карпентум.

Делфи — знаменитото светилище на Аполон в подножието на Парнаската планина в Средна Гърция. От дълбока древност представлява важно култово средище, макар че е посветено на Аполон едва в седми или шести век пр.Хр. На мястото се виждал т.нар. омфал или пъп (голям, объл камък, най-вероятно паднал метеорит) и Делфи се е смятал за център на света. Светилището било обитавано от прочутия оракул, предаващ своите гадания чрез устата на старица, която за целта изпадала в епилептичен транс; знаели я като Пития или Питонката.

Демагог — първоначално гръцко понятие, използвано за политик, който разчита най-вече на влиянието си върху тълпите. Римските демагози предпочитали да говорят на арената пред комициите,

отколкото в Сената, но това далеч не е било политика за „освобождаване на масите“, както и слушателите му в основата си не са били представители на най-низшите класи. Терминът се е използвал най-вече от ултраконсервативните фракции в Сената по адрес на радикалните в своите искания народни трибуни.

Денарий — като се изключат редките серии златни монети, отсечени на един-два пъти по времето на Римската република, денарият е бил най-голямата парична единица. Съдържал е около 3,5 г. чисто сребро. 6250 денария правели един талант. Бил с големината на сегашните монети от 10 стотинки.

Дертона — днешна Тортонa в Северна Италия.

Диадема — диадемата представлявала дебела бяла ивица плат с ширина около 25мм., бродирана по краищата и завършваща най-често с ресни. Носела се е завързана около главата — или върху челото, или върху косата, връзвала се е под тила и двата ѝ края са падали свободно над раменете. Първоначално символ на персийската царска власт, диадемата била възприета и от елинистическите владетели, след като Александър Велики я отделил от персийската тиара, убеден, че е далеч по-подходяща за един елин от корона.

Дивертикулум (мн.ч. — дивертикула) — в смисъла, използван в книгата, път, който свързва помежду им главните пътища, тръгващи от римските порти — околоръстен път.

Дигнитас — понятие, характерно за римското мислене. Дигнитас не съответства напълно на нашето „достоинство“. Най-общо с думата се обозначава личният дял на човек в делата на общността, към която принадлежи, и включва моралните му устои, репутацията, с която се ползва, и способността му да си печели уважение у околните. От всичко, което един римски благородник се смята, че притежава, именно дигнитас е онова, което е длъжен да пази повече от всичко друго; за да запази своята дигнитас, благородникът трябва да е готов по всяко време да отиде на война, да се оттегли в изгнание и дори да се самоубие или да екзекутира собствения си син. Предпочела съм да не превеждам думата, за което и в текста я използвам така, както звучи и на латински — дигнитас.

Дис — друго име на Плутон, бога на подземния свят.

Добрите люде — вж. бони.

Додона — храм, посветен на гръцкия бог Зевс. Намирал се във вътрешността на Епир, на около петнайсетина километра югозападно от езерото Памборис, и бил известен с оракула, живеещ в свещения дъб, станал дом на ято гълъби.

Долината на саласите — днешната област Вал Д'аоста в Италия (вж. също така Лугдунумски проход, саласи).

Доминус — буквално „господар“. Домина означавало „госпожа“, а доминила „малка госпожа, госпожица“. Използвала съм тези думи, за да предам най-ясно уважението на робите към своите господари, уважение — същото, каквото биха изпитвали слугите на един английски благородник.

Домус (мн.ч. — доми) — буквално, „дом, къща“. Думата се е използвала за градска къща и в книгата съм я използвала, за да отделя самостоятелните домове на някои от героите от апартаментите на друга.

Домус Публикус — сграда, притежавана от римския Сенат и народ, сиреч собственост на държавата. Имало поне няколко такива, а може дори броят им да е бил значителен, и както изглежда, всички са били обитавани от свещенослужители. Върховният понтифекс, весталките, рекс сакрорум и тримата върховни фламини — на Юпитер, Марс и Квириин — са живели в държавни здания. По всичко личи, че доми публици са се намирали около Форум Романум, както и че по времето на републиката върховният понтифекс и весталките са споделяли една и съща сграда (намираща се на същото място, където по-късно се издига Атриум Весте, но ориентирана на север); обикновено под „Домус публикус“ се е разбирала именно тя. Домът на рекс сакрорум, намираща се на Велия, се знаела като „царския дом“. На плана на центъра на Рим съм посочила напълно произволно разположението на жилищата на тримата върховни фламини, колкото да създам най-бегла представа къде са се намирали в действителност.

Драв, река — днешната река Драва в бивша Югославия.

Друенция, река — днешната река Дюранс във Франция.

Друидизъм — основната келтска религия, разпространена особено в Дългокоса Галия и Британия, носеща името си от жреците, наречени друиди. Сборищата на друидите се намирали в онази част от Дългокоса Галия, където властвали карнутите. Друидизмът бил мистичен и натуралистичен култ, който не се нравел на нито един от

средиземноморските народи, считащи принципите му най-малкото за странни.

Дурия, Голямата река — днешната Дора Балтея в Северна Италия.

Дурия, Малката река — днешната Дора Рипария в Северна Италия.

Дългокоса Галия — Галия Комата. Като се изключи римската Трансалпийска Галия, Дългокоса Галия обхващала цяла днешна Франция, Белгия, както и онази част от Холандия, която се намира на юг от Рейн. Представлява обширна, предимно равнинна земя, покрита с гъсти гори и дарена с изключително плодородна почва, която никой не използвал. Страната била напоявана от многобройни реки, сред които най-важните са: Лигер (Лоара), Секвана (Сена), Моза (Мъоза), Мозела, Скалдис (Схелде), Самара (Сома), Матрома (Марна), Дураний (Дордона), Олтис (Лот) и Гарумна (Гарона). По времето на Гай Марий огромната част от Дългокоса Галия била практически непозната за римляните, които нямало как да я проучат, ако изключим военните походи на Гней Домиций Ахенобарб в 122–121 г. пр.Хр. Населението ѝ било предимно от келтски произход, като изключим относително редките случаи на смесване с германските племена, прекосили Рейн (така например приема се, че белгите са смесено племе). Въпреки че галите, за които било характерно да си пускат дълги коси (откъдето и латинското наименование на страната им), знаели, и то твърде добре за римляните, всички те, като изключим онези техни племена, имали лошия късмет да живеят на самата граница с римската провинция, старателно отбягвали всякакъв контакт с нежеланите си съседи. Галите били привързани към земята, независимо дали се занимавали със земеделие или скотовъдство, и изпитвали отвращение към градовете, предпочитайки да живеят на малки селца или дори откъснати стопанства. Строели т.нар. опида (от опидум), своего рода крепости, в които съхранявали племенните ценности, запасите си от зърно, и пазели съкровената личност на своя цар. Като се изключат малкото племена, в които преобладавал германският елемент, в религиозното си мислене галите били под силното въздействие на друидите. Като цяло не можем да наречем галите войнолюбиви, защото никога не гледали на войната като на самоцел, но това не им пречело да са свирепи и жестоки бойци. Пиели са повече бира, отколкото вино, яли са повече месо, отколкото хляб, пиели са мляко и са използвали масло вместо

зехтин. Физически били високи и добре сложени, с руси или червени коси, със сини или сиви очи.

Дървеният мост — името, с което най-често са наричали Сублициевия мост над Тибър, построен от дърво.

Евксинско Море (Евксински Понт) — днешното Черно море. Гърците го опознали добре и колонизирали бреговете му още през седмия и шестия век пр.Хр., но отвъд бреговата му част вътрешността на Сарматия (към Европа) и Скития (към Азия) си оставала населена от варвари. Това не пречело да има прокарани множество търговски пътища, зорко пазени както от местното население, така и от колонизаторите. Който успеел да сложи ръка върху Тракийския Боспор, Пропонтида и Хелеспонта, бил в изключително благоприятното положение да иска мито от всички кораби, минаващи от Евксина в Егейско море и обратно; по времето на Гай Марий проливите се владеели от царство Витиния.

Едепол — начин за изразяване на почуда или изненада, който възпитанието налагало мъжете да употребяват в присъствието на жени. Предполага се, че коренът му е свързан с името на бога Полукс.

Едес — дом на боговете, който обаче не е смятан за култов храм, тъй като в момента на освещаването му не е било направено предсказание. Храмът на Веста, например не представлява същинско светилище, ами просто едес сакра.

Едил — название на четирима магистрати, чиито функции се ограничават в рамките на града Рим. Двама от тях са плебейски едили, а другите двама — куриатни едили. Плебейските едили се появяват за пръв път през 493 г. пр.Хр. и първоначалните им функции са били да подпомагат народните трибуни в техните задължения, както и да поддържат и охраняват съкровения за всички плебеи храм на Церера. По-късно на тях се прехвърля задължението да поддържат изобщо сградите в Рим, а също и да съхраняват документите с текстовете на плебисцитите, приети от плебейското събрание, както и на сенаторските укази, свързани по някакъв начин с въпросните плебисцити. Плебейските едили се избират от плебейското събрание. Длъжностите на двамата куриатни едили се появяват по-късно — в 367 г. пр.Хр., за да се позволи и на патрициите да вземат своя дял в поддържането и опазването на обществените сгради и архивите, но твърде скоро за куриатни едили започват да се избират както патриции,

така и плебеи. Куриатните едили се избират от трибутните комиции. От трети век преди Христа нататък и, едните, и другите отговарят за снабдяването на града с вода, за градската канализация, за уличното движение, за обществените сгради, за пазарищата, за мерките и теглилките, за организирането на публичните игри, за правомерното разпределяне на зърнените храни. Имат пълномощието да налагат глоби на гражданите, които са нарушили разпоредбите, свързани с всичко гореизброено, като сумите от тези глоби отиват в собствената им хазна и се използват при организирането на публичните състезания. Длъжност както на куриатния, така и на плебейския едил не се смята за част от курсус хонорум, но доброто организиране на игрите практически представлява задължително условие за всеки бъдещ кандидат за преторска длъжност.

Екастор — начин за изразяване на почуда или изненада, с който жените не нарушавали нормите за благоприличие. Предполага се, че коренът му е свързан с името на бога Кастор.

Елизиум — римляните — републиканци не вярвали особено в пълното духовно оцеляване на индивида след смъртта, но това не им пречело да си представят подземния свят на „сенките“ — едни твърде обезличени и лишени от човешки разум превъплъщения на мъртвите. Така или иначе, и гърците, и римляните мислели, че някои хора, добили достатъчно слава (именно слава, а не истински заслуги) приживе, си спечелват благоволението на боговете и биват пренасяни почти непокътнати от света на живите до мястото, наречено Елизиум или Елисейските поля. Тези привилегирани сенки също си оставали безплътни духове, но щом опитали сурово месо, можели да си възвърнат човешките чувства и желания.

Елинистически — понятието се използва за своеобразния синтез на гръцката и източната култура, който настъпва с разпространението на гръцкото културно влияние на изток при Александър Велики.

Емпориум — думата има две значения. С нея може да се обозначи пристанищен град, чиято търговия се води изключително по море (остров Делос например бил емпориум). Другото ѝ значение било голяма сграда срещу кея на някое пристанище, където били канторите на търговците.

Еней — принц на Дардания в Трояда. Син на цар Анхиз и богинята Венера (Афродита), според легендата напуснал горящата

Троя, пренасяйки възрастния си баща на гърба си и Паладия под мишница. След множество премеждия доплувал до Лациум и дал начало на рода, от който произлизали всички истински римляни. Вергилий твърди, че синът му Юл всъщност бил една и съща личност с Асканий, Енеевия син от троянската му съпруга Кревза, която придружила мъжа си по целия му път от Троя до Лациум; от друга страна, Тит Ливий смята, че Юл бил роден от латинската съпруга на Еней Лавиния. Но какво точно са мислели съвременниците на Гай Марий, всъщност не се знае, защото и Тит Ливий, и Вергилий са живели почти цял век по-късно.

Ен, река — днешната река Ин в Бавария.

Епикуреец — последовател на философската школа, основана от гърка Епикур в началото на трети век пр.Хр. Самият Епикур се обявявал за толкова изтънчен хедонизъм, че в действителност това, което търсел, се оказвало едва ли не същински аскетизъм; човешките удоволствия трябвало да бъдат толкова добре премерени и всеки миг толкова пълно оползотворяван, че всяко прекаляване със сладостите се смятало за неуспех на упражнението. На епикурейците се забранявало всякакво участие в обществения живот или вършенето на дейност, способна да наруши душевното им равновесие. Но в Рим тези принципи претърпели осезателни промени, така че нищо не пречело на един римски аристократ — епикуреец да гони публична кариера.

Епир — Молоската и Теспротийската области в Западна Гърция, изолирани от ядрото на гръцката култура както от Коринтския залив, така и от високите планини, които преграждат пътя към Средна Гърция и само с няколко прохода свързват региона с Беотия и Тесалия. След победата на Емилий Павел над македонската армия в 161 г. пр.Хр. около сто и петдесет хиляди епирци били насилствено изселени, оставяйки земите си на грабителите. По времето на Гай Марий епирските земи били в огромната си част притежание на едрите римски земевладелци, които ги използвали за пасища за многобройните си стада овце.

Епоредия — днешна Иврея в Северна Италия.

Етна Монс — днешният вулкан Етна. В античността известният сицилийски вулкан е бил също толкова активен, колкото и в модерната епоха, но това не е пречело земята около него да бъде използвана.

Етнарх — гръцката дума за градски магистрат.

Етрурия — римското наименование на някогашното етруско царство. То се разпростирило върху просторните крайморски равнини в северозападната част на полуострова, на юг стигало до Тибър, на север — до Арн, а на изток — до Апенините при горното течение на Тибър.

Закон за лукса — лекс сумтуария. Закон, който имал за цел да ограничи количеството на луксозни (разбирай скъпи) стоки и храни, които римлянинът имал право да купува или държи в къщата си, независимо от финансовото му положение. По времето на републиката подобни закони се приемали неведнъж и в някои случаи стигали дотам, че на жените им се забранявало да носят повече от определен брой скъпоценности, както и да се возят на носилки или колесници в пределите на Сервиевите стени. Някои цензори обаче били достатъчно наблюдателни да установят, че такива ограничения изведнъж превръщали римлянките в обществена сила, с която управниците трябвало да се съобразяват.

Заместник-консул — Консул суфектус. Когато се случело избраният консул да умре по време на службата си или по някаква друга причина бъде лишен от възможността да изпълнява задълженията си, на негово място Сенатът назначавал заместник, наричан суфектус. Суфектусът не бивал избран от народа. Понякога Сенатът бил склонен да назначи заместник дори когато мандатът на покойния консул бил почти пред края си; в други случаи си спестявал това назначение дори когато до края на консулската година оставало много време. Това непостоянство в принципите се дължало най-вече на преобладаващото сред сенаторите настроение в един или друг момент. Името на заместник-консула се записвало сред тези на римските консули и след изтичането на службата си официално бил признаван за консуларен сенатор.

Игри — едновременно начин на римляните да си прекарват времето и своеобразни обществени институции. Различните игри (луди) водели началото си поне от зората на републиката, но навярно от много по-рано. Първоначално се организирали единствено по повод триумфа на някой пълководец, но в 366 г. пр.Хр. луди Романи — първите игри, организирани изобщо — се установили като ежегодно събитие в чест на Юпитер Оптимус Максимус, чийто празник бил на 13 септември. Скоро луди Романи започнали да продължават повече от един ден и по времето на Гай Марий тяхното провеждане отнемало цели десет дни,

започвайки най-вероятно от петото число на месеца. Въпреки че имало състезания по бокс и борба (не особено популярни), в римските игри никога не се е изтъквала толкова атлетическата, физическата, най-общо спортната страна на съревнованията, тъй характерна за гръцките. В началото игрите се състояли най-вече от надбягвания с колесници, впоследствие към тях се прибавил ловът на диви зверове и дори театралните представления, изнасяни на построени специално за целта сцени. Игрите се откривали със зрелищно религиозно шествие из цирка, след което се провеждали едно-две надбягвания с колесници и се минавало към бокса и борбата. Следващите дни се изнасяли театралните представления: трагедиите никак не били популярни, вместо тях успех имали комедиите, а с узряването (и остаряването) на републиката дори и те изгубили някогашния си чар и се превърнали във фарсове и пантомима. С приближаването края на игрите идвала и кулминацията в надбягванията с колесници, чиято програма се раздвижвала с публичния лов на диви зверове. Гладияторските битки не са били част от програмата на някои игри по времето на републиката; подобни представления е имало единствено по време на т.нар. заупокойни игри и обикновено са се провеждали не по цирковете, а на Форума. Освен това, за разлика от игрите, платени от държавата, гладияторските „представления“ били субсидирани от частни лица. Всъщност и публичните игри получавали щедра помощ от частни лица, сиреч от джоба на едилите, които в желанието си да си създадат име и да спечелят електората за предстоящите избори, се бръквали доста дълбокичко, за да задоволят исканията на съгражданите си.

Първите игри в годината били т.нар. луди Мегаленсес в началото на април, следвани почти веднага от луди Церери и от луди Флорие, които продължавали и през май. В първите дни на юли идвало ред на луди Аполинарес, а след два месеца почивка и на луди Романи в първата половина на септември. По времето на октомврийските иди само в продължение на един ден се организирали луди Капитолини, за които заслуга имала една частна колегия. Последните игри в годината били луди Плебеи, които се провеждали в първата половина на ноември и продължавали най-дълго. Всички римски граждани, включително и жените, имали право да присъстват безплатно на игрите, като за жените били предвидени специални трибуни в театрите, но не и в цирка. Роби и освободени роби обаче не били допускани.

Изара, река — съществували няколко реки с това име. Едната била днешната Изер (във Франция, приток на Рона), друга — днешната Изар (в Германия, приток на Дунав) и трета — днешната Оаз (във Франция, приток на Сена).

Изарк, река — днешната Изарко в Северна Италия.

Изономия — гръцка дума, която първоначално означавала „равенство“. В шести век пр.Хр. атинският държавник Клистен, считан за създател на общественото устройство, което гърците наричат най-общо демокрация, прилепил към понятието „демокрация“ етикетът „изономия“.

Икозиум — днешният град Алжир.

Илва — днешният остров Елба. Навремето бил богат на желязна руда. Жителите на острова я копаели, претапiali я и я изливали във формата на брусове, които пращали за дообработка в Пиза или Популония.

Илирик — дивата планинска страна, заграждаща Адриатическо море от изток.

Илиум — латинското наименование на Троя.

Имаго (мн.ч. — имагинес) — красиво оцветена, покрита с перука маска, възстановяваща почти идеално лицето на някой славен предшественик — консул или понякога претор — на определена римска фамилия. Правела се е от пчелен восък (тези, които са били в музея на Мадам Тюсо, вече са разбрали колко реалистично изглежда нечие лице, направено от пчелен восък) и се е пазела от преките наследници на знаменития покойник в специални долапи във формата на миниатюрен храм, грижливо почитван от прах и мръсотия. Долапът, всъщност долапите, защото знатните фамилии обикновено имали повече от един предшественик, с когото да се гордеят, се поставял в атрия на дома, близо до олтара, посветен на домашния лар и домашните пенати. Маската и долапът, в който се пазела, били обект на особена почит. След смъртта на главата на семейството за церемонията по погребението му бил наеман специален актьор, който си надявал восъчната маска на някои от предците и възможно най-точно възпроизвеждал жестовете, походката му и т.н., такива каквито ги е запазил споменът за поколенията. Ако умрелият бил консул, била му правена маска и на него, която съвсем естествено заемала място до тази на предците му. Случвало се, когато покойникът е постигнал нещо

изключително през живота си, дори да не е бил консул, да заслужи подобна чест.

Император — буквално „главнокомандващ“. С тази дума най-общо са се наричали римските пълководци. С времето обаче терминът започнал да се употребява по адрес единствено на пълководците, спечелили важни сражения; за да получи от Сената разрешение да чества своя триумф, пълководецът е трябвало да докаже, че след спечелената битка войниците му официално са го провъзгласили за император. Съвременното значение на думата се появява по-късно.

Империиум — империиумът бил най-общо степента на пълномощията, които всеки куриатен магистрат или промагистрат получава за времето на своя мандат. Да притежаваш империиум, означава, че си поел пълната отговорност за делата си и в същото време никой не може да пречи на изпълнението на собствената ти политика (освен в случаите, когато тя излиза от рамките на получения империиум и законите, съблюдаващи изпълнението на задълженията ти). Империиумът се предавал според нормите, възприети в лекс куриата, и не можел да бъде държан повече от една година. Изключения се правели в случаите с промагистрати, които не са успели за едногодишен срок да изпълнят докрай конкретната мисия, която им е била връчена заедно с империиума. Продължаването срока на империиума се е решавала със съгласието на Сената и/или народа. Ликторите, носещи върху рамото си т.нар. фасции, свидетелствали, че човекът, когото придружават, е получил империиум.

Инсула — буквално „остров“. Използва се за многоетажните сгради, разделени на апартаменти, които най-често били обградени от всички страни от улици, площади и алеи и напomniaли на острови. Римските инсули били доста високи (до 30м.) и понякога заемащи такава огромна площ, че вместо един, били нужни няколко вътрешни двора. В античността, тъй както и днес Рим е бил град, чието население е живеело предимно в апартаменти.

Ируматор — мъж, който при орален секс лиже пениса на партньора си. За римляните това била най-унизителната форма на плътски контакт, израз на нравствен упадък и в същото време на сервилност, която никой достоен човек не би допуснал (във всеки случай, когато ируматорът е всъщност ируматрис, сиреч жена, на деянието не се гледало толкова строго). Ако степенуваме латинските

обидни думи, тази е най-силната от всички. Самият акт се нарича ирумо или ирумацио.

Италийска Галия — или Цизалпийска Галия, сиреч Галия отсам Алпите. Нарекла съм я Италийска Галия за по-просто. Включвала всички земи на север от реките Арн и Рубикон и се разпростира на север до величествения полукръг на Алпите, които я откъсват от останалата част на Европа. Била буквално разсечена от изток на запад от могъщата река Пад (днешно По) и съществувала осезателна разлика между земите на север и на юг от Пад. На юг от реката населението било силно романизирано и много градове в областта притежавали латински права. На север населението запазвало келтския си характер, римското влияние било слабо, а по времето на Гай Марий единствено два града — Аквилея и Кремона — се радвали на латински права. Латинският език е отстъпвал по популярност на местните келтски наречия, а по някои места изобщо не се е говорел. В политическо отношение Италийска Галия тънела в пълна забрава, защото нито имала статут на римска провинция, нито се радвала — ако изобщо можем да се изразим така — на донякъде привилегированото положение на италийските съюзници. По времето на Гай Марий в римската пехота не са се наемали войници от Италийска Галия, дори като спомагателни части.

Италийски съюзници — хората, племената и народите (в различни извори населението на Италия се определя и като едното, и като другото, и като третото), които живеят на Италийския полуостров, но не се радват нито на римско гражданство, нито на латинските права. В замяна на военната закрила и на желаното от всички мирно съжителство те били принудени да осигуряват боеспособни войници за римските легиони и да заплащат издръжката им. По времето на Гай Марий именно италийските съюзници понасяли върху себе си най-тежкото бреме на данъците, събирани от цяла Италия, и често били принуждавани да дадат част от земите си за постоянно разрастващия се римски агер публикус. Много от съюзниците се вдигали на открит бунт против Рим (най-често самнитите) или пък в случаите, когато той е във война, заставали на страната на противниците му (какъвто бил случаят с много кампанийски градове и Ханибал). Най-сполучливото средство, което римляните открили за противодействие на антиримската политика на италийските съюзници, било вклиняването на „колонии“

между техните градове. В колониите преобладаващото население, или поне най-активната му част, се състояло от римски граждани, а останалите колонисти се радвали на латинските права и се стремели също да получат пълно римско гражданство. Колониите упражнявали значително влияние над живота и политиката на италиийските съюзници, които ги заобикаляли. Естествено при всяко противоречие между съюзническите градове и Рим, а те били твърде много, колониите заставали на страната на Рим. В една или друга степен сред италиийските съюзници постоянно се проявявал стремеж или за отхвърляне на римското иго, или за изискване правото на римско гражданство, но до последните десетилетия на републиката Рим винаги съумявал да предотврати надигащото се недоволство и да спре в зародиша им политическите тежнения на съседите си. Последната съществена концесия, която се прави на италиийските съседи преди Съюзническата война, бил законът на останалия неизвестен за историята римски политик от 123 г. пр.Хр., който позволявал управителите на градовете с латински права да придобият за себе си, за цялото си семейство и за наследниците си римско гражданство.

Италия — в античността с това наименование се е обозначавал единствено Апенинският полуостров, и то без земите на север от реките Арн и Рубикон. Твърде съмнително е самите римляни, казвайки Италия, да са имали предвид някаква определена етническа общност.

Йол — днешният Шершел в Алжир.

Калабрия — доста объркващо за онези, които познават съвременна Италия, но ако сега Калабрия е върхът на „ботуша“, то в античността тя е била петата!

Кампания — баснословно богата и плодородна област, образувала се върху магмени скали с богато вулканично съдържание в почвата. Намира се между Самнийските Апенини и Тосканско (Тиренско) море, като стига на север до Тарацина, а на юг до Неаполския залив. Напоявана от реките Лирис, Волтурн, Калор, Кланий и Сарн, Кампания се превръща в най-обширната и най-развитата област в цяла Италия. Колонизирана отрано от гърците, впоследствие попада под етруско владичество. По-късно населението се обединява със самнитите, за да премине най-накрая под римска власт. Гръцките и самнитските елементи винаги са превръщали Кампания в съмнителен съюзник и в продължение на столетия в областта избухват бунтове и въстания.

Градовете Капуа, Теанум, Сидициум, Венафрум, Ацере, Нола и Интерама са важни търговски и административни центрове навътре в полуострова, докато пристанищата в ПUTEОЛИ, Неапол, Херкулан, Сурентум и Стабие нямат равни по целия останал западен бряг на Италия. ПUTEОЛИ е най-голямото и оживено пристанище в цяла Италия. През областта преминават Кампанският, Апиевият и Латинският път.

Кампус — най-общо равнина, обширно равно пространство.

Кана — апулейски град на брега на река Ауфидиус. На това място в 216 г. пр.Хр. Ханибал начело на картагенската си армия нанася съкрушително поражение на римските легиони, предвождани от Луций Емилий Павел и Гай Теренций Варон. До битката при Араузио в 105 г.пр.Хр. това се смята за най-голямата военна катастрофа на Рим. Загиват между тридесет и шейсет хиляди души. Оцелелите са били принудени да минат под хомота.

Капите цензи — буквално „глава от населението“. Терминът се използва за всички онези римски граждани, които са лишени от възможността да се причислят, към която и да е от петте икономически състоятелни класи и затова са били практически неспособни да участват с гласа си в работата на центуриатните комиции. Понеже по-голямата част от капите цензи както по произход, така и по местоживеене са били градско население, те принадлежали предимно към четирите градски триби, а това не им давало възможност да участват активно и в трибутните комиции, и в плебейското събрание (вж. още пролетарии).

Капитолий — Капитолийският хълм, един от седемте хълма, върху които лежи Рим, и единственият, върху който се издигат предимно култови и обществени сгради. Но въпреки че по времето на Гай Марий на върха на хълма е нямало нито един частен дом, в полите му вече са били построени първите богаташки къщи — най-скъпите в цял Рим. Самият Гай Марий също е живял в подножието на Капитолия.

Капуа — най-важният град във вътрешността на Кампания. Бунтовете на неговите граждани и неизпълнените обещания към Рим представляват цяла история и са причината за необичайно жестоките репресии от страна на римляните. С вековете Капуа напълно се лишава от изключително плодородните си обществени земи, които се превръщат в ядрото на кампанската агер публикус и са включвали така например фалернските лозя, от които се прави прочутото фалернско

вино. По времето на Гай Марий благополучието на Капуа е зависело от многобройните тренировъчни лагери около града, в школите за гладиатори и началните пунктове на търговията с роби. Всъщност поминъкът на цялото население на Капуа е било снабдяването на всички тези огромни по своите мащаби институции.

Карбункул — скъпоценният камък рубин. Думата се е използвала и за червен гранат.

Карина — един от най-люксовите квартали в Рим. Разполага се върху северната могила на Опейския хълм и върху западните му склонове. Започва от Велия — в горния край на Форум Романум — и стига до Кливус Пулиус.

Карнските Алпи — с това име съм обозначила онази част от Алпите, която опасва Северна Италия откъм изток и заобикаля крайбрежните градове Тергесте и Аквилея. По принцип римляните наричат тези планини Юлиански Алпи, а името Карнски Алпи се е използвало за днешния Тирол в Австрия. Но аз самата не можах да открия никакво свидетелство, че преди диктатора Гай Юлий Цезар друг от фамилията Юлии е могъл да има планина, кръстена на него, което естествено ме кара да смятам, че преди диктатора Гай Юлий Цезар Юлианските Алпи са се наричали другояче. И тъй като в изворите не съм се сблъскала с друго наименование (което не значи, че такова не е съществувало — просто аз не съм го открила), разширих топонима Карнски Алпи и върху Юлианските.

Карнуги — едно от най-големите и могъщи племенни обединения в Галия. Земите им са се разпростирали по течението на река Лигер приблизително между вливането на Карис и точката, която съвпада по географска дължина с днешния Париж. Една от причините за превъзходството на карнугите над останалите галски племена е, че именно в техните земи са се намирили както култовите им средища, така и школите, в които са се обучавали друидите на цяла Галия.

Карцер — тъмница. Другото име на Тулианума е било просто Карцер.

Кастор — по-висшият от боговете — близнаци Кастор и Полукс (на гръцки Кастор и Полидевк), познати още и като Диоскурите. Техният храм на Форум Романум е достатъчно внушителен по размери и в същото време достатъчно стар, за да покаже, че култът към тези богове се е разпространил най-късно в царската епоха. Което подсказва,

че на тях не може да се гледа единствено като на заемка от гръцката митология, както например е случаят с Аполон. Може би причината за тяхното особено почитане в Рим (твърде вероятно е впоследствие римляните да са ги отъждествявали малко или много с ларите) се корени в самия факт, че и Ромул, и Рем, основателите на Рим, също са били близнаци.

Квадрига — колесница, теглена от четири коня.

Квестор — най-ниското звено, съставляващо сенаторския курсус хонорум. По времето на Гай Марий да бъдеш избран за квестор, не означавало, че автоматически ставаш член на Сената; това не пречело обаче на традиционната практика цензорите да допускат всички квестори в състава на сенаторите. Точният брой на квесторите, избирани за една година, засега все още не е ясен, но е бил навярно между дванадесет и шестнадесет. Възрастта, на която се приемало за препоръчително човек да се кандидатира за квестор, била тридесет години, колкото били нужни и за влизане в Сената. Основните задължения на квестора били фискални. За него съществували няколко възможности: да му бъде връчена римската хазна или някоя от по-незначителните държавни съкровищници, да бъде натоварен със събирането на търговските и пристанищните мита (по времето на Марий за подобна дейност са били необходими поне трима квестори — един за Остия, един за Путеоли и един за всички останали пристанища) или да бъде пратен да съблюдава финансите в някоя от римските провинции. Новоизбраният консул, за когото се знае, че на другата година ще управлява някоя от провинциите, имал правото лично да посочи името на човек, когото би желал да има за свой квестор — това било знак на личен престиж за всеки кандидат за квесторския пост и със сигурност му гарантирало избирането. При обикновени обстоятелства мандатът на квестора продължавал една година, но ако името на квестора е било предварително посочено от някой от консулите, той бил задължен да остане в управлявана от своя „покровител“ провинция до края на своя консулски или проконсулски мандат. Квесторите встъпвали в длъжност на пети декември.

Квири — един от най-представителните и типични латински богове. Квири бил божественото въплъщение на една определена идея. Навярно произходът му е повече сабински, отколкото латински, защото домът му се е намирал на Квириналския хълм, а там от самото

начало е съществувало сабинско селище. По-късно хълмът влязъл в пределите на латинския град на Ромул, а бог Квирин се омесил с бог Ромул. Кой точно е бил Квирин и какво е представлявал, никой не знае, но се смята, че е бил въплъщението на самото римско гражданство, богът на всички римляни, взети в едно. Личният му жрец, фламен Квириналис, бил един от тримата върховни фламини, а в чест на самия Квирин имало празненства — т.нар. Квириналия. Пред входа на храма му се издигали две миртови дървета — едното символизирило патрициите, а другото — плебеите.

Квирити — римските цивилни граждани. Това, което не знаем, е дали терминът „квирити“ не е използван конкретно за хора, които никога не са служили в армията; една бележка в спомените на Гай Юлий Цезар ни подсказва, че може би става дума точно за такива: в един случай той нарекъл разбунтувалите се войници квирити, с което изразил такова дълбоко презрение, че те веднага го помолили за прошка. Тъй или иначе, между времето на Гай и Марий и това на Гай Юлий Цезар настъпили много промени и затова ми се ще да вярвам, че в годините, в които се развива действието на книгата ми, определението „квирити“ е звучало като израз на уважение.

Келти — терминът е повече съвременен, отколкото античен и се отнася най-общо за варварската раса, която изниква от Централна и Северна Европа през първите векове на последното хилядолетие преди Христа. От 500 г. пр.Хр. нататък келтите се опитват да завладеят земите по европейските брегове на Средиземноморието. Но ако успяват в Испания и Галия, то от Италия и Гърция биват изтласкани обратно. Въпреки това отделни келтски групи и племена се разселват в Северна Италия, Македония, Тесалия, Илирик и Мизия, където постепенно се омесват с местното население. В Галатия в централна Мала Азия се е говорело на келтски много векове след Христа (вж. Брен (2)). Като раса келтите са се различавали от германците, но пък и в много отношения са си близки. Самите те обаче са се смятали за отделен народ. В келтските наречия има известни прилики с латинския език. Римляните рядко са използвали думата „келт“ — казвали са „гал“.

Келтибери — онези представители на келтската раса, които преминават Пиренеите и се настаняват в Испания — предимно в централните, западните и северозападните ѝ части. По времето на Гай

Марий те до такава степен били усвоили земите си, че римляните ги смятали за туземци.

Керкина, остров — днешна Керкина, остров близо до брега на Тунис. На него е била създадена от Гай Марий първата колония за ветерани. Бащата на диктатора Гай Юлий Цезар е бил пратен от Марий в Керкина, за да организира новосъздадените селища.

Кимври — голямо германско племенно обединение, населявало до около 120 г. пр.Хр. северната половина на Херсонес Кимврийски. Огромно природно бедствие ги принуждава да напуснат родните си места и заедно с южните си съседи, тевтоните, да започнат великото си преселение в търсене на нова родина. В продължение на близо двадесет години изминават хиляди километри, за да се окажат най-накрая лице в лице с римляните и Гай Марий.

Класи — петте икономически състоятелни съсловия, на които се делят римските граждани. За да бъдеш вписан в редиците на едно или друго, трябвало е да разполагаш със сигурен и постоянен източник на доходи. Най-богатите римляни са се включвали в първата класа, най-бедните — в петата. Пролетариите не са принадлежали към нито една от петте класи.

Клиvus — улица под силен наклон. В Рим, който е изграден в огромната си част върху хълмове, такива е имало много.

Клиент — на латински „клиенс“. Терминът се използва да обозначи свободен човек или освободен роб (не е задължително да бъде римски гражданин), обвързан чрез лични задължения към друг човек, наречен патрон („патронус“). Клиентът тържествено дава обет, че навсякъде и във всичко ще защитава интересите на своя патрон, както и че ще изпълнява неговите желания в замяна на услугите, които получава от него (най-вече парична помощ, даване на служба, застъпничество пред съда). Всеки освободен роб автоматически се превръща в клиент на бившия си господар, освен ако той самият изрично не го освободи от това му задължение, което се случва изключително рядко. Отношенията между клиента и патрона са изключително въз основа личния морал на клиента, за когото е въпрос на чест да изпълнява своите задължения. Да си нечий клиент, не означава непременно, че сам не можеш да бъдеш патрон; по-скоро означава, че твоите клиенти се превръщат в клиенти и на патрона ти. Създадени са закони, определящи правните отношения между патрона

и неговия клиент, когато той е чужденец, както и такива, в които се изясняват отношенията към цели царства и народи, приели Рим за свой патрон. Съществува закон, според който всеки патрон е длъжен да заплати откуп за свой отвлечен клиент — ако той е римски гражданин — и това е била една от причините в Средиземно море да процъфтява пиратството. Стига се дотам, че клиентела на даден римлянин може да бъде цял град, дори цял един народ.

Клиент — Владетел — чуждестранен монарх, който е поел лично задължение към Рим, а понякога и към отделен римски гражданин, обявявайки го така за свой патрон и покровител. Изразът „приятел и съюзник на римския народ“ доказва именно установяването на клиентни отношения.

Клитумн, река — река в Италия, областта Умбрия.

Клоака — канал, особено подземен. Без никакво съмнение още в ранната си история Рим е разполагал с изключително гъста канализационна мрежа. Тит Ливий съобщава, че когато в 390 г. пр.Хр. галите буквално сринали Рим със земята, при възстановяването му градът не бил построен както трябва. Понеже Сенатът се страхувал плебейското съсловие да не изпълни закана си да се пресели във Вейи, принуден бил да склони на всички условия, които плебеите поставили, включително и това те да определят новия градоустройствен план. Получило се така, че докато в стария град улиците били широки и минавали върху основните артерии на канализацията, то в новия те се стеснили, започнали да криволичат и така над каналите били построени къщи.

Клоака Максима — канализационната мрежа, отводняваща Субура, горната част на Есквилин, Капитолия, Форум Романум и Велабрума. Водите ѝ се изливали в Тибър между Емилиевия мост и Дървения мост, по-близо до първия. Първите канали всъщност следвали коритото на някогашната река Спинон.

Клоака Нодина — канализационната мрежа, отводняваща Палатин, долната част на Есквилин, Опийското възвишение, района около Големия цирк и част от Авентин. Следва коритото на някогашната река Нодина и нейните притоци и се влива в Тибър точно над Дървения мост.

Клоака Петрония — канализационната мрежа, отводняваща Виминал, Квиринал и Марсово поле и следваща коритото на

някогашната река Петрония и притоците ѝ. Вливала се в Тибър точно над остров Тибър. От тази точка надолу по течението Тибър ставал опасен за плуване.

Коански — думата идва от остров Кос срещу брега на Мала Азия, един от Спорадите. Прилагателното „коански“ всъщност се прикачвало на стоката, с чийто износ се славел островът — коанската коприна. Тя не била същинска, а дива коприна (същинска коприна се появява едва по време на ранната империя). Коанската коприна била особено ценена от проститутките, заради което и от един момент нататък започнали да ги наричат коанки.

Когномен — последното име, което мъжът римлянин си слага, за да се отличи от носещите същото лично и фамилно име като него. В някои фамилии станало необходимост човек да притежава повече от един когномен — да вземем например Квинт Цецилий Метел Пий Сципион Назика! Когноменът обикновено подчертавал някоя типична черта във физиката или характера му — например големи уши, плоски стъпала, гърбица — или увековечавал някой боен подвиг — така в рода на Цецилии Метелите срещаме Далматик, Балеарик, Нумидик. Много от когномените имали саркастичен смисъл и в този случай си проличавала хорската находчивост.

Колегия — най-общо група хора, обединили се на принципа на нещо общо между тях. Така например съществуват жречески колегии, политически колегии като тази на народните трибуни, религиозни колегии като тази на ликторите, както и колегии на работещите в определен отрасъл. Създават се и своеобразни групи от хора, произлизащи от всички слоеве на населението (включително и роби), които се събират в колегии, за да бдят над римските кръстопътища и да организират годишните празници на кръстопътищата, т.нар. Компиталии.

Комиции — виж „събрание, народно“.

Комум — днешно Комо в Северна Италия.

Кондемно — един от двата термина, използвани от съдебните заседатели да признаят обвиняемия за виновен. Другата дума е ДАМНО.

Конници — Еквитес, членове на Ордо еквестер (конническото съсловие). Съсловие то се появило, когато римските царе привикали най-богатите жители на града в специално сформирания конница, в

която между другото конете се издържали за сметка на обществената хазна. В онази епоха конете били изключително рядко явление за Италия и в същото време непосилно скъпи. В края на царския период, когато се установила републиката, в конницата влизали хиляда и осемстотин души, разпределени в осемнадесет центурии. С разрастването на републиката нараствал и броят на конниците, но новопостъпилите в конницата трябвало сами да си купуват конете и да осигуряват издръжката им; хиляда и осемстотинте души, които пазели т.нар. „обществен кон“, се превърнали в най-старшият клон на конническото съсловие. Тъй или иначе в началото на втори век пр.Хр. Рим престанал да се грижи за конницата си — задължението по нейното организиране се прехвърлило у съюзниците му — и конническото съсловие се превърнало в обществена единица от изключително социален и икономически характер и първоначалният му смисъл на определена войскова част постепенно се изгубил напълно. Принадлежността към конническото съсловие започнала да се определя от цензорите на имуществен принцип и докато осемнадесетте центурии, пазещи „обществения кон“, си оставали от по сто души всяка, останалите (седемдесет и една на брой) започнали да наброяват все повече и повече членове, така че всеки, който достигне конническия ценз, да бъде включен в първата имуществена класа. До 123 г. пр.Хр. самите сенатори продължавали да се смятат за членове на Ордо еквестер; образуват отделно съсловие от триста души при Гай Гракх. Синовете им обаче, както и всички мъже във фамилиите им, които не били членове на Сената, продължавали да бъдат конници.

За да бъдеш приет в конническото съсловие според ценза (за целта се организирал специален трибунал на Форум Романум), трябвало да притежаваш под формата на поземлена или друга собственост годишни доходи на стойност 400 000 сестерции. Въпреки че това правило не се спазвало стриктно, някои цензори настоявали периодично хиляда и осемстотинте конници, държащи „обществения кон“, да минават публично на парад, за да се провери дали се грижат както подобава за конете си. Парадът на обществения кон се провеждал най-вероятно на юлските иди, като цензорите седели на специално пригответената трибуна пред храма на Кастор и Полукс, а хиляда и осемстотинте конници минавали един подир друг пред тях, водейки конете си за поводите.

От времето на Гай Гракх до края на републиката в ръцете на конниците ту преминавала, ту отново им се изплъзвала властта над съдилищата, произнасящи се върху обвиненията в дребна измяна или злоупотреби в провинциите, отправяни срещу сенаторите, което естествено довеждало двете съсловия до чести търкания. Нищо не можело да възпре един конник, получаващ достатъчни доходи, за да влезе в Сената, да превърне това в реалност; единствената причина, която въздържала мнозинството конници от подобни аспирации, била любовта им към търговията, която си оставала забранен плод за сенаторите. В конническото съсловие (получило официално названието си при Гай Гракх) винаги предпочитали силните усещания в деловата сфера пред тези в политическата.

Консул — най-висшият римски магистрат, притежаващ империум. Консулската длъжност (или „консулството“ — да не се бърка със съвременното значение на думата на дипломатическо представителство) се е считала за връх в политическата кариера, последната стъпка от курсус хонорум. Всяка година центуриатните комиции са избирали за срок пак от една година двама консули. Първият сенатор — онзи, който най-напред си е спечелел одобрението на мнозинството от центуриите — получава и правото на фасциите за месец януари, което най-общо означава, че през това време управлява той, а колегата му само го придружава при изпълнението на задълженията му и чака своя ред да го замести през февруари (и т.н.). Консулите встъпват в длъжност в самото начало на Новата година, на първи януари. Всеки от консулите се обкръжава с дванадесет ликтори, но само придружаващите действително управляващия в момента имат право да носят фасции. По времето на Гай Марий за консули са били избирани както патриции, така и плебеи, при условие че двама патриции не могат да бъдат консули едновременно. Приема се, че най-подходящата възраст за консула е четиридесет и две години, дванайсет години след като е стъпил за пръв път в Сената. Консулският империум е бил практически безграничен. Властта му се е разпростирала не само в рамките на града, но и из цяла Италия, както и в отвъдморските провинции и консултът винаги е можел да заповядва на провинциалните управители — проконсули. Също така консултът е можел да застава начело на всяка една армия.

Консуларен — определение за всеки, който някога е бил консул. В Сената се е ползвал с почит от страна на колегите си и винаги е бил приканван да говори преди останалите сенатори. В случай на нужда Сенатът винаги е можел да му връчи управлението на някоя провинция. Би могъл да поеме и други задължения, като например снабдяването на града със зърно.

Консултум (мн.ч. — консулта) — думата, с която са се наричали сенатските укази. Подобни укази не са имали силата на закон; за да се превърне в закон, консултумът е трябвало да бъде представен за гласуване пред трибутните комиции или пред плебейското събрание, които решавали дали да го приемат, или отхвърлят. И все пак имало много консулта, които не са били поставяни за гласуване пред народа и все пак са се ползвали с тежест на закон; такива са били решенията на Сената относно това, кой ще управлява дадена провинция, дали да се обяви война, или да се продължи вече започната, кой ще получи командването на дадена армия. Обикновено външните дела на републиката са се водели единствено от Сената, без да е имало нужда решенията му да бъдат подлагани на обсъждане от народа.

Контуберналис — латинският термин за кадет — най-низшият офицерски чин в армията, без да се включват центурионите; никой центурион не може да бъде кадет. Центурионите са опитни, практически професионални войници.

Конфареацио — най-старата и стриктната от трите форми на бракосъчетание, прието в римското общество. По времето на Гай Марий само някои патриции продължавали да се придържат към нея — във всеки случай далеч не всички, след като това няма отношение към съсловната им принадлежност. Според закона при такава форма на брак младоженката минава от ръцете на баща си право в ръцете на съпруга си, без да ѝ бъде оставена ни най-малка свобода или самостоятелност. Това е и една от причините конфареацото да не бъде популярно, тъй като другите форми на бракосъчетание позволявали на жената по-голям контрол над зестрата ѝ и собствените ѝ дела. Другата причина се състои в трудностите, пред които се виждат изправени желаещите развод. На развода (дифареацио) се гледало като на нещо изключително неприятно, отнемащо излишно енергия за решаването на религиозните и правни проблеми, които създава. Поради това и всеки е гледал да го избягва, освен при твърде наложителни обстоятелства.

Концио (мн.ч. — конционес) — предварително заседание, на което и да е от трите народни събрания, където се обсъждат повторно вече приети закони и се решава дали ще бъде гласувано тяхната отмяна или не. Подобно заседание може да бъде свикано единствено от магистрат, който има правото да свика и съответното народно събрание — центуриатните или трибутните комиции (и съответно техните предварителни заседания) се свикват от консул или претор, а плебейското събрание — единствено от народен трибун.

Корона — венец или корона. Терминът се е използвал обикновено за най-високите военски почести. Според значението и стойността им короните се разделят на няколко:

Корона Граминя — венец от трева, който се връчва на човека, спасил от гибел цял легион или — в изключителни случаи — цяла армия.

Корона Цивика — „гражданският“ венец, изплетен от обикновени дъбови листа. Връчвал се е на онези, които са спасили живота на бойни другари и не са отстъпили нито крачка от тях до самия край на сражението.

Корона Аврея — първата от по-скромните по своя смисъл награди (която е била с доста по-голяма материална стойност от предните две, което показва, че е била въведена значително по-късно). Златна корона, връчвана на победителя в единична хватка с врага и на онзи, който не е отстъпил по време на бой.

Корона Муралис — назъбена златна корона, връчвана на онзи, който при щурм на вражески град пръв прехвърли крепостните стени.

Корона Навалис — златна корона, украсена с фигурки на корабни носове, връчвана за проявена храброст по време на морско сражение.

Корона Валарис — златна корона, връчвана на първия, прехвърлил палисадите на вражи укрепен лагер.

Котабус — игра, с която са се забавлявали сътрапезниците в триклиния. Всеки бъркал в утайката на виното си и замервал с гъстата течност специално приготвени за целта плосък съд. Целта била в полученото се петно да се образуват най-много лъчи, но каква точно е била техниката, не знаем.

Кохорта — основна тактическа единица в римския легион, включваща шест центурии. Освен в необичайни обстоятелства легионът се състои от десет кохорти. Обикновено, когато една римска

армия наброява до три-четири легиона, живата ѝ сила се изчислява не в легиони, а в кохорти.

Кулибония — латинска мръсна дума, която според д-р Дж. Н. Адамс означавала проститутка, предлагаща на клиентите си анален секс; оттам и играта на думи, която си прави Публий Рутилий Руф с боните.

Кулус — основната латинска дума за анус.

Кума — първата гръцка колония в Италия, основана в началото на осми век пр.Хр. Намирала се на брега на нос Мизенум и по времето на Римската република се славела като морски курорт.

Кунум Лингере — доста груб латински израз, означаващ „да лижеш женски гениталии“.

Кунус — латинска мръсна дума, звучаща също толкова грубо, колкото и нашенската „путка“. Това и означавала.

Куратор Аноне — човекът, отговарящ за снабдяването на Рим със зърно от провинциите.

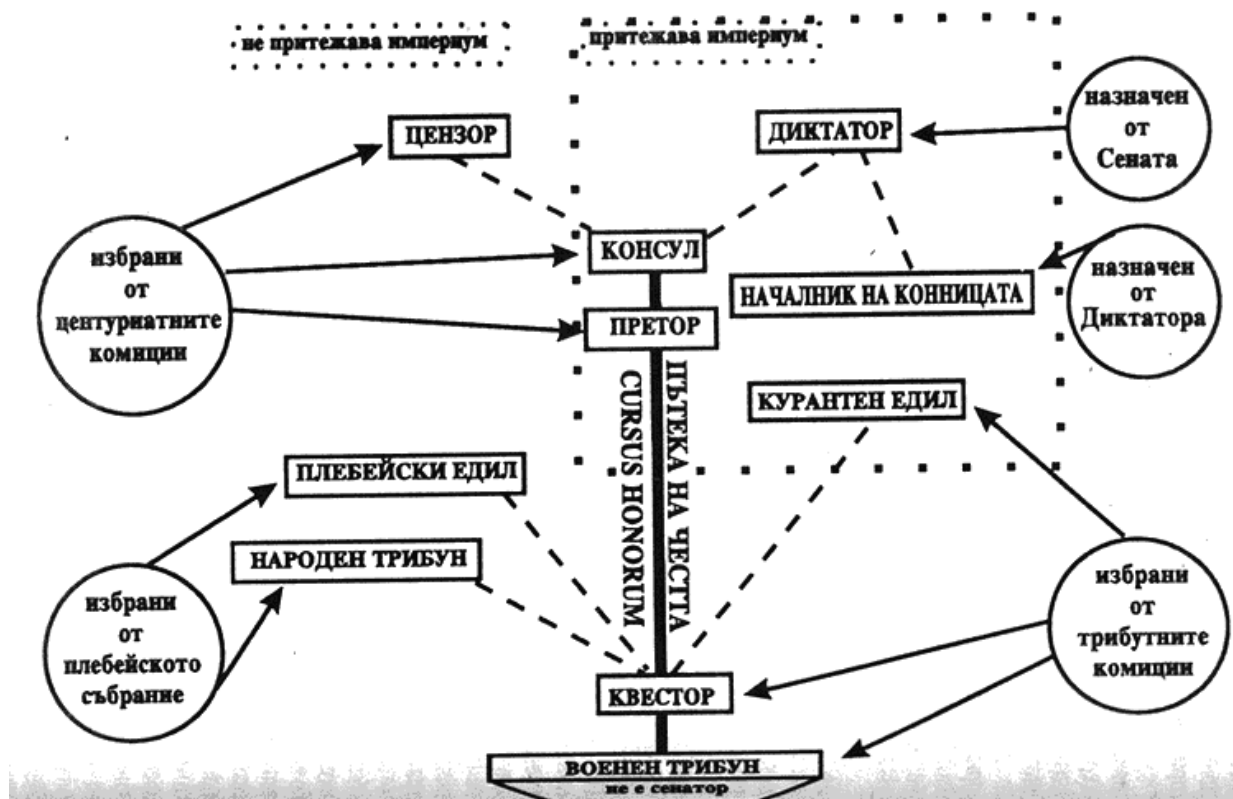
Куриатен стол — на латински, села курулис. Стол от слонова кост, пазен изключително за висшите римски магистрати; куриатният едил например можел да седи на такъв, но не и плебейският. Преторът и консултът също имали своите куриатни столове. Заедно с ликторите това бил вторият признак, по който си личало, че дадена личност е удостоена с империум. По принцип куриатните столове били изкусно издялвани, с крака, извити във формата на широко X; имали само две доста ниски облегалки за ръцете, без друга за гърба. Римлянинът, облечен в тога, седял винаги изправен и пестял жестовете и движенията си, да не би да размести опасаната с труд около рамената, едната му ръка и гърба му дреха.

Курия (мн.ч. — курие) — първоначално курията била една от тридесетте основни административни единици, на които били разделени римляните, преди да се образуват трибите и класите. Представлявали практически отделни кланове, които се събирали в специални помещения; всяка курия била оглавявана от своя курио, или главатар, който бил избран до живот. Залите за събрания, т.нар. курие ветерес, били накачулени една до друга на самия край на палатинския Палаций, точно над Триумфалния път. Макар и изгубили първоначалния си смисъл, куриете далеч не били забравени, дори напротив. Имало случаи, например осиновяването на патрицианско

момче от плебейско семейство или прехвърлянето на империум върху някой висш магистрат според лекс куриата, когато са се свиквали някогашните куриатни комиции, в които всяка курия бива представена от по един ликтор.

Курия Хостилия — зданието, в което заседава Сенатът. Смята се, че е било построено от цар Тулий Хостилий, третият римски цар, откъдето и името му („сградата за събрания на Хостилий“).

Курсус Хонорум — „пътеката на честта“. Ако човек си постави за цел да стигне до консулския пост, то той трябва да преодолее няколко стъпала: първо, да бъде допуснат до Сената (или като се кандидатира и бъде избран за квестор, или според съгласието на двамата цензори, които по времето на Гай Марий все още имали решаващата дума); второ, дори да е бил избран за сенатор по втория начин, да служи като квестор; трето, да се кандидатира за претор и чак тогава да посегне и към консулството. Четирите стъпала — сенатор, квестор, претор, консул — представляват, най-общо казано, курсус хонорум. Нито едилската (независимо дали става дума за куриатен или плебейски едил), нито трибунската длъжност се считали за част от курсус хонорум, но повечето имащи аспирации към консулската длъжност твърде добре си давали сметка, че за да се надяват на успех при изборите, трябва да са си спечелили име като народен трибун или едил. Цензорската длъжност, давана само на хора, били вече консули, също не се смятала за част от курсус хонорум (вж. магистрати).

Кълчица — груба тъкан от слепнали се влакна, която в древността се извличала от кленовия „памук“ или от най-жилавата част на леноното стъбло. Използвали се за уплътняване, но най-вече за фитили за лампа.

Ланувиум — днешно Ланувио.

Лар, Лари (лат.мн.ч. — ларес) — ларите били сред „най-римските“ от всички божества и не притежавали нито форма, нито пол, нито митология, нито дори имали установен брой. Били най-красноречивият пример за нумина (вж. нумен). Имало различни видове лари, които представлявали обикновено духове — закрилници или пък извор на жизнените сили на определено място в пространството (например кръстопътищата или границите), на определена социална прослойка (като семейството, което винаги си имало някой домашен лар), определена дейност (например мореплаването) или цял един определен народ (така например Рим се смятал за закрилян от своите обществени лари). В епохата на късната република ларите започнали да бъдат изобразявани под формата на малки статуйки като двойка младежи с куче, но е твърде съмнително да се смята, че в мисленето на

римляните ларите наистина са били само двама или че са притежавали точно тази или каквато и да била друга форма — просто непрекъснато усложняващият се живот изисквал и на ларите да бъде лепнат някакъв „етикет“.

Ларес Пермарини — ларите — закрилници на пътуващите по море.

Ларес Преститес — ларите-закрилници на държавата наричали ги още „обществени лари“.

Ларий, езеро — днешното езеро Комо.

Латински права — Определен граждански статут, стоящ по средата между статута на италиански съюзници и този на римските граждани. Радващите се на латински права споделяли много от привилегиите на римските граждани: поделяли поравно с тях военната плячка, можели да сключват договори с граждани и да търсят законова защита за тях, можели да сключват брак с римски граждани и имали право на обжалване на смъртна присъда. В същото време били лишени от правото на суфрагиум, сиреч от правото да участват в каквито и да било избори, както и от правото да участват в съдебните журита. След въстанието във Фрегеле в 125 г. пр.Хр. магистратите в латинските градове и области получили правото да придобиват пълно римско гражданство за себе си и за преките си наследници.

Лациум — онази област в Италия, в която се намирал Рим. Северната ѝ граница бил Тибър, южната — областта навътре от Цирцеи, а на изток граничела със земите на сабините и марсите.

Легат — на латински легатус. Легати се наричали най-висшите членове на римския военен щаб. За да бъде считан за легат, офицерът трябвало да бъде най-малкото сенатор, а често дори бивш консул (по всичко изглежда, че мнозина зрели политически мъже изпитвали непреодолимо влечение към армията и доброволно предлагали услугите си на пълководците, започващи обещаващи кампании). Легатите отговаряли единствено пред главнокомандващия и били по-висши по чин от военните трибуни.

Легион — най-малката единица в римската армия, която можела да води самостоятелно война (въпреки че подобни случаи били редки). По времето на Гай Марий, за да се впусне във военна кампания, римската армия трябвало да се състои най-малкото от четири легиона, но пък и рядко от повече от шест. Единични легиони, които не можели

да разчитат на подкрепления, играели ролята на местни гарнизони в области като Испания, където съпротивата на местните племена била ожесточена, но в доста случаи безпомощна. Легионът наброявал около пет хиляди души войници, разделени на десет кохорти, всяка от тях — на шест центурии. Към тях били прикрепени около хиляда души спомагателни части, които не влизали в сражение, както и сравнително скромни кавалерийски дружини. Всеки легион разполагал изключително със собствена артилерия и материална част. Ако е под върховното командване на консул, се предвожда от военни трибуни, най-много шестима на брой; ако главнокомандващият е бивш консул, легионът се командва или от него самия, или от легат. Редовните офицери били центурионите, по шестдесет и шест на легион. Въпреки че всички войници в легиона живеели в общ лагер, всеки бил разпределен по центурия, а в самата центурия — по групи от по осем души (една центурия всъщност включвала само осемдесет бойци — останалите двадесет души били от спомагателните части, които не влизали в сражение).

Легионер — най-общо войник, служещ в римската армия.

Лекс (мн.ч. — легес) — латинската дума за закон; използвала се понякога и вместо плебисцит, приеман от плебейското събрание. Законът се считал за влязъл в сила в мига, в който текстът му бѐдел изписан върху бронз или камък и поставен в подземията на храма на Сатурн. Логиката обаче подсказва, че престоят на закона в храма на Сатурн не е бил много дълъг, тъй като подземията трудно биха побрали всички таблици, съдържащи текстовете на действащите римски закони — дори по времето на Гай Марий. Още повече, че римската хазна също се пазела под Сатурн. Без никакво съмнение таблиците със законите имали навика да шестват насам-натам из различните храмове в града, преди да се установят за постоянно в едно от няколкото известни нам хранилища.

Лекс Апулея Агрария — първият от двата поземлени закона на Луций Апулей Сатурнин, които имали за цел преразпределението на част от обществения поземлен фонд между ветераните от Мариевите легиони. Този първи закон обхващал земите в Гърция, Македония, Сицилия и Африка. Би било логично да се приеме, че всички тези територии са били римско притежание от по-дълго време, но дотогава на тях се е гледало като на второстепенен проблем.

Лекс Апулея Агрария (секунда) — нарекла съм този закон „втори“ просто за по-удобно — така хем ще подчертая разликата между него и първия аграрен закон, прокаран от Сатурнин, хем ще спестя на непросветения в римското право читател пълното латинско название на законопроекта. Текстът на втория закон включвал клетвата за вяръност и именно той бил причината за разгорещените дебати в Сената, предизвикани от нечии накърнени интереси. Какви точно са били тези интереси, и до днес се водят спорове из академичните среди. Аз самата съм си избрала за най-вероятна причина за споровете фактът, че оспорваните земи в Трансалпийска Галия и Близка Испания са били сравнително отскоро завзети и са били обект на ламтежите както на многобройните търговски съдружия, така и на едрите скотовъдци, които навярно са плели дългогодишни интриги новозавоюваните плодородни земи да им бъдат дадени на тях. Подобна хипотеза се потвърждава и от традиционното мислене у древните, че Западът е изключително богат на залежи на руди и минерали. Мисълта, че точно тези богати земи ще отидат за ветераните — пролетарии, навярно би се видяла на мнозина непоносима.

Лекс Апулея де Майестате — законът за държавната измяна, прокаран от Сатурнин по време на първия му мандат като народен трибун. Отнемал контрола над съда за държавна измяна от компетенцията на центуриатните комиции, тъй като при подобно положение било практически невъзможно да се повдигне обвинение срещу когото и да било, освен ако заподозреният сам не признае публично, че се е надигнал на война срещу Рим. Законът се занимавал и с различните степени на държавна измяна, без да забравя казусите с онези деяния, считани най-общо за „дребна измяна“. На конническото съсловие било връчено организирането на специален съд (квестио), който имал за задача изслушването единствено на дела, свързани с държавна измяна. В този съд и заседатели, и председател били единствено конници.

Лекс Апулея Фрументария — Сатурниновият закон за зърнените храни, който съм решила, че е бил приет по време на втория му мандат като народен трибун. След като почти четири години в Сицилия не затихва Второто въстание на робите, възможно е в Рим да е настъпила осезателна липса на зърно. Друга причина да смятам, че законът е приет през втория мандат на Сатурнин, са сведенията, с които

разполагаме, че точно тогава той започва най-целенасочено да ухажва бедните слоеве в града.

Лекс Вилия Аналис — прокаран в 180 г. пр.Хр. от народния трибун Луций Вилий. Посочвал определена възрастова граница за заемане куриатните магистратури (най-вероятно тридесет и девет години за претор и четиридесет и две за консул). По всичко личи, че в закона изрично се е държало да измине срок от поне две години между заемането на преторската и консулската длъжност, както и десет години между два последователни консулски мандата на един и същи човек.

Лекс Вокония де Мулиерум Хередитатибус — приет в 169 г. пр.Хр., законът строго ограничавал правото за наследство по завещание на жените. При никакви обстоятелства жена не може да бъде посочена като главен наследник, дори да е единствено дете на покойника — най-близките ѝ роднини от мъжки пол (естествено по бащина линия) я измествали на второ място. Цицерон споменава случай, при който се оспорвал въпросният закон, защото имуществото на покойния не било предварително оценено от ценза; което обаче не попречило на претора (Гай Вер) да лиши дъщерята от каквото и да било наследство. Най-вероятно са съществували начини законът да се заобиколи, защото са останали сведения за поне няколко наследнички от женски пол, които са се сдобили със завидно имущество покрай нечие завещание (например третата жена на Антоний Фулвия). В книгата си съм помогнала на Корнелия, майката на братята Гракхи, да си издейства официалния отказ от наследство на претендента сенатор. Друг възможен казус е при липсата на какъвто и да бил друг роднина по бащина линия покойникът умишлено да не е оставил завещание и в такъв случай според някогашния закон децата му да го наследят, независимо от пола си. Изглежда, решаващата дума по въпроса е имал градският претор, който имал свободата да решава сам как най-добре да постъпи с нечие наследство; по всяка вероятност не е съществувал съд, който да се занимава със законността на завещанията и градският претор се е оказвал последната инстанция.

Лекс Домиция де Сацердоциис — законът бил прокаран в 104 г. пр.Хр. от народния трибун Гней Домиций Ахенобарб и отнемал контрола върху членството в жреческите и авгурските колегии от вече приетите членове, които по традиция избирали новопостъпващите. Според новия закон бъдещите членове и на двете колегии щели да

бъдат избирани на заседание на трибутните комиции, при което ще участват представители само на седемнадесет от трибите, изтеглени при жребий.

Лекс Лициния Сумптуария — закон за лукса, прокаран от някой си Лициний Крас около 143 г. пр.Хр. Забранявал сервирането на определени ястия на публични банкети, включително стридите и сладководните змиорки. Също така забранявал да се носи прекалено често и фрапантно пурпур.

Лектистерниум — умиловителен религиозен акт, спазван при период на дълбока криза. Скулптурни изображения на най-важните божества се слагали две по две — мъж и жена — на легло, предлагала им се храна и им се отдавала висока почит.

Лемана, езеро — днешното Женевско езеро.

Лернейската Хидра — зловещо създание, убито от Херкулес. Имало седем глави, но щом някоя от тях бивала отсечена, на нейно място мигновено изниквала нова. Оттам думата придобила значението на проблем, който тъкмо изглежда решен веднъж завинаги, когато се налага човек повторно да се справя с него.

Лигер, река — днешната Лоара във Франция.

Лигурия — планинската област, намираща се между реките Арн и Вар и влизаща навътре в сушата до билото на Приморските Алпи и Лигурийските Апенини. Най-оживеното пристанище било Генуа, а най-големият град навътре в сушата — Дертон. Тъй като обработваемата земя била малко, Лигурия била като цяло бедна. Славела се е най-вече с непраната си вълна, от която се шиели качулки и наметала, включително и войнишкият сагум. Другият широко разпространен местен поминък било пиратството.

Ликтор — една от няколкото появили се за пръв път в Рим обществени длъжности. Ликторът служел единствено на Сената и на народа. Съществувала Колегията на ликторите броят на членуващите в нея е неизвестен, но по всяка вероятност достатъчен, за да може да се осигури личният ескорт на всеки от магистратите, притежаващи империум, едновременно извън и вътре в границите на Рим, както и да се изпълняват различни други задачи. Сигурно няма да е пресилено, ако определим броя на ликторите на двеста или триста души. Ликторът трябвало да бъде римски гражданин, но като се имат предвид ниските им заплати, повече от сигурно е, че мнозинството ликтори произлизат

от бедните слоеве — ликторът винаги е зависел от щедростта на онези, които придружавал. В самата колегия ликторите били разделени на групи по десет души (декурии), всяка от които се командвала от т.нар. префект, които от своя страна се подчинявали на няколкото президенти. В рамките на Рим ликторът ходел облечен в бяла тога и нищо друго; извън Рим си слагал пурпурна туника и широк черен пояс, украсен с металически ръб; при погребение се слагала черна тога. За по-удобно върху картата си съм разположила сградата на Колегията на ликторите зад храма на ларите престити, в източния край на Форум Романум, но в действителност за това няма никакви свидетелства.

Лилибеум — главният град в западния край на остров Сицилия.

Лимец — особен сорт пшеница (*Triticum spelta*), от която се получава фино и меко брашно, неизползваемо за месене на хляб, но затова пък било идеално за сладкиши.

Лирус, река — днешната река Гариляно в Италия.

Лихнитес — терминът, използван от Плиний Стари за някакъв скъпоценен камък, открит в Западна Нумидия. В днешно време учените смятат, че става дума за турмалин.

Лугдунум — днешният Лион във Франция.

Лугдунумски проход — името, което избрах за днешния проход Малки Сан Бернар, свързващ Италийска с Трансалпийска Галия. Намирал се на много голяма надморска височина, но хората го знаели и още преди Гай Марий се случвало понякога да го използват. Големият проход Сан Бернар също бил познат на пътниците, но никой не минавал през него. И двата прохода били завардена откъм италийската им страна от келтското племе саласи, което населявало сегашната област Вал Д'аоста.

Луструм — латинската дума, която се използвала да обозначи едновременно петгодишния мандат на цензорите и церемонията, с която цензорите официално приключвали с ценза (преброяването) на римския народ на Марсово поле.

Мавритания — днешно Мароко. По времето на Гай Марий с това име се обозначавал крайният африкански запад. Границата между Мавритания и Нумидия била течението на реката Мулухат, на около 960 км западно от Цирта. Жителите на Мавритания се наричали маври; като раса принадлежали към берберските народи. Столица на страната им

бил град Тингис (днешен Танжер). Управлявали се от царе; по времето на Югуртинските войни мавританският цар се е казвал Бокх.

Мавър — с думата се обозначават берберите, населяващи Мавритания.

Магистрати — представителите на изпълнителната власт в Рим, публично избирани от Сената и народа. Докъм средата на републиканската епоха всички политически мъже, които заемали римските магистратури, трябвало да бъдат членове на Сената (избраните за квестори обикновено били допускани до Сената още при първата цензорска година), което давало определено превъзходство на Сената над народа — превъзходство, което на свой ред народът (в лицето на плебса) щял да неутрализира с присвояването правото на законодателна дейност.

Магистратите представлявали изпълнителното тяло на управлението. Подредени по старшинство, най-нисшият от всички магистрати бил военният трибун, който по принцип не бил навършил дори нужната възраст да бъде приет в Сената, но това не му отнемало правото да се смята за истински магистрат. След него идвал квесторът, а по-нататък народният трибун и плебейският едил. Куриатният едил бил най-нисшият от магистратите, притежаващи империум. Над него стоял преторът, а най-отгоре — консултът. Цензорът заемал специално място, защото макар че като магистрат не притежавал империум, не можел да получи поста си, ако преди това не е бил консул. Във време на голяма опасност Сенатът бил упълномощен да назове един-единствен магистрат, надарен с безгранична власт — диктатор. Диктаторът управлявал в период само от шест месеца, но след изтичането на мандата си не бил задължен да се отчита пред никого и за нищо, извършено от него или по негово нареждане по време на управлението си. Самият диктатор лично назначавал началника на конницата, който бил дясната му ръка в управлението и практически главнокомандващ.

Майестас минута — буквално „дребна измяна“, наричана така, за да се направи разлика от случаите, когато човек се лишава от римското си гражданство и се счита за официално обявил война на Рим. Пръв Луций Апулей Сатурнин при първия си мандат като народен трибун в 103 г. пр.Хр. сложил майестас минута в таблиците със закони и организирил специалните съдилища (квестио) да изслушват обвиненията в подобно престъпление, считано за криминално. В

състава на съдебните заседатели влизали изключително конници, а онези, които се изправяли пред съда, били сенатори. След въвеждането на закона на Сатурнин старата практика обвиненията в държавна измяна — пердуело — да се представят пред центуриатните комиции се прекратила.

Македония — за римлянина от републиканската епоха с този термин се обозначавала територия, далеч по-голяма от това, което представлява днес Македония. Започвала от източния бряг на Адриатическо море, на юг от Далмация, в една определена точка, където се е намирал град Лис; после границата слизала на юг и достигала Епир, а двете най-оживени пристанища на адриатическото крайбрежие, където пристигали повечето от корабите от Италия, били Дирахион (по-късно Драч, днес Дурас в Албания — Б.пр.) и Аполония (близо до дн. Фиери в Албания — Б.пр.). На север Македония граничела с Мизия; границата вървяла на изток по билото на планинската верига, от която извира Моравата, Аксий (Вардар), Стримон (Струма) и Нестос (Места). На юг Македония граничела с гръцка Тесалия, а от другата страна на Нестос била Тракия, като под Македония продължавала да се разбира тясната брегова ивица покрай Егейско море, стигаща чак до Хелеспонта. Македония била досегаема за цивилизацията единствено по протежението на големите реки; често обаче долините на Моравата, Аксий, Стримон и Нестос се оказвали широко отворени за варварските племена, нахлуващи от Мизия и Тракия — по времето на Гай Марий особено чести били нахлуванията на келтското племе скордиски и на тракийското племе беси. На юг единствената удобна връзка между Македония и Тесалия бил проходът при долината Темпе. Първоначалните жители на Македония били навярно от германо — келтски произход; с вековете няколко последователни вълни нашественици от дорийски, тракийски и илирийски произход се смесили с автохтонното население. Разделена в продължение на столетия от естествените си топографски бариери на малобройни племена и народи, склонни най-вече да воюват помежду си, Македония се обединила в политическо цяло едва при преките предшественици на Филип II. Именно Филип II и синът му Александър Велики не само извели Македония на световната политическа сцена, но дори ѝ отредили главната роля. След смъртта на Александър Македония била разкъсана от изтощителните династически борби

между претендентите за царския престол, което я превърнала в лесна плячка за Рим. Последният македонски цар Персей загубил окончателно властта си в 167 г. пр.Хр. след разгрома при Пидна от легионите на Емилий Павел. Римските опити за устройването на Македония в самоуправляваща се република се провалили и в 146 г. пр.Хр. Македония била включена в състава на разрастващата се Римска империя в качеството на провинция.

Малака — днешна Малага в Испания.

Мамилианска комисия — специалният съд, свикан от народния трибун Гай Мамилий Лиметан в 109 г. пр.Хр. Бил упълномощен да разследва сделките, които нумидийският цар Югурта се предполагало, че е сключвал в различни години с определени римляни, предимно висши магистрати.

Манипула — старата тактическа единица в римския легион. Състояла се само от две центурии войници и по времето на Гай Марий се оказала твърде малобройна, за да е боеспособна срещу огромните варварски пълчища, с които римляните трябвало да се сблъскат. Затова и Марий я премахнал окончателно като тактическа единица.

Манумисио — акт на даване личната свобода на роб. Буквално означава „изпускам от ръката си“. Ако господарят на роба е римски гражданин, то и освободеният роб автоматично получава римско гражданство и взимал за свое име името на господаря си, прибавяйки го към своето като когномен. Робът можел да получи свободата си по няколко различни начина: като сам се откупи със собствените си спестявания, като получи специалното благоволение на господаря си по повод някое знаменателно събитие, например навършването на пълнолетие на него или на някой от синовете му, като се навършат предварително договорените години служба или според завещанието на покойния господар. Въпреки че пред закона освободеният добивал равни права с бившия си господар, в действителност бивал задължен да се признае за негов клиент, освен ако официално не бъде освободен и от това си задължение. Иначе имал твърде малко случаи да се възползва истински от получената свобода, защото по закон се включвал в състава на някоя от двете (от общо четирите) градски триби — Есквилина или Субурана и по този начин личният му глас практически нищо не означавал пред трибутните комиции; почти задължителната за всеки освободен малоимотност не му позволявала да се запише и в някоя от

петте икономически състоятелни класи, което му отнемало възможността да гласува и в центуриатните комиции. Тъй или иначе, повечето роби в Рим мечтаели някой ден да бъдат освободени не толкова заради собствения си интерес, колкото заради децата си. Щом един роб получил свободата си, той започвал да се нарича официално „освобожденец“ и до края на живота си носел върху главата си малка, конусовидна шапчица, наричана „шапчицата на свободата“.

Маркомани — едно от трите негермански племена, участвали в германското преселение от 120 г. пр.Хр. Маркоманите били келти, близки до бойците от Бойохемум и прародината им била по горното течение на Елба в днешна Чехия. Присъединили се към кимврите и тевтоните около седмата година на голямото преселение — 113 г. пр.Хр.

Марси — един от най-многобройните народи, населяващи Италия в древността. Марсите живеели около езерото Фуцине, което им принадлежало изцяло. Поселенията им стигали чак до най-високите части на Апенините. Марсите контролирали планинските проходи откъм западната им страна — от страната на Рим. Историята показва, че са били винаги лоялни към Рим и никога не са се съюзявали нито със самнитите, нито с Ханибал. Били войнолюбиви, радвали се на големи богатства и се знае, че са възприели латинския език рано. Главният град в областта бил Марувиум; Алба Фуценс, надвишаващ го и по брой на жителите си, и по икономическо значение, бил колония, основана от римляните на марска територия и се ползвал със статут на латински град. Марсите почитали змиите и се славели като змиеукротители.

Марсово поле — намира се на север от Сервиевите стени, на юг е заградено от Капитолия, на изток — от Пинцийския хълм, а от всички други страни е заобиколено от голямата извивка на Тибър. На Марсово поле са се настанявали на лагер легионите, чиито пълководци са очаквали своя триумф, а през останалото време са се провеждали упражненията по бойна подготовка на римските юноши. Там са се намирали и конюшните на конете, използвани в надбягванията с колесници, провеждали са се събранията на центуриатните комиции и се е водела голяма част от търговията в града. Неизползваните площи са били превърнати в обществени паркове и градини. Марсово поле е пресечено от юг на север от Вия Лата (Фламиниевия път).

Марта — сирийската гадателка, която предрекла, че Гай Марий ще бъде римски консул седем пъти поред, преди той да е бил избран

дори веднъж. Накарала Марий да ѝ обещае, че ще я вземе със себе си в Рим, където до смъртта си живяла в неговия дом и скандализирала жителите на града с боядисаната си в пурпур носилка. Втората част на предсказанието ѝ, а именно, че племенникът на Мариевата съпруга Юлия ще стане още по-велик от своя чичо, е чисто моя измислица; подобно предсказание ми беше нужно, за да придам повече логика на събития, които ще има да се случват в друга книга.

Масилия — днешна Марсилия. Това великолепно пристанище в южна Трансалпийска Галия, намиращо се недалеч от устието на река Родан, било основано от гръцки колонисти около 600 г. пр.Хр. Масилиотите, както се наричали жителите на града, скоро прокарали търговски пътища към вътрешността на Галия, по които се осъществявал и културен обмен. Така станало възможно относителното елинизирание на галските племена, живеещи в близост до търговските пътища — нещо, което важи особено за волките тестосаги от Толоза, лигурите от Никея и Порт Херкулис Монеци (днешните Ница и Монако), както и някои други племена, живеещи по долното течение на Родан. Масилиотите донесли със себе си в Галия лозята и маслината. Жителите на града бързо установили реалния потенциал на Рим и по времето на Втората пуническа война се съюзили с него против Картаген. Именно жалванията на масилиотите от нападенията и издевателствата на кръвожадните салувии от Западна Лигурия подтикнали известната галска експедиция на Гней Домиций Ахенобарб в 122 г. пр.Хр. и основаването на провинция Трансалпийска Галия.

Мацелум — пазар от сергии на открито.

Медиоланум — днешно Милано.

Ментула — мръсната латинска дума за „пенис“.

Ментулам како — буквално: „Да ти сера на кура!“

Мерда — латинска мръсна дума, която повече се използвала за животински изпражнения, отколкото за човешки.

Метела Калва — сестрата на Луций Цецилий Метел Далматик Понтифекс Максимус и на Квинт Цецилий Метел Нумидик. Била жена на Луций Лициний Лукул и майка на братята Лукули. Една от малкото жени от епохата, за които изворите благоволяват да ни съобщят нещо; през целия си живот имала склонност да си избира любовници от низшите обществени прослойки и да обкръжава любовните си афери със скандали.

Миним — яркочервена естествена боя, с която триумфацият пълководец намазвал лицето си, за да заприлича на статуята от теракота на Юпитер Оптимус Максимус.

Минойски — това не е дума, която би използвал един римлянин! Терминът е използван в наше време (най-вероятно е да е бил измислен от сър Артър Еванс), за да се обозначи цивилизацията, появила се на остров Крит и просъществувала в континентална Гърция през голямата част от второто хилядолетие пр.Хр. Сложила съм термина в устата на Сула при един определен разговор единствено в интерес на простотата и яснотата. Без никакво съмнение римляните твърде добре са знаели за съществуването на въпросната цивилизация, но как точно са я наричали, за нас остава тайна.

Митридат — име, характерно за владетелите на Понт. Имало шестима царе на Понт, наричащи се Митридат, последният от които е и най-великият измежду тях. В династията на Митридатидите (както е правилно да я наричаме) твърдели, че са наследници на старите персийски царе, особено на Дарий Велики, но чертите по лицата на мъжете, изобразени върху прекрасните понтийски монети, подхождат повече на германци или тракийци.

Модий — мерна единица за зърно в Рим. Един модий тежал шест килограма.

Моза, река — днешната Мьоза (на холандски Маас).

Монс Генава, проход — как точно са наричали римляните днешния алпийски проход Монженевр, свързващ земите около горното течение на реката Дора Рипария в Италия с тези около горното течение на Дюранс във Франция, не знам. Затова си позволих да латинизирам съвременното френско название на прохода, с което да улесня читателя. Проходът бил навярно най-използваният, защото свързвал Емилиевия с Домициевия път.

Мулухат — днешната река Мулуя.

Мутина — днешният град Модена в Италия.

Мутул — река в централна Нумидия. Все още се водят спорове къде точно се е намирала. За книгата си съм предпочела да се съглася с Atlas of Classical History (ed. Richard J. A. Talbert) и да я изведа към река Баградас.

„*Мъж на войната*“ — Вир милитарис. Използвам думата за човек, който дължи цялата си кариера на службата си в армията и който

е продължил да служи като висш офицер и след като е участвал в задължителния брой военни походи, преди да му бъде разрешено да се оттегли. Подобни личности се впускали в политическата борба, разчитайки на успех пред избирателите си благодарение на славните си военни подвизи. В действителност мнозинството от истинските „мъже на войната“ нехаели за политиката, но правилата в римското общество били такива, че за да получат върховното командване на някоя армия, налагало се да потърсят избирането си поне за претор. Примери за „мъже на войната“ били Гай Марий, Квинт Серторий, Тит Дидий, Гай Помптин, Публий Вентидий и други. Но диктаторът Гай Юлий Цезар например, известен като най-великия римски пълководец на всички времена, никога не е бил „мъж на войната“.

Набедреници — метални пластини, сложени отпред на крака, за да пазят най-вече пищялите. Връзват се с ремъци зад коленете и глезените. Единствени в римската армия подобни са носили центурионите, за които набедрениците били нещо като знак за заеманата служба.

Нагръдник — малка метална плочка, най-често квадратна, но понякога кръгла, изкована от бронз или стомана, която се слагала на гърдите, за да ги предпазва от удар.

Нарбон — днешна Нарбона във Франция.

Народ — формално терминът обхващал всички римски граждани, които не са членове на Сената. В него се включвали както патриции, така и плебеи, както богаташи, така и пролетарии.

Народен трибун — службата на народния трибун се появила скоро след установяването на републиката, когато плебейското съсловие влязло в пълен разрив с патрицианското. Избирани от новосформиралата се институция на плебейското събрание, народните трибуни давали тържествено клетва, че ще се борят за закрилата живота и собствеността на всички членове на плебейското съсловие. До 450 г. пр.Хр. броят на народните трибуни нараснал на десет. По времето на Гай Марий колегията на народните трибуни била истински трън в очите на Сената, не само на патрициите, независимо от това, че всеки народен трибун ставал автоматически сенатор. Според така и ненаписаната черно на бяло римска конституция, формално те не се считали за притежаващи каквато и да е власт, понеже не били избирани от целия народ (сиреч както от плебеите, така и от патрициите). Властта

им обаче се основавала на клетвата, която от своя страна цялото плебейско събрание произнасяло пред тях — а именно, че ще уважава и защитава свещената неприкосновеност на своите избраници. Названието им „трибуни“ навярно се дължи на факта, че в плебейското събрание се гласува според принципа на разделение по триби. Действителната власт на народните трибуни се изразявала в правото им на вето не само върху всички закони, но и върху почти всички сфери на управленческата дейност изобщо: народният трибун можел да наложи своето вето върху решенията и действията на собствените си колеги трибуни, както и върху делата на всеки друг римски магистрат; можел да наложи вето си върху избора на някое от народните събрания, върху сенатските укази, дори върху въпросите, засягащи войната и мира и външната политика. Само диктаторът (и може би интеррексът) стоял над трибунското вето. В границите на своето плебейско събрание народните трибуни били всемогъщи: само те можели да го свикват на всеобщо заседание, само те можели да свикат и заседанията при ограничен състав, на които се обсъждали определени належащи въпроси (тези заседания се знаели като концио); само те можели да прокарват плебисцити и в крайна сметка притежавали правото да наказват със смърт всеки, който се осмелявал да попречи на прокарването на политиката им.

В ранния и средния период от историята на републиката народните трибуни не били членове на Сената, дори и след като с годините си присвоили правото да решават кога да свикват Сената на заседание. Но според приетия около 149 г. пр.Хр. лекс Атиния всеки, който бивал избран за народен трибун, автоматично ставал член на Сената. Това означавало, че да бъдеш избран за народен трибун се превръщало в принципно нов начин да намериш място в Сената — без да се съобразяваш задължително, както било допреди, с цензорите. По времето на Гай Марий на длъжността на народния трибун вече се гледало като на същинска магистратура, но той така и нямало да получи империум. Освен това всички правомощия на народния трибун се ограничавали до първия километричен камък вън от стените на Рим.

Било прието човек да служи само един път като народен трибун, да встъпва в длъжност на десети декември и да сдава властта си на девети декември следващата година. Гай Гракх обаче доказал, че обичаите в случая не били закон, и сполучливо се кандидатира за

втори пореден мандат като народен трибун. Истинската сила на трибунската длъжност се кореняла в правото му на вето, което превръщало функциите му повече в обструктивни, отколкото в инициаторски.

Неапол — една от най-големите и значителни гръцки колонии, основани в Южна Италия, независимо от факта, че попада под римско владичество още в края на трети век пр.Хр. По времето на Ханибаловия поход неаполитанците се оказали достатъчно мъдри да не останат лоялни на Рим и така да си спестят земите, които иначе римляните биха им отнели като наказание. По времето на републиката Неапол бил значително по-малко пристанище от ПUTEОЛИ, но това не пречело търговията в града да процъфтява.

Нектар — питието на боговете. Явно се е правело на основата на мед.

Немавз — днешен Ним във Франция. Намирал се от западната страна на солниците при делтата на Родан и от времето на Гней Домиций Ахенобарб (около 120 г. пр.Хр.) бил свързан с път с град Арелат от източната страна на делтата. Докато чакал германците в 104 г.пр.Хр., Гай Марий се заел с твърде необходимите възстановителни работи по пътя.

Немо — латинската дума за „никой“.

Нефас — латинската дума за „безбожно дело“.

Никомед — име, носено от мнозина царе на Витиния. Имало поне трима или четирима царе с това име — учените и до ден-днешен не могат да определят точно броя им.

Нобил — буквално „благороден“. Думата се използвала за човек, който вече е бил консул, и за преките му наследници; в действителност „нобилитетът“ представлявал изкуствено създадена аристокрация, която да задоволи плебейския стремеж за изравняване с патрицианското съсловие. Появата ѝ е свързана с все по-честата практика за консули да се избират плебеи, които във втората половина от историята на републиката заемали този пост по-често от патрициите. По времето на Гай Марий принадлежността към нобилитета имала огромно значение. Някои съвременни авторитети в науката разширяват смисъла на термина и го използват за всички, които са били претори, без задължително да са достигали до консулска длъжност. аз лично съм предпочела да го огранича в първоначалния му смисъл, водена от

съображението, че колкото повече нобили се нароят, толкова по-малко значение би имало от положението им като такива. Затова в книгата ми нобили са само онези, които принадлежат към фамилията на някой бивш консул.

Номен (мн.ч. — номина) — фамилното име или с други думи името на генса. Корнелий, Юлий, Домиций, Ливий, Марий, Марций, Сулпиций и т.н. са все фамилни имена. Гледала съм да не използвам много често думата генс в книгата си, защото покрай нея и имената ще минат в женски род — казвало се е не генс Юлий, а генс Юлия. За да спестя възможните обърквания на незнаещите латински, съм предпочела да пиша: „фамилията Юлий“ или още по-добре просто „Юлиите“.

Норикум — областта, която в днешно време бихме нарекли Източен Тирол или Югославски Алпи (а защо не просто Словения?). Жителите ѝ се наричали тавриски и били келти. Главният им град бил Норея.

Носилка — представлявала покрита дървена кабинка с четири крака, висящи отдолу, върху които се държала, щом я оставели на земята. От двете ѝ страни стърчали дълги, хоризонтални летви, за които можели да се хванат от четири до осем души носачи. Носилката била изключително бавноподвижна, но затова пък била най-удобното за самия пътник транспортно средство, което древните познавали.

Нуманция — малко градче с около четири хиляди жители келтибери, намиращо се по горното течение на река Дурий в Близка Испания. Нуманция се съпротивлявала успешно срещу няколко различни римски армии и пълководци, които я обсаждали безуспешно, като се почне от времето на Катон Цензор в 195 г. пр.Хр. и се свърши с безплодните опити на Хостилий Манцин в 137 г. пр.Хр. Едва в 135 г. пр.Хр., когато под стените на града се явил Сципион Емилиян и затегнал обръча около него в продължение на осем месеца, защитниците се предали. Сред обсадителите били Югурта Нумидиецът, Гай Марий, Публий Рутилий Руф и Квинт Цецилий Метел Нумидик, все членове на щаба на Сципион Емилиян. При падането на града в желанието си да даде пример за назидание на останалите келтибери, които все още се надявали на победа над римляните, Сципион Емилиян буквално го сринал със земята, избил на място част от населението, а останалата разселил насилствено.

Нумен (мн.ч. — нумина) — буквално „божествена сила“ (но в същото време „кимване с глава“). В действителност нумен е дума, използвана повече от днешните историци, отколкото от самите римляни, и с нея се обозначава своеобразната безтелесна природа на местните италиански и римски божества, ако изобщо можем да ги наречем божества. Повече би им подходило да ги определяме като духовни сили. Старите богове представлявали силите, които направлявали хода на нещата, като се почне от дъжда и вятъра, мине се през елемента, който ние наричаме „късмет“ и се стигне до отварянето и затварянето на една врата или правилното полагане на граничните камъни между нивите. Всички нумина били без лице, без пол и нямали разработена митология. С годините, когато в републиката станало признак на висока култура всичко да се върши по гръцки образец, много от първоначалните божества — нумина не само били кръстени с конкретни имена, но им бил отреден пол, дори в някои случаи и лице — това обаче не е причина да наричаме римската религия незаконороден хибрид на гръцката. За разлика от гръцката римската религия била толкова тясно обвързана с всички пластове на властта едновременно, че по никакъв начин едното не можело да бъде отделено от другото. Корените на това виждане върху живота трябва да се търсят още преди царския период, когато всички божества са били без име, пол и форма, а постепенното му изчезване от съзнанието на римляните чак до времето на всеобщата християнизация, когато самата императорска политика подкопава из основи старата държавна религия на Рим. По времето на Гай Марий, векове преди въпросната държавна религия да започне да губи почва, дори най-брилянтните умове сред римляните като Гай Марий или Гай Юлий Цезар се отнасяли съвестно към религиозните дела и не си позволявали никакви отклонения от предписаното. Най-вероятно е именно неясният характер на римските божества да е изпълвал римляните с неизбежното за всеки суеверие.

Нумидия — древното северноафриканско царство, което открай време е граничело с Картаген и го е заобикаляло от запад, юг и изток. По същия начин е заобикаляло и образуваната по-късно римска провинция Африка. Местното население било в основата си берберско и водело полуномадски живот. След разгрома на Картаген Рим в лицето на Сципионидите спомогнал за издигането царската династия на Масиниса. Столица на Нумидия бил град Цирта.

Одисей — легендарен цар на остров Итака. Един от главните герои в Омировата „Илиада“ и централна фигура в „Одисея“.

Олимпия — известното светилище на Зевс изобщо не се намира в близост до планината Олимп. Намира се в Елида, в западен Пелопонес.

Опидум — в смисъла, използван в книгата ми, укрепено селище, обикновено построено върху възвишение и имащо за цел да брани земите наоколо. Ограничила съм се да използвам термина единствено за твърдините в Дългокоса Галия.

Опус инцертум — най-старият от няколкото различни начина, които римляните знаели за иззиждане на стени. Практически се започвало от облицовката — издигали се две успоредни тънки прегради от ситни камъни и хоросан и чак след това получената се кухня помежду им била запълвана с цимент — смес от черна поцолана, вар и натрошен чакъл. Археологическите разкопки свидетелстват, че въпросната техника на зидане датира не по-късно от 200 г. пр.Хр.; по времето на Гай Марий другите две познати на римляните техники все още не били изместили стария и опитан опус инцертум.

Ордо еквестер — вж. конници.

Освобожденец — роб, получил свободата си. Макар по закон вече да бил свободен (и съответно, ако господарят му е бил римски гражданин, да е станал също така римски гражданин), той оставал в клиентелата на бившия си господар и по времето на Гай Марий имал нищожни шансове да прокара своя собствен глас по който и да било въпрос — било прието всички освободени роби да бъдат причислявани към някоя от двете градски триби — Субурската или Есквилинската. В редки случаи се намирали достатъчно способни и безскрупулни освобожденци, които съумявали да натрупат състояние, да си спечелят нужното влияние и да направляват вота на трибата си.

Оскански — езикът, говорен от самнитите, луканите, френтаните, апулите, брутните и кампаните, населяващи се Италийския полуостров. В основата си е бил свързан с латинския, но различията били съществени. По времето на Гай Марий осканският език е бил все още широко разпространен, но истинските римляни се отнасяли с презрение към онези, които все още го използвали.

Остия — най-близкото до Рим морско пристанище, намиращо се на устието на река Тибър, на мястото, където в зората на римската държава се намирали най-богатите, ако не и единствените, солници в

цяла Италия. В епохата на републиката градът бил укрепен и по време на Пуническите войни представлявал главната морска база на Рим. Често затлачван от пясъчни плитчини и наноси тиня, Остия никога не могла да се превърне в удобно и сигурно пристанище, но това не пречело в града постоянно да кипи живот. Бързото течение на Тибър, което носело и купища тиня със себе си, позволявало само на най-малките търговски кораби да отплават нагоре по реката и да стигнат самия Рим, затова най-често стоката за града се стоварвала в Остия и била препращана до Рим с ладии или дори най-обикновени лодки. В Остия имало доста складове за зърно. Градът си имал собствен квестор, който отговарял за разтоварването и поемането нагоре по реката на зърното, идващо от провинциите, и в същото време се занимавал със събирането на митата и акцизите.

Пад, река — днешната река По в Северна Италия.

Памфилия — област в южната част на Мала Азия, намираща се между Ликия (която от своя страна се намира срещу остров Родос) и Киликия (обърната към Кипър). Изключително високите Тавърски планини се спускали право към морето и правели бреговата ивица на Памфилия насечена и труднодостъпна. Вътрешността се губела в обширни борови гори и областта като цяла трудно изхранвала жителите си, търсещи препитание в твърде подходящия за географските условия поминък на морското разбойничество.

Пантеон — дума, използвана в днешно време за съвкупността от всички божества, които принадлежат на определена политеистична религиозна система.

Пантомима — първоначално гръцка театрална форма, пантомимата намерила своите най-запалени почитатели сред римляните, където от трети век пр.Хр. не преставала да си печели все по-широка популярност. Докато комедийните и трагедийните актьори задължително носели маски и се придържали в репликите си към строго отмерения ритъм на текста в пиесата, мимове не криели лицата си и използвали по-скоро импровизаторска техника. Темите и ситуациите в репертоара се повтаряли, но индивидуалните изпълнения не съдържали никакви заучени диалози. Любителите на класическата комедийна или трагедийна драма смятали пантомимата за вулгарна, безвкусна и какво ли още не, но покрай римските игри популярността на новия жанр се разраснала дотолкова, че официалната драма останала

на заден план. Не ще и съмнение, че пантомимата наистина е била смешна. Вероятно тя да е просъществувала чрез героите на комедия дел'арте — така например шареният костюм на Арлекин, използван изобщо от смешниците, напомня на т.нар. центункул, обличан най-често от идиота в пантомимното представление.

Папирус — бил открит гениален начин от сочните, гъбести стъбла на блатните тръстики в Египет да се произвежда материал, върху който да се пише; уви, единствено египетската тръстика се оказала подходяща за това производство, което между другото отнемало много време и търпение. Трудно е да се определи точно по кое време е била възприета техниката за преработване на суровото растително стъбло в гладки свитъци папирус, годни за писане и рисуване, но във всеки случай още преди възкачването на египетския престол на първия Птолемей в 322 г. пр.Хр. папирусът е бил въведен във всеобща употреба. Несъмнено именно широката употреба на папируса към 300 г.пр.Хр. е в основата на високата образованост, която започнала да се шири сред управляващите кръгове в Средиземноморието. Около 150 г.пр.Хр. римлянинът Фаний (вж. „Фаниева хартия“) открил нов процес, при който да се оползотворява дори най-злокачественият папирус — процес, който направил материалите за писане по-евтини и по-лесни за намиране.

Патавиум — днешна Падуа в Северна Италия. Най-процъфтяващият и бързо разрастващ се град в Италийска Галия.

Патерфамилиас — главата на семейството. Правото му да решава, както намери за добре, съдбата на членовете на семейството си било поддържано от римските закони.

Патра — днешен Патрас в Пелопонес. Намира се на изхода на Коринтския залив, откъм южната му (пелопонеската) страна и бил естествената (като се вземат предвид ветровете и морските течения) крайна спирка на пътуващите от Сицилия или Тарент към Гърция.

Патриции — първоначалната римска аристокрация. Патрициите били най-видните жители на полиса още преди в Рим да са се появили етруските царе и още тогава родовете им си изградили специалния статут на патриции, който им гарантирал престиж, недостижим за плебеите (независимо дали в рода им има, и то дори повече от един консул). Все пак с разрастването на републиката нараствала и политическата мощ на плебеите — паралелно с икономическата.

Правата и привилегиите, които допреди имали единствено патрициите, постепенно преминавали и у плебеите и по времето на Гай Марий като цяло патрициите дори отстъпвали по богатство на мнозина плебейски фамилии. Не всички патрициански родове водели началото си от една и съща епоха: фамилиите на Юлиите и Фабиите например със сигурност били с цели столетия по-стари от тази на Клавдиите. Патрициите сключвали особен брак, наречен конфареацио, чиито клаузи го превръщали практически в доживотен, а на патрицианските жени така и не били позволени известни волности, които никой не би помислил да забранява на плебейските. Някои жречески длъжности можели да се изпълняват единствено от патриции — рекс сакрорум и фламен Диалис. В Сената също имало постове, които можели да се държат само от патриции — тези на интеррекса и на принцепса. По времето на Гай Марий в Сената редовно влизали представители на следните патрициански фамилии (които в мнозинството си се добирали и до консулската длъжност): на Емилиите, Клавдиите, Корнелиите, Фабиите (но единствено посредством осиновяване), Юлиите, Манлиите, Папириите, Пинариите, Постумиите, Сергииите, Сервилиите, Сулпициите и Валериите.

Патрон — патронус. Римското републиканско общество било изградено върху системата на патронатно — клиентни отношения. Макар че е твърде вероятно най-дребните търговци и предприемачи в Рим, както и наемните работници да не са били обвързани с тази система, със структурите си тя е обхващала всички обществени слоеве, основавайки се на простия принцип, че патронът поема под своя закрила и предлага помощта си на онези, които приемат да се смятат за негови клиенти (вж. клиент).

Педагог — учител и наставник на малки деца. Задачата му била да се погрижи за началното образование на подрастващите — четене, писане и аритметика. Обикновено за педагози били наемани роби или освободенци, почти без изключение гърци, които живеели като членове на семейството. Все пак задължени били да преподават и гръцки, и латински.

Педарий — сенатор от втори разред, който не е заемал куриатна длъжност и е имал право само да се присъединява към изказано чуждо мнение, без да говори пред сенаторите си (вж. още Сенат).

Пелини — един от народите, населяващи Централна Италия, близък до марсите и сабините.

Пелопонес — Островът на Пелопс. Южната част на Гърция, свързана с континента единствено чрез Коринтския провлак. По времето на Гай Марий Пелопонес не е бил от никакво икономическо или стратегическо значение, още повече че е бил твърде рядко населен. Както и в някои области в Средна и Северна Гърция, и в Пелопонес била честа практика местното население доброволно да се продава в робство, за да се махне веднъж завинаги от родния си край.

Пенатес Публици — в началото това били царските пенати, обвързани лично с римския цар; впоследствие обаче с идването на републиката Пенатес Публици станали обект на всеобща почит като закрилници на обществения „килер“, сиреч на държавното благополучие.

Пенати — Ди Пенатес, боговете на килера с хранителните запаси. Едни от най-древните и същевременно най-безтелесните (вж. нумен) римски божества, пенатите се почитали във всеки римски дом заедно с Веста (закрилницата на домашното огнище) и семейния лар. Подобно на ларите те били изобразявани (обикновено под формата на бронзови статуетки) като младежи.

Пергамент — когато около 190 г. пр.Хр. египетският цар Птолемей V Епифан забранил износа на папирус от Египет, недостигът на материали, върху които да се пише, се оказал толкова тежък и непосилен в съседните страни, че твърде скоро в царство Пергам, в Мала Азия бил открит нов способ, който да замести липсващия папирус. Новият материал бил наречен пергамент, по името на царството. За целта се използвали кожите на млади животни, най-вече агнета и козлета, които се измивали, грижливо се оцавяли и излъсквали с пемза и креда. Тъй или иначе папирусът скоро отново се появил на световния пазар и изместил почти напълно пергаментата, който трудно би могъл да се надява на успешна конкуренция, като се има предвид, че изработката му била по-бавна и излизала много по-скъпо. Пергаментът обаче се запазил в държавните канцеларии и документите, които се считали за достатъчно важни, за да е нужно тяхното „запазване завинаги“, се пишели именно върху него.

Перипатетик — последовател на философската школа, основана от Аристотел, но развита от ученика му Теофраст. За нещастие преките

наследници на Теофраст не се занимавали пряко с написаното от Аристотел и поверили единствените преписи на трудовете му на Нелей от Скепсис, който си отнесъл у дома си в Скепсис (град в Трояда) и ги прибрал в избата си, където те останали забравени от всички в продължение на сто и петдесет години. Името „перипатетици“ последователите на школата получили заради закрития проход в сградата, в която тя се помещавала, където имали навика да се разхождат и да разговарят за философията. Говорело се, че самият Аристотел имал навика да се разхожда, докато говори. По времето на Гай Марий перипатетичната философия не била на почит, защото вече била изгубила голяма част от широтата на Аристотеловите интереси и се ограничавала единствено в литературата, литературната критика, в писането на биографии в претрупан и изпълнен с неточности стил, както и в проблемите на морала.

Перистил — затворена градина или вътрешен двор, заобиколен от колонада.

Песин — малък град в Източна Фригия, известен с най-голямото светилище на Великата майка.

Пиластър — колона или стълб, вмъкната в стена, така че да се подава само част от нея.

Пилум (мн.ч. — пила) — копието, използвано от римския пехотинец, особено след промените, които внася в него Гай Марий. Представлявало желязна пръчка, дълга около метър, завършваща с тънко желязно острие, покрито с коварни шипове, а отдолу се прикачвало на дървена дръжка, удобна за хващане. Марий го променил, като направил връзката между дървената и металната част достатъчно крехка, за да се строши, щом копието се заби в нечие тяло, удари се в щит или падне на земята — така дори да попаднело в ръцете на врага, се оказвало неизползваемо. Самите римляни обаче винаги държали нужните майстори в състава на легионите си, които с лекота да възстановят използваните пила.

Пипина — пенисът на малко момченце.

Пицентийци, *Пиценум* — онази част от Италийския ботуш, която бихме могли най-общо да назовем мускул на прасеца. На запад областта граничела с Апенините, на север — с Умбрия, а на юг със Западен Самниум. Заемала голяма част от адриатическото крайбрежие на полуострова и съвсем естествено се радвало на две оживени

пристанища: Анкона и Фирмум Пиценум. Най-големият град във вътрешността, който бил и политическият ѝ център, бил Аскултум Пицентум. Населението било отчасти с италиийски произход, отчасти — с илирийски, но след нашествието на първия цар Брен в областта се установили и голям брой келти, които често влизали в смесени бракове с местните. По времето на Гай Марий пицентийците вече отдавна се били омесили с келтите, особено в северните райони на областта.

Плаценция — днешна Плаченца в Северна Италия. Бил един от най-големите и важни градове в Италийска Галия и от 218 г. пр.Хр. се ползвал със статут на латински град. Значението му на търговски център нараснало изключително много след построяването по инициатива на цензора Марк Емилий Скавър Принцепс Сенатус на удобен път, свързващ тиренското крайбрежие и Дертоната с Плаценция и долината на река Пад.

Плебей, Плебс — всички онези римски граждани, които не били патриции, се считали за плебеи, т.е. принадлежали към плебса. В зората на републиката те нямали правото да бъдат жреци, куриатни магистрати или дори сенатори. Това положение обаче продължило твърде кратко. Една по една патрицианските институции преминавали в ръцете и на плебеите и по времето на Гай Марий само няколко политически маловажни обществени постове били останали запазени изключително за членове на патрицианското съсловие. В самия плебс започнали да се наблюдават процеси на отделяне на една икономически състоятелна и политически силна класа, която в желанието си да се превърне в нова аристокрация се кръстила сама „нобилитет“, а всеки плебей, който достигал до консулския пост, се наричал „нобил“, титла, която наследявали и потомците му.

Плебисцит — за да бъдем точни, законите, приемани от плебейското събрание, не се наричали легес, общоприетата дума за закон, а плебисцита (откъдето и използваната в днешно време дума „плебисцит“). От самото начало на републиката обаче на плебисцитите се гледало като на законови постановления, важащи еднакво за всички; формално това се уредило с лекс Хортензия от 287 г. пр.Хр. Оттогава практически и не съществувала смислова разлика между плебисцитум и лекс. По времето на Гай Марий почти всички писари, които отговаряли за записването на текстовете на законите върху глинени таблички, за да ги запазят за поколенията, си спестявали труда да уточнят дали става

дума за лекс или за плебисцитум. В съзнанието на чиновниците вече не съществувала разлика между едното и другото.

Пдекс — почти умилителна латинска мръсна дума, отнасяща се за задника.

Полукс — юмручният боец, „забравеният“ близък на Кастор. От четирите деца на цар Тиндар и Леда — родени всички като близнаци — само две били заченати от Тиндар, а другите две — от Зевс, който бил отвлякъл Леда, след като приел формата на лебед. Кастор и Елена били от Зевс, а Полукс (на гръцки — Полидевк) и Клитемнестра — от Тиндар (любопитно в случая е разминаването между гръцката и римската легенда — според гърците не Кастор, а именно Полидевк е синът на Зевс, заради което е и безсмъртен. Легендата разправя, че след убийството на Кастор при една разбойническа свада, воден от безграничната си обич към брат си, Полидевк му подарил половината си безсмъртие — така двамата получили правото да прекарват един ден на Олимп, но на другия заедно слизали в Подземното царство. Най-накрая възхитеният от саможертвата на Полидевк Зевс ги качил на небето и ги превърнал в съзвездието Близнаци. — Б.пр.). Обречен завинаги да бъде споменаван след брат си, Полукс често не бил споменаван изобщо. Римляните имали навика да наричат храма на Кастор и Полукс на Форум Романум просто „Касторовия“ (вж. Кастор).

Помериум — свещената граница на град Рим. Била отбелязана със специални камъни — ципи — и по традиция се смятало, че е определена от цар Сервий Тулий. До времето на диктатора Сула не била променяна. Помериумът не следвал плътно Сервиевите стени, една от причините да се съмняваме, че стените са били построени именно от цар Сервий Тулий, който би ги построил така, че да съвпадат с него. Помериумът опасвал целия Палатин, но оставял Авентина отвън, както и Капитолия. Според традицията помериумът можел да бъде разширен само от човек, разширил значително римската територия. Според религията само това, което се намирало вътре в помериума, можело да се смята за Рим — останалото било просто римска територия.

Понс — мост.

Понт — голямото царство, намиращо се от южната страна Евксинския понт (Черно море).

Понтифекс — латинската дума за свещенослужител; и до ден-днешен е останала непроменена в много съвременни европейски езици.

Много филолози са на мнение, че в най-ранна епоха понтифексът е бил този, който е строил мостовете, за които се е смятало, че са своего рода магически. Дали е така, или не, не знам, но със сигурност в републиканската епоха понтифексът бил с по-различен ранг и функции от останалите жреци; задължително членувал в някаква колегия и служел като съветник на римските магистрати по религиозните въпроси — след като римската религия по принцип се ръководела от държавата. Първоначално всички понтифeksi трябвало да бъдат патриции, но според приетия в 300 г. пр.Хр. лекс Огулния станало възможно членове на колегиите да бъдат и плебеи.

Популония — пристанищен град на западното, тиренското крайбрежие на Италийския полуостров.

Порта — порта.

Портикус — покрита колонада, или във формата на дълга, права аркада, или на правоъгълник, ограждащ вътрешен двор (перистил). Било най-удобното място за водене на търговски или обществени дела. Портикус Маргаритария, намиращ се в горния край на Форум Романум, получил името си от търговците на бисери, които си държали там сергиите и дюкяните. Под Портикус Метели, построен в съседство с храма на Юпитер Статор на Марсово поле, се били настанили службите на цензорите, както и на много делови люде. Портикус Минуция при Фламиниевия цирк приютявал канторите, в които едилите се занимавали със снабдяването със зърно, а редом с тях — на търговци и предприемачи. Потрикус Емилия, обърнат към доковете на римското пристанище, представлявал същински търговски център, в който се срещали едновременно вносители и износители на всевъзможни стоки.

Презраменен ремък — всъщност римляните са използвали два вида колани, на които да си окачат меча, в зависимост от самия него. Когато са били въоръжени с късия римски меч гладий, войниците са си слагали обикновени колани около кръста. Когато обаче са носели дългия германски меч, окачали са го на ремък, опасващ тялото им от едното рамо (обикновено дясното) до другия хълбок.

Преномен (мн.ч. — преномина) — първото име на римлянина. Използвали се в твърде ограничен брой — по времето на Гай Марий имало може би двадесетина различни лични имена, като поне половината от тях се използвали от броени фамилии. Всяка генс или фамилия имала предпочитания към определени преномина, което още

повече ограничавало възможността за избор. Съвременният учен може с лекота да установи само по преномена на човек, дали той е член на дадена генс или не: така например Юлиите кръщавали децата си само с три имена: Секст, Гай или Луций, така че един Марк Юлий най-вероятно не е истински патриций Юлий; Лициниите предпочитали Публий, Марк и Луций, Помпезите — Гней, Квинт и Секст, а Корнелиите — Публий и Луций. Някои фамилии предпочитали такива преномина, каквито не се срещали другаде: например Апий се наричали само в рода на Клавдиите, а Мамерк — в този на Емилий Лепидите. Една от големите загадки за съвременните историци е Луций Клавдий, който заемал поста на рекс сакрорум през късната република. По принцип преноменът Луций не се използвал от Клавдиите, но понеже въпросният рекс сакрорум трябва да е бил патриций, излиза, че е и истински Клавдий. Лично според мен е съществувал отделен клон на Клавдиевата фамилия, носеща преномена Луций и който по традиция заемал поста на рекс сакрорум.

Претор — преторската длъжност била втората по старшинство в римската система на управление и следователно предпоследна стъпка по „пътеката на честта“ (като изключим цензорството, което било специален случай). В началото на републиката двамата най-висши магистрати се наричали именно претори. Към края на четвърти век пр.Хр. те се прекръстили на консули, а в продължение на няколко десетилетия с названието „претор“ се обозначава един-единствен магистрат, по всяка вероятност градският претор, чиито задължения се ограничавали в рамките на град Рим (което развързвало ръцете на консулите да водят война далеч от пределите му). В 242 г. пр.Хр. се появил вторият претор чуждестранният. Впоследствие придобиването на отвъдморски територии направило необходимо създаването на нови институции, които да упражняват на място римската власт и така в 227 г. пр.Хр. се създали постове на нови двама претори, които да се грижат за Сицилия и Сардиния. В 197 г. пр.Хр. към тях се присъединили още двама, управляващи двете испански провинции. Така преторите станали шестима и задълго броят им нямало да се увеличи. По времето на Гай Марий преторите били все още трима на брой. Трябва все пак да допълня, че по въпроса се водят спорове: в съвременната историческа мисъл има две различни мнения по въпроса: едната, че преторите се увеличили от шест на осем при диктаторството на Сула и другото, че

преторите са станали осем още при един от двамата братя Гракхи. Аз самата предпочетох да се придържам към първото мнение, затова и в книгата ми преторите са само шестима.

Префектус фабрум — буквално „този, който съблюдава правенето на неща“. Една от ключовите фигури в римската армия, макар че всъщност функциите ѝ се изпълнявали от цивилен. Бивал назначаван лично от главнокомандващия. Отговарял за всичко, свързано с екипировката и продоволственото снабдяване на армията, като се почне от животните и фуража и се свърши с личния състав и неговото изхранване. Понеже именно той сключвал договори с търговците и предприемачите за бойното снаряжение и продоволствията, притежавал огромна власт и ако не бил с железни морални устои, имал невероятни възможности за забогатяване.

Приватус — най-общо казано, частно лице, римски гражданин. В книгата си обаче използвам термина, за да обознача сенаторите, които все още не са заемали каквато и да е държавна служба.

Примус интер парес — „първ сред равни“. Това бил девизът на всички римляни, впуснали се на политическата сцена. Представлявал целта, до която всеки римски политик се домогвал — да застане над и пред своите събрата. По определение се предполагало, че примус интер парес стои сред хора, които наистина са му равни — по произход, потекло, опит, лично положение, лични постижения и дигнитас. Стремежът един римски благородник да се обяви за първ сред равни подсказвал, че той не търси нито царската власт, нито диктаторската, което би го поставило над останалите. Римляните обичали съревнованията, а за такива всички трябвало да имат равен старт.

Примус Пирус — центурионът, командващ центурията, застанала начело на кохортата, която пък е начело на римския легион — следователно най-висшият центурион в целия легион. За да стигне до този пост, трябвало да мине през редица повишения и затова бил смятан за най-способния човек в легиона.

Принцепс Сенатус — на съвременен език бихме могли да го преведем като председател на Сената. Цензорите спирали избора си на определен сенатор — патриций с непоклатими морални устои и неуронен престиж, с висока дигнитас, както и с голяма ауторитас, и му връчвали почетната титла на Принцепс Сенатус. По всичко изглежда, че подобна почест не се връчвала за цял живот, ами на всеки пет години,

почти с встъпването си в длъжност новоизбраните цензори проверявали дали носителят ѝ не се е компрометирал междувременно и не следва ли да му я отнемат. Марк Емилий Скавър бил избран за Принцепс Сенатус сравнително млад — по всичко изглежда, че въпросната почест му е била отдадена още докато е бил консул в 115 г. пр.Хр. Понеже не била честа практика човек да бъде избран за Принцепс Сенатус, преди да е служил като цензор (самият Скавър бил избран за цензор в 109 г. пр.Хр.), удостояването на Скавър с титлата е било или знак на признателност за изключителните му лични качества, или (както мислят някои съвременни изследователи) следствие от простия факт, че във въпросната 115 г. пр.Хр. Скавър се е оказал най-висшестоящият сенатор — патриций, който можел да поеме подобно задължение. Той продължил да бъде Принцепс Сенатус до самата си смърт и доколкото знаем, никога не е бил под заплахата тя да му бъде отнета.

Провинция — сферата, в която има реална сила империумът, връчен на определен магистрат или промагистрат. Думата започнала да се употребява и за обозначаване конкретно мястото, където носителят на империума го използвал — с други думи, територията на Рим или на някое от неговите владения, останала под вниманието на намиращия се на място управител. По времето на Гай Марий всички римски провинции се намирали извън Италия и Италийска Галия.

Проконсул — човек, който се ползва с пълномощията на консул. Подобен империум обикновено се връчвал на онзи, чийто мандат като консул току-що е привършил, но който вижда консулските си пълномощия удължени (откъдето и представката „про-“), за да управлява определена провинция или да командва определена армия от името на римския Сенат и народ. Обикновено проконсулският мандат се ограничавал, също както консулския, в рамките на една година, но ако и до този срок врагът, с когото проконсулът е във война, не бил доведен до разгром, пълномощията най-често се подновявали за трети път. Ако не се намерел бивш консул, който да управлява някоя застрашена провинция, вместо проконсул на място се пращали някой от току-що освободилите се от длъжност претори, наречен затова и пропретор, който обаче също получавал проконсулски империум. Проконсулският империум се ограничавал в пределите на управляваната от него провинция или в пълномощията, които са

необходими за изпълнението на конкретната му задача, и губел изцяло своята сила, щом стъпел в рамките на помериума.

Пролетарии — с това име се обозначава най-общо най-нискостоящата прослойка в римското общество. Думата пролетариус произлиза от пролес, което означавало „поколение“, „потомство“, „деца“ в най-общия смисъл, и смисълът ѝ бил, че градската беднота не била способна да даде на Рим нищо повече от собствените си деца.

Пропретор — човек, който се ползва с пълномощията на претор. Пропреторският империум се връчвал или на все още изпълняващ длъжността си претор, или на такъв, чийто мандат току-що е приключил, и се давал, за да може носителят му да управлява дадена провинция или ако е нужно, да води война. Подобно на проконсулския пропреторският империум губел силата си в мига, когато носителят му пристъпил свещената граница на Рим. По силата на пълномощията пропреторската длъжност отстъпвала на проконсулската и обикновено се връчвала за управлението на провинция, в която цари относително спокойствие. Затова и по правило пропреторът нямал правото сам да обявява война на съседите си — можел да воюва само ако собствената му провинция бѣдела нападната.

Проход на Брен — днешният проход Бренер. Името му идва или от първия от двамата келтски царе, наречени Брен (вж. Брен (1)), който вероятно е нахлул в Италия през въпросния проход, или от келтското племе брени, което населява Алпите в близост до прохода. От всички алпийски проходи проходът на Брен бил на най-малка надморска височина и следвал долината на река Изарк, приток на Атезис. Това обаче не го правел предпочитан от пътниците заради негостоприемните земи на север от него.

Проход на саласите — в действителност два прохода — днешните Малък и Голям Сан Бернар (вж. Лугдунумски проход и саласи).

Птериги — кожени ленти, които се спускали от пояса до коленете като пола или от раменете до лактите като ръкави; понякога завършвали с ресни. Това бил традиционният отличителен знак на висшите офицери и пълководци в римската армия и не се носели от редовите войници.

Пунически — прилагателното, което се използва за всичко, свързано с Картаген и картагенците и от което носят името си трите

войни, водени между Рим и Картаген. Думата произлиза от финикийски.

Путеоли — днешен Поцеоли. По времето на Гай Марий градът бил най-голямото и оживено пристанище в Италия и по търговския си оборот превъзхождало дори остров Делос. Животът в Путеоли бил изрядно организиран и въпреки функциите си на пристанищен град той запазвал чара си на крайморски кът за почивка на богатите римляни. Най-видната фамилия в града била тази на Граниите, които били в родствени връзки с Гай Марий и други латински семейства в Арпинум.

Регия — малката къщичка на Форум Романум, останала от най-дълбока древност. Била с доста любопитна форма и гледала на север. Служела за седалище на върховния понтифекс, както и на жреческата колегия на понтифексите. Била осветена, като храм и в нея се намирали параклисите и олтарите на някои от най-старите божества — нумина — Опсиконсива, Веста, Марс. Покровител на свещените щитове и копия (вж. нумен). В Регията държал архивите си върховният понтифекс, но тя никога не му е служела като резиденция, въпреки че според устната традиция Регията била домът на Нума Помпилий, втория римски цар.

Рекс Сакрорум — в епохата на републиката бил вторият по важност понтифекс в жреческата йерархия. Трябвало да бъде патриций и бил обграден със също толкова табута, колкото и фламен Диалис.

Рем — братът — близък на Ромул. След като помогнал на Ромул да основе селището върху Палатина и да построи крепостните му стени, Рем бил убит от него, задето бил прескочил същите тези стени — явно това било считано за светотатство.

Рен, река — днешната река Рейн. В древността представлявала естествената граница между Германия и германските племена и Гали и галските племена. Била толкова дълбока, широка и бърза, че се смятало за невъзможно да се построи мост над нея.

Репетунде — незаконно събрани данъци. До времето на Гай Гракх нямало установена практика да се дават под съд управителите на провинции, които са използвали властта за собственото си обогатяване; един-два пъти са били съставяни извънредни съдилища или комисии да разследват деянията на конкретни управители и това било всичко. Освен това при тези първи опити за съставяне на квестионес, както се наричали въпросните съдилища, съставът на съдебните заседатели бил попълнен изключително от сенатори, заради което и процесите скоро се

оказали пълен фарс — никой съдия — сенатор нямало да си мръдне пръста да подведе под отговорност своя събрат управител на провинция. Но изведнъж в 122 г. пр.Хр. Маний Ацилий Глабрион, близък съратник на Гай Гракх, прокара своя лекс Ацилия, според който се създавал постоянен съд, за да се занимава с данъчните злоупотреби, попълнен от представители на конническото съсловие. Бил издаден списък с имената на 450 конници, които можели да бъдат повикани за съдебни заседатели. В 106 г.пр.Хр. Квинт Сервилий Цепион върнал всички съдилища, включително този за данъчните злоупотреби, в ръцете на Сената. В 101 г.пр.Хр. Гай Сервилий Главка на свой ред върнал въпросната юрисдикция на конниците, заедно с множество законови нововъведения, които щели да се превърнат в установена практика за всички видове съдилища. Всички случаи, разглеждани от съда за данъчни злоупотреби, за които имаме сведения, се отнасят конкретно до управители на провинции, срещу които имало доказателства, че са прибирали незаконно събрани средства от местните жители, но не е изключено след приемането на лекс Ацилия в 122 г.пр.Хр. същият този съд да се е занимавал с всякакви други обвинения в незаконно забогатяване. Били предвидени парични възнаграждения за гражданите — информатори, а неграждани, които успеели да докажат, пред съда нечии злоупотреби, получавали римско гражданство.

Република — първоначално терминът се състоял от две думи — рес публика — това, което представлява народът като цяло или с други думи неговото управление. В днешно време използваме думата „република“, имайки предвид избрано с общ вот правителство, което не признава над себе си никакъв монарх, но е твърде съмнително при създаването на своята република римляните да са гледали по този начин на нещата, въпреки че републиката е била от самото начало алтернатива на монархията.

Рея Силвия — дъщерята на Нумитор, цар на Алба Лонга по времето, когато Рим още не съществувал. Нумитор бил свален от власт от по-малкия си брат Амулий и Рея Силвия била превърната във весталка, за да няма никога деца. Но бог Марс я видял, отвлякъл я и я обладал. Когато Амулий открил, че Рея е забременяла, я затворил и я държал така, докато не й дошло времето да ражда. Взел двете й новородени момченца, сложил ги в кошница, изплетена от папурени

стъбла, и хвърлил кошницата в Тибър по времето на годишния му прилив. Кошницата доплувала до Фигус Руминалис, священото смокиново дърво в близост до бъдещите Какови стълби, водещи до върха на Палатина. Близнаците били открити от една вълчица, която ги откърмила в близката пещера. Били спасени от Фаустул и жена му Ака Ларенция, които ги отгледали до възмъжаването им. Близнаците — разбира се, става дума за Ромул и Рем — убили Амулий и върнали баща си Нумитор на престола в Алба Лонга. Другото име на Рея Силвия било Юлия.

Римско пристанище — римляните го наричали просто „пристанището“. Намирало се на брега на Тибър, от страната на града и надолу по течението от Понс Сублицуус или Дървения мост, където били построени много кейове и пазарища, които да поемат на място товара от постоянно прииждащите откъм Остия ладии и баржи, собственост предимно на дребни търговци. Римското пристанище било извън Сервиевите стени и трябвало да се побира на изключително тясната ивица земя, притисната между реката и скалите на Авентина, върху него се намирали държавните складове за зърно.

Риторика — изкуството на оратора, превърнато в нещо, твърде близко до науката както от гърците, така и от римляните. Добрият оратор говорел според строго определени правила, които далеч надхвърляли използването на определени думи и изречения; за речта били от основно значение и движенията на тялото, и жестовете с ръце. В ранната и средната република гръцките учители по риторика били обект на всеобщо презрение и понякога дори ги пъдели със закон от Рим; Катон Цензор например бил заклет противник на гръцките ритори. По-късно обаче до голяма степен заради гъркофилството на Сципионовия кръг и на някои други високообразовани римски аристократи латинската опозиция отслабнала и по времето на братята Гракхи повечето римски младежи се обучавали при гръцки ритори. На свой ред латинските им колеги изпаднали в немилост. Съществували различни риторически стилове — Луций Лициний Крас Оратор предпочитал т.нар. азиански стил, по-образен и драматично звучащ от атическия. Трябва да бъде напоменено, че публиката, която се събирала, за да слуша публичните речи на ораторите, независимо дали се държат по политически въпроси или пред съда, била съставена почти изключително от познавачи в областта на риториката; затова

слушателите не изпусkali нито дума от речта на говорещите и посрещали всичко с дълбока критика; правилата и техниките на риториката им били добре познати и вкусът им не бил лесен за задоволяване.

Рия — Плутарх (който пише на гръцки) твърди, че името на майката на Квинт Серторий било Рея, но такова латинско име няма. От друга страна, дори до ден-днешен Рия се среща като умалително от Мария, което пък е чисто латинско име, носи го например Гай Марий. Привързаността, която Квинт Серторий проявява към Гай Марий от самото начало на военната си служба и която не му позволява да го изостави дори когато Марий отблъсва с непоносимото си поведение и най-лоялните си съратници, ме кара да се замисля повече върху енигматичното име на майка му. Ако се вярва на Плутарх, Серторий изпитвал истинско благоговение към майка си. Защо тогава изведнъж майка му да не се окаже някоя Мария, наричана за кратко Рия, която да се пада кръвна роднина на Гай Марий? Ако това се окаже истина, тогава много въпроси биха намерили своите отговори. Така че от позицията на автор приех за изходна точка на отношенията между Серторий и Гай Марий предположението, че между двамата има някаква кръвна връзка. Трябва да си призная, че става въпрос за чиста измислица; не разполагам с никакви сериозни доводи, с които да подкрепя подобно твърдение.

Родан, река — днешна Рона. Обширната ѝ и плодородна долина, населявана от келтските племена на галите, попаднала сравнително рано под римско влияние. След походите на Гней Домиций Ахенобарб в 122 и 121 г. пр.Хр. цялото поречие на Родан чак до земите на хедуите и амбарите станало част от римската провинция Трансалпийска Галия.

Рома — латинското име на Рим.

Ромул — по-важният от братята — близнаци Ромул и Рем (вж. Рем, Ромул). След като построил града върху Палатина и убил брат си, Ромул събрал много мъже — заселници около себе си, обявявайки малката седловина между двете могили на Капитолия за свято убежище. Затова и се предполага, че първите заселници в Рим са били предимно престъпници, търсещи убежище от правосъдието. Понеже им било по-трудно да привикат при себе си и жени — заселнички, Ромул и съгражданите му поканили всички жители на сабинското селище на Квиринала на празненство, обезвредили със сила мъжете — сабини и

отвлекли сабинянките. Като следствие сабинското селище върху Квиринала станало част от разрастващия се град на Ромул, а влажната, мрачна, блатиста падина между Палатина и североизточните хълмове се превърнала в неутрална земя, където се появили първите пазарища и започнали да се провеждат първите публични събирания. С времето мястото получило названието Форум Романум. Самият Ромул царувал дълги години. Един ден обаче излязъл на лов в Козите блата на Марсово поле и бил застигнат от ужасна буря. След като не се завърнал у дома, всички римляни решили, че е бил отвличен от боговете и е станал безсмъртен.

Ростра — формата за множествено число на думата „рострум“, с която се означавал корабният нос, направен от бронз или здраво дъбово дърво. Със специална маневра ужасното оръжие се забивало точно под ватерлинията на вражия кораб и го потопявала. Когато в 338 г. пр.Хр. консулт Гай Мений нападнал флотата на волските в залива Анциум, той ѝ нанесъл такова съкрушително поражение, че цялата военна и политическа мощ на волските рухнала. За да отбележи знаменателната си победа, Мений откачил върховете на пленените вражи кораби и ги пъхнал в кладенеца на комициите точно под стената на ораторската трибуна на Форума. Векове след това ораторската трибуна на Форума продължавала да се знае като „ростра“ — като спомен за корабните носове, които били показани там.

Рузикада — най-близко намиращото се до нумидийската столица Цирта пристанище.

Сабаця — наричана още Вада Сабаця. Днешна Савона. Пристанище на лигурийския бряг.

Сабини — народ, говорещ оскански, който населявал земите на север и на изток от Рим — от самите му околности до билото на Апенините, но най-вече около някогашния път на солта — Вия Салария — към Адриатика. Сабините се славели със своята почтеност, храброст и свободолюбив. Най-важните им градове били Реате, Нерсия и Амитернум.

Сабис, река — днешната река Самбра във Франция.

Сав, река — днешната река Сава в Югославия.

Сагум (или сага) — войнишкото наметало, което пазело собственика си от всякакви природни стихии. Шило се от непрана вълна, която била най-непромокаемият материал, който древните

познавали, и представлявало широк кръг, в средата на който се изрязвала дупка за главата, и се спускало почти до глезените. Най-добрите саги се правели в Лигурия, където овчата вълна била най-подходяща.

Саласи — келтско племе, което заемало обширната алпийска долина на река Голяма Дурия, на север и на запад от Медиоланум. Римските нахлувания в долината през цялото второ столетие пр.Хр. принудили племето да се отдръпне в по-високите части, но и ожесточили съпротивата му срещу Рим. Това, което привличало римляните, било самородното злато, което се намирало в големи количества в коритото на Дурия, недалеч от Епоредия. Златотърсачите, които се осмелявали да продължат нагоре по течението, били под постоянната заплаха да бъдат нападнати от саласите. Гай Марий засилил римското присъствие в областта, като дал земя на някои свои ветерани в Епоредия, и така принудил саласите да се отдръпнат във високите планински части на Алпите, където практически затворили двата прохода за римляните.

Салтатрикс тонза — буквално „бръснатата танцърка“. С други думи мъж — хомосексуалист, който се обличал като жена и си предлагал плътските услуги.

Самнити, Самниум — оскански говорещ народ и областта, която заемал между Лациум, Кампания, Апулия и Пиценум. В голямата си част Самниум се покривал от планини и възвишения и земята му не била особено плодородна; градовете, сред които можем да изброим Бовианум, Цайета и Ескланум, били бедни и малки. Езерния и Беневентум, двата най-големи града в областта представлявали колонии, основани от Рим, и се ползвали с латински права. През цялата си история самнитите си оставали закleti врагове на Рим и на няколко пъти по време ранната и средната република нанасяли унищожителни поражения на римската армия. Но понеже не притежавали нито необходимия брой, нито нужните парични ресурси, така и не успели да отхвърлят напълно римската власт. Около 180 г. пр.Хр. самнитите били принудени да приемат на своя територия заселници, дошли от Лигурия по настояване на Рим, с което и привидно се сложил край на римските главоболия в северозападните части на областта. В началото римляните си мислели, че политиката им ще им донесе успех, но с времето новозаселилите се до такава степен се омесили със самнитите, че

започнали да таят към Рим същата неприязън и враждебност като тях. От това и самнитската съпротива започнала да черпи нови сили.

Сардиния — една от първите римски провинции. Представлява голям остров в Тосканско (Тиренско) море на запад от континентална Италия. Сардиния била планинска, но плодородна земя, в която отглеждали превъзходна пшеница. Първоначално била под властта на Картаген, но по-късно Рим му я отнел заедно с Корсика. Из острова върлували множество разбойнически банди и по времето на републиката Сардиния се смятала за най-безперспективната римска провинция, най-вече защото в някои области римската власт се оказвала чисто фиктивна. Римляните мразели от дъното на душата си сардинците и ги наричали закоравели крадци, мошеници и простаци.

Сатрап — титлата, която поучавали провинциалните управители в Персия от своя цар. Александър Велики възприел термина и на свой ред започнал да го използва, както и по-късните партийни царе от династията на Аршакидите. Областта, управлявана от сатрап, се наричала сатрапия.

Свещенонеприкосновен — народният трибун притежавал т.нар. сакроснактитас, което означавало, че личността му била неприкосновена; никой не можел да застане на пътя му или да попречи на изпълнението на задълженията му. Неприкосновеността им се гарантирала от плебса, който тържествено прочитал клетва, че ще уважава и почита светостта и неприкосновеността на своите магистрати, народните трибуни.

Свободен — всеки, който е роден свободен и никога не е бил продаден в робство (като се изключи дълговото робство, придаващо на длъжника особения статут на нексус — практика, която по времето на Гай Марий се е срещала изключително рядко сред римските граждани, но се е ширела сред италиийските съюзници, жертва на римската алчност).

Секвана, река — днешна Сена във Франция.

Сенат — самите римляни вярвали, че Сенатът бил основан още от Ромул, който включил в състава му стотината най-видни патриции, но е по-вероятно появата му да се дължи на някой от не чак толкова дълбоко забулените в мистерия по-късни римски царе. С установяването на републиката Сенатът се запазил като висш съвещателен орган и макар в състава му да продължавали да влизат

изключително патриции, броят им нараснал на триста. Сравнително скоро до сенаторския пост започнали епизодично да се добират и плебеи, но трябвало да изминат столетия, за да им се удаде да получат някоя от висшите магистратури.

Най-вече заради древния си характер Сенатът никога не получил точна дефиниция на функциите и правомощията си — с времето само частично се определили някои от тях. Сенаторството се смятало за пожизнено, което предразполагало Сенатът скоро да се оформи като своеобразна олигархия. Затова и през голяма част от неговото съществуване членовете му (а Сенатът просъществувал поне формално до самото падане на Константинопол в ръцете на турците в 1453 г. сл. Хр. — Б.пр.) се борели ожесточено за отстояване на естественото им — според собствените им виждания — право на превъзходство над останалите им съграждани. По времето на републиката човек можел да получи правото да влезе в Сената единствено от цензорите (които можели и да го отнемат). По времето на Гай Марий било отдавна възприета практика сенаторът да се ползва с годишен доход от поне един милион сестерции, въпреки че до самото падане на републиката това не било записано под формата на официален закон. Както много други правилото просто съществувало.

Единствено сенаторите имали правото да ходят облечени в характерната за тях туника с широк пурпурен ръб — т.нар. латус клавус. На краката си носели затворени, кафяви кожени обувки, а върху пръста на едната си ръка — сенаторския пръстен (който първоначално бил железен, но по-късно станал златен). Сенатът невинаги се свиквал в собствената си сграда — Курия Хостилия, но заседанията му можело да се провеждат единствено на предварително осветени за целта места. Така например новогодишните церемонии по встъпване в длъжност на консулите, както и първото заседание за годината се провеждали пред и вътре в храма на Юпитер Оптимус Максимус, докато събранията, на които трябвало да се обсъждат конкретни належащи въпроси, се провеждали в храма на Белона, намиращ се извън пределите на помериума.

Сред сенаторите съществувала строга йерархия, която определяла реда, по който се водели изказванията по време на събранията му. По времето на Гай Марий начело на сенаторския списък седяло името на Принцепс Сенатус, а както и навсякъде другаде патрициите винаги

говорели преди плебеите. Характерно било, че далеч не всички сенатори имали правото изобщо да говорят пред колегите си. Т.нар. сенаторес педарии имали правото единствено да гласуват. Речта на оратора не била ограничена нито по време, нито по съдържание — в смисъл, че можело да засяга всичко, което говорещият сметнал за важно да бъде засегнато. Оттам и популярната практика на протакане, която не можела по никакъв начин да бъде възпряна. Заседанията можели да се провеждат единствено от изгрев до залез-слънце и не можели да съвпадат по време със заседанията на комициите — но можели да се провеждат, ако в някой от определените за събрания на комициите дни такова не бъде свикано. Ако подложеният на гласуване въпрос бил маловажен или пък бил посрещнат с пълно единодушие, гласуването се извършвало просто с вдигане на ръка. Иначе се гласувало по принципа на разделяне Сената на две. Сенатът бил по-скоро съвещателен, отколкото законодателен орган и затова документите, които излизали от заседанията му носели наименованието консулта (от консултум), своето рода укази и молби към някое от народните събрания. Ако взиманото решение било важно, за гласуването му се е изисквал определен кворум, но в днешно време не се знае как точно кворумът е бил определян по времето на Гай Марий — може би е бил от една четвърт от всички сенатори? Със сигурност повечето заседания на Сената се провеждали при слабо присъствие, понеже сенаторът не бил длъжен да присъства редовно на събрания.

Било се превърнало в традиция някои области на управлението да остават изключително в компетенцията на Сената, независимо че той не притежавал пряка законодателна власт. Това важало особено за фиска, след като Сенатът контролирал държавната хазна, за външната политика, за войната и мира. В случай на граждански размирици, както при братята Гракхи, Сенатът можел да си присвои цялата изпълнителна власт, приемайки т.нар. Сенатус Консултум се република дефенденда — сенатския „декрет — ултиматум“.

Сенатори — както е било установено още през царския период, Сенатът на Рим се е състоял от стоте патриции, наречени патрес, което означава най-общо „отци“. С установяването на републиката обаче, когато в Сената започнали да се допускат и плебеи, броят на сенаторите нараснал до триста, а задължението за приемането на нови членове било прехвърлено на цензорите. По това време се появило и

определението „назначените отци“, защото на практика новоприетите сенатори били назначавани. По времето на Гай Марий терминът „назначени отци“ широко се е употребявал и много често сенаторите са били наричани именно така.

Септа — буквално „обор“ или всякакво оградено място за добитък. В републиканската епоха с това име се обозначавало едно определено празно пространство на Марсово поле, намиращо се недалеч от Вия Лата и от Вила Публика. На септата нямало нищо застроено, но точно тя била мястото, където се събирали центуриатните комиции. Понеже центуриите се свиквали най-вече, за да гласуват, септата била специално разделяна от временни огради, които да отредят мястото за всяка от петте класи.

Сервиеви стени — Мурус Сервии Тулии. Римляните били убедени, че стените, обикалящи републикански Рим, били издигнати по времето на цар Сервий Тулий. Някои свидетелства обаче подсказват, че стените са били построени едва след оплячкосването на Рим от галите на Брен (1) в 390 г. пр.Хр.

Сервий Тулий — или Сервий Тул. Шестият римски цар и единственият от седемте, който и да не бил родом от Рим, бил латин. Смятало се, че е издигнал наречените на негово име Сервиеви стени (което не е направил), но във всеки случай Агера, двойната крепостна стена, обърната към Есквилинското поле, ще да е била негово дело. Просветен владетел и законодател, Сервий Тулий сключил договор между Рим и Латинската лига, който до самия край на републиката бил изваждан понякога на показ в храма на Диана. Убийството му се превърнало в пример за най-жестоко престъпление — родната му дъщеря Тулия се била наговорила с любовника си Тарквиний Горди да убият първо съпруга ѝ, а после и баща ѝ. Сервий Тулий бил посечен наред улицата, някъде в близост до Кливус Орбиус, а Тулия на два пъти прегазила трупа му с колесницата си.

Сестерция — най-широко използваната римска парична единица, с която се извършвали всички сметки в римската държава, откъдето и най-честото ѝ споменаване в латинските извори от републиканската епоха. Името ѝ произлиза от словосъчетанието семис терциус, означаващо два и половина (аса). На латински било прието да се съкращава като HS. Сестерцията била малка сребърна монета и се равнявала на една четвърт от денария.

Сибилата, Сибилски книги — Сибилата била пророчица, която както повечето оракули произнасяла предсказанията си в състояние на екстаз. Най-известната Сибилата живяла в пещера в Кума на Кампанийския бряг. Римската държава пазела цяла поредица написани предсказания, наричани общо Сибилски книги, придобити, както се знае, при цар Тарквиний Приск. Сибилските книги били написани първоначално върху палмови листа (после били преписани върху папирус) на гръцки език. По времето на Гай Марий те били обект на такава почит, че за тяхното съхраняване се грижела цяла колегия от десетима нисши жреци — т.нар. децемвири сакрис фациундис — и по време на криза били тържествено преглеждани дали не съдържат някое предсказание, което да има смисъл в създадената обстановка.

Силан, Силен — глава на сатир — с грозно, тъпоносо лице и лукаво изражение, от което се изливала водата на римските обществени фонтани, построени от камък при Катон Цензор.

Синус — подчертана извивка или сгъвка. Терминът се използвал за различни неща, но в книгата си аз съм се придържала към две от значенията му. Едното е латинското понятие за, това, което ние наричаме „залив“ — например Синус Арабикус (Червено море), Синус Лигустикус (Генуезкият залив) или Синус Галикус (Лъвският залив). Второто се отнася до гънката на тогата, която се образува при минаването ѝ под дясната ръка и премятането ѝ през лявото рамо — практически синусът представлявал джобът на римския гражданин.

Сиракуза — главният и най-голям град в Сицилия.

Скептик — последовател на философската школа, основана от Пирон и ученика му Тимон и разпространила се първоначално около града Скеписис в Трояда. Скептиците отричали правото на съществуване на всякакви догми и вярвали, че на човек не е съдено да придобие истинско познание. Вследствие от това скептиците престанали да вярват в каквото и да било.

Скордисти — келтско племенно обединение, което в голямата си част се било смесило с илирите и траките. Скордистите населявали Мизия между средното и долното течение на Дунав и планините, заграждащи Македония от север. Могъщи и войнолюбиви скордистите безмилостно опустошавали римската провинция Македония и правели труден живота на не един римски управител.

„Слама върху рогата“ — в древността всички волове са били надарени с внушителни рога, но в същото време далеч не всички били с благ характер, независимо че ги скопявали. Буйстващите трябвало да бъдат набелязвани, за да се разпознават отдалеч. Около рога, с който животното нападало, била увивана слама; ако мушкало и с двата — и сламата се увивала около двата. Случело ли се пешеходците по римските улици да видят впрегнат в каруца вол със слама около рогата, веднага се разбягвали встрани. Изразът „слама върху рогата“ влязъл в употреба, за да обозначи човек, едър и привидно спокоен, който обаче изведнъж е доказал, че може да удря силно и изненадващо.

Смарагд — спори се дали камъкът, който древните са наричали по този начин, съвпада с нашия смарагд (или изумруд), макар че не е изключено тогавашните изумруди да са идвали от Скития. Иначе се знае със сигурност, че камъните, върху чийто добив от островите в Червено море държали монопол царете от династията на Птолемеите, били берили.

Смирна — днешен Измир в Турция. Едно от най-големите пристанища по егейското крайбрежие на Мала Азия. Намирало се близо до устието на река Херм. Основан като йонийска гръцка колония, в продължение на около триста година — от шести до трети век пр.Хр. — градът престанал да съществува. Едва при Александър Велики Смирна се въздигнала отново и повече никога не погледнала назад към тъмното си минало. Разраснала се предимно като търговски център, но с времето приютила и множество интелектуалци.

Созий — име, може би тясно свързано с търговията с книги в Рим. Знае се, че по времето на принципата на Август имало двама братя Созии, които се занимавали с издателска дейност, заради което и си позволих да използвам фамилията им и да им измисля незнаен предшественик няколко десетилетия по-рано. В крайна сметка в това няма нищо нелогично — в римското общество различните отрасли на търговията попадали обикновено у определен брой фамилии, в които занаятът се предавал от поколение на поколение. По времето на Марий търговията с книги вече била процъфтяваща. Та защо да не се занимавал с нея някой Созий?

Спомагателни Легиони — всички легиони, които воюват на страната на Рим, но са съставени от войници, непритежаващи римско гражданство. Самите войници също биват наричани „спомагателни“ и

терминът се е използвал дори за конницата. По времето на Гай Марий голямата част от спомагателната пехота е била съставена от италийци, докато спомагателната конница се е набирала предимно сред гали, нумидийци и траки, тъй като, за разлика от римляните, воюващи открай време единствено пешком, тези народи са владели до свършенство ездата.

Стибий — черен прах, базиран на антимон, който се разтварял във вода и се използвал за изрисване на миглите и веждите, както и на линии около очите.

Стоик — последовател на философската школа, основана от кипърския финикиец Зенон в трети век пр.Хр. Като начин на философско мислене стоицизмът особено се нравел на римляните. Основавало се на принципа, че светът се изграждал върху добродетелта (силата на характера) и нейната противоположност — слабостта на характера. Добродетелта била единственото добро, а слабостта на характера — единственото зло. Парите, болката, смъртта и всичко друго, което се сипе като напаст върху човека, не били от значение, защото добродетелният човек бил в самата си същност добър и затова по определение трябвало да бъде щастлив и доволен, дори ако живее в пълна беднота, ако е съпътстван от постоянна физическа болка или е осъден на смърт. Както с повечето неща, които възприемали от гърците, римляните не променили съществено стоическата философия — само избегнали най-трудносмилаемите ѝ съставки с помощта на будния разум. Пример за това бил Брут.

Стомана — терминът „Желязна епоха“ е доста подвеждащ, след като желязото само по себе си е почти неизползваемо. То замества бронза едва когато древните ковачи изнамерили начин да го преработват в стомана. Оттогава обаче именно стоманата е предпочитаният материал за направата на сечива, оръжия и всичко друго, за което е нужна едновременно твърдост, издръжливост и способност да се заостря по краищата. Аристотел и Теофраст, които живели в Гърция през четвърти век пр.Хр., пишат за „стомана“, а не за „желязо“. Самият процес обаче по преработката на желязната руда в използваем материал се провеждал при пълното незнание на майсторите за химичните и металургичните закони, които го правят възможен. Основната руда, от която се извличало желязото, бил хематитът; пиритите се използвали по-рядко заради силната токсичност

на серните отпадъци. Страбон и Плиний Стари описват метод на изпичане (оксидация) на рудата в пещи с каменни плочи, но по-ефективни се оказвали шахтовите пещи, които разтопявали повече количество руда едновременно и затова били предпочитани. Повечето металурзи обаче използвали едновременно и едните, и другите пещи и първоначалният продукт, който се получавал от рудата, били покрити с шлака брусове или слитъци. Слитъците били нажежавани до температура на топене, след което бивали обогатявани допълнително с въглерод чрез изчукване в дървени въглища. По този начин падала и голяма част от вредната шлака, но в древността стоманата така и не можела да се освободи напълно от нея. Римските металурзи познавали добре техниките по каляване, охлаждане и циментация (при последната желязото допълнително се обогатявало с въглерод). Всяка различна процедура по различен начин променяла основата на въглеродната стомана, така че крайният материал да се използва и за различни цели — за бръснари, остриета на мечове, ножове, брадви, сърпове, длета за дърво и за метал, пирони, метални пръти и т.н. Стоманата за режещи повърхности излизала твърде скъпо, така че за да не се хаби излишно металът, тънкото острие се заварявало (римляните познавали два метода на заваряване — чрез налягане или чрез разтопяване) за основа от по-евтина стомана. Мечовете, които използвали римските войници обаче, били изцяло от най-качествена стомана, чийто заострен край режел каквото му попаднело — стоманата се получавала чрез закаляване при температура от 280°C. (Онези читатели, които са достатъчно възрастни, за да са се сблъскали с ножчета и мачете от ръждаема въглеродна стомана, навярно си спомнят с носталгия колко коварни и опасни бяха остриетата им, далеч по-заострени от сегашните, неръждаемите — е, приблизително толкова остри са били и римските мечове.) В античността всички инструменти, използвани от ковачите — клещи, наковални, чукове, духала, тигели, огнеупорни тухли и т.н. — били добре познати и се срещали повсеместно. Но теоретичната страна на металургията били напълно погрешна: мислело се например, че естеството на течността, използвана при охлаждането, влияела на крайния резултат; а пък никой не можел да си обясни, че причината от желязната руда, добивана в Норикум, да се получава толкова първокачествена стомана, се кореняла в ограничения състав на чист

манган, незамърсен с фосфор, арсеник или сяра в рудата, и че следователно добиваната стомана била манганова стомана.

Субура — най-бедната и най-гъсто населената част от град Рим, Намирала се на изток от Форума, в падината, образувала се между Опийската могила на Есквилинския хълм и Виминала. Главната артерия в района, която била забележително права и дълга, носела в различните си части три различни имена: в долния си край — там, където се свързвала с Аргилетум, се казвала Фауцес Субуре; следващата отсечка се знаела като Субура Майор, а последната, която изкачвала полите на Есквилина, се наричала заради стръмния си наклон Кливус Субуранус. По посока на Виминалския хълм от Субура Майор се отделяли Субура Минор и Викус Патриции. В Субура се срещали изключително инсули и в целия район само едно-единствено място заслужавало внимание — т.нар. Турис Мамилия, очевидно някаква кула. Жителите на квартала били несравними полиглоти и изключително разкрепостени в мисленето си; в Субура живеели и много евреи.

Субурана — името на една от четирите градски триби, една от двете, в които се вписвали имената на новоосвободените роби (другата била триба Есквилина). По тази причина в републиканската епоха Субурана била и една от двете най-големи по брой триби от всички тридесет и пет.

Суоветаврилия — специално жертвоприношение, в което се заколвали прасе (су), агне (ове) и вол или бивол (тавър). Било извършвано в случай на критична опасност и се посвещавало на определени богове — един от тях бил Юпитер Оптимус Максимус, друг — Марс и т.н., другите не са известни. Церемонията, съпътстваща суоветаврилията, изисквала, преди да бъдат заколени, жертвените животни да вървят начело на тържествено шествие. Освен при споменатите изключителни обстоятелства, суоветаврилия се извършвала в още два случая: първият бил, когато в края на май земята символично се пречиствала от дванадесетте нисши жреци, наречени фратрес арвалес, полските братя, а вторият идвал веднъж на пет години, когато цензорите излизали с цялата си канцелария на Марсово поле и се заемали с провеждането на пълното преброяване на римските граждани.

Сцила — едното възможно решение на някоя заплетена дилема. Другата възможност се наричала Харибда (вж. статия).

Сципион (1) (Сципион Африкански) — Публий Корнелий Сципион Африкански бил роден в 236 г. пр.Хр. и починал към края на 184 г.пр.Хр. Още много млад се отличил в битките при Тицин и при Кана и само на двадесет и шест години, преди още да е бил приет в Сената, получил, и то по волята най-вече на римския народ, проконсулски империум, за да поведе борбата с картагенците в Испания. В продължение на пет години се справял прекрасно със задачата си, разгромил напълно картагенските войски и спечелил за Рим двете му испански провинции. Въпреки жестоката сенаторска опозиция в 205 г.пр.Хр. в качеството си на консул (за какъвто бил избран само на тридесет и една години) получил разрешение да нахлуе в Африка, прехвърляйки войските си през Сицилия. В крайна сметка завладял както Сицилия, така и Африка, откъдето и към името му бил прибавен когноменът Африкански. В 199 г.пр.Хр. бил едновременно избран за консул и назначен за Принцепс Сенатус, а в 194 г.пр.Хр. отново станал консул. С политическата си прозорливост Сципион Африкански предугадал плановете на Антиох Велики да нападне Гърция и своевременно предупредил за това Рим. Когато сирийският цар действително нахлул в Гърция, Сципион Африкански бил назначен за висш военен легат от брат си Луций и придружил римската армия във войната срещу Антиох. По все още неизяснени причини обаче той си спечелил съперничеството на Катон Цензор, който подложил на политически гонения всички представители на рода на Корнелий Сципионите, и най-вече братята Публий и Луций. По всичко личи, че в разигралата се политическа драма победител е излязъл Катон Цензор, защото в 184 г.пр.Хр. Луций (който си спечелил прозвището Азиаген) бил лишен от качеството си на конник, а по-късно същата година брат му Публий починал. Сципион Африкански бил женен за Емилия Павла, сестра на покорителя на Македония. Имал двама сина, които не се отличили особено, и две дъщери; по-голямата се омъжила за братовчед си Публий Корнелий Сципион Назика Коркул, а по-малката била Корнелия, майката на братята Гракхи.

Сципион (2) (Сципион Емилиян) — Публий Корнелий Сципион Емилиян Африкански и Нумантийски се родил в 185 г. пр.Хр. По рождение не бил Корнелий от рода на Сципионидите, а син на покорителя на Македония Луций Емилий Павел, който го дал за осиновяване на големия син на Сципион Африкански Старши. Понеже

Павел имал четирима синове, още един от братята му бил даден за осиновяване този път в рода на Фабии Максимите. Личната трагедия на Павел е в това, че тъкмо двамата му синове, които останали при него, починали в разстояние само, на няколко дни един от друг в 167 г.пр.Хр., оставяйки баща си без преки наследници. Майката на Сципион Емилиян била от патрицианската фамилия на Папириите, а жена му била единствената оживяла до пълнолетие сестра на братята Гракхи Семпрония, която била близка родственица със съпруга си.

След като се отличил по време на Третата пуническа война в 149–148 г. пр.Хр., Сципион Емилиян бил избран за консул в 147 г.пр.Хр., макар че още не бил навършил считаната за необходима за този пост възраст, заради което и си навлякъл неодобрението на голяма част от сенаторите. Изпратен в Африка, за да се заеме лично с командването на римската армия под стените на Картаген, той още тогава показал в пълна сила упоритостта и твърдостта, с която по-късно щял да се прослави; преградил с изкуствени диги картагенското пристанище и така блокирал напълно града. В 146 г.пр.Хр. Картаген се предал и по заповед на Сципион Емилиян бил сринат със земята. Съвременните историци се съмняват в истинността на легендата как земята била посята със сол, за да се попречи веднъж завинаги Картаген да надигне глава, но самите римляни ѝ вярвали. В 142 г.пр.Хр. Сципион Емилиян бил избран за цензор, но заради личната вражда между него и колегата му практически бил лишен, от каквато и да е власт. В 140–139 г.пр.Хр. поел на пътешествие по море на изток, придружаван от двамата си гръцки приятели, историка Полибий и философа Панеций. В 134 г.пр.Хр. бил избран повторно за консул и му била възложена обсадата на град Нуманция в Близка Испания. В продължение на петдесет години под стените на малкото градче вече били капитулирали не една и две римски армии. Когато обаче пред града се явил Сципион Емилиян, на Нуманция ѝ оставали да издържи още само осем месеца. След превземането ѝ от римляните я сполетяла съдбата на Картаген и от града не останал нито камък. Всички жители на Нуманция били екзекутирани на място или отведени в робство.

По време на нумантийската обсада до ушите на Сципион Емилиян достигнала новината за подриването на мос майорум — установената обществена практика — от шурей му Тиберий Гракх и той лично подкрепил противниците на Гракх, особено общия си с Тиберий

братовчед Сципион Назика. Въпреки че при завръщането на Сципион Емилиян в Рим в 132 г. пр.Хр. Тиберий Гракх не бил вече между живите, общественото мнение дълго време смятало именно зет му за подстрекател на убийците му. В 129 г. пр.Хр. Сципион Емилиян внезапно починал, заради което и дълго време след това се е говорело, че е бил убит. Главната заподозряна за това злодеяние била жена му Семпрония, сестра на Гракхите, тъй като било обществена тайна, че ненавиждала съпруга си.

По характер Сципион Емилиян бил любопитна фигура. Като интелектуалец той обожавал всичко гръцко и стоял в центъра на един обществен кръг, закрилящ и поддържащ личности като Полибий, Панеций или латинския драматург Теренций. Като приятел бил именно приятелят, за когото всеки би мечтал; като неприятел обаче се отличавал с жестокост и безскрупулност. Притежавал забележителни организаторски способности, но това не му пречело да прави недопустими грешки, както например по отношение на Тиберий Гракх. Високата му култура и вкус, както и природната му дарба за широк поглед върху нещата не му пречели да остава морално закостенял.

Събрание (народно събрание, комиции) — всяко едно събиране на римския народ по повод взимането на решения от управленски, законодателен или избирателен характер. По времето на Гай Марий съществуват три различни народни събрания: центуриатните комиции, трибутните комиции и плебейското събрание. При центуриатните комиции гражданите гласуват разпределени според имущественото си положение — разделени са на шест класи и общо сто деветдесет и три центурии (които по времето на Марий включват значително повече от сто души, но остават непроменени, за да не се изгуби относителната им тежест, такава каквато е била при първоначалното им обособяване) и са били пряко свързани с организацията на войската. Центуриатните комиции избират консулите, преторите и (на всеки пет години веднъж) цензорите. Другите две народни събрания се организират на териториално — племенен принцип. Трибутните комиции носят името си от тридесет и петте триби, между които са разпределени римските граждани по териториален признак, и са се свиквали по волята на консул или претор и са се занимавали с изработването на закони и избирането на куриатните едили, квесторите и военните трибуни. Действали са и като върховен съд. В плебейското събрание по принцип

не се допускат до участие представители на патрицианските фамилии. Свиква се по волята на народен трибун. Плебейското събрание притежава пълномощието да издава закони (познати като „плебисцити“) и да раздава правосъдие. Пак то избира плебейските едили и народните трибуни. В нито едно от трите народни събрания индивидуалният глас на гражданина няма реална стойност; в центуриатните комиции гласуването се извършва по центурии и всяка центурия гласува според мнението на мнозинството от своите членове; в трибутните комиции и плебейското събрание се гласува по същия принцип според трибите и мнозинството във всяка една от тях я представлява цялата пред останалите.

Съсловие — ордо. За римляните съсловието имало смисъл най-вече на обществена група с приблизително еднакъв произход и богатство.

Съюзници — понятието „приятели и съюзници на римския народ“ се появява още в ранната римска република и с него римските магистрати са се обръщали към онези племена и народи, които са помогнали на Рим при голяма (най-вече военна) опасност. С течение на времето всички италиийски племена и народи, които не получават римско гражданство и не стават субект на т.нар. латински права, започват да се считат за „съюзници“. В замяна на въоръжени подкрепления всеки път, щом Рим има нужда от тях, съюзниците се ползвали с неговата военна закрила, както и с някои търговски концесии. Понятието започва да се използва и за народи, населяващи земи извън Италийския полуостров, като например хедуите в Дългокоса Галия или за царство Витиния. Щом в мозайката на римските политически съюзи се намесват и чужди народи, италиийците остават просто „съюзници“, докато пълното определение „приятели и съюзници на римския народ“ се използва единствено за отвъдморските народи.

Таблиний — латинската дума, с която наричали стаята във всеки римски дом, която принадлежала изключително на патерфамилияс; много често малкото му спално помещение и другото, още по-малко, което му служело вместо гардероб, се отваряли направо към таблиния. В книгата си го наричам и кабинет.

Тавразия — днешно Турينو. Името, което може да се срещне по старите римски карти, е Августа Тавринорум, но по всичко личи, че

това си име градът е получил едва по време на принципата на Август. След щателна проверка се натъкнах на името Тавразия, явно останало отпреди времето на Август.

Тавриски — келтско племенно обединение, населяващо Норикум, днешен Източен Тирол и Словения.

Талант — единица мярка за тегло, което условно означавало товара, който един-единствен човек е способен да носи. В таланти се пресмятали най-вече благородните метали, както и големи суми пари изобщо, но терминът се е използвал и за други неща. Според съвременните мерни единици един талант се равнява на около 25 кг.

Танаис, река — днешен Дон в Русия.

Тапробан — днешна Шри Ланка (Цейлон). Древните знаели, че представлявал голям островен масив с крушовидна форма, който се намирал на югоизток от носа, с който завършвала Индия. Славел се с подправките си, особено с черния си пипер, и с океанските си перли.

Тарацина — днешна Терацина в Италия.

Тарент — днешно Таранто. Намира се на подметката на Италийския ботуш и бил основан като гръцка колония от спартанците около 700 г. пр.Хр. Първоначално именно до него стигал Апиевият път, но впоследствие с продължаването на пътя до Брундизиум градът изгубил част от важността си. Това не му пречело да си остане предпочитаното пристанище за всички пътуващи към Патра и Южна Гърция.

Тарквиний Горди — седмият и последен римски цар. Завършил строежа и осветил храма на Юпитер Оптимус Максимус, но си създал повече репутацията на войник, отколкото на строител. Възкачването му на престола било вследствие на заплетена интрига, в която си намирали място едно убийство и една жена (Тулия, дъщерята на цар Сервий Тулий, убила собствения си баща), а свалянето му преминало по почти същия сценарий. Бунтът на патрициите, предвождани от Луций Юний Брут, принудил Тарквиний Горди да търси спасение с бягство и довел до установяването на републиката. Тарквиний Горди потърсил убежище последователно при няколко настроени против Рим племенни главатари и в крайна сметка умрял в Кума. Разправя се любопитната история как Тарквиний Горди приключил с войната срещу град Габии: когато го попитали как да постъпят със знатните жители на Габии, Тарквиний не казал нищо, а отишъл в маковата си градина и с меч си отсякъл

цветовете на всички цветя, стърчащи повече от другите. Синът му, който се намирал в Габии, изтълкувал правилно посланието на баща си и обезглавил всички по-видни мъже в превзетия град. Много малко хора днес знаят истинските корени на т.нар. „синдром на високите макове“, въпреки че изразът се използва често, за да обозначи политическите убийства, целящи премахването на политическия, икономическия и интелектуалния елит на определена социална група или народ.

Тарквиний Приск — Тарквиний Стари, петият римски цар. Името му се появява за пръв път в Цере и по всяка вероятност носителят му бил грък по произход. В един момент се оказал етруск, а в следващия — имигрант в Рим. За него се говори, че е пресушил блатата около Форума, както и че в построил голяма част от градската канализация. Пак той започнал строежа на храма на Юпитер Оптимус Максимус и на Големия цирк. Бил убит от двамата синове на Анк Марций, които заговорничели да му отнемат престола; жената на Приск обаче предусетила намеренията им и въпреки че не могла да предотврати убийството на мъжа си, спомогнала за това на трона да се качи шестият римски цар Сервий Тулий.

Тарпейската скала — все още се спори относно точното ѝ местоположение, но се знае, че се е виждала от долния край на Форум Романум и най-вероятно е представлявала канара, надвисваща от върха на Капитолия. Понеже от скалата до дъното на пропастта нямало повече от осемдесет стъпки, то под нея трябвало да се намира друга скална издатина или тераса. Тарпейската скала била традиционното място за извършване на публичните екзекуции на уличените в убийство или държавна измяна римски граждани. Осъдените или са били хвърляни, или са били принуждавани сами да скочат в бездната. На картата си съм определила местоположението ѝ в съседство с храма на Опс.

Тарс — най-големият и важен градски център в Киликия, в югоизточна Мала Азия.

Тартар — онази част от подземния свят, където според древните се пращали за наказание най-големите грешници от света на смъртните: така например Сизиф вечно търкалял своя камък към върха, Иксион се въртял вързан на колело, а Тантал напразно се протягал да достигне храната и водата, които го примамвали. И тримата били смъртни, които

по един или друг начин си били спечелили безсмъртието от боговете и затова не могли да бъдат наказани просто със смърт. Въпреки сериозните дискусии между такива мислители като Питагор, Платон и Аристотел нито гърците, нито римляните успели да си изградят ясна концепция за безсмъртието на душата. За тях смъртта означавала изчезване на всеки витален принцип; всичко, което оставало след смъртта, не било повече от една сянка, лишено от разум и плът подобие на умрелия. За великите философи душата била... от женски пол! Пеперудоподобно създание.

Tata — нежното латинско умалително от „баща“ — татко.

Театри — в републикански Рим бил забранен строежът за постоянни театри. Затова ги сковавали от дърво преди игрите, включващи в програмата си театрални представления. В ранните години на републиката театърът се считал за деградираща нравите сила и подобно отношение продължило да се усеща кажи-речи до времето на Помпей. Било забранено на жените да седят редом с мъжете. Само общественият натиск, особено от страна на градската беднота (която обожавала фарсовете и пантомимата), успял да принуди римските магистрати и Сената да позволят провеждането на театралните представления с това ограничение, че не трябвало да се строят постоянни театри. Дървените конструкции били във формата на амфитеатър и имали собствени естради и сцена (на български се получава двусмислица, но в древността под „сцена“ се разбирало не подиумът, върху който се играело действието, а всичко зад и около него — Б.пр.), включително кулиси и скрити входове за актьорите. Конструкцията на сцените (или „скене“ на гръцки) достигала на височина до последния ред от трибуните (т.нар. кавеа) за публиката. При закриването на игрите дървените театри били разглобявани и отнасяни. По всяка вероятност дървеният материал, от който били построени временните театри, се разпродавал на пазар, а спечеленото се прибиращо в постоянния фонд за изграждане и поддръжка на театъра (причината за тази своеобразна строителна „стратегия“ се дължи на факта, че както повечето антични градове, така и Рим не разполагал с достатъчно просторни складови помещения, които да поберат, макар и в разглобен вид материала за конструкция, която може да носи десет хиляди души публика върху себе си).

Тевтони — германско племенно обединение, което в ранната си история населявало основата на полуострова, наречен Кимврийски Херсонес. Около 120 г. пр.Хр. тевтоните заедно с кимврите поели по дългия път на своето преселение. Като народ те изчезнали от лицето на земята след битката при Аква Секстия в 102 г.пр.Хр.

Тергеста — днешен Триест.

Термопили — крайбрежният проход, свързващ Тесалия с Централна Гърция. От едната страна го заграждало Егейско море, от другата — високи и непристъпни скали. Това обаче не го правело идеалното място за защита, тъй като из планините наоколо били прокарани множество тайни пътеки. Най-известната пътека, излизаща в тила на евентуалните защитници, била Анопейската, а пък най-известният защитник на прохода бил спартанският цар Леонид.

Тесалия — Северна Гърция. На запад била заградена от насечените планински вериги на Епир, на изток — от Егейско море. По времето на Гай Марий областта била част от римската провинция Македония.

Тибур — днешно Тиволи. В епохата на републиката градът представлявал малко селище на брега на река Анио, на мястото, където тя внезапно излизала от планините и поемала из долината на Тибър. По времето на Гай Марий жителите на града все още не били получили пълно римско гражданство.

Тибър — реката, миеща бреговете на град Рим. Извирала във високите Апенини отвъд Арециум и се вливала в Тосканско (Тиренско) море при град Остия. Рим бил разположен на североизточния бряг на Тибър. Реката се водела плавателна чак до Нарния, но в действителност силното ѝ течение превръщало в рискован всеки опит да се плава срещу него. Тибър често се оказвал причина за катастрофални наводнения, особено в Рим.

Тигурини — келтско племенно обединение, заемащо част от територията на днешна Швейцария в съседство с племенното обединение на хелветите. Около осмата година от началото на голямото кимврийско и тевтонско преселение към тях се присъединили и тигурините — последни, които образували едно цяло с другите келтски племена — на маркоманите и херуските. В историята се приема, че в 102 г. пр.Хр. обединените тигурини, маркомани и херуски нахлули в Италийска Галия откъм изток през Норикум и Аквилея, но като

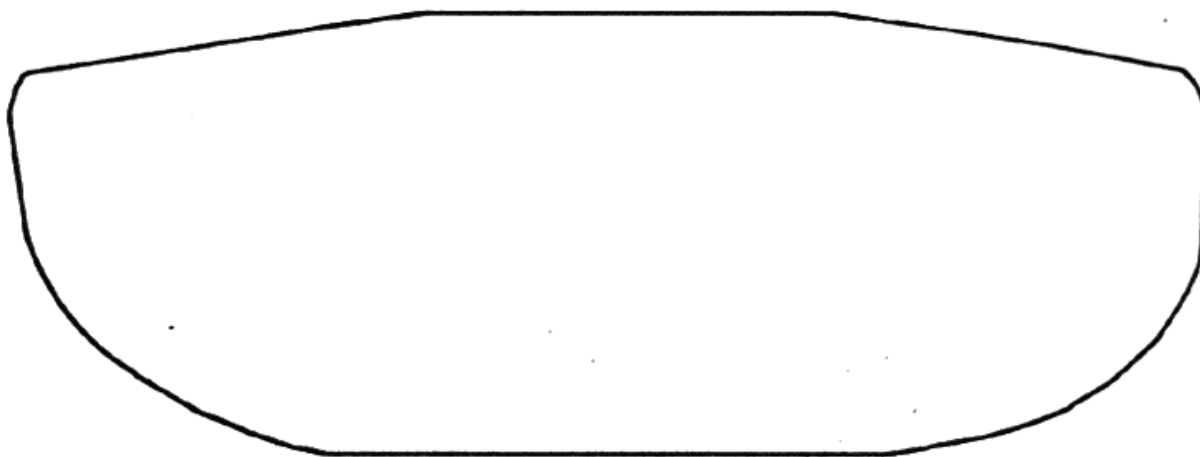
научили за катастрофалното поражение на тевтоните при Аква Секстия, се обърнали назад и се върнали по родните си места. Така избегнали трагичната участ на тевтоните и кимврите.

Тингис — днешен Танжер. Столица и най-голям град в мавританското царство. Намирал се на Атлантическия океан отвъд Херкулесовите стълбове.

Тингитанска маймуна — или „варварската“ маймуна. Макак, безопасата или ходеща по земята маймуна. В античността маймуните и приматите не били често срещана гледка по Средиземноморието, но макакът, който все още може да се срещне в Гибралтар, винаги е населявал Северна Африка.

Тиро — новак, начинаещ.

Тога — дреха, която можел да носи само римски гражданин. Била изтъкана от лека вълна и притежавала доста характерна форма (това обяснява и защо по всички холивудски филми на облечените в тога герои все нещо им куца — в Холивуд никога не са проучвали внимателно нещата от предишни епохи или поне не и от античността). След подробни изследвания и многобройни експерименти д-р Лилиън Уилсън открил какви са били формата и размерите на идеалната тога. Така например тогата, която щял да носи мъж с ръст метър и седемдесет и пет и обиколка на талията 90 см, трябвало да бъде широка около 4,6м. и дълга 2,25м. Под дължина разбирате тази страна, която следва тялото от горе на долу, а под ширина — онази, която се увива около него. Но трябва да се има предвид, че тогата не е била с формата на правоъгълник. Изглеждала е така:

Ако не бъде ушита точно както съм я показала на рисунката си, тогата просто няма да може да се облече по начина, по който са я носели римляните в древността. Републиканската тога от времето на Гай Марий била много широка (размерите на тогата се променяли на няколко пъти от царския период до края на пети век сл.Хр. — та това са повече от хиляда години). Мисля, че ще е нужно да направя още едно необходимо уточнение върху тогата, което е плод на собствените ми наблюдения: доказах, че римлянинът, облечен в тога, не е възможно да е носил каквито и да било други дрехи, т.е. препаска или каквото и да било бельо, под тогата и туниката си. Самата тога лишавала облечения в нея, от каквато и да е възможност да използва лявата си ръка, особено в областта на собствения си корем — при всяко движение в повече може да се наруши балансът и за броени мигове тежката дреха да се развие напълно. Но когато тогата е облечена правилно, тя можела да бъде разтворена твърде лесно само с дясната ръка, с която мъжът можел спокойно да надигне и туниката си и да уринира прав — да, но не и ако под туниката си носи друга дреха! Отбелязвам този любопитен факт, защото съвременните учени все още масово споделят мнението, че римляните са носели някаква форма на бельо под горните си дрехи. Но ако е бил облечен в тога, човек просто не е можел да си позволи подобно нещо — иначе би му се наложило при всяка малка нужда да вика роба си да му помага, което моралът на един римлянин — републиканец не би позволил за нищо на света.

Тога алба (или Пура) — чисто бялата тога. В действителност обаче ще е била по-скоро кремава.

Тога кандида — специално избелена тога, която си слагали кандидатите за определена магистратури, когато се представяли при образуването на кандидатските списъци (думата „кандидат“ произлиза именно от тога кандида). Носели я и докато обикаляли Рим, за да агитират гражданите му, както и при самите избори в комициите. Тогата придобила белия си цвят, след като била оставяна известно време да съхне на слънце, а след това равномерно се покривала със стрита на прах бяла креда.

Тога пикта — пурпурната тога, която носел триумфиращият пълководец. Дрехата била избродирана (най-вероятно със злато) с картини на знаменателните събития, които се честват, както и с портретите на участниците. Навремето и римските царе ходели

облечени в тога пикта, както била облечена и статуята на Юпитер Оптимус Максимус в храма на Капитолия.

Тога претекста — тога с пурпурен ръб, която носел куриатният магистрат; носела се и от бивши куриатни магистрати, както и от невръстните им деца, независимо от пола им.

Тога пула — траурната тога, ушита от вълна с цвят, възможно най-близък до черния.

Тога трабеа — „полуоцветената тога“ според определението на Цицерон. Това била раираната тога на авгурите, а твърде вероятно е да са я носили и понтифексите. Подобно на тога претекста и тя имала пурпурен ръб, но иначе цялата била раирана с червени и пурпурни линии.

Тога вирилис — буквално тогата на „възмъжаването“. Става дума за тога алба или тога пура.

Толоза — днешна Тулуза във Франция. Намирала се в долината на река Гарумна и била политическият център на племенното обединение на волките тестосаги.

Торк — дебела, кръгла метална огърлица, направена най-често от злато. Нямала формата на пълен кръг, защото точно над гърдите завършвала с отвор от около 2,5 см. Приема се за доказано, че първо се слага около врата, а след това се извива навътре — най-вероятно веднъж сложен, никога не се маха. Носенето на торк било характерно за келтите, но го носели и в някои германски племена. Обикновено извитите краища на огърлицата завършвали с различни декорации топчета, спирали или дори животински глави.

Тракия — онази част от Балканския полуостров, която се намира между западния бряг на Хелеспонта и мислената линия точно на изток от Филипи; бреговете ѝ се миели от Егейско море и Евксинския Понт, а на север територията ѝ се простирала до границите със Сарматия. Римляните считали за западна граница на Тракия река Нестос (дн. Места). Тракия така и никога не успяла да се организира в единна политическа организация. След приключването на войните за наследството на Атал III в Мала Азия в 129 г. пр.Хр. егейското крайбрежие на Тракия минало под властта на римския управител в Македония. Римляните построили Игнациевия път, свързващ Адриатика с Хелеспонта — най-краткият и бърз път за прехвърляне на войски от Италия в Мала Азия, и затова за тях било от жизнено

значение да не позволят на траките излаз на Егейско море. Енос (пристанищен град на устието на река Хеброс) — Марица — и Абдера (пристанищен град на изток от устието на река Нестос) били най-значителните градове на егейския бряг на Тракия. Най-големият град в Тракия обаче била старата гръцка колония на Тракийския Боспор Византион.

Трансалпийска Галия — римската провинция в Галия (за разлика от Цизалпийска Галия). Малко преди 120 г. пр.Хр. територията ѝ била завладяна от римляните след блестящите победи на Гней Домиций Ахенобарб, който осигурил по този начин безопасен сухоземен път между Италия и Испания. Провинцията включвала бреговата ивица от Лигурия до Пиренеите, като на две места навлиerala дълбоко навътре в страната: при Толоза в Аквитания и нагоре по течението на Родан (Рона) чак до търговската колония Лугдунум (Лион).

Триба — още от зората на републиката за римлянина трибата не представлявала повече форма на племенно разделение, а териториална единица, подчинена единствено на интересите на държавата. Общо броят на римските триби бил тридесети пет; от тях тридесет и една били селски, а само четири — градски. Шестнадесетте първоначални триби носели имената на шестнадесет патрициански фамилии, което сочело, че членовете им са били или членове на въпросните патрициански родове, или предците им са живели на земя, владяна от тях. През ранната и средната република, когато владяната от Рим територия започнала да се разпростира из цяла Италия, били създадени нови триби, в които се вписвали и новополучилите римско гражданство свободни италийци, така те на свой ред взимали активно участие в изграждането на римската политическа система. Колониите със статут на римско гражданство се превърнали в естествени ядра на новосъздадените триби. Четирите градски триби се смятат за основани от цар Сервий Тулий, въпреки че действителната дата на основаването им трябва да се търси по-късно, в годините на ранната република. Последната основана триба датира от 241 г. пр.Хр. Всеки член на дадена триба имал право на един глас при гласуванията вътре в нея, но сам по себе си този глас нямал почти никакво значение. При гласуванията в трибутните комиции първо се преброявали гласовете във всяка една триба поотделно и според мнозинството в нея тя определяла своя общ глас, който единствен имал значение за крайното решение на

комициите. Това означавало, че при никой случай огромният действителен брой на гражданите, вписани в четирите градски триби, не можел да повлияе на крайното решение на трибутните комиции, където селските триби имали почти осемкратно превъзходство. Практически това означавало, че ако при дадено гласуване се появят само двама представители на дадена селска триба и гласуват единодушно, то техният глас се равнявал по сила на гласа на всяка от четирите градски триби поотделно, независимо че те на свой ред са могли да бъдат представени от по няколко хиляди души. Нищо не принуждавало членовете на селските триби да живеят извън пределите на Рим — почти всички сенатори и консули например принадлежали на селските триби.

Трибун — официално упълномощен представител на определена политическа страна в римското общество, който защитава интересите на институцията, издигнала го на този пост. Думата първоначално се използвала за хората, защитаващи интересите на отделните триби (от триба — трибун), но с промените, настъпили в политическия живот на републиката, с нея започнали да се наричат представители на различни институции, които не било задължително да са свързани по някакъв начин с трибите.

Трибун на хазната — Трибуни ерарии. Съществува известна неяснота около истинските функции на трибуни ерарии. Изглежда, първоначално така били наричани служителите във войската, чието задължение било да изплащат заплатите на войниците (като се има предвид финансовото състояние на римската армия от Предмарианската епоха, подобна длъжност едва ли би се оказала доходоносна), но със сигурност по времето, когато Гай Марий въвеждал своите преобразувания в армията, трибуни ерарии вече нямали нищо общо с нея, защото заплатите се давали от квесторите. Приела съм, че трибуни ерарии са цивилни лица. Въпреки че римският Сенат и народ гледали с лошо око на бюрокрацията и с всички средства възпирали увеличаването броя на различните обществени служители, с нарастването териториалните придобивки на Рим поне един от клоновете на държавното управление (SPQR) се нуждаел от нови попълнения и това била хазната (ерариумът). По времето на Гай Марий ще да е имало значителен брой цивилни служители, които да направляват различните функции на държавната хазна (а в годините

след Гай Марий техният брой нараснал драстично). Трябвало да се събират всевъзможни данъци както у дома, така и в чужбина; трябвало да се намерят достатъчно пари, за да се подсигури закупуването на зърно, да се осъществят благоустройствените програми на цензорите, както и да се осигурят някои наглед дребни разходи, като например прасетата, които градският претор трябвало да даде за Компиталиите. И ако избраният на квесторската длъжност магистрат давал само общи насоки по всеки от тези въпроси, то той е трябвало да разполага с нужните хора, които да ги превърнат в реалност. Затова държавата се е нуждала от висши цивилни служители, хора, чието положение да е по-различно от това на обикновените писари; без съмнение въпросните чиновници са произлизали из уважавани фамилии и по всяка вероятност трудът им се е заплащал добре. Възможното съществуване на подобна класа може да обясни затрудненията, които Катон тицензис сам си причинил в 64 г. пр.Хр. с назначаването на квестор на хазната — по всяка вероятност квесторите отдавна били изгубили навик да работят пряко, а пък и в 64 г.пр.Хр. хазната вече е представлявала внушителна по мащабите си институция.

Триденд — днешно Тренто в Италия.

Триклиний — римската трапезария. Обикновено в семейния триклиний (най-често помещението било квадратно) се разполагали три кушетки (ложета) във формата на буквата П. Ако застане на вратата и погледне към празния център на буквата, лявата кушетка се нарича лектус сумус (горно ложе), средната — лектус медиус (средно ложе), а дясното лектус имус (долно ложе). Всяка от трите кушетки била широка около метър и двайсет и пет или дори повече, а на дължина била поне два пъти по толкова, навярно и повече. В единия край на кушетката имало възглавница за главата. Срещу всяка от кушетките на височина малко под тяхната стояла масичка, дълга от единия до другия край на кушетката. Хранещите се се облакътявали на лявата си ръка, като за целта нагласявали специални облегалки; събували се преди ядене и можели да поискат робите да им измият краката. Домакинът се разполагал в левия край на кушетката в средата, който се смятал за долния; десният, считан условно за горен заради възглавницата за главата, се оставял за най-почетния гостенин — мястото се наричало локус консуларис (мястото на консула). По времето на Гай Марий жените рядко се излагали подобно на мъжете, освен ако не им се носи

съмнителна слава, а вечерята е ергенска. Жените от семейството сядали на малки столчета в центъра на буквата П, влизали с първото ястие и се оттегляли с последното; по правило им се позволявало да пият само вода.

Триокала — най-недостъпната крепост, която построили разбунтувалите се сицилийски роби в планините в южната част на острова. Била обсадена от Луций Лициний Лукул в 103 г. пр.Хр., но паднала едва в 101 г. пр.Хр.

Трипод — всякакъв предмет, монтиран върху поставка от три крака. На триподи сядали гадателките. Върху триподи се държали и жарниците с жертвените или авгурските огънове. Масите също били често на три крака.

Триумф — най-знаменателният ден в кариерата на победоносния римски пълководец. По времето на Гай Марий, за да получи правото на триумф, пълководецът първо трябвало да бъде акламиран като император от собствените си войници, след което да представи писмена петиция пред Сената; само Сенатът бил упълномощен да удостои някого с правото на триумф и понякога, макар и сравнително рядко, се случвало достоен за честта пълководец да бъде несправедливо лишен от нея. Самият триумф представлявал внушителен парад, който следвал определения от традицията маршрут от Вила Публика на Марсово поле през специалната порта в Сервиевите стени, наречена Порта Триумфалис, през Велабрум и Форум Боариум до Големия цирк, след което по Вия Триумфалис и по Вия Сакра се излизало на Форум Романум, а оттам се изкачвал на Капитолийския хълм, за да стигне шествието до храма на Юпитер Оптимус Максимус. Триумфацията пълководец и ликторите му влизали в храма и поднасяли на бога лавровите си венци, получени за победата, след което давали началото на триумфалния пир.

Триумфатор — така се наричал триумфацията пълководец.

Трофей — за трофей се смятало пълното бойно снаряжение на пленения или убит вражи предводител. Спред практиката, установена още в архаичната епоха от гърците, пленените доспехи се окачвали върху забито в земята копие наред бойното поле и се поднасяли като дар на боговете, помогнали на победителите. Римляните променили гръцката практика, като започнали да издигат по бойните полета каменни паметници, а трофеите отнасяли със себе си в Рим. Там те се

излагали на показ при триумфа на пълководеца — победител, след което се посвещавали на някое божество по избор и се оставяли за вечни времена в храма му. Метел Македоник бил първият римлянин, построил храм от мрамор, и след като го посветил на Юпитер Статор, дарил го с пленените от легионите му трофеи. Гай Марий издигнал храм на Честта и Добродетелта и също го дарил с пленените от войските му трофеи.

Тулианум — знае се също като Карцер. Малка къщичка с единствено помещение и подземие, което се използвало за единствената килия за екзекуции в цял Рим. Всички видни военнопленници, след като били превеждани из Рим заедно с парада на триумфа, щом шествието започвало да изкачва Капитолийския хълм, били отвеждани в подземната килия на Тулианума и били удушавани с въже. Трупът на жертвата бил хвърлян през отворите на подземие то към градската канализация. Друга практика (до която обаче се прибягвало по-рядко) било осъденият да се затвори в подземие то и да се остави да умре от глад.

Тул Хостилий — третият римски цар. Доста тъмна фигура. Голям войнолюбец, той нападнал, превзел и сринал със земята Алба Лонга, а жителите ѝ довел в Рим и ги присъединил към населението му; управляващата класа в Алба Лонга станала част от римския патрициат. Тул Хостилий също така построил сградата на Сената, наречена в негова чест Курия Хостилия.

Туника — основната дреха у почти всички древни народи по Средиземноморието, включително у гърците и римляните. Така както са я носели римляните по времето на Гай Марий, туниката е била в основата си правоъгълна, без шев около гърдите; навярно за по-удобно платът се е изрязвал при врата, вместо просто да се съшият един с друг правите краища на предницата и гърба. Ръкавите или представлявали просто правоъгълни парчета, тръгващи от раменете, изрязвани заедно с останалата част от дрехата, или са се пришивали допълнително. Със сигурност древните шивачи са можели да шият ръкави, защото в изворите от епохата се споменава за дълги ръкави, които между другото били пришивани отделно. Възприетото мнение, че между страничния шев, свързващ предницата и гърба, просто са се оставяли дупки за ръцете, не се потвърждава от статуите — може би просто статуи са заслужили само онези, които са могли да си позволят и по-специални

туники. Но така или иначе на статуите, изобразяващи военни, ясно се виждат ръкави, къси ръкави, които не се различават съществено от нашите. Туниката се пристягала над пояса или с кожен колан, или просто с въженце и винаги е била по-дълга отпред, отколкото отзад — разликата била от около 7,5 см. Конниците носели върху туниката си тънка пурпурна ивица на едното рамо, сенаторите — по-широка. Смятам, че ивиците са се шиели от дясната страна, както се вижда от една фреска в Помпей, показваща човек, облечен в тога претекста, на чието дясно рамо ясно се вижда пурпурната ивица. Забелязвам, че същото е и при моделите на д-р Лилиън Уилсън.

Туника Палмата — туниката, която носи пълководецът триумфатор. Не е било задължително да е от пурпур, но със сигурност по нея били избродирани палмови клонки.

Тускулум — град, намиращ се на Латинския път, на около 25 км от Рим. Бил първият латински град, получил пълно римско гражданство за жителите си — още в 381 г. пр.Хр., и винаги бил напълно лоялен с Рим. Катон Цензор произхождал от Тускулум, където родът му държал от поне три поколения римския „обществен кон“.

Удължаване на пълномощията — акт, според който даден магистрат практически оставал в длъжност и след изтичането на мандата си. Подобна практика се използвала по отношение управлението на отвъдморските провинции или воденето на определена военна кампания, но не се отнасяла за самите магистратури.

Управител — с думата най-общо се назовават преторите, проконсулите и пропреторите, които обикновено за срок от една година управляват дадена римска провинция от името на римския Сенат и народ. Силата на управителския империум била различна, тъй както и конкретните пълномощия, които получавал. Но какъвто и да бил по закон империумът, управителят можел да се разпорежда като цар в провинцията си. Отговарял едновременно за нейната защита, администрация, за набирането на данъците и глобите и за още куп неща.

Утика — град в Африка, при устието на река Баградас. След разрушаването на Картаген от войските на Сципион Емилиян в 146 г. пр.Хр. Утика се превърнала в най-големия град и пристанище в римска Африка, където се намирало и седалището на римския управител.

Фалери — кръгли, гравирани с орнаменти сребърни или златни дискчета с диаметър от 75 до 100мм. Първоначално ги носели римските конници като знак за положението си, както и върху парадните сбруи на конете си. Около средата на републиканската епоха фалерите се превърнали в знак за военно отличие, връчван на бойците от конницата, но по времето на Гай Марий вече ги връчвали и на пехотинци. Обикновено фалерите, връчвани за бойни заслуги, били подреждани по девет заедно (в три реда по три) и се окачали върху кожени доспехи, които се носели върху бронята.

Фаниева хартия — някой си Фаний, римлянин, който е живял приблизително в средата на втори век пр.Хр., се захванал да преобразува най-долнокачествения пергамент в хартия, която по качествата си можела да съперничи с най-съвършения папирус. Братята Гракхи са използвали Фаниева хартия, което и свидетелства приблизително по кое време Фаний е достигнал до откритието си. Фаниевата хартия била далеч по-евтина от оригиналния египетски папирус, а и далеч по-лесна за намиране.

Фанум Фортуне (буквално „храм на съдбата“ — Б.пр.) днешно Фано в Италия.

Фасти — латинската дума за „празненства“, която започнала да се използва изобщо за календара. Календарът бил разделян на диес фасти и диес нефасти и бил окачван по стените на някои обществени сгради, включително Регията, както и по ораторските трибуни на Форум Романум. Предизвестявал римските граждани кои дни могат да се използват за дела, кои са отредени за заседания на комициите, кои са празници и кои вещаят лоша поличба и най-накрая — кога точно се падат неустановените на точна дата празници. Понеже годината се състояла от 355 дни, календарът рядко се съобразявал с годишните времена — освен в случаите, когато колегията на понтифексите не се заемела сериозно със задълженията си да изчисли допълнителните двадесет дни, които трябвало да се прибавят на всеки две години след края на февруари. Най-често обаче колегията дори не си помръдвала пръста, още повече че самите римляни не виждали особен смисъл в подобно начинание. Дните в месеца не се броели по начина, който правим ние, последователно — първи март, втори март и т.н., а се броели отзад напред с начална точка някоя от трите основни дати в месеца: календите, ноните и идите. Така, вместо да каже: „трети март“,

римлянинът ще каже „четири дни преди мартенските нони“, а вместо „двадесет и осми март“ „четири дни преди априлските календи“. Разбира се, на нас ни изглежда обърквашо, но за римляните подобно броене е било съвсем естествено.

Фасции — снопчета брезови пръчки, навързани с кръстосани един спрямо друг червени кожени каиши. Първоначално това била емблемата на старите етруски царе, но с времето символичният ѝ смисъл се запазил, и то дори до епохата на империята. Фасциите се носели от ликторите, които проправяли път за куриатния магистрат (както и за проконсула или пропретора), и били знак, че му е бил даден империум. В границите на помериума сноповете били само от пръчки, което подсказвало, че на ликторите е дадено правото да налагат единствено телесни наказания; извън помериума между пръчките била пъхвана и двуостра брадва, което означавало, че куриатният магистрат има пълномощието да раздава смъртни наказания и да ги изпълнява. По броя на пръчките (фасциите) в снопа се разбирало колко голям е империумът на магистрата — ако е диктатор, фасциите били двадесет и четири, ако е консул или проконсул — дванайсет, ако е претор или пропретор — шест, а ако е куриатен едил само две.

Феликс — буквално „галеник на съдбата“, а не както бихме били склонни да кажем: „щастливец“. Навремето като че ли са били поткровени с материалната страна на нещата. Латинската дума феликс е свързана с богинята Фортуна, с късмета.

Фелатор — груба дума в латинския, с която се обозначавал мъжът, който при орален секс се е оставял да му лижат пениса. Във всеки случай това положение се е смятало за по-достойно от обратното — ти да си лижещият (вж. ируматор).

Ферентинум — днешно Ферентино в Италия.

Фирмум Пиценум — днешно Фермо в Италия.

Фламен Диалис — специалният жрец на Юпитер и най-старшият от петнадесетте фламани. Животът му никак не бил лек. Трябвало да бъде патриций, да е сключил брак — конфареацио с патрицианка и двамата му родители трябвало да бъдат живи в момента на избирането му, а длъжността му била пожизнена. Фламен Диалис бил обграден от всевъзможни забрани и табути: не трябвало да вижда или докосва мъртвец, не трябвало да се докосва до желязо, да носи някъде по себе си възел, да му се стриже косата или брадата с желязо, да носи върху

себе си кожа от животно, одрано специално за целта, да докосва кон, да яде варива или квасен хляб. Жена му — фламиника Диалис — била жертва на почти същите ограничения.

Фламин — жрец, член на колегията, обслужваща култа към най-старите римски богове. Имало трима върховни фламини и дванайсет нисши. Фламинес майорес обслужвали: 1.) Юпитер, 2.) Марс, 3.) Квириин. Като се изключи фламен Диалис (Юпитеровият фламин), останалите не били натоварени с кой знае колко тежки задължения, но и тримата върховни фламини живеели в държавни домове. Без съмнение това се дължало на факта, че фламините представляват най-старите римски жреци.

Фламиниевият цирк — намирал се е на Марсово поле, близо до Тибър и Форум Холиториум. Построен бил в 221 г. пр.Хр. и понякога, когато събранието им е трябвало да се проведе извън границите на помериума, на него са се свиквали трибутните комиции или плебейското събрание. На територията на Фламиниевия цирк са били издигнати няколко светилища, едно от които на Вулкан, а друго — известно с изящния си стил — на Херкулес и деветте музи.

Флумен — латинската дума за река.

Фортуна — римската богиня на съдбата и едно от най-почитаните божества в целия римски пантеон. В чест на Фортуна се изграждали множество храмове, като всеки от тях бил посветен на някоя от множеството ѝ природи. Благоклонността на Фортуна означавала изключително много за политици и пълководци, които без изключение — дори и когато става дума за такива интелигентни военачалници като Гай Марий, Луций Корнелий Сула и диктатора Гай Юлий Цезар — били убедени в скритите ѝ ходове.

Форум — отворено градско пространство, предназначено за всевъзможни дейности — делови, частни и обществени.

Форум Боариум — пазарът за месо. Намирал се в северния край (Велабрум) на Големия цирк. Думата „боариум“ означавала „добитък“, но по времето на Гай Марий на пазара се продавали всевъзможни меса.

Форум Каструм — плацът вътре в римските военни лагери, намирал се пред самата палатка на военачалника.

Форум Писцидум — пазарът за риба. Истинското му местоположение и до ден-днешен представлява тайна, но от някои бележки на Цицерон знаем, че ветровете в Рим разнасяли най-често по

посока на Форум Романум и зданието на Сената воня на риба. Затова съм избрала за пазара мястото точно на запад от Вия Нова, във Велабрум.

Форум Романум — средището на римския политически живот, обширно празно пространство, отредено за политика, правораздаване, дела и религия. Според мен по времето на Гай Марий из базиликите покрай Форума не е имало сергии. Кипящият политически живот, да не говорим за постоянно провеждащите се съдебни процеси, и множествата, които е способен да доведе всеки миг на площада, биха помели всякакви препятствия, които пък от своя страна най-много биха запречили пътя на тълпата и предизвикали безредици. Двата големи пазара, намиращи се в близост — Мацелум от обратната страна на Емилиевата базилика и Мацелум Купеденис отвъд Кливус Орбиус, предлагали достатъчно търговска площ, за да не се блъскат продавачи и по Форума.

Форум Фрументариум — пазарът за зърно. Местоположението му върху картата ми е напълно хипотетично, но имам основания да смятам, че е и напълно възможно. Първо, смятам, че едрите частни търговци на зърно (а такива е имало много) са продавали редом с държавните. Държавните запаси са се разпродавали в две различни части на града: на Минуциевата врата на Марсово поле, където се намирали службите на куриатните едили, издаващи съответните разрешителни, и пред обществените складове, намиращи се под самите скали на Авентина, в съседство с римското пристанище. Знае се също, че е имало складове и покрай Викус Тускус в подножието на Палатина, които били построени наново от Агрипа по времето на принципата, но в годините на републиката навярно са представлявали частна собственост. Затова съм разположила Форум Фрументариум във Велабрум, на крачка от складовете край Викус Тускус.

Форум Холиториум — пазарът за зеленчуци. Намирал се е вдясно от брега на Тибър, като наполовина са били от вътрешната страна на Сервиевите стени, а наполовина — от външната. Навярно първоначално са били изцяло от вътрешната. Местоположението на пазара улеснявало стопаните, отглеждащи зеленчуци на Марсово и Ватиканското поле.

Фракции — терминът, с който съвременните историци най-често обозначават различните политически групи в римската република. И дума не може да става за политически партии в съвременния смисъл на

думата, защото били изключително гъвкави, а и съставът им се менял постоянно според случая. Вместо да се обедини около определена идеология, римската фракция най-често се завъртала около нечия личност, сдобила се с респектираща ауторитас и дигнитас. Гледала съм напълно да избегна понятията „оптимати“ и „популари“, за да не остане читателят с впечатлението, че наистина са съществували утвърдени политически партии.

Фрегела — латински град, намирал се на мястото, където Вия Латина пресича река Лирис, на самата граница със Самниум. Винаги е бил лоялен към Рим до 125 г. пр.Хр., когато избухва въстание против римляните, удавено в кръв от претора Луций Опимий. Градът бил сринат със земята и впоследствие мястото му на процъфтяващ търговски център било заето от построения от римляните на отсрещния бряг на Лирис град Фабратерия Нова („новонаправен“).

Фригия — една от най-дивите и рядко населени области в Мала Азия, чието име за древните звучало също тъй мистично, както имената на нимфи, дриади, сатири и всякакви други приказни същества. В същото време местното население представлявало в огромната си част беззащитни селяни, които ставали лесна плячка за ловците на роби. Фригия се намирала навътре в сушата от Витиния, на юг от Пафлагония и на запад от Галатия. Областта принадлежала на Аталовото царство Пергам, като територията ѝ била покрита с планини и гъсти гори. След войните за пергамското наследство след смъртта на Атал III римският проконсул Маний Аквилей буквално продал по-голямата част от Фригия на понтийския цар Митридат V и прибрал златото за себе си.

Ханибал — най-известният от пуническите принцове, предводител на картагенската армия във войните ѝ с Рим. Роден в 247 г. пр.Хр., Ханибал започнал от дете да се обучава във военното изкуство в родната си Испания, където прекарал цялата си младост. В 218 г. пр.Хр. нахлул в Италия и с блестящата си стратегия изненадал цялата римска армия в гръб; прекосяването на Алпите (включително с няколко десетки слона) през прохода Монженевр и досега се смята образец във военната теория. В продължение на шестнадесет години войските му кръстосвали във всички посоки Италия и Италийска Галия, нанасяйки на римските легиони поражение след поражение — при Требия, Трезимене и най-накрая при Кана. В крайна сметка армията му била доведена до изтощение от тази на Квинт Фабий Максим Верукозис

Кунктатор, чиято стратегия била да не се откъсва нито за миг от картагенците и в същото време да избягва всякакво генерално сражение. Заради близостта на Фабий — Максимовата армия Ханибал така и не посмял да нападне самия Рим. Един по един съюзниците, които си бил спечелил с победоносния си поход из Италия, се отметвали от Картаген и Фабиевите легиони постепенно изтласкали Ханибал на юг, особено след като от ръцете му се изплъзнала цяла Кампания. Скоро Ханибал изгубил Тарент, а в същото време брат му Аздрубал претърпял поражение на север в Умбрия, при реката Метавър. Притиснат до самия връх на италиятския ботуш — Брутий, в 203 г. пр. Хр. Ханибал бил принуден да прехвърли към Картаген по море така и непобедената си в нито едно сражение армия. Претърпял поражение едва при Зама от войските на Сципион Африкански, след което като държавен глава на Картаген започнал да плете интриги срещу Рим в съюз със сирийския цар Антиох Велики. В крайна сметка се наложило да търси убежище при Антиох, но след поражението на сирийските войски от римляните Ханибал отново трябвало да бяга, този път при витинския владетел Прузий. В 182 г. пр. Хр. Рим изрично поискал от Прузий да му бъде предаден Ханибал, но последният се самоубил. Непримириим противник на Рим, Ханибал в същото време винаги е бил един от най-уважаваните от самите римляни пълководци и политици.

Харибда — митичен водовъртеж, който в различни извори се появява на съвсем различни места из Средиземноморието — например между Сицилия и Италия или при Херкулесовите стълбове. Харибда е винаги неразделна със Сцила, чудовище с навързани около пояса си лаещи кучета, което живеело толкова близо до водовъртежа, че никой моряк не можел да мине безопасно покрай едната, без да попадне на другата. В древността изразът „хванат между Сцила и Харибда“ е бил равнозначен на сегашните „между два огъня“ или „между чука и наковалнята“.

Хаста — старомодното копие на римския пехотинец с листоподобен връх. След промените, които Гай Марий внася в пилума, хастата излязла от употреба.

Хедуи — могъщо келтско племенно обединение, заемащо част от централна Дългокоса Галия. След като в 122–121 г. пр. Хр. Гней Домиций Ахенобарб покорява традиционните им врагове, арверните, хедуите губят от своята войнственост и враждебност спрямо

римляните, с времето сами се романизират и си спечелват покровителството на Рим.

Херкулесовите стълбове — тесният пролив, свързващ Средиземно море с Атлантическия океан, открай време се е знаел като Херкулесовите стълбове заради двете огромни канари, надвиснали над него — Калпе (днешен Гибралтар) откъм европейския бряг и Абидус откъм африканската.

Херм — пиедестал, върху който първоначално е била поставяна главата на бог Хермес; по традиция по средата на цокъла се окачали мъжки гениталии с еректирал penis. В елинистическата епоха станало обичай върху така оформените пиедестали да се слагат бюстове не само на Хермес, но и на действителни личности, а терминът „херм“ започнал да се отнася единствено до своеобразните пиедестали, обкичени с мъжки гениталии. Посетителят на съвременните музеи ще забележи, че при множество антични бюстове по средата на височината на цокъла зее квадратна дупка; на нейно място навремето гордо са стърчали тестиси и еректирал penis, но в християнската епоха „хермовете“ били безжалостно осакатени.

Херсонес — гръцката дума за полуостров, използвана от древните географи с далеч по-широко съдържание от сегашните. Запазили са се имената на Херсонес Тракийски, Херсонес Таврически, Херсонес Кимврийски и др.

Херсонес Кимврийски — днешният полуостров Ютланд, или с друга думи Дания.

Херуски — германско племенно обединение, населявало земите по течението на река Амизия (дн. Емс) и на река Визургис (дн. Везер). Около 113 г. пр.Хр. част от херуските напуснали родните си места, за да се присъединят към масово преселващите се тевтони и германи.

Химетски мед — мед, събиран по склоновете на Химетския хълм в Атика. Причината точно този мед да се слави по цялото Средиземноморие не била в по-особените цветя, посещавани от пчелите, а във факта, че единствено химетските пчелари не опушвали кошерите, преди да съберат меда.

Хипанис, река — днешната река Буг в Беларусия.

Хипо Региус — днешният град Анаба в Алжир.

Хиспания — днешна Испания. Наричана била още Иберия.

Хиспания Ултериор — вж. Далечна Испания.

Хиспания Цитериор — вж. Близка Испания.

Хомот — хомотът представлявал дървена летва, която се облягала върху вратовете на впрегатните животни, когато трябвало да теглят каруца или нещо друго. В преносен смисъл се превърнал в символ на сервилността, на признаването на чуждата власт над себе си. Някъде в района на Карина бил сложен на публично място хомот, под който трябвало да минат всички млади римляни и римлянки, за да изразят своето подчинение; наричал се Тигилум и по всяка вероятност смисълът на минаването под него било да се покаже, че младежът вече се е подчинил на теглата и грижите, съпътстващи възрастния. Терминът обаче имал и друго значение, а то било свързано с войската. Тъкмо в това си значение хомотът ѝ се възприемал като нещо изключително важно. Още от дълбока древност римската армия (а може би преди нея етруската) възприела като традиция след всяка своя победа на бойното поле да принуждава пленените врагове да минат „под хомота“. За целта се забивали две копия в земята и върху тях се закачало хоризонтално трето — достатъчно ниско, за да бъде принуден човек, който минава отдолу, да се наведе. За нещастие на римляните обаче много от техните врагове възприели унижителната традиция и на свой ред започнали да принуждават пленените римски войници да минават под хомота. За римляните това представлявало непоносимо унижение — дотолкова, че в Сената неведнъж се изразявало мнението как било по-добре цяла една римска армия да се бие до последния човек, отколкото победените да се предадат и минат под хомота, пожертвайки римската чест и дигнитас. Обикновените жители на Рим, дори и пролетариите гледали на минаването под хомота като на велико унижение и искали сметка от всички римски войници и офицери, предпочели да се унижат, вместо да загинат с достойнство.

Хубрис — гръцка дума, използвана и до ден-днешен. Означава надменност, високомерие.

Цебена — планинските земи и възвишенията в Южна и Централна Галия, западно от река Родан. В днешно време някогашната Цебена се разпределя между областите Севен, Оверн, Ардеш и фактически целия Централен масив.

Цезарово сечение — хирургическа намеса, до която се прибегва, когато детето не може да се роди по естествен път. Легендата разправя, че по такъв начин се е появил на бял свят диктаторът Гай Юлий Цезар,

на когото била кръстена операцията. Предпочела съм да не обръщам внимание на тази история, защото се знае, че майката на Цезар Аврелия е доживяла седемдесетгодишна възраст и по всяка вероятност до смъртта си се е радвала на добро здраве. Докато в античността дори и да се е извършвало цезарово сечение, и дори понякога детето да е бивало спасено, участието на майката е била все същата — смърт. Първият истински успешен опит с цезарово сечение е извършен в Италия, в град Павия през април 1876 г., когато доктор Едуардо Поро извадил от утробата на родилката Джулие Ковалини новороденото й дете — и майка, и дете оцелели.

Цела — буквално „стая“. Повечето стаи в римските домове получили собствени названия, но всяко друго помещение, което си няма специално име, се е наричало най-общо цела. Името обаче се е запазило за всички вътрешни помещения в храмовете.

Цензор — най-висшият римски магистрат, независимо че не е притежавал империум и следователно не се е придружавал от ликтори. За да се кандидатира за цензор, човек задължително трябва да е бил преди това консул, а само онези консуларни сенатори, които са се радвали на огромна лична ауторитас и дигнитас са си правели изобщо труда да се кандидатираат. Да бъдеш избран за цензор, представлява крайната точка на една политическа кариера, защото се знае, че по-нагоре няма къде да се отиде. Цензорът (избирани са по двама наведнъж) запазва поста си в продължение на пет години, но в действителност упражнява функциите си само през първите осемнайсет месеца от мандата си. Заедно със своя колега проверява и коригира списъка на сенаторите, на конническото съсловие и на т.нар. пазители на държавния кон (осемстотинте най-влиятелни конници в Рим), както и организира всеобщия ценз (преброяване) на римските граждани не само в пределите на Рим, но и в цяла Италия и задморските провинции. Пак цензорът записва и имущественото състояние на всеки гражданин и го причислява към съответната класа. Всички договори, сключени от държавата, преминават през неговите ръце, а огромният дял от общественото благоустройство е вследствие неговата инициатива.

Центуриатни Комиции — вж. събрание, народно.

Центурион — офицер на редовна служба както в римските, така и в спомагателните легиони. Погрешно е да се смята центурионът за

аналог на съвременния подофицер. Центурионите са били истински професионалисти и статутът им не е бил усложняван от съвременните обществени различия. Когато някой римски пълководец загуби дадено сражение, той едва ли би съжалил за загубата на някой и друг военен трибун, но навярно би започнал да си скубе косите за всеки убит или пленен центурион. При самите центуриони съществуват различни функции и чинове: най-младшият центурион командва отряд от осемдесет войници и двадесет невъоръжени помощници, наречен центурия. След реорганизацията, която Гай Марий въвежда в републиканската армия, шест центурии съответно с шестима центуриони — образуват една кохорта, начело на която стои т.нар. пилус приор, най-старшият от тях, командващ едновременно с цялата кохорта и една от центуриите. Десетимата началници на кохортите, съставляващи един легион, също се подреждат по старшинство, като най-старшият пилус приор отговаря единствено пред началника на легиона (или някой от избраните военни трибуни, или някой от назначените от главнокомандващия легати). По времето на републиката всяко повишение в чин е ставало по волята на войниците.

Центурия — термин, който може да се използва за всяко събиране на сто души, но което в началото е означавало отряд от стотина войници. Центуриите в центуриатните комиции включват в състава си много повече от сто души и макар че в началото са били сформирани като войскове подразделения, с времето изгубват военните си функции. Центуриите, от които се образуват легионите, обаче продължават да наброяват точно сто души.

Церера — древна италианска богиня на земята, чиито задължения се отнасят най-вече до житните култури. Храмът ѝ се намира на Форум Боариум, от страната на Авентин (следователно, и извън пределите на помериума) и се смята за най-красивата култова сграда, издигната през републиканската епоха. Бива построен от плебса по време на първата сецесия (494 г. пр.Хр.), когато патрициите владеят Рим изцяло, за да могат плебеите да имат свое култово средище извън рамките на града. Фактически отцепилите се плебеи се отдръпват не по-далеч от Авентинския хълм, но това е достатъчно да срина устоите на римското общество и техните искания да бъдат удовлетворени. По времето на Гай Марий храмът на Церера се е знаел като сборно място

на плебейското съсловие, където, освен това са изпълнявали длъжността си плебейските едили.

Циник — последовател на философската школа, основана от Диоген Синопски. Всъщност определението „школа“ не бива да се разбира твърде академично, още повече че циниците не са спазвали кой знае колко сложни правила на поведение. Най-общо циникът е вярвал в простотата на нещата и вътрешното освобождаване чрез освобождаването от собствеността. Циниците изпитвали дълбоко недоверие към смисъла на всяко човешко начинание и желание, определяйки ги единствено като форма на себичност.

Цирк — мястото, където са се провеждали надбягванията с колесници. Самото трасе е вървяло в дълга и тясна елипса, по средата на която се издига т.нар. спина — дървена преграда с два каменни конуса в двата края — наречени мети, които колесниците трябвало да заобиколят при завоите. Гледката се допълвала от дървените пейки за зрителите, издигнати от всички страни върху открити трибуни. Седемте обиколки, които трябвало да направят състезаващите се, били отброявани с помощта на седем яйца и на седем делфина. Навярно и делфините, и купите с яйцата са съществували от самото зараждане на надбягванията, но със сигурност Агрипа е дарил на Големия цирк похубави делфини от дотогавашните. За, седемте обиколки са били нужни двадесет и пет минути. Предполага се, че четирите цветове, с които са се състезавали различните колесници през епохата на късната империя синият, зеленият, белият и червеният, са били възприети още във времето на републиката. (Според една легенда цветовете са били установени от самия Ромул. — Б.пр.)

Цирцеи — областта, която заедно с планината Цирцеи представлява границата между Лациум и Кампания. Едноименният град се разполага на едноименния нос, откъм страната на Тарацина и в републиканската епоха се е използвал като морски курорт.

Цитадела — най-общо казано, крепост, изградена върху хълм и използваща за защита стръмните му и труднодостъпни склонове, или укрепена част на селище, оградена от мощна стена и служещо за защита на населението при нападение.

Чуждестранен Претор — претор peregrinus. Носи името си заради това, че се занимавал изключително със съдебни дела и спорове, в които поне едната страна е неримски гражданин. По времето на Гай

Марий задълженията на чуждестранния претор се ограничавали в това да раздава справедливост; често се налагало за тяхното изпълнение да обикаля цяла Италия, понякога дори да я напуска. Под юрисдикцията му попадали и деянията на неграждани в пределите на самия Рим.

Югер — римска мерна единица за площ. Един югер се равнява на 0,252 хектара (приблизително една четвърт). Онези, които използват метричната система, ще бъдат близо до сегашното измерване в хектари просто като разделят броя на югерите на четири.

Юл — син на троянския герой Еней. Както в днешни времена, така и в античността съществува пълно объркване относно майката на Юл. Според някои тя била троянската съпруга на Еней Кревза, според други — латинката Лавиния. Вергилий държал на Кревза, Тит Ливий — на Лавиния. Това, което не знаем, е самите Юлии коя от двете биха предпочели да им бъде родоначалничка. Юл се наричал също така Асканий, което пък е името, дадено на Кревзиния син от Омир. Освен това, като се има предвид, че Вергилий е бил официалният римски поет, покровителстван от самия Август, един Юлий, най-вероятно Август е държал да се знае, че родословното му дърво води и двата си корена от Троя. Това обаче не означава, че и осиновителят му диктаторът Цезар е мислил като него — Август е имал склонност да нагажда човешкото мислене на божествения си чичо според собствените си цели и желания. В крайна сметка не е и толкова важно да се знае точно коя е майката на Юл; важното е, че Юлиите винаги са се смятали за преки наследници на Еневия син, а следователно на самата Венера (Афродита), майка на Еней и баба на Юл. Като се има предвид, че от идването на Еней в Италия и рождението на Гай Юлий Цезар в 100 г. пр.Хр. е минало кажи-речи също толкова време, колкото между завладяването на Англия от Уилям Завоевателя и днешно време, и като се знае, че и досега се намират англичани, убедени, че могат да проследят родословието си чак до някой от норманските барони на Уилям, нищо чудно Юлий Цезарите наистина да се окажат наследници на Еней.

Юлила — според книгата ми по-малката дъщеря на Гай Юлий Цезар. Никъде няма изрично сведение, че Цезар не е имал две дъщери; това, че в изворите се споменава само за една, Юлия, може да се приеме донякъде като довод, че втора не е имало, но пък и ни дава свободата да си я измислим, ако трябва. Аз самата винаги съм се учудвала на

способностите на древните автори да се прехласват по определени въпроси, които считат за важни, и в същото време да мълчат по множество други, явно смятани за маловажни. Най-надеждният ни свидетел за епохата, съвременникът на Марий Цицерон е писал за пред хората на своето време и от текстовете му личи предубеждението, че читателят знае за какво става дума и следователно не си струва трудът да се впускаме в подробности. За Юлия се знае, че е доживяла до дълбока старост и е била една от най-забележителните и уважавани жени за времето си. Била е съпруга на великия Гай Марий и майка на един син, който също е заел своето място сред римските знаменитости. Нищо чудно тогава, че името ѝ е успяло да достигне до нас, както и нищо чудно Цезар и Марция да са имали и друга дъщеря, която обаче да не си е спечелила нужното име, за да бъде запомнена. От друга страна, знаем от Плутарх, че първата жена на Сула се е казвала Юлия, но след нея той се е женил още три пъти, а само двете му последни съпруги са заслужили да бъдат споменати и в други извори за епохата. Като се има обаче предвид огромната пропаст, зейнала впоследствие между Марий и Сула, твърде е възможно в своите мемоари (които са били използвани от по-късните историци като Плутарх) Сула умишлено да си е спестил думите за възможния си брак с една Юлия — при публикуването на спомените му вдовицата на Гай Марий е била все още между живите.

Затова читателят ще ми прости, задето в интерес на разказа оженвам Сула за някаква си по-малка сестра на Мариевата съпруга Юлия. Все пак имам си и други причини да смятам, че подобно нещо е възможно. Историческите факти ясно свидетелстват, че в началото на политическата и военната си кариера Сула е бил силно обвързан с Гай Марий. Колкото и да се рови човек в свидетелствата от онова време, никъде няма да открие сведения, че във въпросните години нещо е нарушило колегиалните, дори дружески отношения между Марий и Сула. Споменаването за опитите на Сула да обяви сам себе си за победител в Югуртинските войни, задето лично бил заловил Югурта, водят своето начало от две различни места — мемоарите на самия Сула и мемоарите на Квинт Лутаций Катул Цезар — със забележката, че и едните, и другите са били издадени дълги години след въпросните събития. Когато са писали своите спомени, и двамата свидетели са имали личен интерес да отнемат от престижа на Гай Марий. И все пак,

ако се вгледаме внимателно в преплелите се една в друга политически кариери на Марий и Сула в годините 107–100 пр.Хр., не е възможно от случилите се събития да се заключи, че между двамата е съществувала някаква неприязън или враждебност. Напротив, фактите говорят по-скоро, че двамата са продължавали да бъдат близки колеги и съратници и че са си имали доверие един на друг. Ако заради въпросните недоказани претенции на Сула относно Югуртинските войни между двамата се е породил конфликт, то на какви основания за похода си в Галия Марий би взел със себе си като висш легат тъкмо Сула, а не някой друг? Но изведнъж Сула се появява в Италийска Галия под командването на Катул Цезар тъкмо в мига, когато на Марий му е предстояло сражение с настъпващите тевтони от другата страна на Алпите. Това обаче според мен не се дължи на някакъв разрыв между Сула и Марий. Това, което знаем, е, че в един миг Катул Цезар повежда легионите си нагоре по течението на Атезис, после избухва някакво тайнствено въстание и той се обръща назад. Нищо обаче не стига до Рим; Катул Цезар дори не съобщава пред Сената, за каквото и да е въстание, ами чисто и просто остава да чака в Плаценция завръщането на Мариевата армия. В това време не се чува нищо за Сула, макар че се води висш легат при Катул Цезар. Вярно е, че няма как да се твърди със сигурност, но колкото е възможно раздялата на Сула с Марий да се дължи на личен конфликт, още по-възможно е Сула да е бил изпроводен умишлено от Марий при Катул Цезар, с цел да предотврати пращането на гибел на цяла една армия, която Рим не е могъл да си позволи да изгуби.

Ако се върнем в 108 г. пр.Хр., ще видим как Марий напуска Африка и отива в Рим, за да се кандидатира за консул и как в същото време лично търси услугите на Сула като свой квестор, защото след като изтича едногодишният му мандат, Сула остава в Нумидия при Марий — постъпка, на която е способен само човек, лично обвързан със своя началник. Безспорно е, че Сула се завръща у дома не по-рано от самия Марий. Дори квесторската си длъжност той дължи преди всичко на Марий. А как така Марий ще опознае толкова добре Сула, че да търси услугите му, ако двамата не са служили заедно, което е факт, ако помежду им има седемнадесет години разлика във възрастта и стига да вярваме на Плутарх, ако животът, който са водели, е бил толкова различен? От друга страна, Плутарх споменава, че първата съпруга на

Сула се е казвала Юлия. Ако първата жена на Сула е била сестра на Мариевата жена Юлия, то тогава всичко идва по местата си. Не е изключено двете Юлии да са били братовчедки и близки приятелки. Но за всеки романист, който разработва тема като тази, ще е за предпочитане рамката на творбата му да не се разширява прекомерно, затова най-добре би било двете Юлии да се окажат сестри. Благодарят, Плутарх, че споменаваш името на първата жена на Сула! Като се има предвид, че за един римлянин семейството му винаги излиза на преден план, какво по-логично от това Марий и Сула да се окажат свързани по сватовска линия? И какво по-логично от това родителите на жена му да потърсят помощта му за втория си зет, който тепърва поема по курсус хонорум. Ето как се роди Юлила, по-малката дъщеря на Гай Юлий Цезар и първата жена на Луций Корнелий Сула.

Юнона Монета — Юнона Предупреждаващата или по-скоро Напомнящата. Именно нейните свещени гъски се разкрякали в онази нощ на 390 г. пр.Хр., когато галите се опитали да изкатерят през нощта скалите на Капитолия, и разбудили спящия Марк Манлий. Монетният двор се намирал в кухнята под подиума на храма ѝ в Аркс на Капитолия. Оттам идва и нашата дума за „монета“.

Ютурна — едно от божествата, родом от Рим, и следователно с характер на нумен, сиреч лишено от образ и собствена митология в гръцкия смисъл (макар и в по-късна епоха благодарение на усилията на Вергилий да се сдобива с такава). Ютурна било водно божество и му били посветени малко изкуствено езерце и храм в съседство с Весталските стълби, водещи към Палатина. Смятало се, че водите в езерцето имат лечебна сила и затова храмът бил посещаван от множество поклонници.

ПРЕВОД НА ВСИЧКИ КОГНОМЕНИ — ПОСЛЕДНИТЕ ИМЕНА И ПРОЗВИЩА НА ГЕРОИТЕ В КНИГАТА

Авгур — „авгур“
Агеласт — „който никога не се усмихва“
Албин — „възбял“
Африкански — от Африка
Ахала — не се знае
Ахенобарб — „с рижа или златиста брада“
Балеарик — от Балеарските острови
Бамбалио — не се знае
Бестия — „звярът“
Брокх — „с щръкнали зъби“
Брут — „тъп като животно“
Варон — „кривокрак“
Вация — „патрав“
Верукозис — „покрит с брадавици“
Вописк — „оцелелият от двама близнаци“
Галба — „шкембе“
Гета — „дошъл от края на света“
Главка — „сивкаво — зеленикав“
Гракх — „чавка“ (?)
Далматик — от Далмация
Дентат — „роден със зъби“
Диадемат — от диадемата, символ на царска власт
Дивес — „божественият“
Друз — не се знае
Ебурн — „от слонова кост“
Калв — „плешив“
Калд — „равнодушен“
Камил — не се знае

Капрарий — „козел“
Карбон — „опърлен“ или „пепеляв“
Катон — „хитър, но избухлив“
Катул — „кученце, малко животно“
Кота — „винено леке“ (?)
Крас — „тлъст“
Кунктатор — „който възпира“
Ленас — „жреческа одежда“
Лентул — „бавен, муден“
Лепид — „прекрасен човек“ (по модерно му — „пич“)
Лиметан — от граница
Лонгин — „в далечината“
Лукул — „малка дъбрава“
Магнус — „велик“
Македоник — от Македония
Максим — „най-великият“
Мактатор — „джелатин“
Манцин — „сакат“
Маргарита — „бисер“
Меминий — от галите мемини
Мерула — „кос“
Метел — „освободен наемник“
Мус — „мишка, плъх“
Назика — „шумен“
Нерва — „жилав“
Нумидик — от Нумидия
Оратор — „оратор“
Орест — „майка му е умряла при раждането му“
Павел — „дребосък“
Пизон — „смилам те“
Пипина — „пишле“
Порцела — „прасе“ или „гениталии на малко момиченце“
Постум — „роден след смъртта на баща си“
Пулхер — „красавец“
Равила — „прегракнал от говорене“
Регин — от „царица“
Рекс — „цар“

Рузон — „селяндур“
Руфин — „от семейство червенокоси“
Руф — „червенокос“
Сатурнин — от Сатурн
Серан — от „сърп“ или — „назъбен“
Сесквикул — „мръсник и половина“
Сикул — от Сицилия
Силан — „мутра“
Силон — „чипонос“
Скавър — „с подути крака“
Стих — робско име (гръцко)
Страбон — „кривоглед“
Сула — не се знае
Сцевола — „левичар“
Сципион — „церемониална пръчка“
Туберон — „гърбица“ или „пропаднал морално“
Филип — от Филипи
Фимбрия — „който си подстригва косите на бретон“
Флак — „дългоух“
Цезар — „с буйни коси“
Цезонин — не се знае
Цек — „сляп“
Цепион — „продавач на лук“
Цицерон — „нахут“

Издание:

Колийн Маккълору. Цезар. Част III: Рубикон

Коректор: Лилия Анастасова

Художник на корицата: Димитър Стоянов — Димо

ИК „Плеяда“ 2001

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.